

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1979

A TARTALOMBÓL:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LASZLÓ
GALAMBOSI LASZLÓ
HÉRA ZOLTÁN
KAROLYI AMY
KISS DÉNES
MAKAY IDA
PÁSKANDI GÉZA
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

JÉKELY ZOLTÁN:
KIREPÜL A MADÁRKA

NADAS PÉTER:
TÁVIRAT ÉRKEZIK

*

CZINE MIHÁLY:
MÓRICZ ZSIGMOND
ÉRKEZÉSE

FOGARASSY MIKLÓS:
TANDORI DEZSŐRŐL

KÉPES GÉZÁVAL
BESZÉLGET
FEKETE GYULA

NEMES NAGY AGNES:
SZAVAK DIVATJA

*

FODOR ANDRÁS:
EGRY JÓZSEFRŐL

HÁRS ÉVA
SZABADI JUDIT:
RIPPL-RÓNAIRÓL

7-8

20,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BARANYAI LÁSZLÓ
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMAS
BODRI FERENC
CZINE MIHÁLY
FEKETE GYULA
FODOR ANDRÁS
FOGARASSY MIKLÓS
FRIED ISTVÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARS ÉVA
HÉRA ZOLTÁN
HORGAS BÉLA
JÉKELY ZOLTÁN
KAROLYI AMY
KENDE SÁNDOR
KERÉK IMRE
KÉPES GÉZA
KISS DÉNES
LATOR LÁSZLÓ
LÁNCZ SÁNDOR
MAKAY GUSZTÁV
MAKAY IDA
MIHALIK ZSOLT
NADAS PÉTER
NEMES NAGY ÁGNES
ORAVECZ IMRE
PARTI NAGY LAJOS
PÁSKANDI GÉZA
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
SZABADI JUDIT
SZABÓ SÁNDOR
SZILÁDI JÁNOS
TANDORI DEZSŐ
VASADI PÉTER
WEÖRES SÁNDOR
ZENTAI Mária

KÉPEK:

BOTTICELLI, SANDRO
CÉZANNE, PAUL
EGRY JÓZSEF
RIPPL-RÓNAI JÓZSEF

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM 7-8. SZÁM

1979. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR versei	- - - - -	579
JÉKELY ZOLTÁN: Kirepül a madárka (kisregény, I. rész)	- - - - -	581
BERTÓK LÁSZLÓ: Dédapám, március (vers)	- - - - -	613
NÁDAS PÉTER: Távirat érkezik (elbeszélés)	- - - - -	619
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei	- - - - -	630
MAKAY IDA versei	- - - - -	632
KENDE SÁNDOR: Boldogság (elbeszélés)	- - - - -	633
SZILÁDI JÁNOS: A megnyitó (regényrészlet)	- - - - -	641
BARANYAI LÁSZLÓ: Szegetkövek (elbeszélés)	- - - - -	652
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	- - - - -	655
NEMES NAGY ÁGNES: Szavak divatja	- - - - -	657
FOGARASSY MIKLÓS: Tandori idézetei, parafrázisai	- - - - -	662
KÁROLYI AMY: Margó	- - - - -	668

*

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT MÓRICZ ZSIGMOND

CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond érkezése	- - - - -	671
POMOGÁTS BÉLA: Riport és novella	- - - - -	675
FRIED ISTVÁN: „Nyugat csapatjának keleti zászlója”	- - - - -	683
TANDORI DEZSŐ: Örök párbeszéd: „A könyv és az élet”	- - - - -	690

*

Írószobám

KÉPES GÉZÁVAL beszélget FEKETE GYULA	- - - - -	697
--------------------------------------	-----------	-----

Versről versre

SINKA ISTVÁN: Lovasok opál mezőkön (A versről Fodor András- sal Lator László beszélget)	- - - - -	709
--	-----------	-----

*

KISS DÉNES versei	- - - - -	717
SZABÓ SÁNDOR: Csontváry Kosztka (vers)	- - - - -	718
HARS ÉVA: Rippl-Rónai: Park aktokkal	- - - - -	719
SZABADI JUDIT: „Friss, eleven vért hozott a magyar piktúrába”	- - - - -	724
HÉRA ZOLTÁN: Parókás galéria (vers)	- - - - -	727
VASADI PÉTER: Szerelem (vers)	- - - - -	728
FODOR ANDRÁS: Örökségünk: Egry József	- - - - -	729
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika	- - - - -	735
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle	- - - - -	739
HORGAS BÉLA versei	- - - - -	747
PÉK PÁL: Tengermély (vers)	- - - - -	748
MIHALIK ZSOLT versei	- - - - -	749
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten	- - - - -	751

*

PÁSKÁNDI GÉZA: A madárijesztő végórája (vers)	- - - - -	757
ORAVECZ IMRE: Castaneda búcsúja (vers)	- - - - -	758
MAKAY GUSZTÁV: Egy tiszta költő (Lovász Pál versei)	- - - - -	759
ZENTAI MÁRTA: Csanády János: Néma kórus	- - - - -	762
PARTI NAGY LAJOS: Tóth Erzsébet: Egy végtelen vers közepe	- - - - -	764
KERÉK IMRE: Pátkai Tivadar: Otthonról haza	- - - - -	765
A Jelenkor krónikája	- - - - -	767

K É P E K

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF rajzai: 612, 629, 651, 654, 670, 689, 716, 723	
EGRY JÓZSEF rajzai	- - - - - 734, 750

M ű m e l l é k l e t e n

1. SANDRO BOTTICELLI: Tavasz
2. RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Park aktokkal
Modelljeim a szabadban
3. RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Park aktokkal (részletek)
4. PAUL CÉZANNE: Fürdőzők

A b o r i t ó n

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF rajzai
(Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 12C,— Ft.

79-2876 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György Igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Atomfelhő

*A
bomba
goromba.
Ablakomba
és alakomba
önmagát kiontja
s a világot lerontja.
Bár lehetne Napja, Holdja,
mégis a sötétség heroldja,
keveredik ocsmány vigalomba,
falut és várost takar siralomba
– ha korszakunk idejében el nem oltja –
kibomlik az égen, mint a vitorla,
pusztítása nyoma szőnyeg-forma,
tüzesen nyeldes sárkány-torka,
s a természetet feloldja
s az élőket megfojtja,
minden ember gondja
és szégyenfoltja
ez a ronda
otromba
gomba
ma.*

Vajda Jánost olvasva

*Amint a Nap az égi pályán
hegyek közé gurul,
sugarak közelgő apályán
mindinkább sötétül a látvány
s a völgyben elszorul.*

*Az alkonyt érzik a virágok,
kinyitják szirmaik,
nem perzselik csillagvilágok,
tág messzeségtől hideg lángok;
harmat ereszkedik.*

*A lomb rezeg s hajlong a fákon,
mert föltámadt a szél.
Erkélyen felöltöm kabátom,
míg árny suhan a szikla-háton,
mint nagy lapulevél.*

Az alig élők

*A szikla-szorosban,
ahol elfogy a fény,
meglapulunk csiga-módra,
hány napja már,
hány esztendeje már,
hány örökléte már?
Semmi változás,
ha csak annyi nem,
hogy a homályban
denevér surran,
vagy az árny fölötti
makulátlan égen
átröppen a madár.*

Sor-elei mongol rímek

*Minek a szót erőltetni,
mikor némaságra vágyom?
Körül-ülnek a vendégek,
körmeiket pattogatják.
Bor, mulatság, kedv hiányzik,
borzalmas mély hallgatás van.
Csupán én érzem magam jól,
csurig telve némasággal.*

Kirepül a madárka

1. fejezet

„MAGÁNYOS FÉRFIAK SZOBA KIADÓ”

A városra dühös havasi széllel s a közeli sétaterről, erdőkből sodort száraz levelek seregeivel szakadt rá az alkonyat. Az ég alja messzi tengerek viharos hánytorgását tükrözte, éppen most volt benne elmerülőben egy karcsú, háromárbocos vitorlášhajó...

Az ablakot, mely mögött özvegy és leánya már-már lankadó várakozásban üldögélt, minduntalan megkocogtatta egy-egy hányt-vetett falevél. Bár a szobában rohamosan sötétedett, villanyt egyelőre nem gyújtottak, hanem könyvvel s kötéssel még közelebb húzódtak az ablakhoz; mozduatlanok és szinte egydimenziósak voltak, mint a homályba vesző családi képek szobájuk falán...

Az új lakó ma délutánra ígérkezett; egy hűséges barátnőjük utasította ide, előző lakójuknak, a két hete eltemetett öreg vasúti mérnöknek elsőszámú szeretője, akinek érdeke volt, hogy a megboldogult elárvult cók-mókja – rozszant bőrszékek, szuvas bútorok, kényes természetű könyvgyűjtemény s miegymás – ne kerüljön ebek harmincadjára, hanem mindaddig a helyén maradjon, amíg értékesítés céljából el nem szállíthatja.

Özvegy és leánya a leendő lakóról csak annyit tudott, hogy vidékről nemrégiben áthelyezett tanár az Unitárius Kollégiumban, középkorú, és, ami a legfontosabb: agglegény.

Özv. Gréberné ehhez képest csupa repeső várakozás volt; leánya azonban csupa duzzogás és rosszallás: nem ilyen személyleírású lakót, hanem daliás fiatal orvost, jóképű egyetemi hallgatót várt a vén ragyabunkó mérnök örökébe...

Az álmodozó, mindig tágra nyílt, zöldesszürke szemű Lily anyjának „szemefénye” volt – legalábbis így tudták ismerőseik, szomszédjaik; de a valóságban felváltva valami abnormis majomszeretet, vagy irigység és féltékenység tárgya – a korán előzvegyült asszony lelkében. Egy-egy klimaxos rohamában nyíltan őt tette felelőssé azért, amiért özvegysorban maradt: már 15–16 éves kora óta elriasztgatta – hol pajkos szabadszájúságával, szeleburdiságával, hol megejtő szépségével – a háztűznézőbe csalogatott ilyen-olyan rendű s rangú férfiakat. Amióta pedig a leányzó elvégezte a városban működő, erősen háború utáni színvonalú, gyorstalpáló színiiskolát, s tehetségével, testi bájaival már néhány szerepben feltűnést keltett: az elvirágzás rémével küzdő asszony féltékenysége betegessé fajult. A fel-felbukkanó fiatalembereket, akár színházi kollégák, akár a kereskedelmi akadémia növendékei voltak, s lányának osztály- vagy iskola-társai – különféle kifogásokkal kedvetlenítette el az udvarlástól. Leveleit

„ellenőrizte”; szabadidejével elszámoltatta, egyszóval „rövid pórázra fogta” – s ezzel még dicsekedett is a városban. Az is lehet, hogy a nyárs-polgári társadalomnak a színésznősegről alkotott balítéleteit, beidegzett rossz véleményét akarta ezzel ellensúlyozni...

A csengő végre megszólalt. Egyszerre pattantak fel.

– Te nyiss ajtót! – intézkedett az özvegy s mihelyt lányát, mintegy szobalány-minőségben az előszobában tudta, villanyt gyújtott, odarohant a hármass toalett-tükörhöz, s vörösbarnára festett haját, világoskék ruháját remegő kézzel végigsimítgatta, majd olyanformán terpeszkedett el a rekamién, mintha az egész délutánt ott töltötte volna, úrnői álmodozásban.

– Alkalmasint jó helyen járok – hallotta az előszobából az idegen dörgő, vonatott régiességgel ejtett szavait. – Ugyanbiza megtekinthetném azt a szobát?

A kiadó szoba ajtaja máris megnyikordult s az özvegy kisietett. Az előszoba homályában hőrihorgas, talpig feketébe öltözött férfit talált. A jövevény kettőt lépett eléje s esetlenül, egy félszeg teológus modorában hajtotta meg magát.

– Engedelmeivel, Forgó Geyza vagyok, középiskolai tanár.

– Ez a mi emberünk – vágott a szemével lánya felé az özvegy, mert a testét valami kellemes áram, s értelmét az a gondolat járta át, hogy hátha ez a tisztes külsejű agglegény a háznak idővel örök és egyenjogú lakójává válhatik. (Mint négyipolgáris háztartásbeli, a tanárookra, mérnökökre, papokra mindég felfelé tekintett, s szerzetükről ama hiedelemben élt, hogy egytől egyig „szerény, szolid”, magányt és békességet kedvelő emberek, s mi fő: pontos fizetők.) Tehát leánya elé vágva, s úgyszólván meg se várva, hogy a vendég botját s kalapját a fogason elhelyezze, viharosan felcsapó vigőzvegyi lázban tessékelt befelé.

– Parancsoljon, kedves professzor úr! Ó, nagyon remélem, hogy a szobácska mindenben megfelel igényeinek!

– Én, kérem szépen, tisztelt asszonyom, teljesen igénytelen ember vagyok. Négy fal s fedél, tűzhely, ágy, asztal: számomra Paradicsom! – szerénykedett a jövevény s fejét nyaktekerics módján forgatva, orrát kissé felütve kémlelt körül a helyiségben. Csontos ábrázatú, deres, kónya bajszot viselő, tarfejű ember volt; tán negyvenöt-ötvenéves lehetett.

– Könyvek! Mennyi szép könyv! – álmélkodott. – Hát ez nagyszerű! Ugyebár a jövőben nem fognak megfosztani a lehetőségtől, hogy alkalmadtán szellemem felfrissítésére fordítsam...?

Gréberné idegesen kezdte forgatni özvegyi karikagyűrűjét; leánya arcán kamaszosan huncut, kissé vásott mosoly jelent meg s csak anyja kétségbeesett hebegésére tűnt el onnan.

– Méltóztatik tudni – kereste a mentő ötletet az özvegy –, az előbbi lakó, Gyertyános mérnök úr, tudós ember volt! Éjt-napot egygy téve bújta ezeket a tudományos munkákat... Amíg az örökösök értük nem jönnek, ugyebár megtűri őket! Tudniillik a mi lakásunk oly szűk és túlzsúfolt odabent, hogy képtelen vagyok könyveknek helyet szorítani...

Az idegen mohó kézzel, áhítatos érdeklődéssel nyúlt az egyik vörös marokén-kötésű díszkiadás után, s ha az özvegy meg nem ragadja, tán el is éri, magához öleli s belelapoz. De Gréberné megelőzte.

– Talán fáradna át a professzor úr a nappaliba, hogy megbeszéljük a részleteket – hadarta, s Forgót kiráncigálta az előszobába. Az mit sem

sejtőn, kezes bárány módjára követte, s csak a sárga vászon huzatú kanapén tért magához. A leánya kelletlenül szekundált az anyjának: cigarettát és likőrt vett elő. Forgó azonban sietve kijelentette, hogy nem él kábitószerekkel, mert bicsérdista...

„Ez az én emberem!” – állapította meg most már nagyobb határozottsággal az özvegy s bár maga nagy dohányos volt, s az itókát sem vetette meg, ezúttal megállta, hogy egyikhez se nyúljon, nehogy a szolid férfiút elkedvetlenítse. Leánya azonban gyakorlott mozdulattal gyújtott rá, s jókora füsttölcsért bocsátott a professzor felé, sőt, egy kupica kávélikőrt is lendületesen felhajtott.

– A konyhát a lehető legmérsékeltebben venném igénybe – kezdte mondókáját a vendég. – Amint mondtam, Bicsérdi mester tisztelője vagyok. Táplálékom tej, tejtermékek, dió, nyers vetemény, gyümölcs. Huszonöt éve nem élek egyébbel. Azóta is szellemi frissességem teljében érzem magam; testem rugalmas, s hála a vitaminoknak, betegség egyszer se vert le a lábamról...

Gréberné már-már azon volt, hogy felvesse a legkínosabb kérdést: hát a szerelemmel hányadán van? –, de idejekorán visszaparancsolta frivol gondolatát, hisz ez az érdeklődés túl korai volna – ámbár a leánya s a maga jó hírnevére való tekintettel, előbb-utóbb mégis elő kell vele rukkolnia. A „legkínosabb kérdés” végül is ilyenformán öltött alakot:

– Ohajta-e a professzor úr hölgylátogatót fogadni? Ugyanis az előbbi lakóval annyi kellemetlenségünk volt, hogy elhatároztam...

De Forgó, mintha csak kitalálta volna gondolatát, megelőzte:

– Afelől pedig, hogy e tisztasági hájlekot netalán az én révemen illetéktelenek, értsd alatta: Éva anyánk unokái látogatnák, sietek a hölgyeket a legmesszebbmenően megnyugtatni! – Esetlenül, idült kamaszzavarral vigyorgott hozzá, majd megtoldotta: – Ismétlem, bicsérdista, azaz növényevő vagyok!

A kis színésznő nedvesen villogó, erőteljes fogsorát mutogatva határozott egyet, az özvegy pedig megeresztett egy finoman elkenő társasági kacajt, s ezzel napirendre tértek a „legkínosabb kérdés” felett. A bérben, fürdőszoba-használatban is egykettőre megegyeztek, házirendet is rögtönöztek, s Forgó azzal búcsúzott, hogy estefelé cókókjaival visszajön, s elfoglalja a szobát.

Özvegy s lánya magára maradt.

– Na, ez is megvolt, – zökkent le előbbi helyére az özvegy s poharát egy kissé reszketegen tartotta a lány elé, miközben másik kezével házilag töltött cigarettát dugott a szájába. – Ez a mi emberünk! Mit szólsz hozzá?

– Hülye vagy, Memi – hűtötte le a lánya, s hatalmas füsttel ködösítette el a kiröppent sértést. – Micsoda penészes alak! S bicsérdista! Mondhatom, jól kifogtuk. Nem érezted iszonyú pincszagát? Mi lesz, ha megveti itt a lábát? Az egész lakásunkat bebűdösíti undok vén bagolyzagával. – S futott is, hogy ablakot nyisson. – Kriptaszökevény! – kiáltotta ki az utcára, tán az odalent ballagó alak után.

Gréberné felugrott, leányát ellökte az ablaktól s a táblákat dühösen behajtotta.

– De Lily! Hátha meghallja?

– Hallja meg! Legalább nem jön vissza!

Lily toppantott, „durcás” arcot vágott, amilyent sikerrel alkalmazott

naiva-szerepeiben, s azon igyekezett, hogy egy-két műkönnyet sajtoljon álmatag szemébe.

Anyja megegyezése a „kriptaszökevénnel” titkolt álmait foszlatta füstté a gyakran elképzelt csinos fiatalemberről, orvostanhallgatóról, ügyvédbojtárról, katonatisztról, akinek jelenléte étellel és izgalmakkal tölthette volna el a kis lakást: nesztelen éjjeli suhanásokkal, lopott csókokkal – szemfüles sárkány anyja háta mögött, – lázas kiröppenésekkel a kalandra hívó éjszakába, gramafonzene-hallgatással és rejtegetett jó italok kóstolgatásával, szóval mindazzal, amit egy öhozzá s nem pedig anyjához illő lakó állandó jelenléte oly természetesen kínált volna. Most mindez kútba esett.

Gréberné vasvillaszeggel mérte végig, s a konyha felé lódultában félregömbült szájjal, aranyfogát villogtatva mordult rá: – Mit murizol? Te vagy az úr a házban?

Lily keserűen elvigyorodott, cigarettáját kivágta az ablakon, hogy vöröslakkos körme a mozdulattól csak úgy cikázott, majd átmenet nélkül, műzokogással vetette le magát a rekamiéra, az anyja-hímezte, maradék bársonyokból és selymekből toldott-foldott díványpárnák közé. Ez a „murizás” amúgyis kitűnő bemelegítő a délutáni főpróba nagy toporzékoló jelenetéhez, melyben az intézetből alig kikerült grófnőcskének egy trottyos öreg hercegi kőröt kell kikosaraznia... Sírt-rítt, ontotta könnyét, mert rövid életében megtanulta, hogy a könnyek sosem vesznek kárba.

* * *

Forgó Geyza ígéretéhez, vagy fenyegetéséhez híven, napszállattal megérkezett a kollégiumból, ahol néhány hónapig a vendégszobában, zord férfiközösségben tanyázott. Minden cókmozgása egy megviselt turistazsák s egy katonaláda: ezekkel vonult be csetelve-botolva a tiszteletére frissen felsikált s kiszellőztetett szobába. Noha még odakünt, sőt, az utcai szobákban is nappalinak mondható világosság volt, Gyertyános mérnök egykori odújába már jócskán beszállásolta magát az esthomály. Valami visszfény megmegcsillant ugyan a redves-szürke világítóudvar szembeeső falán, de az sem bizonyult kitartónak.

Mihelyt magára maradt, felkattantotta a villanyt. Mindenekelőtt az ágyhoz járult – kiérdemesült rézgombos vaságy – fellebbentette a fakórózsaszín paplant, majd a lepedőt is, s kinyújtott újakkal megnyomogatta a foltos matrácot. Talán a halál nyomát kereste ottan? Éppen azon volt, hogy tüzetesebben megvizsgálja az ágy csapjait – tekintettel a nem kívánatos apró éjjeli látogatókra –, amikor kopogtattak, s Gréberné óvakodott be az ajtón.

A látvány meghökkentette; jónak látta sürgősen magyarázkodásba fogni:

– Tudniillik, izé, a mérnök úr *nem itt* halt meg! Ezt, bolond fejvel, elfelejtettem mindjárt az elején megmondani. Nyugodtan alhatik a professzor úr!

– Ugyan kérem! Csupán az ágy minéműsége érdekelt... Kényelem-szerető ember vagyok, de horkolni nem horkolok, efelől biztosítom nagyságodat! S aztán még ha itt szenderült volna is örökös álomba tiszteletreméltó

elődöm...? A halál oly természetes dolog. A világháborúban, a hadifogságban...

Gréberné az óvatos megfogalmazás mögött keresztkérdést gyanított. Izgatottan vágott bele Forgó mondókájába: – Megnyugtatom! A mérnök úr, hogyismondjam csak, házon kívül hunyta le a szemét.

– Isten nyugtassa meg! Talán valami szerencsétlenség?

– Az. Szerencsétlenül járt szegény. Habár, isten tudja...

Forgó, szeretett volna magára maradni e parányi új honfoglalás művelete alatt; tehát csak amúgy tessék-lássék, inkább elődje iránti kegyeltől sarkallva folytatta érdeklődését:

– Autó? Manapság oly vadul vágatnak az átkozott géperejű járművek! A minap egy útkereszteződésnél magam is szinte hogy...

– Nem! Nézze én őszinte leszek: előbb-utóbb úgyis megtudná valami szomszédától. Szívszélhűdés ölte meg.

– Az utcán?

– Neméppen. Hogyismondjam csak? ... Az uccalányoknál.

– Teringettét! – csóválta a fejét Forgó.

– Pedig igazán finom öreguracska volt, az isten nyugosztalja, dehát mindenkinek van valami bogara... Mondják, Apponyi Albert s Tisza István is el-ellátogatott ilyen helyekre. Az én szegény jó lakóm valósággal bolondult a fehérnepekért...

– Hm! Az ellentétek vonzzák egymást – gondolta Forgó –, ezen az alapon kerülhettem én ide. – S mondja, kérem, hány esztendő volt a megboldogult?

– Hetvenhét! De még élhetett volna, Isten nyugosztalja...

– Tyűha! Ilyen matuzsálemi korban!... Dicstelen vég mondhatom!

– De azért ne tessék senkinek továbbmondani. A kegyelet, ugyebár...

– Senkim az egész városban... – nyugtatta meg az új lakó.

Grébernében elakadt a szó. Némán, zavartan állingáltak s a „professzor úrnak” eszébe se jutott, hogy az asszonyt hellyel kínálja.

Ennek végre mentő ötlete támadt:

– Tulajdonképp a villanykörtéért jöttem. Kicserélhetném nagyobbra!

– Felesleges. Sőt!

– Hát akkor nem is zavarom tovább. Érezze jól magát szerény hajlékunkban!

Kisírukt, s hagyta hogy elhatalmasodjék benne a csalatkozás keserősége: a professzor mogorvasága, úgy látszik, lánya balsejtelmeit igazolja.

A „professzor úr”, mihelyt magára maradt, kinyitotta a vedlett funérú ruhásszekrényt s belépszimatolt. Karbol és különféle molyirtószer szagkeveréke csapta orron, mely illat, kisebb intenzitással, jellemző volt az egész szobára is: mintha a sötét alapozású, virágos mintájú falak, a könyvek s az ütött-kopott bútort is ezt árasztotta volna.

– Seбай – gondolta –, idővel elmegy ez a szag is a gazdája után.

A szekrény egyik ajtajának belső oldalán árva cipőmadzag kifeszítve, nyilván a mérnök nyakkendőtartója. A másik ajtón, hasonló magasságban, megfakult, vonalazott papírlap, rajta a Magyar Államvasútak Mérnöki Hivatalának fejléce, s alatta hasoncsúszó, eldőlt vetéshez hasonló kézírással: *Leltár*, majd pontos rovatokban ilyen adatok: *Öltöny... 5, ing... 7, Alsónadrág... 6, harisnya... 13...* s más ruházati cikkek, egymásfeletti

betoldásokkal, kiegészítésekkel, aszerint, ahogy az állomány fogyott vagy gyarapodott az idők folyamán. De hol lehet mindez? – tette fel magában Forgó a sanda kérdést, s mindjárt jóhiszemű választ is rögtönzött reá: alkalmasint ezek árubabocsátása fedezte a megboldogult végtisztességtételének költségeit...

Ebben megnyugodva, hozzálátott batyuja kicsomagolásához. Először a degeszre tömött hátizsákból szedegette ki holmiját: egy kockás turistanadrágot és egy faközöld viharkabátot, három-négy foldozott alsóneműt, jégeringet és lábravalót, néhány harisnyát és zsebkendőt, s egy jókora fekete fürdőnadrágot. Ezeket a szekrény megfelelőnek gondolt rekeszében elhelyezvén, a katonaláda elé térdelt, zsebéből kulcskarikát vett elő, s kinyitotta. Amikor a láda fedele hátranyaklott, mintha Forgó ajka valami üdvözlésfelét rebegett volna...

A ládában három nyalábban elhelyezett könyvek egyikén ovális keretű mellképről nagyhajú, matrózblúzos, bánatos szemű lány tekintett reá. Kiemelte, a port lefújta róla s az asztalra állította. A képen, a keblekre írva, haránt, ez állt: „Jolánka, szeretettel Geyzának, 1916. Karácsonyán.”

A szobácska hirtelen megtelt valami földöntúli melegséggel, lakályossá és meghitté vált, mintegy varázsütésre. Forgó néhány percig gondolatokba mélyedve imbolygott a kép előtt, majd halkán mormolni kezdte:

– Érezze magát jól, kedves, új otthonunkban! Lásza, lásza, milyen ez a világ! Már kenyerem javát megettem, s még nem tudtam végleges fészekről gondoskodni. De majdcsak megsegít az Isten, ha magácska is úgy akarja...

Feltápáskodott, s megkönnyebbülve látott hozzá a könyvek elhelyezéséhez. Az egyik polcon, néhány erőteljes és nem éppen kegyeletes lökéssel, hamarosan helyet biztosított eme kakukkfiókáknak, sőt, elődje könyvtárában, anélkül, hogy észbe jutott volna bár egybe is beletekinteni, némi hevenyészett átcsoportosítást hajtott végre. Az éjjeliszekrényre egyetlen könyv került: vaskos, pergamentbe kötött, rozsdamarta, tűzfogta Biblia.

A láda fenekéről, végezetül, börtököt vont elő, melynek tartalmát: egy fogkefét a hozzávaló fogporral, szappantartót, késborotvát s egy sövénymetszésre is alkalmas lábkörömmöllöt gondosan berakott az éjjeliszekrény fiókjába... A láda fedelét már-már becsapta, amikor az aljában észrevett még valamit: egy barnafényezésű, vésett-betűs fatáblácskát, amelynek minden protestáns házban láthatók. Szórakozottságán bosszankodva nyúlt utána s tekintete alkalmas helyet kutatva járta be a szoba négy falát, de különösen a fekhely környékét. Ekkor vette észre, hogy a festett falat imitt-amott sötétebb kocka-, téglalapalakú és tojásdad foltok teszik változatosabbá, nyilván a megboldogult lakó képeinek hült helyei. – Ejnye, hát ezek is hová tűnhettek el? – töprengett, s most már nagyobb jóhiszeműsége volt szüksége ahhoz, hogy sorsukra az iménti magyarázatot találja. De nem sokáig akadt fenn e rejtélyen, hanem a táblácskát ágya fölé, az első kínálkozó szegre akasztotta, majd hátralépett, szinte az ablakig is, onnan vetett rá fontoskodó pillantást. Az vésett-betűs felirat – A SZERETET SOHA EL NEM FOGY – hasonló melegséget fejlesztett a szobában, mint az imént ama fénykép elhelyezése. Most már mindent rendben talált. Kopott lüszter felöltőjéhez lépett, zsebeiből kivett egy zacskó diót s egy zacskó aszalt szilvát kotort elő, asztalhoz ült s nekilátott szerény est-

ebédjének. Egy szem szilva, egy cikk dió, egy szem szilva, egy cikk dió – fürge egymásutánban kerültek hatalmas állkapcsai malmára, hogy onnan hamarosan az emésztés és vérkeringés rendszerébe jussanak. De csak félarcát kapcsolta be az őrlés műveletébe: jobb állkapcsának összes morzsolófogai hiányoztak.

Forgót, megfontolt és célszerű elmélyülésében a csengő háromszoros türelmetlen cserrengése, az előszobaajtó nyikordulása s a házilány hazatoppanásának kis vihara sem zavarta meg. A kis bolond, alkalmasint megrontott teremtés, iszik, füstöl, mint egy huszárkáplár, nyerítve röhög, mint egy csikó, s ami a legrosszabb: színésznő, azaz időnapelőtt ebek harmincadjára kerülő, elveszett lélek...

Amikor odakünt már alaposan besötétedett, felszedőzködött s útját egészségügyi sétával egybekötve, visszaballagott a kollégiumba, s csak egy óra múlva, – néhány perccel kapuzárás előtt – tért meg új otthonába. A hó-na alatt cipelt, hatalmas, rögtönzött bálát egyenesen az asztalra dobta, s magának szusszanást se hagyva hozzálátott a kicsomagoláshoz. A zsírfoltos csomagolópapírból, két zacskónyi szárított gyümölcs mellől egy pár öreg súlyzó, néhány köteg levél, egy pár idomtalan kincstári szeges bakancs s végül egy „Kiriazi Frères” feliratú bádög-dohányosdoboz került elő, melyben eszeveszetten csörömpölt valami. Miután az élelmiszert, lábbelit, tornaszert a szekrényben gondosan elraktározta, az íróasztalhoz ült, a levélkötegeket gyengéd kézzel, simogatásszerűen leporolta, s miután évjáratok szerint szortírozta is őket, kihúzta az első kezeügyébe eső asztal-fiókot.

S mit látott? A széles közbelső fiók színültig volt gondosan egymás mellé – és fölé rakosgatott, szürke, téglalap alakú kartondobozokkal.

Forgó, miközben jobbjaival bosszúsan taszította be a fiókot, baljával máris a legfelső kisebb rekeszt rángatta kifelé, s most már gyanakvóan kémlelt bele: abban is ugyanazok a dobozok! S így sorra, mind a hatot kirángatta, s mindenikben ugyanazt találta: múzeumi rendben elraktározott, évszámokkal és egyelőre érthetetlen megjegyzésekkel ellátott Agfa-fénymásolópapírdobozkákat, melyeknek ijesztően megbonthataalan hadrendjét csupán imitt-amott zavarta egy-egy eltévedt noteszlap, pepita füzet, kunkorodó filmtekercs, vagy régi, pókhálós, foltos üveglemez.

Forgó dühöngve, a közeli számonkérés lázában, tologatta ki s be a fiókokat, s már-már felugrott, hogy lerohanjon Grébernéhez, s a szürke dobozhalmazt most mindjárt, éjnek-évadján kidobassa – amikor az egyik fiók legelején megpillantott egy fényképet. Kiemelte s maga elé állította a tintásüveg elé.

A kép – Jolánka égbetekintő, szent ábrázatától alig egy araszra – rendkívül hiányos öltözetű fiatal nőt ábrázolt. A hosszú harisnya – egyetlen ruhadarab a vérlázítóan húsos, rózsaszínű testen – még csak fokozta az akt parázna meztelenségét.

Forgó halántékán zubogni kezdett a nagy ér, s látása elhomályosult; gyorsan kivonta csontkeretes szemüvegét és a megdöbbentő leletet most már azon át vette alaposabban szemügyre.

Semmi kétség: a levelezőlapnál valamivel nagyobb fénykép egy fiatal, élettől duzzadó, több, mint félig-pöre hölgyet ábrázolt, akinek véletlenül szintén égreemelt tekintete ama másik arc ártatlan, angyali bámulását mintegy csúfolni, kifigurázni volt hivatott!

Forgó undorral vegyes hősiességgel csapta le a képet, hasra fektette, hogy többet se lássa, s éppen messzire el akarta tolni magától, amikor a hátlapján észrevett valami feljegyzést. Mohó kíváncsisággal sütötte rá a szemüvegét.

Ezt olvasta: *F. D. Aranka kisasszony, az 1929-iki szépségverseny harmadik helyezettje, Aet. Suae 21. Műteremfelvétel. Kvár., 1929. Agfa-Isochrom, 6x9, nagyítva. Gyertyános Benjamin gyűjteménye.*

A név, még ilyen csonka formában is egyénibbé varázsolta tulajdonosát. Forgó a képet mohó sietséggel fordította ismét maga felé s most már ismerősként, enyhe fejcsóválással, kajánul indiszkrét mosoly kíséretében kezdte még behatóbban tanulmányozni, olyanformán, mint az ékszerész a megbecsülendő ékkövet. A vértolulás hovatovább kezdett halántékaról testének egyéb részeiben is egyenletesen eloszlni...

Hirtelen, mintha ütés érte volna, megrázkódott, hogy szinte felugrott a széken; a képet kiejtette a kezéből, s némi tétovázás után a nagy kupacból csak úgy taláломra kirántott egy szürke dobozt. Kinyitotta – s a lélegzete elállt.

A duzzadt doboz legalább húsz-harminc hasonló képet rejtegetett!

Hogy tartalmán a lehető leggyorsabban eligazodjék, mindjárt el is olvasta a doboz külsején, kékkeretű vignettán elhelyezett akkurátus feliratot:

„1939–40-es évek gyűjtése. Agfa-Isobar felv. Ica-Icarenemmel. 6x9. Saját nagyítás és színezés. 17. sz. kép Mártonffyknak kölcsönadva 1941. VII. 8-án. 1944. okt.-ben Magyarországra lógott vele.”

Forgó felfedezésétől megittasultan szórta szét a képeket az asztalapon. Hirtelen azt se tudta, melyiket részesítse előnyben: kezét a bőség zavara megbénította. Sokáig csak úgy átabotában falta a képeket, mint ahogy az ember néha mindjárt szájjal esik neki egy-egy kíváncsiabb szőlőfürtnek, s egyszerre öt-hat szemet is behabzsol. De végül is sikerült magát megfegyelmeznie.

A pávafark módján kiterült bámulatos képek közül először a legalsót emelte fel s annak esett kimeredő szemmel, nyáltól csepegő ajakkal neki. Vizsgálódásának fő tárgya egy dús, feketehajzatú, atlétatermetű donna volt, akin – ó szent szemérmesség! – apró, háromszögletű ruhadarab is ékeskedett; arcán szépségtapas, fülében jókora gyöngyfűgők, nyakában hatalmas keblei közé csüngő medál... A kép hátlapján pedig a következő adatokat találta: *„Hubik Arabella, magánzónő. 29 éves. 1939. okt. 20. felv. 100 lei honor. ellenében. Gy. B.”*

Mint Monte Christo gróf a kincsesbarlangban, Forgó szédelegve, gazdagságát és határtalan lehetőségeit felmérni megközelítően is képtelenül, turkált tovább a csodálatos leletben. Szeme és egyre zaklatottabb többi érzéke előtt sorra vonultak el mindenféle kaliberű és fajsúlyú nők, szőkék, barnák, vörösek, kövérek, soványak, aprócsontú póni-idomúak és tagbaszakadt muraköziek, leányok, asszonyok, családanyák és magánzónők, heterák és úri dámák, sőt egy bárónőcske is akadt, akinek nevét azonban a talán feudális hajlamú, szolgálalkú – vagy lovagias? – Gyertyános jobbnak látván elhallgatni, csak így regisztrálta: X baronessz.

Forgó felugrott s övintézkedésül bezárta az ajtót. Ingujjra vetkezett – még így is melege volt, mint a kazánfütőnek – és nekilátott, hogy most már sorravegye a 30–40 dobozt. Mielőtt azonban továbbment volna, Jolán-

ka képét bocsánat-könyörgő fintor kíséretében, egyetlen mozdulattal a fal felé fordította.

Mindenekelőtt igyekezett bizonyos sorrendet tartani. Letérdelt a legalsó fiók elé, megkereste a legrégebb évjáratokat – ezek még egészen más típusú, alkalmasint házilag összetákolt kartotékok voltak – s mivel 1912-esnél korábbi keletű nem találtatott, a homályból elsőnek ezt emelte világozágra.

Mennyi drága csipke, bársonyszalag, micsoda csipők és karok, minő keblek és combok, micsoda csíkos harisnyák és fodros harisnyakötők! És – részrehajlás nélkül meg kell állapítani – viselőik és tulajdonosaik sokkalta erkölcsösebbek és illemtudóbbak, mint a 30-as évekből... Kamaszkora legforróbb lázálmainak műzsáit, a csodás, fájdalmasan-boldog lidércnyomások démonait csókolta végig gondolatban. Ó, ha ily hölgyek élnének mostan is! Talán minden másképpen volna... Ezeknek talán képes volna eredményesen hódolni – s ezt Jolánka is megbocsátaná neki – de a maiaknak? Hogyan ugorja át az áthidalhatatlan szakadékot, mely huszonöt esztendő szurdoka felett tátong s azóta hatalmasodik közte, s a női nem között, amióta 1922-ben a hadifogságból hazajött... A nők azalatt ijesztően megváltoztak: mintha még a nyelvük is kicserélődött volna: már nem értette kiszólásaikat, hívásaikat – Jolánkát pedig, akit 1917 karácsonyán, menetszázból látott utoljára, a temetőben találta, fehér márványkő alatt...

Néhány percig elidőzött Fedák Sári strucc tollhátuljas, csábos fényképénél – Gyertyános a feljegyzés szerint a Kolozsvári Színház öltözőjében örökitette meg! – majd, hirtelen támadt sötét gondolat következtében, melyet sehogyse tudott elhessenteni, jobbnak látta, ha néhány esztendőt kihagy; a baloldali, régebbi évjáratoknak békét hagyott, s a jobboldali fiokok egyikéből vaktában emelte ki az 1944–46. évjáratot. – Gyertyános mérnök tudományos érdeklődésének, egyre fejlődő technikájának és elmélyülésének alkalmasint a koronáját...

Mindjárt a legelső fénykép, amely szemébe tűnt, egészen zsenge ifjú lánykát ábrázolt, amolyan vérpezsdítő, de nem egészen szemérmetlen szubrett-jelmezben: a piros papucs, bokorugró tarka kásmír szoknya, fehér bóbíta, a fitos orr, az álmélkodó babaszem valahonnan, tán előző életéből, ismerősnek tetszett. Hirtelen keresgélni kezdett tanítványai légiójában, de furcsa megsejtésének nem akadt támpontja. Csodálatos gyermek!... Teremtőm, be romlott lehet! – sóhajtott, megfordította a képet. A reszketegbetűs feljegyzés lovagiatlanul árulkodott:

„Gréber-Gazdag Lily, 19 éves, virgo, Gy. B. felv. délben, lakásban, gegenlicht. 1946. V. 6.”

Forgó nem akart hinni a szemének: hát ez a fruska, aki most vele egy fedél alatt alussza az igazak álmát – Ūristen, vajon mit álmodik? – 19 éves létére ilyesmire vetemedett? Virgóság ide, virgóság oda, fényes nappal beoson egy vén kéjenc szobájába és félmeztelenül áll felajzott lencséje elé...? Bizony mondom, megértünk az Ítéletre, mégha atombomba formájában közeledik is...

A képet lecsapta és ellökte magától. Éppen kezdett gyökeret eresztetni benne az elhatározás, hogy mint esküt tett pedagógus, holnap reggel egyenesen a lány mit sem sejtő anyjához rohan, s tájékoztatja az észlelteket felől – de a következő képről rávillanó csodálatos formás lábszárak, egy

Afrodite-szobor patyolatfehér, márványszerű s mégis vért s meleget sejtető lábai, figyelmét újfent teljesen kisajátították. A keresztbevetett, a térden kissé megtüremelő húsú combok buja szépségét a körömpapucs s a melléje támasztott ezüstvégű sétapálca oly raffináltan s vértkorbácsolóan emelte ki, hogy Forgó máris e képben vélte felfedezni élete legdrágább kincsét. – Pars pro toto – gyönyörködött fennhangon, lélegzetért kapkodva, magából kikelve bújt belé, s csak percek múlva, miután a lábakat behunyt szeme mélyén kedve szerint hosszabbította meg és egészítette ki, jutott eszébe érdeklődni tulajdonosa iránt. Az indiszkrét feljegyzés árulkodott: Gazdag Lily lábai!

Forgó ezt már nem bírta ülve elviselni: a széket kirúgta maga alól s elkezdte vadul méregetni a szobát; torlódó érzéseit és kábulatait egyetlen károgó és huhogó szóba gyömöszölte:

– Kárhozat! Kárhozat! – ismételte fordulatunként, ahogy faltól-falig lépdelt a szűk, oroszlánketrec-méretű szobában –, aztán hirtelen kitört őriöngése köreiből s újra meg újra a bálvány felé hajolt. Képtelen volt szabadulni büvköréből.

Ahogy így vágat fel s alá, hol majdnem a képre rogyva, hol elrugaszkodva a szomszéd falig, a nagy éjjeli csendben egyszerre csak hallja, hogy nyílik a belső szoba ajtaja, s a nyekergő padlón a fürdőszoba felé oson valaki. Nemsokára zubogni kezd a vízcsap s a visszhangos, magas mennyezetű helyiségben egy szirén énekelni kezd. Ki más volna, mint a lábak tulajdonosa?

S a fürdőszoba – vesztére – tözsomszedságban volt az ő szobájával! Még a szappan cuppogását is át lehetett hallani.

Törődött volna is énekkel, cuppogással, pancsolással, ha nem kerülnek kezébe ezek a képek, különösen az utolsó trófea, Gyertyános mérnök tudományos eredményeinek ez a fenséges végösszege is kvintesszenciája... De a képek fényében, a belőlük áradó mérges és romboló sugarak hatáskörében hirtelen úgy megváltozott minden, mintha a földgömb jobbról-balra kezdett volna forogni, a Nap ezentúl Nyugaton kelt volna fel s Keleten nyugodott volna le...

Forgó részegen és szinte szélütötten imbolygott ebben a földrengésméretű katasztrófában.

* * *

Egy pár pillanat múlva már színjózanul, vakítóan éberén tekintett vissza az örvényre... A világ legutolsó emberének, útszélén hanyódó, cigány bocskorából kiszottyant kapcarongynál is alábbvalónak érezte magát. Mint évek során, valahányszor az örvény elragadta, most is arra gondolt, hogy elpusztítja magát.

Felugrott, a kapcsolóhoz botorkált s felgyújtotta a villanyt. Az asztalon szerteszét szórt képeket, anélkül, hogy rájuknézett volna, beszórta a fiókokba, Jolánkát ismét szembefordította, visszafeküdt s mellére szorította a Bibliát.

Odafent, a magas ablakon át, keskeny téglalap alakú égdarabon megpillantott egy pislákoló csillagot. A Lyra s két kísérő csillaga!... Idestova harminc éve éppen erre a csillagképre függesztette volt a szemét, amikor egy sötét erdei úton Jolánkának örök hűséget esküdött!

Az emlék megnyugtatta, elszibbasztotta lüktető, háborgó lelkét. Mint ha egy gyöngéd kezű harctéri ápolónő rakott volna borogatást sebláztól össze-vissza lüktető szívére.

2. fejezet

KESKENY ÚT A KÁRHOZAT FELÉ

Forgó üdén, megbékélt lélekkel ébredt. Az első pillanatban, még szemnyitás előtt, azt se tudta, hol van. Jó érzés volt, kissé kalandozó és kellemesen borzongató. Mintha e különös reggelen mindent előről lehetne kezdeni! Csak idegen városba csöppent ember érzi ezt, vagy akit a sorsa gyorsvonaton egyik napról a másikra idegen országba sodor...

Kinyitotta a szemét és terepszemlét tartott.

Az íróasztalról és a Gyertyános-féle könyvtárról eszébe jutottak, meghóhanták a tegnap este borzalmait. Hogy egy pillanatra se engedje át magát a szörnyű élmények felkérőzésének, kiugrott az ágyból, felragadta a két ágyúgolyónyi súlyzót s harmincszor egymásután kinyomta a feje fölé. (A rendes napi gyakorlat 15–20 nyomás volt: ezen felül minden lökés vezeklésnek számított.) Bár a megerőltetéstől majd minden vér a fejébe, nyakereibe tolult, és karja remegett – egy percnyi szusszanást se hagyott magának, hanem guggoló helyzetben, hatszor körültáncolta a szobát, mint tábortüzet a kozák. Ezután nagy ki-belélegzésekkel néhány derék- és gerincgyakorlatot végzett, s miután a végkimerülés fenséges, óriási akaraterő árán felidézett állapotát boldogan észlelte – önmaga pontozó bírása e láthatatlan ringben –, törülközővel, durva mosósappal és tiszta fehérneművel felszerelve kióvakodott a fürdőszobába, és bezárkózott.

A dermesztően hideg, csípős vezetékvezeték végigszántott a gerincén, mel-lén és ágyékán; hápogott és köpködött, mint a fuldokló – de állta. Rendes adagja egy-két percnyi zuhanyozás volt – ezúttal 5 percig ostromozta magát a jeges áradattal. Végre kiugrott s éppen törülközni készült, amikor az egyetlen szék karfáján megpillantott egy rózsaszínű ruhadarabot. Irtó-zattal hunyta be a szemét – de ahogy behunyta, megragyogott előtte a tegnap esti látomás; felhorkant és eszeveszett gyorsasággal ugrott vissza a kádba s még jobban megeresztette a zuhanyt. – Kárhozat, kárhozat! – hö-rögte bele a záporba; homlokát csapkodta, mellét öklözte, amíg bele nem fáradt, aztán utolsó erejével kikecmergett a kádból, vad iramban megtö-rülközött s anélkül, hogy az átkozott ruhadarabra bár egy futó pillan-tást vetett volna, kirohant a fürdőszobából.

Az előszobában szembe találta magát ama ruhadarab mit sem sejtő tulajdonosával.

Lily azon kócosan és lomposan imbolygott a konyha felé, ahogy fülledt ágyából kilépett. Virágos pongylóját a keblén szemérmesen összefogta.

Az ingben és madzagos, hosszú lábravalóban száguldó férfi látványára alig tudta már-már kirobbanó kamaszkacagását elfojtani. De meg nem állhatta, hogy csúfondárosan oda ne szóljon a menekülőhöz:

– Hogy aludt, professzor úr?

Forgó megtorpant vad iramában, a törülközőt szepegeve lába elé kapta s ijedten hebegte:

– Pompásan, kisasszony!

Lily, mintegy a koránkelés magyarázatául, megfogta a konyha kilincset, s a rémült alaktól elfordulva, kérdezte:

– Nem parancsol egy csésze teát? Valódi!

– Ó, köszönöm instálom, nem élek vele, ha mégúgy valódi is...

– Igazán! – unszolta a lány.

– Hát a magácska kedvéért! – adta meg magát Forgó; s mintegy ellentámadásul méricskélni kezdte a piros papucsot, aztán a pongyola alól előrőzsálló, karcsú bokát. De hirtelen tetten érte magát s berohant a szoba.

Az izgalomtól, a túlhajtott zuhanyozástól testét kiverte a hideg, még a foga is vacogott belé. Gyorsan öltözködni kezdett s becsukta az ablakot.

A kopaszodókra jellemző, műgonddal teljes fészülködésben nemsokára bátoratlan kopogás zavarta meg. Csak miután körülnézett, s az asztalfiókokat sebtén helyükre dugogatta, rebegte: – Szabad!

S Lily – még mindig azon kócosan, ahogy az ágyból kilépett, de keblén a gombhíjas pongyolát immár biztosítótűvel összefogva, piros bakelit-tálcán párolgó teáscsészével suhant be az ajtón.

– Parancsoljon „professzor” úr! – karikírozta anyja stréber felülcímzését.

– Nahát! Bizisten, restellem magam – szerénykedett Forgó –, de valami belső melegség és édesség, mely a lány betoppanása pillanatában, mint sacharin a fekete és keserű teát, úgy elárasztotta szívét-lelkét, hogy szinte négykézlábra ereszkedett eléje.

Lily felfogta a pillantás horderejét, tán a sötét mélységbe is belelátott, ahonnan ez a magasba tört, s jobbkezét madonnás szemérmetességgel vive keblére, s Forgónak hátat fordítva, helyezte el az asztalon a teát. Még sohasem találkozott ilyen kutya-szemmel! Mai férfiak már nem ismerik a könyörgés eme szögét, melynek mása csak Mária-szobrok mellékalakjain, oltár előtt térdeplő elesettek tekintetében kereshető, valamint vén koldusokéban, akik szótlanul is minden kunyorálásnál ékebben szólva bámulnak fel az utca porából. Mert bár Forgó két fővel magasabb volt nála – nézése mégis úgy hatott rá, mintha valahonnan az asztal alól érkezne. Hirtelen bánni kezdte eddigi viselkedését a furcsa szent emberrel szemben, s azon volt, hogy, ha még nem késő, máris jóvátegye.

– Álmodott-e valami szépet? – kérdezte s mindenekelőtt elhagyta a pimaszkodó professzorozást.

– De még mennyit! – rögtönzött Forgó, de hirtelen úgy érezte, hogy nem is állít valótlan: hátha valóban fékevesztett álomképelete incselkedett vele?

– S a mennyezet négy sarkát megszámlálta-e?... Akkor teljesül!

– Nólámcsak – sáпитozott Forgó –, azt bizony elfelejtettem. Tetszett volna tegnap este figyelmeztetni! – S esetlenül elnevette magát.

Lily, mintha sose járt volna itt, kandin nézett körül a szobában. Szeme legelőször a súlyzókon akadt meg – fejcsóválás, mosoly –, aztán a könyvespolc új vendégein.

– Nincs valami jó olvasmánya? – lépett eléjük s tanulmányozni kezd-

te a sarkok címeit. – Ajaj, ez nekem magas! – kapott az ajkához – Kant, Nietzsche, Kierkegaard? ... Akkor már inkább emezek itt ni! – s állával huncutul bökött a Gyertyános-féle szakmunkák felé.

Forgóban hűledezni kezdett a vér.

Lehetséges ilyenfokú romlottság?

Ez, a külseje szerint ép és tiszta gyermek, belülről valóban oly rothadt volna, mint az a piros alma, melyet képletesen annyiszor tett tanítványai elé?

Semmi kétség, lehetséges. A tegnapi leletek is emellett szólnak. S ha számításba veszi, hogy május 9 óta idestova egy félesztendő telt el, és közben a nyár, ki tudja, milyen kalandjaival!...

– Tán nem? – szörnyülködött s nyakig pirult.

– Miért ne? Én már tizenötéves koromban mindennel tisztában voltam!

Forgó hirtelen akkorát hápogott, hogy Lily jónak látta eloszlatni a félreértést.

– Úgy értem, hogy elméletben! S ezek a könyvek aztán csak kiegészítették addigi ismereteimet. Igen hálás vagyok nekik! Sok mindentől elvették a kedvem, többek közt a álszenteskedéstől is. Harmadik éve vagyok a Színháznál... Mondja, tanár úr, ismeri a színházi erkölcsöket?

– Nem is akarom, drága kisasszonykám! S a kegyed érdeklődését ezen a területen, hogy úgymondjam, kissé korainak találom! – mondta félig esdeklő, félig fenyegető hanghordozással. – És eszébe jutottak ismét Gyertyános remeklései. Az észbontó, meztelen lábak tulajdonosa ott áll előtted: csak a kezét kell kinyújtania, megfoghatja, átkarolhatja, haraphatja! – És miért ne? – vetett lángot halántékán egy ér. – Miért ne? S keze már-már kinyúlt a keresztbe vetett combok felé. – Az ám – torpant meg. – A leánykát először meg kell téríteni! Ki kell égetni lelki romlottságát; utóvégre a testi romlottság ebből következik. Hátha még nem késő?

– Könyörgöm, ne játssza a cinikust! Magácskának nem áll jól ez a... hogy is mondjam csak: fitogtatás!

– Én mindig önmagamot adom! – vetette hátra a fejét Lily. – Kritikusaim éppen ezt róják fel, hogy az életé vagyok, nem a színpadé! És igazuk van: úgy szeretnék élni! Élni, a szó teljes értelmében. De az anyám nem hagy. Mindig a sarkamban van. Színházi mama: holmi árucikknek tart, amelynek a színház, a rivalda a kirakata. El akar adni, de annak, akit ő választ, akitől a legmagasabb árat reméli. Mondja, tanár úr, nem győzné meg Memit a lelkiismeret és a párválasztás szabadságáról? Magának remek filozófikus dumája van!

– Angyalkám, esküszöm, zavarba hoz!... Hátha kedves mamájának van igaza? Kegyed, e zsenge életkorban, könnyen elsiethetné a legdöntőbb lépéseket! Méltatlanok karmaiba kerülne, ha nem volnának magán e védelmező szülői szemek. Márpedig jegyezze meg: némely botlásokat egy hosszú életem át se lehet jóvátenni! Tartózkodjék a megfontolatlan lépésektől! Én ígérem, hogy szerény erőmtől telhetően, mindenben segítségére leszek!

Keze bátoratlanul, remegve kinyúlt s megtelepedett Lily csuklóján.

– Milyen kemény keze van! – csudálkozott a leány. – Félelmetes! – S ki akarta vonni a csuklóját Forgó ujjainak bilincséből. – Látom, tornáztat – mutatott a súlyzókra.

Forgó, bár megjárta eszét a gondolat, hogy abból a Kiriazi Frères feliratú pléhdobozból elővegye régi bajnoki és világháborús kitüntetéseit, végül is más alkalomra halasztotta, s törés nélkül folytatta az ostromot:

– Úgy szeretném, ha máskor is megtisztelné jelenlétével ezt a szobát!
– Miért ne? De most eressze el a csuklómat! Fáj!... Mondja – kezdett Lily elterelő hadműveletbe –, ki az a nő?

A jeges bilincs abban a pillanatban lepattant róla. Forgó hátrahőkölt s szeme Jolánka képét vette célba.

– A menyasszonyom.

– Hol van?

– Hol? – sóhajtott Forgó s szemét a mennyezet felé fordította.

Lily elértette s csak ennyit kérdezett:

– Rég?

– 19-ben, a spanyoljárvány idején. Amikor maga még nem is volt a világon.

– S azóta...?

– Csak Ő, más senki...

– Hát ilyesmi is létezik? – álmélkodik Lily. És e pillanattól fogva sajnálni és tisztelni kezdte a szürke embert. Az a mélység, melyből szemét rá-ráemeli, egy sirüreg mélye, szörnyű fájdalmak, kínzó emlékek pincéje... Ez az ember nem e világról való...

Bárhogy küszködött is ellene, szeme könnybelábadt a nagy meghatottságtól.

– Maga szent! – suttogta, s bátortalan, futó mozdulattal megsimogatta az asztallapon matató hideg bilincskezeket, majd zavartan, szeleburdian hátat fordított, hogy pongyolája nagyot lebbent, s combja, teljes pompájában, a Gyertyános fényképét is túllicitálva tárult Forgó elé. De csak egy pillanatra. Az ajtó becsapódott mögötte.

– Mi volt ez? – álmélkodott Forgó, s szemét behunyta.

Egy Afrodite-szobor, most már egy megelevenedett Afrodite-szobor márványfehérségű s mégis vért és forróságot sejtető idomai! És sugárzó, kisimult-ráncú arccal, behunyt pillái mögött az iménti látomással, szinte boldogan rebegte a távozó után:

– Kárhozat! Kárhozat!

* * *

Alighogy magára maradt, ábrándozását szaggatott csengetés zavarta meg. Az előszoba recsegő parkettjén végigtopogott Afrodite piros topánkája. Be jó érzés volt a lépéseket ismerni s tartalommal megtölteni!

– Forgó tanár urat keresem. A kollégiumban azt mondták, ide költözött – hallotta, s a magányos ordasok mérge szállta meg. Ki meri máris háborgatni új odvában?

Bátortalan, „rubato” kopogás...

Nyílt az ajtó s remegő vigyázzban állt eléje egy sápadt, nyakigláb diák.

– Te vagy az, Zilahy? Hát téged mi szél hozott ide, hol a madár se jár? – kérdezte, s alig leplezhette, hogy kellemetlen a meglepetés... Szórakozott fejfel elmulasztott valami fontos iskolai ügyet s most azért szalasztották utána kedves jeles diákját? – kérdezte magában... A nyápic,

pattanással dúsan kivert, embrionális homlokú fiúcska zavara és magából kikelt ábrázata ebbéli aggodalmát azonban hamarosan eloszlatta. Még rosszabbra kezdett gyanakodni.

– Engedelmet a korai zaklatásért... Én...én beszélni szeretnék a tanár úrral – rebegette s körülkémlelt, nem hallgatózik-e valaki.

– No, no, fiacskám, csak szedd össze magad! Mindenekelőtt ülj le szépen és szusszanj egyet! Ejsze nem olyan sürgős...

– De, nagyon sürgős! Életbe vágó!

– Nonono, ne túlozzuk a dolgot! Hát miről van szó, édes fiam? – s azzal a kamasz borzas fejére ejtette súlyos tenyerét.

A fiú feje törékenyen csuklott a mellére, mint valami ítélet alatt.

– Drága jó tanár úr – kezdett vallani –, én úgy, de úgy szegyenlem magam! – Nem is érdemlem meg, hogy szóba álljon velem. Rossz útra tért, elveszett lélek vagyok! Mentsen meg! – csuklott meg a hangja. – Mentsen meg, tanár úr!

Forgóban sötét gyanakvás ébredt: mindig így kezdik a lopásra vete-medett diákok; ez volna még a kisebbik baj. De hátha rossz-betegséget szerzett holmi elvetemült nőszemélytől?... Gyakorlottan, többször bevált módszeréhez folyamodva, előlegezte bocsánatát:

– Ugyan, ugyan! Egy megtért bűnös ezer büntelennél többet ér. S a világ is oly aljas körülötted, szegény fiam, hogy az már önmagában is mentő körülmény. Megkárosítottál valakit?

– Magamat! Magamat! – zokogta a fiú s fejét erőszakosan, önbüntetésszerűen csapdosta az asztalra.

Forgó megelégte a férfiatlan viselkedést; a fiút hatalmasan megrázta és arra kényszerítette, hogy emelt fővel a szemébe nézzen.

– Most aztán mindent mondj el, szép sorjában! Apádhoz se lehetnél nagyobb bizalommal! – mennydörgött reá.

A fiú nyelt egyet-kettőt, zsebkendőt vett elő, szemét-orrát megtörölgette s újabb zokogásrohamát hősiesen elfojtva, így szólt:

– A legkárosabb szenvedély rabja vagyok! Napról napra fogyatkodom, életem bűnös gondolatok és fertelmességek sorozata!

Forgó most már nem odázhatta el a valóság tudomásulvételét.

– Nohiszen – sziszegte keserűen és előbbi fölényes vigasztaló hanghordozását nem is erőltette tovább.

A fiú lecsukló fővel bólintott, s hatalmasat, megkönnyebbülőt lélezett is hozzá; annál nagyobb volt azonban meglepetése, amikor a várva várt dorgálás, vagy vigasztalás helyett látnia kellett, hogy tanárja arca hirtelen lárva-jelleget ölt, szeme megüvegesedik, mint egy kirakati viasz-bábué s ajka lázasan remegni kezd.

– Kárhozat! Kárhozat! – szorongatja a fejét, majd feltápáskodik s imbolyogva kezdi mérgetni a szobát.

A diák megsemmisülten rogyott magába székén: Forgó viselkedéséből nem mást olvasott ki, mint saját halálos ítéletét. Szeretett tanárjának nyilván írtózatos csalódást okozott – jaj, mért is szánta rá magát erre a lépésre, melytől cröt s feloldozást remélt? Mért nem egy barátjának, vagy az apjának mondta el, ha már mindenképpen gyónnia kellett? Mért éppen azt az embert választotta, aki annyira hitt benne s számtalanszor jósoolt neki nagy jövőt?

Forgó öt-hat raboroszlán-kör leírása után összeszedte magát, meg-

állt a diák előtt, kiemelte a székből, – mely már-már villanyösszékké itéletesedett alatta –, s keményen farkasszemet nézve, dörgő hangú szózatba kezdett:

– Mindnyájan esendők vagyunk, édes fiam. Ahogy Pascal írta, ingadozunk, mint nádszál a szélben; a világ tele van az ördög incselkedéseivel! Mindnyájan bűnös emberek vagyunk. De ne hagyjuk magunkat! Érted? Szedjük össze magunkat! Még bűnünk kellős közepén is az álljon előttünk, hogy minden erőnkkel, a végsőig tiltakoztunk ellene! Érted-e, édes fiam? Ha testünk el is bukik, vonuljunk vissza a lélek sáncai mögé! Mert a lélek él, a lélek erősebb!

– Ó, nekem már a lelkem is elrohadt – tört ki a fiúból az elkésesedés e nesze-semmi-fogd-meg-jól vigasztalásra. – Nekem már a lelkemet is kiölte ez a szenvedély!... És a tegnap a kezembe került egy könyv, amelyben azt olvastam, hogy az ilyeneknek, mint én, fiatal korban meg kell halni, a korai energiapazarlás miatt, vagy meghülyülnek, vagy elemésztk magukat... De én még nem akarok meghalni!

– Marhaság, édes fiam, emeletes marhaság! Aki ezt írta, hatökör volt! Ha már ennyire tudatában vagy bűnödnek, mint amennyire mutatod, le is fogod küzdeni!

Hirtelen elgondolkozott.

...Ő is 15–16 éves korában esett át e válságon. Nem gyóna meg ugyan senkinek, de egy szégyenletes leleplezés s egy daliás, lányoktól körülrajongott ficsúr fölényeskedése új erőt adott neki a sátán elleni viaskodásban. Erre következett a súlyozás, zuhanyozás s az ördögűzésnek száz más változata. Győzött! És aztán beköszöntött Jolánka, aki ígéretteljes fiatalságával bizonyította, hogy érdemes volt várakoznia, magát megtartóztatnia...

Azzal cselekedetét úgyszólván meg se gondolva, mint akinek remek mentő ötlete támad, felkapta az egymás mellé tett két zömök súlyzót s a fiú felé nyújtotta:

– Nesze! Fogd! Vidd! Ezekbe a hideg vasakba kapaszkodjál! Ezekkel hadakozz a Gonosz ellen. No, mit tátod a szád?

A rémült fiú az első pillanatban, amikor Forgó a szörnyű vasak után hajolt, azt hitte, ütött utolsó órája: lebunkózzák itt, mint egy veszett kutyát. De mihelyt az ajándékozás ténye megvilágosodott előtte, szemmel láthatóan megkönnyebbült.

– De tanár úr kérem – szabadkozott –, nekem nem szabad tornászni, tavalý szívizom gyulladásom volt...

– Ez abból is kigyógyít. Csak rendszeresen, kellő beosztással csináld. Reggel, este, – kivált este! Érted? Utána fokozódó időtartamú hideg zuhany és semmi izgatószer! Ember lesz belőled, édes fiam!

A diák szemében örömkönny jelent meg:

– Azt hiszi, tanár úr? Igazán azt hiszi?

– Szentül – mondta Forgó; a fiút vállánál fogva magához rántotta, s homlokon csókolta. – Most pedig Isten legyen veled! Bizalmadat köszönöm. Bizzál magadban is – s ember lesz belőled, édes fiam!

A diák kezében a súlyzókkal, ajtónak lódult, de a kilincset rossz helyen kereste, s ott ügyetlenkedett nagy zavarában a túlsó oldalon. Közben, hogy hogy nem, az egyik súlyzó kiesett a kezéből. Lehajolt, hogy felvegye, de alighogy megragadta, a másik esett ki a kezéből, s egyenest az ágy

alá gurult. Forgó halk, sziszegő káromkodás kíséretében kuporodott le, nyúlt utána, a szerencsétlenkedő diák kezébe nyomta, s ajtót nyitott neki.

Lily az utolsó percben kapta el a szemét a kulcslyukról. Hátat fordított s dűdöraszva, virágos pongyolájában szinte suhogva vonult a nappaliba.

Forgó a fiút kiengedte, s visszavonult a szobájába.

De alighogy becsukta maga mögött az ajtót, Lily egy arasznyi nyíláson, kopogás nélkül, bedugta borzas fejét.

– Mondja, tanár úr, mi volt ez az ordibálás? Jól lehordta a fickót... Vásott csibész lehet, még a szeme se jól áll...

Lily így akarta mentegetni a hallgatózást és leskelődést: mintha bizony csak az ordibálás tette volna kíváncsivá az odabenn történőkre.

Forgóból az édes arcocska láttára elszállt minden bosszúság.

– Férfidolgokat tisztáztunk – jelentette ki fölényesen és egyszersmind titokzatosan. – Különben a legjobb diákom! Mintha önmagamát látnám, tizenhatéves koromban!...

– Szegény kis pofa! De maga csak nem volt ilyen bamba? Még köszönni se tud az istenadta, s a földre süti a szemét, mint egy apagyilkos.

– Ne ítéljünk, hogy ne ítéltesünk! A fiú súlyos válságban van. Hozzám fordult sorsdöntő tanácsért – önérzeteskedett Forgó. – Merem hinni, sikerül jű útra térítem...

Lily nagyot nézett s igyekezett kihámozni valamit az iménti kiabálás foszlányaiból... De Forgó oly furcsán meresztette rá kunyoráló kutyaszemét, hogy a helyzettől megijedve, jobbnak látta, ha búcsúzkodás és magyarázat nélkül, hátrálva lép ki a szobácskából s rácsapja az ajtót.

Forgó ismét sokáig bámult utána. Alakja állandóan szeme előtt kísértett, amíg elköltötte szerény reggelijét. Még éhesebb lett tőle. Talán gyomornedveit is befolyásolja a megváltozott ütemű vérkeringés?... Akárhogyan is, nemsokára fűtyörészve és dűdöraszva indult a kollégiumba.

* * *

Forgó egy hete élvezte az új otthonnak köszönhető új élet változatos izgalmait. Ez az idő elegendő volt ahhoz, hogy – hála „megnyerő, szuggesztív” egyéniségének – Gréberék jóformán családtaggá fogadják. Mint a vizparton aszály idején sokáig heverő fűzfadarabot, hirtelen felkapta a bő esőtől megduzzadt folyó, hullámainra vette, s míg sodorta, sodorta a Boldogság Szigete felé, kirügyezett, gyökereket hajtott!... Forgó Geyza életében másodszor, 47 éves korában, *szerelmes volt*.

Es semmi kétség, viszont-szerették! Igen, Lily tegnap este félreérthetetlen világossággal tett vallomást! Mint majd minden este vacsora után, kissé szelesen és borzasan, bekopogott hozzá. Látogatása ürügyeül ezúttal egy fűrt hamburgi muskotályszőlőt választott. Forgó a viszontlátás pillanatát egész nap epekedve várva, egy első szerelmét imádó diák izgalmaival járult eléje. Asztalán szép, virágos csomagoló papírban, a madzag alatt egy szál piros szegfűvel, könyv hevert: ma este fogja Lilynek születésnapj ajándéku! átnyújtani.

– Nem remélt figyelmesség! – áradozott a fűrt láttán s vakmerően csókolgatta a sötétkék fűrtöt tartó rózsaszín ujjakat. S Lily – újabb jele érzelmei viszonzásának – nem háritotta el! A fűrtöt Forgó bajusza alá dugta s arra kényszerítette, hogy majszolja, mint valami gyermek. Maga is bele-

belecsípett a pompás szőlőszemek közé s két ujjbegyébe fogva, be-bekapott egyet-egyet.

Forgó a közös szőlőevésben valami ősi, jelképes szertartást sejtett: a legmagasabb testi élvezetben való eggyéolvadás előlegét. Miután az utolsó szemet is lecsíptették, születésnap ajándékát átnyújtotta.

– A halhatatlan szerelem regénye! Egy magányos skót vénkisasszony írta. A szerelmet csak álomból ismerte, sohasem érintette férfikéz...

Lily hálás mosoly kíséretében, s – hogy Forgónak nagyobb örömet szerezzen – örömét túlozva bontotta ki a csomagot.

– „Üvöltő szelek!” – be furcsa címe van!

– Ne riadjon vissza, angyalkám! Talán azt a nagy érzést akarja kifejezni, mely néha valóban szinte üvölt az emberben, különösen ha a magány és az emlékek torkon ragadják...

Lilyt ismét elfogta Forgó szavainak, hangjának varázsa; mert ösztönei hiába tiltakoztak: valami vonzotta is a különös férfiúhoz. Talán rég halott apját vélte megtalálni benne, a korán elvesztett *erős férfit*, akihez zsenge és kicsinyesen furfangos anyja elől menekülhetne? És Forgó mindig tudott neki valami érdekességgel szolgálni; szellemét felajzotta, szemét kinyitotta az élet rejtettebb dolgaira; öregedő lelkében huszonöt év hallgatásának fagya engedett fel, mint a legendában régi hajósok jéggé dermedt szavai, és zengő, szószékről ható szóáradattal tört elő. S Lily ingatag, nyirfa hajlékonyságú egyéniségét az ellentétek vonzásának törvényszerűségével bilincselte le ez a mágneses, már-már emberfeletti, s választottjának mihamarábbi meghódítására összpontosított férfi-követelődzés.

Lily átvette a könyvet s belelapozott. A belső címlapján ajánlást talált, remekbe szabott kalligráfikus betűkkel: „Szeretném neked adni látásomat, akaratomat, hogy erőd legyen az igaz úton haladni, mégha olykor göröngyös is az.” Lilynek F. G. 1946. szeptemberében.

Lily elértette a biblikus csengésű sorokat, hisz öregedő lovagjának, este, a színházi világ kísértéseiről, csábításairól, s a férfiak mohó tolakodásáról és megszívlelendő ajánlatairól vallott... Azt sem titkolta, sőt hivalkodóan árulta el, hogy virgóságát cseppet sem erkölcsi elhatározásnak, csupán az alkalom és a megfelelő „partner” hiányának kell tulajdonítani...

Az ajánlástól mélységesen meghatódott:

– Milyen kár, hogy csak most találkoztunk! De másként alakult volna az életem, s én magam is, ha előbb ismerem meg magát! – sóhajtott, és könnyezett.

Inkább csak holmi túlajtszott szereprész volt az egész, a mindig kész, tartalékolt könnyek csillogtatására jó alkalom... De Forgónak nem volt füle a hamis női szívhangot meghallani. A boldogságtól szinte olvadozott.

– Hát lehetséges volna? – hörögte. – Lily, hihetem? Hát *te is így érzel?*... – fordította fennhangon is tegezőre a szót. – Ó, igen! Előbb kellett volna intézkedjék ügyünkben a Gondviselés! Hogy hamarabb megérezd a kezem melegét, lelkem erejét: az egetverő akaratot, mely Téged kér és követel, a tengersok boldogtalanságért jóvátételül... De még nem késő: Még testben nem vagy romlott. S ha követsz engem, bízatsz benne, hogy lelked is megtisztul, mint az áldott Nap tűzétől a folyóvizek...

Forgó térdeplő helyzetben ömlengett előtte, majd széttárt karjai teljes lendületével kapta át a derekát, s fejét fuldokló horkanás kíséretében fúrta ölébe.

Lily, e nehéz helyzetben, úgy tett, mintha valami neszt hallana az előszobából: megjátszva a tettenérés rémületét, kirángatta magát Forgó öleléséből. De ahhoz, hogy végzetes hatású szavait kellő értékükre csökkentse, s bár egy cseppet visszakozzék-tiltakozzék, sem elég felelősségérzettel, sem elég óvatossággal nem rendelkezett. Színésznő volt a javából; sikere most elragadta. És végső fokon gyermek is volt még, akit egy tekintélyes, fekete ruhás, komor férfiú rajongása, esdeklése megszáditott és magával sodort.

Mindazonáltal volt annyi magához való esze, hogy hallva Forgó fokozhatatlan retorikájú ömlengését, hanyatt-homlok kipenderüljön a szobából.

Forgó sóbálvánnyá meredve térdepelt tovább egy darabig, aztán fel-tápaszkodott, kinyitotta a közbelső fiókot – már kulcsot is szerzett hozzá –, maga elé tette Lily lábainak hasonmását s megbűvölve és bűvölően, eszelős-fényű szemmel meredt reá.

Másnap, a szokott esti órában hiába várta Lily látogatását; a leányzó, noha az idő már kilencre járt, még nem vetődött haza. Hol mászkálhat ilyenkor? S kivel? Képes volna éppen ma, egy nappal döntő vallomása után, mással koricálni, ostoba fajankók locsogását hallgatni órákon át?

Telt-múlt az idő; már tízre járt, Lily még nem volt sehol, s Forgó egyre nyugtalanabbul izgett-mozgott a szobában. Lévéen minden idege reggel óta erre az esti találkozásra ajzva, most nem tudott mihez kezdeni.

Hogy sötét aggodalmait és rémlátásait hessentse, ismét elővette új bálványát a fiók mélyéről s bűvölni kezdte félighunyt pillái alól. Képelete egyre gyakorlottabban egészítette ki a részeket, már szinte ugrásszerűen vetette rá magát a látomásra, mely azóta kísértette csak igazán, amióta a valóságban is szemügyre vette Lily fehér, telt idomú lábát. Csak az isten tudja, hová fokozta volna vad képzelgését, ha Gréberné be nem szól az ajtó mögül, halk, alattomos kopogás kíséretében:

– Nem alszik, professzor úr?

Forgó, mint megzavart holdkóros, rezzent össze; álmai tornyáról hirtelen zuhanással a valóság porában találta magát, s lepedékes torokkal kiáltotta ki:

– Nem, nem, sőt, ellenkezőleg!

Az özvegy benyitott; rajta Lily virágos pongyolája, s micsoda illatfelhőt hűz maga után! Mintha egy virágzó orgonabokrot hurcolna...

– Ugye nem haragszik, drága professzorom – kezdte raffinált műaggodalommal –, de ez a Lily!... Már megint kimarad. El nem gondolhatom, hol csatangol. Kezdek komolyan aggódni érte...

Forgó azonmód magáévá tette az özvegy aggodalmát:

– Asszonyom, őszintén szólva, magam is! Kedves lánya, hogyismondjam-csak, úgy a szívemhez nőtt e néhány nap alatt, hogy valósággal apai érzésekkel viseltetem iránta... Sajnos, a gyermek rossz korban nőtt fel... A nagyságos asszonyt, természetesen, etekintetben semmi felelősség nem terheli.

Gréberné sopánkodni kezdett:

– Ó, ha tudná, mennyit küzdök, viaskodom vele! De lehet is valamire jutni ezzel a kis önféjűvel?! Vesztébe rohan, akárki meglássa... Férjhez menésről pedig hallani sem akar! S képzelje: – magának elárulom, hisz valósággal családtagnak érzem – a minap a szabadszerelem gyönyörűségeit ecsetelte nekem, az édesanyjának!

Forgó elsápadt. Talán valami végzetes lépését akarta emígy megalapozni

és beharangozni a szerencsétlen leány? – kérdezte magában és irtózáttal töltötte el a gondolat kannibáli vadsága.

– Szörnyű! – szorongatta két kézzel a fejét... Ó, ha volna erőm hozzá, hogy szegénykének új utat jelöljek ki! Mindenekelőtt kiragadnám a színház fertőjéből! Nem osztja nézetemet, asszonyom?

– De a megélhetés! Miből élénk, ha nem volna az a kis gázsija? Az én nyugdíjamból, boldogult férjem után, a házbérre se futja... Ez a kislány, bolond fejével, a kereskedelmet rég abbahagyta, tanulni nem képes, örökké a művészetten jár az esze, amióta két ágba hordja a lábát...

A lábát!...

Forgó zavartan nyúlt a fiókjához s még beljebb taszította.

– Második lépés volna – folytatta megkezdett fejtegetését – mihamarább férjhez adni a kisasszonykát, valami tisztességes és feddhetetlen életű férfiúhoz, aki, ha nem is vagyonos éppen, de szerény fix fizetéséből a kegyed megélhetését is biztosíthatná... s köhintett egyet, nyomaték kedvéért.

– Én is ezen a véleményen vagyok – sietett helyeselni vélt fegyvertársának az özvegy. – Azonban, ha már férjhez megy, mért ne válasszon valami jobb módú úriembert magának? A mai világban: ahol a pénz, ott a boldogság. Nem gondolja?

– Élénk tévedés! – mordult fel Forgó. – Az anyagiasság lelki csödbe vezet! Első a lelki összhang, arra épül a testi boldogság...

Az özvegynek nem volt ideje visszavágni: végre berobogott Lily.

Hóna alatt, táskájához fogva, a születésnap ajándék.

– Hol csatangolsz te ilyenkor? – csapott rá az anyja s még toppantott is hozzá.

– Ha szépen kérdezted volna, talán megmondanám. De most már azért se! – Lily, ártatlansága tudatában, fölényes volt és vakmerő.

Gréberné segítségkérő pillantással fordult fegyvertársa felé. De Forgó a hirtelen keletkezett kutyaszorítóban meg se mukkant, csak vad dobolásba fogott csontos ujjaival az asztalon.

– Így beszélsz az édesanyáddal? – forgatta a szemét az asszony. – Ó, ha az a szegény jó apád ezt hallja az égből, tán boldog is, hogy nem kellett megérnie! – s zokogásra fogta.

Forgót erre már végképp cserben hagyta diplomáciája, annál is inkább, mert Lily is őt választotta prókátorul:

– Látja, tanár úr, hogy fogadják az embert? – aztán anyja felé: – Hát hol élünk? A középkorban? Nem tűröm, hogy zsarnokoskodj felettem! Inkább tedd le a pongyolámat! Teljesen elhurbolod!

Forgó kétségbeesetten, tanácstalanul húzta válla közé a fejét. Magára haragítsa háziasszonyát?

Az özvegy bömbölve rohant ki a szobából, torzult vonású arcát kezével eltakarta. Lily felszabadulva folytathatta:

– Csodálatos a könyv! A Botanikus-kertben vakulásig olvastam. Aztán csordultig a rendkívüli élménnyel, nekivágtam a szőlőhegynek. Az éj leszállt, s én még a kutyaugatásból is ezt hallottam ki: Heathleff! Heathleff! – nem tudom, jól ejtem?... – S végig-végig futott a hideg a hátamon. Mondja, boldogok lesznek legalább?

– Senki leányom, senki e könyvben! De tán az életben is így van, végső fokon. Én magam is kerek két órán át voltam ma hihetetlenül boldogtalan – mondta s kezét feléje nyújtotta.

Lily érdeklődést mimelve emelte magasba szemöldökét.

– Miattad! – sietett a magyarázattal Forgó. – Úgy vártalak! De sajnós, neked távolról sem olyan fontos, mint nekem, hogy lássuk egymást...

Lily inkább a könyvről szeretett volna beszélni az ajándékozóval, meg-megvilágosíttatni egy-két homályos helyzetét, újraélni a legmegrázóbb részeket, mint ahogy hatásos filmek után élvezi az ember, ha partnerével felidézi, ami az elröppenő élményből az emlékezetében maradt.

– S mondja: hisz maga a kísértetekben? Hogy értem például azt a hóvihar-jelenetet?

Forgó azonban a várakozásban telt délután vívódásait szerette volna sürgősen ecsetelni, részletezni. A választ ezért elnagyolta, s a maga pillanatnyi érdekeivel szőtte egybe:

– A nagy érzések nem múlnak el a porhüvellyel! Egy ily magasztos szerelem, mint például a mienk, síron túl is él és hat: halhatatlan energia!

Lily most először nézett olyanformán Forgóra, mintha attól tartana, hogy örülttel van dolga; noha a vadul izzó kimeredt szem elől leszegte a fejét, – akár a nyúl az autó reflektorának tölcseréből, az irtózatosságot sugárkéséből képtelen volt kitörni.

– Szeretsz? – ragadta meg Forgó a vállát.

Ujjainak örült szorításában Lily majdnem összeroppant. S most, szorongatott helyzetében ébredt rá csak igazán, milyen veszedelmes játékot is űzött ezzel a boldogtalannal! Milyen ostoba fruska lehet ő – döbbent rá –, hogy ennyire nem gondolta meg viselkedése következményeit... De most helyén volt az esze. Elhatározta, hogy nem folyamodik durva megoldáshoz, hanem adagolni fogja a félelmes udvarló kijózanításához szükséges gorombaságokat...

– Szeretsz? – reccsentett rá Forgó most már vérben forgó szemmel s gyenge vállát majdnem kifecamította.

– Még nem tudom – rebegette Lily s nagy ártatlanul sütötte le a szemét.

De Forgóra a válasz ellenkezőleg hatott: azonnal elengedte Lily vállát, kezét összekulcsolta s égre emelt tekintettel sóhajtott:

– Boldog Isten, hát lehetséges volna?... Ó, szív, csak bírd elviselni e csodát! Ó, szem, csak meg ne vakulj e mennyei fényességtől! – És idom-talan, díjbirkózói mozdulattal kapta át a derekát.

Lilyt lélekjelenléte nem hagyta cserben, – (egy részeg ügyelő a minap épp így rontott rá a színfalak mögött) – karját az órjássá dühödött férfi mellének feszítve, fejét messze hátravetette, hogy a dohos száj érintésétől megvédje magát; csak a lehelletéből kapott.

Forgót a félreérthetetlen, határozott ellenállás némileg kijózanította.

– Persze, persze, igazad van – fújta ki indulatát, s karja levált Lily derekáról.

– A környezet nem megfelelő! Meglephetnek! Majd máskor, máshol...

Lily csak erre lazításra várt: szó nélkül rohant ki az oroszlánbarlangból. Zsörtölődő anyja támadását e halálos küzdelem fordulataihoz képest gyermekjáték lesz elhárítani. Inkább azt választotta.

Forgó pedig beleroggyant a karosszékekbe s ölelésre, szorításra feszült markával megragadta a karfát, hogy csak úgy recsegett-ropogott belé. Kudarcat egyáltalán nem ismerte fel: diadalmas volt. Az idő neki dolgozik – érezte csalhatalanul. Holnap is egy nap, csak semmit el nem sietni! Mert előtte a holnapok szivárványló sora! Aranyhintón, alkonyati ég ragyogó felhőin közeledik, közeledik a boldog beteljesülés pillanata...

A ZÖLD AUTÓ MEGJELENIK

Lily másnap délután, teljesen egyedül a lakásban, éppen próbára készülődött, s hol magában, hol fennhangon elevenítgette szerepe nehezebb részeit. Egyszer csak csengetnek, háromszor is egymásután.

A küszöbön nyurga, szarvasbőr zubbonyos fiatalember; lába előtt hatalmas, dagadó tömött zsák; szemére húzott nagykarimájú barna kalapját lekapja, bokáját összecsapja.

– Ezer bocsánat! Forgó tanár urat keresem... a nagybátyám! Már egy félórja mászkálok, ezzel a vacak zsákkal...

– Sajnos nincs idehaza – mondta szolgálatkészen Lily, s isten tudja mért, elmosolyodott. Mosolyát talán a csinos sportfiú külseje s a foltos, degeszre tömött zsák ellentéte váltotta ki.

– Tyű, ez már pech! – vakarta meg a tarkóját a fiatalember és tanácsalansul, undorodással teljes pillantást vetett a kettejük közt éktelenkedő zsákra. – Most mit csináljak ezzel a nyomorult almával?

– Alma? – örvendezett Lily, mintha neki hozták volna. – Hát hozza be s tegye be a tanár úr szobájába. Esetleg várja meg: minden percben hazajöhet.

A fiatalember megragadta a zsákot, s máris vonszolta befelé. Izmos, napbarnított kezén meg-megvillant egy szögletes, monogramos, nehéz aranygyűrű, amilyent az újgazdagok, vagy vagyonukat szerencsésen megmentettek viseltek a második világháború után.

Lily előresietett s kinyitotta Forgó szobájának ajtaját. A cipekedő fiút előreengedte, ő maga pedig megállt az ajtóban.

– Hová tegyem? – fordult vissza a fiú.

– Ahová akarja; talán az ágyra! – csusszant ki Lily száján a huncutság. A fiatalember elnevette magát.

– Nem rossz ötlet! Becsületemre odateszem, hadd higgye az öreg, hogy valami kövér hölgylátogató...

A zsákot felnyalabolta s Forgó aszkétikus fekhelyére lódította. Aztán vállát, nadrágját gondosan leporolta, s széles mosollyal állt Lily elé.

– Még be se mutatkoztam. Ha megengedi: Erszéni Miklós vagyok.

– Megengedem – nevetett rá egész fogsorával a leány s kezét fogtak.

– Már az első pillanatban olyan ismerős volt! Mondja, honnan ismerem? – kérdezte az ifjú.

Lily szerénykedve, de alig titkolható diadallal válaszolt:

– Talán a színházból...

– Persze, persze! Gazdag Lily, a kis művésznő! Én, barom! – ütött a homlokára Erszéni. – Mentségemre: Sokat utazgatok: csak egyszer láttam: a Francia szobalányban. Isteni volt!

– Komolyan mondja? – s vonultak is befelé a belső szobákba.

– Ha tudtam volna, hogy magával hoz össze ez a zsák, nem is átkozodom annyit hurcolása közben. Két emelet sem kis dolog! S negyven kiló! De megérte, esküszöm, most már nem bánom... Tudniillik most jövök faluról, anyám szóta rám, Géza bácsi húga... Most ehetik az öreg mokus, amennyi belefér, ha ugyan abba nem hagyta a bicsérdistaságot...

– Sőt! Kizárólag majomeleséggel táplálkozik! Szóval maga neki édes unokaöccse? Nem látszik meg, szerencsére!...

– Még csak az kéne! Az első fára felkötném magam. Mondja, milyen lakó az öreg?

– Nem sok vizet zavar.

– Amolyan csendes-örült szegény feje. Talán tudja: a hadifogság óta... Különben a légynek sem árt...

– Igazán megnyugtató – tréfálkozott Lily, de közben a tegnap esti jelenetre gondolt. Forgót még a családja is örültnek tartja! Most aztán törhetik a fejüket, mimódon szabaduljanak tőle.

Erszényt helytel kínálta s a bárszekrényből elővette a féltve őrzött, ünnepélyes alkalmakra tartogatott likőrös-készletet. Az ifjú azonban nem ült le, hanem cigarettára nyújtott s elgondolkozva mondta:

– Azért mindenesetre vigyázzanak vele... Néha megszállja valami bolondéria... Egy időben sírógörcsei voltak; de aztán megcsendesedett. A húszas évek elején világmegváltó eszméiről volt nevezetes. Most az a mániája, hogy hatalma van visszaterelni az akolba az eltévedt bárányokat. Velem is kísérletezett...

Lily már-már előállt a saját tapasztalataival, de Erszéni elébe vágott:

– Végtelenül sajnálom, hogy nem időzhetek! Tudniillik az autóm odalent áll, bolond fejemmel le se zártam!

– Az autója? – nézett nagyot a leány, s a jövevény hirtelen a mennyezetiig magasodott a szemében; valósággal belepirult.

Alaposabban szemügyre vette a fiút: fényes fekete haja a tarkóján, a füle mögött, divatosan hosszúra eresztve; apró eleven szem, mohó, mozgékony ajkak, dagadó izmok a félig-meddig katonai ruhadarabok alatt... Tán ez az a férfi, akire oly régóta várt... S autója is van!... Annál furcsább, hogy az ismeretséget egyenesen Forgónak köszönheti, akit sokáig azzal vádolt, hogy a szobát elfoglalva, sok időre megfosztotta őt egy olyan férfilakóval való megismerkedés lehetőségétől, akit az Isten is neki teremtett...

– Tudja mit? Várjon egy pillanatig. Összeszedem magam s én is megyek! Dolgom van a színházban. Talán üljön be addig az öreg szobájába... Az autóját pedig ne féltsen! Vigyázok rá.

Kihajolt az ablakon.

A ház előtt valóban ott állt egy békazöldre mázolt közepes nagyságú személyautó; tetején vagy két láda, zsák, mint a vásárosokén...

Erszéni engedelmeskedett.

Forgó szobájába érve, otthonosan belesüppedt a rozszant karosszékekbe s egy-két füstkarikát eregetett a világító udvar ablaka felé.

A „kis művésznő” azonban, úgy látszik, sokáig csinosítja magát; ez jó jel – gondolta s a várakozás unalmát enyhítendő, elhatározta, hogy röpké emlékiratban búcsúzik Géza bácsitól. Hogy papírhoz jusson, kihúzta a keze ügyébe eső első fiókot.

– Hihetetlen! – álmélkodott. – Ki tételezte volna fel az öregről? S fejcsóválva tette maga elé a Bálványt. – Nincs is rossz ízlése a vén kándúrnak – hűmmögött s megfordította a képet. – Ilyet még nem pipáltam!

S a következő pillanatban már könnyökig vájkált a titokzatos fiókban; a szebbnél szebb hölgyek galériája előtte is engedelmesen elvonult. Fel nem érthette képzelettel, honnét tett szert rájuk az öreg, s hogy csinálta

olyan ügyesen, hogy még ő, édes unokaöccse se tud semmit üzelmeiről. Nagybátyját gyermekkorától úgy ismerte, mint a világ legaszketikusabb emberét, s valahányszor találkoztak, alig mert szembenézni vele: attól félt, hogy az árgus tekintetű, szent életű férfiú a veséjébe lát. Ha valami ocsmányság szaladt ki a száján, anyja is mindig azzal ijesztgette, hogy jön Géza bácsi s kivágja a nyelvedet!... Most aztán markában van az öreg! Ha anyjával találkozik, első dolga lesz tájékoztatni e csodálatos felfedezésről...

Egyet gondolt, s hogy leleplezését bizonyítékokkal támogassa, mindjárt a zsebébe is süllyesztett két, utolsó évjáratból való dobozt. Egyáltalán, ki tudja, még milyen hasznukat veszi? Utóvégre ezek a hölgyek, akik egy önfeledt pillanatban ilyenformában adták át magukat az örökkévalóságnak, nagyjából itt élnek s szaladgálnak gyanútlanul a városban. Ezeket most mind a markában tartja, s ha akarja, egy intésével rabszolgánőjévé teszi... A jelenlegi újdonsült főügyész ifjú nejének bájos kabinet-képe – ez tán a legértékesebb – adott esetben egyszersmind a teljhatalmú férjet is érdekelné fogja: hátha éppen ebbe kapaszkodva húzza ki magát a csávából, melybe mohó üzletezései előbb utóbb juttatják... S a többi tünemény, akiknek egyikét-másikát csak látásból ismeri, s mostanában megkörnyékezetetlenül sétálnak csecsemőjükkel, férjükkel, szeretőjükkel, vagy kutyusukkal az utcán, talán rövidesen mind-mind némi ellenszolgáltatással fogják e bűnjeleket megváltani...

Egyelőre a patyolatfehér lábak tulajdonosa érdekli. De lehetséges, hogy a kis művésznőt ilyen eszköz felhasználása nélkül is leszedheti a lábáról...

A képet kaján mosoly kíséretében zubbonya felső zsebébe dugta, s a cippzárát gondosan ráhúzta. Éppen jókor, mert Lily bekialtott:

– Indulhat a menet!

Erszényi pléhpfával, fölényesen, lehetőleg az előbbi modorban vette fel a társalgás elejtett fonálát.

– Mit próbálnak? Alig várom, hogy újra láthassam a színpadon!

– Valami szalon-vígjátékot. Az a szerepem, hogy három felvonáson át ki-be ugráljak az ágyból s mutogassam a lábamat...

– Van mit! Esküszöm, megéri a pénzt... S nem állhatta meg, hogy az eredetit össze ne hasonlítsa az imént meggusztált hasonmással.

Lily, szép lábaira büszkén, hagyta, hadd pimaszkodják a fiú. Mint autótulajdonosra, elnézően tekintett rá. Olyan hatású volt ez az autó, mint azelőtt a kilencágú korona...

Erszényi előrefutott s kinyitotta a békazöld kocsi ajtaját.

– Parancsoljon, drága művésznő!

Lily régi álmainak teljesülését élte meg e pillanatban; elfogódottan, gyakorlatlanul, a kelleténél alázatosabban meghajolva bűjt be a szűk és alacsony nyíláson.

Erszényi bekapcsolta a motort s a zöld gépbogár előkelő, halk dünyögéssel vágott neki az utcának. Némely járókelő kíváncsian kukucskált utánuk; Erszényi hivalkodón biccentett oda egy-két ismerősnek; diadalmamorát csak az az aggodalom ellensúlyozta, hogy mi lenne, ha szeretője tudomást szerezne boldog száguldásáról Gazdag Lily oldalán...?

A színház közelében – ő be rövid volt az út, melynek megtétele gyalogszerrrel félórába kerül! – Erszényi lassított. Nem akart beletörődni a közeli és igazságtalan elválásba.

– Nem várhatnám meg?

Lily egy-két másodpercnyi habozás után válaszolt:

– Ha nincs más dolga...? Legalább csap nekem egy kis reklámot!

Erszéni azonban – hogy estéjét, Lily kedvéért szabaddá tehesse a hátralévő idő alatt – jobb megoldásnak találta, ha csak majd nyolcra jön érte.

Lilynek szerencséje volt: az igazgató éppen akkor ért a színház kapujába, amikor kilibbent az autóból, s a volán mellől javában integetett utána egy dalia...

Erszéni megvárta, míg a pepitakosztümös, karcsú alak eltűnik a szeme elől, s csak aztán fordult meg és pöfögött el a belváros felé.

* * *

– Hát ez ugyan micsoda? – döbönt meg Forgó, amikor a hatalmas, kővér testként heverő zsákot az ágyán megpillantotta...

– Alma, alma, ha nem pityóka – dörmögött, miközben óvatosan végigtapogatta. Aztán, ahogy a zsákot kioldozta, csodálatosan szép sárga pónyik és piros jonathán almák gurultak szét az ágytakarón. De ki hozhatta? Tán csak nem az a boldogtalan Zilahy éppen...? Nagy baj volna, ő elvből nem fogad el soha semmit diákjaitól, ilyesmire csak többgyermekes családapák találhatnak mentséget...

Addig is, amíg kiderül a rejtély, kiválasztott egy pirosat, s beleharpott. Abban a pillanatban Lily nedves szája és villogó fogsora jutott az eszébe. Boldog-szerelmes dörmögés kíséretében habzsolta tovább, közben az egésztest kiborította s végigmustrálta.

– Almára karácsonyig nem lesz gondom! – állapította meg hozzávetőleges becslés után, majd székre állt, hogy a szekrény tetején helyet csináljon. Hát, mit talál ottan?

Szép, aranykeretes kép hever a porban, hasmánt. Elbizakodottan, eddigi leleteitől elkényeztetve, abban a hitben fújta le róla az ujjnyi port, hogy egy újabb, talán az eddigieknél is szemérmetlenebb Vénuszt talált...

A kép azonban csak egy rücskös képű, bibircsókos-állú férfit ábrázolt. Már-már tette volna vissza, hadd lepje tovább a feledés pora, amikor a magas, állig érő fehér galléron felfedezett egy aláírást, melynek betűi régi ismerősként tűntek fel. Sikerült is kibetűznie: a kép nagy és titokzatos elődjét, Gyertyános Benjamint ábrázolta, az Úr 1939-ik esztendejében.

– Hohó! – csillant fel a szeme – megvagy, vén lator! No gyere, hadd nézzelek meg magamnak! Mi volt a titkod? – Azzal leereszkedett a magasból, s a képet, megfelelő világításban, maga elé helyezte.

– Csúf apád lehetett! – állapította meg némi elégtétellel. – Hogy is tudtál ilyen ordas pofával annyi nőt elcsábítani? – s dagadó önérzettel vette tudomásul, hogy ő e majomhoz képest valóságos Belvedere Apolló.

Közben a vén szatír-arc egyre életesebben kezdte viszonzni érdeklődő tekintetét. Mintha időtlen idők óta, porban, pókháló közt hevertében, csak erre várt volna, mint valami szörnyű kan-Csipkerózsika. Csakhogy éppen meg nem szólalt! Az erőltetett retusálások ellenére, melyeket nyilván a vén Nárcisz maga eszközölt ábrázatán – a mély száj körüli ráncoktól barázdált, csókokban elpetyhüdt, zacskós pofákon mintha imitt-amott egy-egy karmolás hege éktelenkednék, alkalmasint nem könnyűszerrel megtört modellek és kísérleti nyulacskák körmének emlékei... A huncut, s mégis némi mélabú

fátyla alól meredező bak-kecske-szem alatt jókora táska s fekete szarkalábak árnyékai. S ajkai? Mintha két undorító, javában pározó házatlan csiga száradt volna oda az orra alá. Füle pedig hegyes s tán szőrös is, mint egy dobermann-kutyáé, csak az egyik látszik, a másikat holtbiztosan elrabolt lányságért vitte el valaki zálogul...

– Mit tudtál meg az életről, vén kutyamosó? – tört ki a néma kérdés Forgó lelkéből. – Vajon érdemes volt lelkedet eladni az ördögnek, hogy cserébe asszonyi titkok közelébe juss! De közelükbe jutottál-e egyáltalán? Nem kellett, mint annyi más szerencsétlennek, megcsalatkozva, kijátszva vettetned pokolra? Mert, hogy oda jutottál, kétségtelen. Nem sajnállak, mert Lilyt is elcsábítottad. Elcsábítottad, vén disznó?

Gyertyános mester lovagiatlan kacsintással vonta magára Forgó haragját. De megjárta:

– Szégyentelen pimasz! – förmedt rá, s felemelte öklét, hogy izzé-porrá zúzza nagy ellenfelét. De sikerült indulatát egy elsodró karmozdulatra mérsékelnie: Gyertyános arcát lepofozta asztaláról, s még örült is, hogy az üvege nem tört össze.

Elhatározta, hogy már este kifirtatja a vén lator kacsintásának valódi okát. Lilyt szembesíti a mesterrel! E kép jelenlétében semmit sem tagadhat. S ő, a megbocsátás krisztusi magaslatán, órjássá fog hatalmasodni Lily szemében! Gyerünk csak a bűnjellel – s kihúzta a közbelső fiókot, hogy majd Lily szentségesen fehér lábacskaít Gyertyános vigyori pofája mellé állítsa.

Hüledezve húzogatta ki egymás után mindenik fiókját. Hiába. A bálványinak nyoma veszett. Valaki járt itt, elrabolta, s hagyott helyette, ára fejében, egy zsák almát... Vagy talán Lily maga találta meg s tüntette el? Esetleg az anyja?

Olyan rejtély ez, melyre senkitől sem kérhet megfejtést, magyarázatot... A lehetőségeket számba véve, nyugtalansága nőttön-nőtt.

A szoba levegője fojtogatni kezdte; kirohant s megzörgette a nappali szoba ajtaját.

A díványon heverésző özvegy ijedten kapdosta össze elszórt ruháit, majd Lily pongyoláját magára ráncigálva sietett Forgó elé, s maga nyitott neki ajtót.

– De asszonyom! – támadt rá Forgó. – Valaki járt a szobámban!

– Lehetetlenség! Amíg én idehaza voltam, egy lélek se tette be a lábát. Tán csak nem hiányzik valami?

– Úgy van – hamarkodta el Forgó a dolgot –, azazhogy, éppen ellenkezőleg: egy zsák almát találtam az ágyamon!

– S ez hozta ki a sodrából? Inkább örüljön neki!

– Igen-igen, csakhogy... azonban... izé...

– Azonban? Izé? – sápadozott az asszony.

– Nem értem: ki az a bolond, aki ágyamba fektet egy zsák almát?

– Elég széles az az ágy!... Boldogult férjemmel, isten nyugosztalja, abban éltük át mézesheteink legszebb óráit.

– Szó se róla – vette át akaratlanul a pajzán hangot Forgó –, ami azt illeti, még szépeket is lehetne álmodni abban az almaillatban! De nem fér a fejembe a rejtély... Talán Lily kisasszony tud róla...?

– Tudtommal itthon volt!

A tüzetesebb terepszemle érdekében együtt vonultak be az albérleti szobába.

– Hát ez isteni! – csapta össze a kezét Gréberné az ágyra öntött rengeteg szép alma látványától. – Az én özvegyi fekhelyemen is elférne egy ilyen zsák alma...

Forgó arcába sűrű vért kergetett a kétértelműség. Ott álltak szorosan az ágy előtt. S a takarón nagy, árnyas gyümölcsösökre, régi szüretekre és dalásokra, szénaboglyák szerelmes környékezésére emlékeztető, illatos őszi almák. Az asszonyon pedig Lily virágos pongyolája, nagy piros és sárga minták, mint azok az almák, a pónyikok és jonathánok a paplanon, s valami illat, mely az almákénál sokkal bódítóbb, és mélyebben lopakodik be az ember érzékeibe...

Az asszony letehénkedett az ágy szélére; úgy rendezte, hogy a térdéről mindjárt le is omoljon a pongyola egyik szárnya...

– Most boldog? – kérdezte szempilláját félárbóccra eresztve s gyengéden megfogva Forgó kezét.

– Mármint én?... – riadozott a férfi.

– Úgy értem: örül az almának?

– Ha az enyém volna!

– S hátha a magáé? – suttogetta lila-bársony-hangon az asszony, s kövérkés forró ujjai morzsolgatni kezdték Forgó nagyon aszkétikus, nagyon hideg és bütykös ujjú kezét.

A végzet szelétől meglegyintve hagyta, hadd áradjon szét testében a tömzsi, párnás kéz villanyos melege... Szíve egyre hevesebben dobogott, s tüdeje egyre mohóbban nyeldekelt a kettős illattól vemhes levegőt.

Az asszony most már biztos volt a dolgában.

– No hiszen – nyögött fel Forgó, s erős fogadalmaira gondolt. Hátha még azt is tudná Gréberné, hogy szerelmes a lányába! – Könyörgök, hagyjon most magamra! – esdekelt s bánatosan hajtotta le az asztalra szürke fejét.

– Ha magának így jobb... – duzzogott az özvegy s már-már minden reményét veszítve oldalgott ki a szobából.

Forgó lepedékes nyelvvel, halálra váltan meredt maga elé. Úgy érezte, hogy valami mocskos áradat dagad, hömpölyög a lelkében... Jaj neki, ha Gréberné állhatatosnak bizonyul s a maihoz hasonló eszközökkel folytatja az ostromot. Csak a zuhany van meg régi fegyverei közül, semmi más. És Lily szerelme természetesen, mindenekelőtt és legelsősorban!...

Magához tért, s hogy figyelmét valamivel elterelje, glédába kezdte rakosgatni az almát. Az ütődötteket kiválogatta s az első sorokba rakta, aztán az apróbbak következtek s így, méret és épség szerint a többi száz; a legszebb példányok a fal mellé kerültek, a legutolsó sorba. Azok majd karácsonytájt fogják befejezni földi pályafutásukat... Azokat már Lilyvel felezve fogyasztja el, ha Isten is úgy akarja!...

Mire elkészült a munkával, rásötétedett.

S Lily még seholl!

Pedig az anyja már javában készíti odakünt a vacsorát, fa cipősarka állandóan fel-le kopog az előszobában. Csak be ne üsse ide még egyszer az orrát!

Hol lehet el Lily ilyen soká? Nem volna ajánlatos elébe mennie? Mi vol-

na, ha meglátná valami tökfilkóval? De tán a Gondviselés megóvjá ettől a borzalomtól, egyszer s mindenkorra!

Elterült az ágyon, szemét behunyta s várt. Lilynek jönnie kell előbb-utóbb!

A várakozás volt az életeleme. Mintha az Idő is megháromszorozta volna múlása ütemét... s az Idő neki dolgozik, csak azért is és minden ellenére! Az emberek szaporán pusztulnak, mindenféle járvány, éhség, de főként a túlhajtott élvezetek juttatják őket idő előtt a föld alá, mely káros élvezeteiktől ő állhatatosan óvja magát... A fiatalokat a háború tizedeli, autóval, motorkerékpárral fának rohannak, úszóverseny közben a folyóba nyuvadnak, egymást szúrják agyon a korcsmában. Okkal-móddal mindenkit túl lehet élni! Holnaptól felemeli a természetes vitaminadagot...

* * *

A zöld autó Lilyt nem csapta be: nyolckor ott tündökölt a lámpafényben a művészbejáró előtt. Hát mégsem volt csupán elröppenő déutáni álom...?

Lily repeső lélekkel, mint valami nagyon átélt, testére szabott szerep légkörében, imbolygott oda s eltűnt a benzínszagú és dohányfüstös homályban.

Az ajtó rácsapódott; a lámpák hosszú fényszőnyeget löktek eléjük, a kocsi testén villanyos remegés vett erőt, s máris száguldottak, egyelőre ismeretlen cél felé, a gyér világítású utcán. Irene Dunne, Michèle Morgan, Danielle Darrieux és annyi más nagyvilági filmcsillag példáján növekedve, Lily ebben az autós szerepben is egykettőre otthonosan érezte magát. Amióta esztét tudja, erre a szerepre várt! Az első félkilométer után elszállt lelkéből minden remegés és bizonytalanság.

Az egész helyzetet, talán álmaiból, talán szerepeiből, most már csodálatosan ismerősnek és természetesnek találta, és semmi kétsége sem volt aziránt, hogy *ezt a szerepet* is sikeresen fogja végigjátszani; de mint mindig, most is sok függ a rendezőtől, és persze a partnerétől is...

Erszényi, miután a késő délutáni órákban szerencsés manőverrel „átejtette” barátnőjét, a hírhedt bártáncosnőt, hazaloholt s átöltöztött; most szürke gyapjúna drág és bolyhos barna zakó, krémszínű, nyersselyem ing volt rajta, agyarán kis hetyke skót gyökérpipa...

– Hová visz? – kérdezte Lily, amikor észrevette, hogy az autó nem a lakásuk felé kanyarodik, hanem a Főteret is elhagyva nekivág a hegyoldali országútnak.

– Megnézzük a várost madártávlatból! Éjszaka olyan, mintha az a sok pici fény a tenger fenekéről csillogna... Remélem, van kedve?

– S ha útközben leütnek? Nem fél a rablóktól? Azt mondják...

Erszényi válasza helyett félkézzel elengedte a kormányt, s lassított. Beleyült a börtarisznyába, a két ülés előtt, s kivett egy feketén csillogó, cigarettatárcánál alig nagyobb tárgyat. – Frommer-Stop. – mondta. – Német tiszti revolver.

– Óriási! – lelkesedett Lily s bizalma egycsapásra megkétszereződött lovagja iránt. Ez a fiú nem ijed meg a saját árnyékától!

– Ne csodálkozzék – fogott bővebb magyarázatba Erszéni –, sokat utazom! A múltkor, éppen Kisasszony-napján, a Meszes-tetőn három vasdoron-gos barom állta el az utat... Közéjük löttem... Üvöltve futottak hátrafe-lé!... Nem azért voltam két évig állandóan az első vonalban, hogy ilyen-kor betojjak... Habár, Isten tudja, amióta magát ismerem, úgy érzem, na-gyon rossz volna meghalni!

Egymásra néztek; Erszéni apró malacszeme bársonyosan csillogott. Szó se róla – gondolta Lily –, elég finoman kezdi, bár talán kissé túl korán... És jónak látta, ha a figyelem eltérítésül, a revolver után nyúl. – Adja már ide, csak egy pillanatra!

– Hohó! – dugta vissza Erszéni a pisztolyt. – Ez nem kislányok ke-zébe való!

Nagy diófák között suhantak: itt-ott, a tankszántotta, s két év óta úgy hagyott műút hepehupáin át, egy-egy zökkenés. A sötétből minduntalan vá-sáros szekerek bukkantak elő, az alájuk láncolt sáros-mocskos kutya ré-mülten sunyta le zöld szemét, s oldalról, alattomosan rájuk vicsorgott. Kucs-májuk alól gubás parasztok néztek velük farkasszemet s gyeplőjük szárát rövidebbre fogták. Egy cingár mokány ló felágaskodott s majd hogy az árokba rántotta a szénégető foldott-toldott szekerét... Már a Feszületet is elhagyták, a város legutolsó házikói között jártak. Jobbkézt, egy hajlatból, feléjük kalimpált három átluggatott sisakú katonasír; ezeket is kegyetlenül sorsukra hagyták a mostoha éjszakában.

– Vajon Géza bácsi mit szólt a vendégéhez? – próbált Erszéni vala-mi társalgást rögtönözni.

Lily képzelete azonban messze járt: nem kapcsolt.

– Miféle vendégéhez?

– Hát ahhoz, akit az ágyán talált!

Lily erre már jókedvűen kuncogott, s közös csínyük jussán egy zökke-nőnél közelebb rukkolt a fiúhoz.

– Ha megleshettem volna! Nem adnám egy vak loért! – kacagott Er-széni. – Hátha megijedt, s agyonütötte? Nem szeretnék vele egy fedél alatt lakni...

Lily elgondolkozott. Ezentúl – határozta el – éjjelenként gondosan be-zárja szobája ajtaját...

Egy darabig szótalanul suhantak-zötyögtek a kanyargós, háború vag-dalta makadám úton. Erszéni egyszercsak lassított s a karját Lily válla fölött óvatosan átemelte.

– Ne vegye rossz néven, ha kérdek valamit – eresztette mélyre a hangját. – És ígérje meg, hogy őszintén válaszol...

– Megígérem. Szinte betegesen őszinte vagyok!

– Mondja, hogy kerül a maga fényképe azok közé a pajzán felvételek közé?

Lilyt a kérdés váratlanul, támadásszerűen érte: fogalma sem volt arról, hogy Gyertyános halála után mi történt azokkal a képekkel. Feltételezte, hogy az anyja idejekorán eltüntette, és megsemmisítette őket...

– Az én fényképem? Hát megtalálta?

– Esküszöm, a véletlennek köszönhetem! Kinyitóm az íróasztal fiókját, hogy valami írásra alkalmas papírt szedjek elő, s hát, uramteremtőm, mind-járt a legtetetjén, ott a maga képe!

Hogy a fiú sötét gyanakvását azonnal eloszlassa, Lily kissé erőltetetten viháncolt és ugrált a ruganyos ülésen.

– Hát azt hiszi, hogy azok az ő képei? Egy vén különc hagyta ott, miután öröklakást béreltünk neki a temetőben: Gyertyános Béni bácsi... Van-e ki e nevet nem ismeri?

– Honnan ismertem volna? Váradról csak a múlt évben jöttem fel!

– Az más. Az volt a mániája, hogy ilyen fényképekkel szolgálja a tudományt. Mennyi bajunk volt vele! Már hetvenhét éves volt, de a nők még mindig egymás kezébe adták nála a kilincset. Örültünk, hogy végre megszabadultunk tőle!

– S maga hogy állhatott kötélnek?

– Anyámtól kierőszakolta az engedélyt; lyukat beszélt a hasába, hogy ez nekem csak jó reklám!...

Erszényi láthatóan megnyugodott s most már inkább tréfásan csóváltatta a fejét.

– Ha akarom elhiszem, ha akarom nem. A képet mindenesetre egyelőre magamnál tartom – és zsebére ütött. – Nálam mégis jobb helyen van, mint Géza bácsinál!

Lily kuncogott, s úgy tett, mintha ki akarná csenni a zsebéből.

– Zalog! – fenyegette Erszényi. – Ki kell váltani!

– Azt hiszi, zsarolhat?

– Maga annyira tetszik nekem, hogy nem válogatok az eszközökben. Ugye nem haragszik... Azért ne ijedjen meg! Lehet velem beszélni...

– Hát majd beszélünk. De jobb, ha szépszerével visszaadja. Mit tudom én, kinek fogja egyszer mutogatni, a többi tróféja közt...

– Soha! Maga nem ismer engem!

– Az emberek csak addig érdekesek, amíg nem ismerjük őket. Nem gondolja? – mondta Lily, talán valami szalondrámából idézve.

– Lehet, hogy igaza van. S én mégis nagyon szeretném ismerni magát! Van magában valami titokzatosság... De a szemével nehezen tudok megbarátkozni: mintha két különböző szeme volna!

– Az egyik sir, a másik kacag, mint a vén királyé a mesében.

– Maga a leánya: királykisasszony!

– Túlzás, legfeljebb udvarhölgy vagyok...

– Királykisasszony! – ismételte Erszényi s karja egyre forróbban remegett a lány derekán.

– Jön a kanyar! Inkább a kormányt fogja! Így nem akarok az újságba kerülni! S különben sincs senki, aki átvegye a szerepemet! – mondta nyílt hencegéssel.

Erszényi csak azért is nagyobb gázt adott, s a gonosz kanyarnak merészen, félkézzel vágott neki. De Lily nem tiltakozott tovább: nem akart kezdőnek mutatkozni autós-flapper szerepében...

Erszényi keze egyre melegebben sütött át kosztümje vékony szövetén. Kiérték a tetőre, az autó megállt. Erszényi szembefordult Lilyvel és semmi hajlandóságot se mutatott a kiszállásra.

– Van valakije? – kérdezte tompán, hangjában túlzott epekedéssel.

– Senkim!

– A világ legboldogabb embere vagyok!

– S magának, szépfíú?

– Találja ki!

– Most már csak az a kérdés, hány van?...
– Nézze – lendült bele a hős szerepébe a fiú –, én magáért mindenkit otthagynék! Csak tudnám, hogy nem vagyok ellenszenves magának...
– Abban a percben az lesz, amikor megtudom, hogy valakit otthagytott miattam... Az ilyesmi megbosszulja magát! Nem tudnám elviselni, hogy átkozzanak...

Erszényi elérkezettnek látta az időt, hogy felvonultassa nehéz ütegeit. Lily kezét ajkához emelte, majd áhítatos, forró simogatások kíséretében sutogta:

– Feleségül akarom venni!
– Hülye! – röppent ki Lily ajkáról a megállapítás. – Ma ismer meg s máris házassági ajánlatot tesz? Most már egy szavát se hiszem. Különbösen is, eszem ágában sincs férjhez menni!
– De Lilykém! – fogta könyörgésre a dolgot a lovag. – Maga nem ismer engem! Ha tudná, mióta keresem magát! Huszonnyolc éves vagyok, az élet alaposan megpróbált, de megálltam a helyem! Autóm, üzletem van...
– Miféle üzlete?
– Szállítok! Bécsig járok!
– Feketéző, csempész...

– Hát aztán! Ma mindenki úgy él, ahogy tud. Két hadseregen át is szállítok, ezt-azt, remek papírjaim vannak. Ha akarja, holnap Pestre megyünk, ott állunk oltár elé. Én amúgyis elhatároztam, hogy fatornyos hazámat itthagynom. Szűk nekem ez a mucsai világ! Maga Pesten lesz színész-nő. Remek összeköttetések vannak!...

– Még ráérünk gondolkozni ezen – igyekezett Lily mérsékelni hirtelen fellobbant örömét; pedig alig tudta megállani, hogy a fiú vállára ne boruljon s ne kérje könyörögve, hogy vigye el innen, ragadja ki anyja ketrecéből, áporodott környezetéből s repítse el, akárhová!

Hogy izgalma, zavara úrrá ne váljék felette, gyorsan kinyitotta az autót s kilépett Erszényi ostromgyűrűjéből.

Ott találta magát a sötét országúton, a hegy tetején. Alatta földi csillagok, felette égi csillagok. Hűvös szél járt, megborzongatta. A közeli falucskában ugattak a kutyák; az útszéli diófák száraz levelei zörögve kocdáltak össze feje felett. Kesernyész, bánatos illatok lengedeztek s köröskörül kukoricakórók, reszkető kőkenyebokrok és liceumbozót zörgött a mezőn.

Erszényi igyekezett tiszteletben tartani Lily ámulatát, s egyelőre tüzet szüntetett. Hadd járják át, hadd puhítsák testét-lelkét az éjszaka titkos nedvei és fűszerei, mint valami pácl! Csak annál könnyebb lesz a dolga... Dúdorászni kezdett, majd fűtülésre fogta.

Lily pedig zavartalanul bámulhatta az éjszakát... Talán ilyen volt az a domb is a messzi Skóciában, ahol embermagasságú hanga közt imbolyogtak a szerelmesek, az átkozott Heathleff s a szegény, szerencsétlen Cathy...

Erszényi dudorászása s fűttyszava azonban visszakormányozta a jelenbe. Feléje fordult.

Az máris ugrott ki a kocsiból:

– Nem, nem lehetsz másé! – rontott rá, átölelte s arcát az arcához szorította.

Lily hátravetette a fejét; fölötte óriási csillagok lobogtak, hogy szinte

megvakították. Erszényi széltől zilált, fekete haja hirtelen föléje borult s az égboltot elsötétítette...

– Bitangul tudsz csókolozni! – állapította meg néhány perc múlva a fiú. – Ki tanított?

– Csak úgy magamtól jöttem rá – nevetett Lily. – De te kissé túl mohó vagy, mint valami kezdő. Most pedig töröld meg a szád, mert mind leszedted a rúzsmat.

– Még nem! Még ráérünk! Te örült, nehogy kirúgsozd magad!

– Mára elég volt – jelentette ki Lily kérlelhetetlenül. Boldog volt, hogy minden izgalma és lángolása ellenére, ilyen remekül játssza a cinikust. Pedig ha lovagja tudná, mennyire esendő állapotban van! Azt tehetné, amit akar...

– Most aztán rögtön vigyél haza! Anyám már elment a rendőrségre s bejelentette, hogy elraboltak...

– Majd csak elszórakozik Géza bácsival! Nincs köztük semmi?

– Az ő dolguk – rejtélyeskedett Lily. (Mi is volna, ha megmondaná az igazat? Majd egyszer erre is sort kerít – bár gyalázatos dolog volna öreg lovagját a szerencsés vetélytársnak kiszolgáltatni...)

Tíz perc múlva bent voltak a városban.

– Nem jössz el valahová vacsorázni? – esdekelt Erszényi a közeli vásáros falu fájdalmában.

– Majd egyszer...

– Holnap?

– Mondjuk. Nyolckor várj a Színház előtt. Aztán meglátjuk...

A kocsi durrogva állt meg Lilyék kapujában.

(Folytatjuk)

Dédapám, március

I.

*Ha elképzelem, hogy százötven éve
 dédapám, ki ezerkilencszázegyben,
 hatvannégy évesen abba halt bele,
 hogy megrúgta a ló, ha elképzelem,
 hogy százötven éve nem is élt még,
 s hozzá, hogy élnek száznegyvenkét
 éves öregek az újságokban, s ha
 mondjuk Levédiából Etelközbe
 az a bizonyos ősünk már nem jön be,
 mert unja az örökös költözködést,
 s átszivárog délre, Abháziába,
 talán koccinthatnék is dédapámmal
 az újságokban ma, mikor március
 tizenötödike van, s elképzelem,
 hogy százötven éve nem is élt, akit
 őseim közül még így-úgy ismerek,
 hogy negyvennyolc márciusában gyerek,
 tizenegy éves sem volt, fiamnál is
 két évvel fiatalabb, s csak egy évvel
 idősebb, mint apám tizenkilencben,
 vagy mint ezerkilencszáznegyvenötben
 én, ki dédapám házában születtem,
 s így nemcsak génjeimben, de szememben,
 fülemben, orromban, bőrömben, minden
 érzékszervemben kitörölhetetlen
 üzenetével, ha most elképzelem,
 hogy százötven éve nem is élt még,
 s bizony csak nyolc év múlva ünnepelnénk
 akkor is, ha valami ország-világ-
 ra szóló tettet visz véghez mégis, mint
 gyerek, hisz volt már példa rá, ha mondjuk,
 rálő Jellasicsra, aki ott vonult
 a közelben Pákozdtól, a rácok
 élén, nagyanyám nevezte rácoknak
 őket s gyalázatosoknak, ezt mindig
 hozzátette, ha szóba jöttek mégis,
 hisz ezerkilencszázharminckilencben,
 mikor a szabadkéményes, a füstös-
 konyhákat apámék átépítették,
 és elkezdődött a részleges világvég*

Európában, a padláson, a rag
alatt ott volt dédapám elütöttös
puskája és pisztolya üzenetként,
és ha elképzelem, hogy apám ekkor
harmincéves volt, akárcsak dédapám
ezernyolcszázhatvanhétben, egy évvel
háza felépítése után, máris
három halott, három élő gyerekkel,
kiegyezésre nem hajlandó, üzött
betyárokkal közösködve-komázva,
s újabb vállalkozások közepében
akkora lendülettel, mintha ezer
év öklét akarná szétfeszíteni,
építkezik, földet vesz, pereskedik,
s ha sípujjú ingét feltűri, szalad,
ki merre lát s ordít: „a Peti Csicsa
lovat akar nyúzni, meneküljete!”
Peti ragadványnevünk hivatalos
papírjaira is rávezettetett,
akkora lendülettel, hogy amikor
felesége meghal, a gyászévet se
győzi kivárni, és ha elképzelem,
hogy mikor a második asszonyától
tizedik gyerekeként megszületik
nagyapám, az ötödik fiú és a
harmadik István, aki végre életben
marad, dédapám annyi idős, mint én
most, ezerkilencszázhetvenkilencben,
azaz benne a nyegyvennegyedikben,
és annyira otthon Belső-Somogyban,
hogy keresztkomának a kóci csárda,
a környék immár egyetlen, utolsó
betyárcsárdájának a legutolsó
csaplárosát, Madarász Viktort hívja,
aki bizonyára orgazda, helyi
dualizmus fogójában maga is,
másik törvényt szolgál, ha pandúrokkal,
másikat, ha dédapámmal szól, akit
fűlnek küldtek a betyárok az erdő
sűrűjéből, és ha elképzelem, hogy
öcsém neve Madarász keresztapa
miatt Viktor, s öcsém ezerkilencszáz-
harminchétben, pontosan száz évvel
később született, mint dédapám, s némely
viszonylatokban száz év nem is számít,
vagy azt, hogy nagyapámnak is, ki alig
hét évvel trianon után a hadi-
fogságból hozott bajában pusztult el,
volt egy öccse, kivel osztozkodáskor
úgy összevesztek, hogy utódaik sem,

sohasem békültek ki, látomásból
és hírből ismertem csak, pedig ő az,
akit ezerkilencszáznegyvenötben
fegyveres katona kísért végig a
falun, nyakában tábla, táblán szöveg:
„Így jár, aki a pincébe, szobába
betör, és a menyével rosszul bánt”,
mondania is kellett a szöveget,
s ha elképzelem, hogy csupán a saját
pincéjébe és szobájába tört be,
mert a menyé már onnan is kizárta,
miután elveszített két háborút,
s csak enni-inni akart, mint az állat,
mentünk utánuk, gyerekek, ijedten,
majd elszégyelltem magam, hazamentem
hallgatni nagyanyámat, akinek jó
alkalom volt ez a gyalázkodásra-
átkozódásra dédapámig vissza,
onnan ide, s nem értettem tajtékozó
dühét, mert tőle, szemtanútól ezt-azt
mégis megtudtam dédapámról, csakhogy
ő két évvel ötvenhat után meghalt,
így sok mindent mégsem, s máig sem tudom,
hogy ki a nagyobb bűnös, az utódok
közül kinek illene közeledni,
felülvizsgálni, beismerni, s végre
megbékélni, ha egyszer egymás mellett
kell élni s múlttal együtt, míg március
tizenötödike lesz, s elképzelem,
hogy százötven éve nem is élt, akit
őseim közül még így-úgy ismerek,
hogy negyvennyolc márciusában gyerek,
tizenegy éves sem volt, fiamnál is
két évvel fiatalabb, és jobbágynak
született, mikor Kossuthot börtönbe
zárták és a Szózat megjelent, ezer-
nyolcszázharminchétben, annyira közel
szívemhez, hogy ha röptét elképzelem,
összekeverem magamat vele, és
azt hiszem, hogy ezerkilencszázegyben,
hatvannégy évesen engem rúgott meg
halálosan az a ló, azért nincsen
betejezve mindmáig annyi minden.

II.

Talán az utolsó szó jogán, talán
fiam jogán csak, ki egyszer fölöttem
átnyúl majd, hogy túl nemzedékek falán

megkapaszkodják valami közösen,
 ami személyes, el kell mondanom még,
 hogy dédapám és március ügyében,
 fellebbezések, perújratelvével
 és ítéletek oda-vissza közben
 sikerült végleg összekeverednem
 dédapámmal, aki kilencszázegyben
 véletlenül és dolgavégezetlen
 halt meg, azazhogy megmaradt helyettem,
 így esett, hogy ezerkilencszázötven-
 ötben, akik illetékes körökben
 gyűrt, sípujjú ingétől megijedtek,
 lefüggönyözött autóval jöttek
 értem is, betolattak a komora
 ajtaja elé, de hogyha tükörnek
 kinevezhetjük, a függönyös üveg
 vert fényében már a pince ajtaja
 láthatta fölösleges önmagát, sőt,
 a kocsí vége a kiskonyha előtt,
 s talán az utolsó szó jogán, talán
 fiam jogán csak, ha egyszer mesélünk,
 és nem felejtünk, el kell mondanom, hogy
 nem ügyeltek a részletekre, a lők-
 háritó vonalában a kemence
 gubbasztott, mintha minden rendbe lenne,
 csupáncsak betolattak udvarunkba,
 s úgy jöttek, mintha már mennének vissza,
 háttal arcunknak, s háttal a történe-
 lemnek, azt játszva mégis, hogy előre,
 s ezúttal a mi udvarunkban, ahol
 személygépkocsi addig sohasem járt,
 s hittük azt is, hogy csak hátrafelé
 képes bejönni, hiszen meglehetősen
 emelkedő az, ma is legalább két
 méterrel magasabban áll a küszöb,
 mint az utca, de huszonnégy-huszonöt
 éve még nagyobb volt a szintkülönbség,
 bár az esővíz száztizenhárom év
 óta koptatja, hordja le az utca
 közepére az udvart, mintha vissza
 kellene állítani valami rég
 elvesztett harmóniát, azaz ha
 jól meggondolom dédapámhoz még
 hátrafelé se jöhettek volna be,
 s talán az utolsó szó jogán, talán
 fiam jogán csak, ha már belekezdtem,
 elmondanám még, hogy dédapám ezekben
 a ki-hogyan-jön-be-s-áll-meg ügyekben,
 már ezekben a puszkapor szagáig
 elment, s ha ivott, a hegyről hazáig,

holdvilágnál többször is agyonlőtte
az árnyékát, mert nem ült föl mögéje,
hát lehetett-e egészen véletlen,
hogy hol álltak meg, mikor betolattak?
vagy a helyzet, ahogy bejöttek hozzánk?
hisz már ezerkilencszáznegyvenötben
volt nekem puskám, s igaz, hogy nem a rag
alatt őriztem, hanem jászol alatt,
s igaz, hogy a tusa hiányzott, de még
lőttünk vele, mielőtt beledobtuk
a kenderáztatóba, valamiképp
tudniuk kellett erről, mert ha mégis
komolyan vették dolgukat, bármikor
megeshetett, hogy előlép az egyen-
félelem alól a nem várt valódi
ellenség, aki kenderáztatói
puskát is, ha más nincs, rendbehozhat, és
azonnal értelmet nyerhet az egész,
s hogy ilyen viszonylagos helyzetekben,
mondjuk ezerkilencszázötvenötben
mégis szerepet játszhat a véletlen,
bizonyítja, hogy mint a bennszülöttek,
kenyér és víz emlékével kezünkben
mentünk eljűk, anyám és én várva
valamelyikük emberi szavára,
nem is gondolva, nemhogy dédapámra,
aki ekkor már évek óta ismét
nem érzett mást, csak ezer év keresztjét,
arra se, hogy miért és hova hátra?
hiszen azért hűsöltem otthon éppen,
mert mint legkisebb fiú a mesében,
és a legelső a familiában,
bejutottam mégis főiskolára,
másodjára, s vélhettük, visszazökken,
legalább alattam, a kerék, közben,
a néhány töltény, mit ellövöldöztem
magányosan, és ráadásul versben,
dédapámé volt, akár az ítélet,
amit kimondtam, szabadon, azt hittem,
nem kérdezhet rá senki, csak az isten,
és dédapám, ha egyszer márciusban
összefutunk az első háborúban
megölt magyarok emlékművénel a
másodikban elpusztult magyarokra
emlékezvén, meg a tizenkét pontra,
de leginkább maradék önmagunkra,
s talán az utolsó szó jogán, talán
fiam jogán csak, ha már belekezdtem,
el kell mondanom, hogy közös ügyemben
ekkor történt, hogy összekeveredtem

végleg dédapámmal, akivel ketten
ezt-azt azóta mégis befejeztem,
de sok mindent nem, hiába siettem,
legalábbis így ítélem közélről,
ha az említett otthoni küszöbről
nézem, ahová akkor az apám, mint
élő andráskereszt befejezt, és csak
kemény fölcsúztatásra maradt ép, s mert
elmentünk velük, dédapám s én, mégcsak
meg sem bilincseltek bennünket, szép nap
sütött, de nem ért hozzám, mert a függöny
eltakart, mintha sűrű zabosbűkköny
alján nyúl lennék, mintha dédapám, ki
betyároknak vitt hírt, és fülöncsípték,
hallgattam a homályos autóban,
s később is, mert ha mégis megszólaltam,
azok az urak akkor sem értették,
mikor mindent elmondtam dédapámnak,
és arra vártam, hogy végre betyárnak
minősítenek, s valahol megtudják,
hogy az unokát vagy dédöregapját
tartják dutyiban, de kik elítélték,
ijedten azok is mellébeszéltek,
s talán az utolsó szó jogán, talán
fiam jogán csak, ki egyszer fölöttem
átnyúl, mondom, hogy összekeveredtem
dédapámmal kilencszázötvenötben,
és nem tudom, melyikünk bujdosott el,
amikor mindketten kiszabadultunk,
megint a rengetegbe, ki volt itten
mégiscsak benne minden ütközetben,
s ki lesz az, aki átnyúl majd fölöttem
fiammal együtt, és mondjuk, százötven,
vagy talán száznegyvenkét év múlva, hogy
dédapám életkorát ne feledjem,
tehát kétezeregyszázhuszonegyben,
talán március tizenötödikén,
talán dédunokámmal és helyettem
elmondhatja itt, hogy befejeztem?

Távirat érkezik

- Fejezet egy emlékiratból -

Ha ez egyáltalán nem volt is egyenletes előrehaladásnak nevezhető, hiszen egy-egy hevesebb széllokés minduntalan megállásra kényszerített, s miközben arra vártam, hogy csillapodjék végre, még a lábamon is nehéz volt megtartanom magam, de úgy gondolom, hogy jó fél órát mégis mehettem ott a parti gáton, míg észrevettem, hogy valami veszélyesen megváltozik.

Nem egészen szemből fújt, hanem valamelyest inkább a tenger felől, kissé oldalazva mentem hát, fejtetőmet és vállamat feszítve a szélnek, arcomat viszont igyekeztem kabátom felhajtott gallérjába rejteni, hogy a köveken szétporló hullámok permete minél kisebb felületen csapja a bőromet, ám a homlokomat így is le kellett néha törölnöm, mert a permet cseppé gyűlt, a sótól súlyos cseppek pedig kis patakká gördülve össze, folyni kezdtek, bele a szemembe, végig az orrom mentén a számba, s hiába hogy tulajdonképpen be is hunyhattam volna a szemem, hiszen úgysem láttam semmit, mégis látni akartam a sötétet, mintha ezért a sötétségért értelme lenne értelmetlenül is nyitva tartani; mert előbb csak áttetsző szürke pamacsok, felhőfüstök vékony csíkjai húztak el a hold előtt, a szárazföld belseje felől jöttek és a nyílt víz fölött vágattak, átutazóban végtelen céljuk felé, ám a hold közönyös nyugalma, hiába volt oly finoman fenséges e mozgás, kifejezetten mulatságossá tette sietségüket, aztán terjedelmesebb felhők érkeztek, sűrűbbek és vastagabbak, de épp oly fűgék, s mintha egy hatalmas színpadon díszletfalat tolnának az egyetlen reflektor elé, besötétedett, teljesen sötét lett, a víznek nem volt többé mit tükröznie, és a hullámok taraja sem húzott többé fehér csíkokat a meszszeiségben, de ugyanily gyorsan kivilágosodott újra, mindig váratlanul és kiszámíthatatlanul, sötét és világos, majd ismét elsötétedés, s a színházat sem véletlenül említem, mert a sajátos jelenségben, hogy fönn a szél éppen az ellenkező irányba repítette a felhőket, mint ahogyan idelenn fújni kényszerült, mindenképpen volt valami színpadiasan drámai, feszültség a föld és az ég kívánságai között, ám csak addig, míg odafönn az események megállíthatatlannak tűnő menetében be nem állt valami döntő fordulat, s ki tudja mi? talán valahol megfordult a szél avagy a víz fölött összetorlódtott felhőkbe akadt, hogy esőként zúdítsa őket a tengerbe, mindenesetre egyre hosszabbak lettek a sötétek s egyre rövidebb ideig tartott a kivilágosodás, míg végül is önmaga sötétségére hagyva földet és vizet teljesen eltűnt a hold.

Többé nem láttam, hogy hová teszem a lábamat.

S így talán még izgalmasabbnak tetszett a játék, mert időközben meglefedkezve félelmeimről is, játéknak hittem azt, amit az elszabadult elemek tombolásának szokás nevezni, olyan játéknak, mely a bennem na-

gyon is hasonlóképpen küszködő ellentétes energiák viharát van hivatva helyettesíteni vagy megtestesíteni, s így élő hasonlatban látván képviselve érzéseimet, akár védettnek is hihetem önmagam, mintha mindez nem lenne más, mint a tükröződések gyönyörteli játéka, s így nem másért, csupán az én szórakoztatásomra van.

Igazán formás öncsalás, de miért is ne képzeltem volna magam e méltóságteljesen nagyszabású orkán főszereplőjének, ha már hetek óta nem tudtam másra gondolni, csupán arra, hogy valamilyen erőszakos módon meg kell szüntetnem az életem, s ezért mi adhatott volna nagyobb megnyugvást, ha nem az önmaga sötétségébe zárt dühöngő világ, amely minden pusztító energiája ellenére nemhogy nem tudhatta megszüntetni önmagát, de még csak kárt sem tehetett magában, mert éppen úgy nem volt hatalma önmaga felett, mint ahogyan nekem sem.

Amikor előző este, az elutazásom előtti estén, azon a bizonyos tegnapon, s ezért sietek hangsúlyozni ezt, mert a tenger élménye valóban olyan enyhítő távlatba tolta minden megelőző élményem idejét, hogyha valaki azt állítja, hogy ő nem, teljességgel tévedek, mert nem ma délután, hanem két hete, sőt, két éve érkeztem ide, akkor egyáltalán nem csodálkoztam volna, tehát mintegy magamat kell megerősítenem abban a hitben, hogy elutazásom és a parti séta között valójában alig telt el valamennyi idő, ami persze nem jelenti azt, hogy e kellemes időzavar kioldhatta volna érzelmeim gubancait, csakhogy az éjszakában viharzó tenger távlata mégis elegendő védelmet biztosított ahhoz, hogy legalább gondolkodhassak a történetek felől, s így amikor eszembe jutott az a gyengéd távolságba tűnt tegnapi este, amint nem túl későn hazaérkeztem és a sötét lépcsőházban, ahol még mindig nem javították meg a villanyt, oly sokáig és ügyetlenül babrálok a kulcsommal az ajtón, hogy a konyhában tartózkodó Neubertné, aki mindig éppen ebben az órában készítette el férjének és leányának a másnapi vajaskenyeret, természetesen felneszel, ijedten hallom amint végigsiet a hosszú folyosón, képtelen voltam beletalálni a kulcslyukba, egy pillanatra még megáll, de végül is ő tárja ki az ajtót s egy zöld borítékot tartva a kezében úgy mosolyog, mintha már régóta készülődne arra, hogy ő fogadjon, mintha erre várna, és még mielőtt jó estét kívánva beléphetnék és megköszönhetném szívességét, a borítékot elvörösödve nyújtja át, akkor tehát hála annak a sok tekintetben nevetséges védelemnek, amit a fénytelen éjben tomboló tenger közelsége adhatott, nem éreztem többé azt az eszméletvesztéshez nagyon is közel álló gyengeséget, ami ott az ajtóban elfogott s egészen megérkezésemig nem is tágitott tőlem, sőt még mulattam is rajta, mert mintha egy túlzottan kiélesített s számomra teljesen idegen képen láttam volna viszont, amint Neubertné kiáltozik és a borítékot átveszem.

„Távirat, uram, távirata érkezett, távirata érkezett!”

S ha azzal az önkéntelenséggel, amivel bármilyen kezünkbe nyomott tárgyra pillantunk, a táviratot néztem volna és nem őt, akkor talán elkerüli a figyelmemet, hogy a mosoly nem azért oly furcsa és szokatlan, mintha máskor nem mosolygott volna, hanem azért, mert egyszerűen a mohóságát akarta leplezni vele, azt a mohó kívánságot, hogy az életemben részt vegyen, az olthatatlan kíváncsiságot, ami egyébként minden színházi tapasztalata ellenére sem volt leplezhető, mert amint átkerült az én kezembe a távirat, s felindultságomat legyőzve, éppen csak pillantást vet-

ve a címzésre, ismét őt néztem, akkor már el is tűnt a mosoly, vékony aranykeretbe foglalt szemüvege mögött egyetlen pontra látszott rögzülni üregéből betegesen kidülledő hatalmas szeme, a számat nézte, olyan indulatosan és szigorúan, mintha egy sokáig halogatott alapvető beismerés elhangzására várna, s ezáltal ha nem is a nyers gyűlölet, de a minden részvétet nélkülöző megfigyelés kifejezése lett úrrá az arcán, látni akarta, miként reagálok a minden bizonnyal megrázó, ám számára megfoghatatlan hírre, mert érzésem szerint bizony el is olvasta ő azt a táviratot, s bár éreztem, hogy elsápadok, akkor költözött belém az a leküzdhetetlen gyengeség, mindez mégis elég árulkodó volt ahhoz, hogy továbbra is fegyelmezzem magam, mert tudtam, hogy bármit tartalmazzon is a távirat, bárhonnan jöjjön is, ez az asszony immár túl sokat tud avagy túl sokat akar tudni rólam ahhoz, hogy itt maradhassak, és semmi ellen nem védekeztem jobban, mint hogy valaki belelásson az életembe, tehát nemcsak valamilyen csapást kell méltóságteljesen elviselnem, hanem majd el kell mennem innen is.

Neubertné elképesztően és lenyűgözően csúnya volt, csontos és magas, válla széles, s ha éppen nadrágot viselt, akkor hátulról kifejezetten férfinak mutatkozott; mert nemcsak a karja volt hosszú, a lába nagy, hanem a feneke is lapos, mint egy öreg hivatalnoké, a haját pedig mindig maga szőkitette, vágta rövidere és simán fésülte hátra, ami ugyan jól illett hozzá, ám nőiesebbé nem tette küllemét, olyan csúnya volt tehát, hogy ezen még az a rafinéria sem sokat enyhíthetett, ahogyan a nagypolgárian tágas lakásban a fényforrásokat elhelyezték, nappal a csipkefüggönyök elé húzott súlyos bársonyok fogták fel a napfényt és teremtettek bizonyos derengést, este pedig sötét selymekkel ernyőzött állólámpák és viaszos papírsapkákkal tompított falikarok világítottak és soha nem gyújtották fel a csillárokat, aminek következtében Neubert professzor is sajátos életvitelre kényszerült; a professzor alacsony volt, feleségénél csaknem egy fejjel alacsonyabb, s alkatában szinte mindenben ellentéte annak, mert vékonycsontú, törekenyen finom, bőre oly áttetszően fehér, hogy a halántékán, a nyakán és a kezén pulzálni látszottak a lilásan átnyomódó erek, s a szeme is kicsi, mélyen ülő, oly jelentéktelennek és kifejezéstelennek mutatkozó, amilyen hangsúlytalanul és minden feltűnést nélkülöző mozdulatokkal végezte e fényben szűkös környezetben azt a kutatói munkát, amit többen is nagyon jelentősnek ítélték; nem volt lámpa hatalmas fekete íróasztalán sem, s ha Neubertné vagy a leánya telefonhoz szólított, akkor láthattam, amint hosszú, vékony újjaival vakként kotorászik a felhalmozott újságok, feljegyzések, könyvek és iratok között, míg tapintásáról felismervén meg nem leli a keresett papírt, kiemeli, átmegy vele a tévé kéken vibráló képernyője előtt a szobán, egy falikar alatt megáll és ott kezdi olvasni a meglehetősen magasán elhelyezett lámpácska halványsárga fénykörében, néha a falnak is nekitámaszkodva, s hogy ez mennyire állandósult szokásává válhatott, azt nappal jól mutatta az a folt, amelyet a rendszeres érintkezés következtében a válla és a feje a halványsárga tapétán hagyott, ám egy váratlan ötlettől avagy éppen egy hosszas töprengéstől indítva gyakran félbe is szakította a békés olvasgatást, s ilyenkor ugyanazon az úton tér vissza az íróasztalához, hogy följegyezzen valamit, minduntalan elvonult hát a képernyő előtt, amit a kényelmes foteljában trónoló Neubertné legalább annyira nem látszott észrevenni, mint

ahogyan a doktort sem zavarhatta nagyon a készülékből áradó összefüggéstelen zöreij vagy akár a sötét; soha nem hallottam, hogy akár egyetlen szót is váltottak volna, s némaságuk nem valamiféle kicsinyesen célszerű bosszú műve volt, nem az a tüntető és fölöttébb forró kapcsolatra utaló sértettség tette némává őket, amivel gyűlölködő házaspárok oly gyakran ajándékozzák meg egymást, hogy valamit kikényszeríthessenek a másiktól, nem, ennek a némaságnak semmi kifejezett célja nem volt, bár valószínű, hogy a lassan hűlő gyűlölet dermesztette őket ebbe a semleges állapotba, csakhogy a gyűlölet okára immár semmi nem utalt, igazán elégedettnek és kiegyensúlyozottnak látszottak ebben az állapotban, mert úgy viselkedtek egymás közelében, mint két különböző fajhoz tartozó vadállat, tudomásul véve a másik jelenlétét, ám tudomásul véve azt is, hogy a nemek törvényénél sokkal erősebb a fajé, s mivel egyik a másiknak sem párja, sem zsákmánya nem lehet, így közlendőjük sem akadhat.

Neubertné arcát néztem hát, és felindultságom ellenére is bizonyos megadással, mert tapasztalatból tudtam, hogy nem szabadulhatok egykönnyen tőle, sőt, minél jobban igyekszem, az őt annál hangosabbá és erőszakosabbá teszi, néztem a szemét és arra gondoltam, hogy ezt a rohamot még elviselem, mert úgyis ez lesz az utolsó, hurkásan gyűrődő alacsony homlokából úgy bújtak elő a feketetövű, szőkére színezett hajszálak, mint egy keféből a sörték, érezte az ujjam, hogy a boríték nyitva van, orra vékony volt és hosszú, ajkán a rúzs megrepedt, s a tekintet természetesen azt sem kerülhette el, hogy a mellére tévedjen, mert talán ez volt az egyetlen pont a testén, mely bizonyos kárpótlást nyújthatott a sok csúnyaságért, hatalmas, tulajdonképpen aránytalanul nagy melle volt, mely tartója nélkül bizonyára némi csalódást keltett volna, ám a feszes pulóveren erősen átnyomódó bimbó semmiképpen nem lehetett csalás, s amint így álltunk a csaknem teljesen sötét előszoba ajtajában, szinte egyidőben azzal, hogy ismét kiáltozni kezdett, a nappaliból jövet Neubert is megjelent derékig kigombolt fehér ingében, ugyanis mindig fehér ingeket viselt, s ha olvasott vagy jegyzetelt, akkor előbb a nyakkendőjét ráncigálta le magáról, aztán lassan minden gombját kioldotta, hogy töprengései és sétái közben kamaszosan szőrtelen mellét simogathassa, most pedig aludni ment.

A változás persze nem tűnt különösebben lényegesnek, mégha voltak is feltűnően kellemetlen jelei, csupán ha eddig teljes biztonsággal lépkedhettem a sötétben, mert ugyanazt a kissé sikos talajt éreztem a talpam alatt, s ha nem láttam semmit is, körülbelül ugyanolyan távolságból hallottam mindig a hullámok döndüléseit és csattanásait, azonos mennyiségű sós permet ért, s így nyugodtan adhattam át magam a viharzás vak élvezetének, képzelgésemnek és emlékeimnek, csupán az irányt kellett tartanom, le ne térjek a gátról, de ebben a tekintetben igazán elég eligazító volt annyi érzék, amennyivel a talpam rendelkezett, no és a tenger habjai, egészen addig, míg egy heves szélroham elültére várakozva alaposan arcul nem vágott egy hullám, ami önmagában nem lett volna még komoly, mert nem sok folyt a nyakamba, bár a víz nem volt éppen melegnek mondható, és a kabátomat se nedvesítette át, kifejezetten szórakoztatónak tetszett hát a dolog, s ha a szél nem akadályozza meg, hogy a számat kinyissam, akkor bizonyára hangosan fel is nevettem volna, ám ugyanabban a pillanatban megkaptam a következőt, most nagyobb, ettől már némiképpen elveszítettem a biztonságomat.

Feltételezésem szerint eddig a gát közepén mehettem, most azonban nem várva tovább arra, hogy a szél csillapodjék, a gát belső, tengertől védett oldala felé húzódva tettem kísérletet a továbbhaladásra, ami nemcsak azért nem sikerülhetett, mert a szél alig engedett, s ha én engedtem volna neki, akkor elsodor, hanem azért sem, mert alig tettem néhány lépést abba az irányba, amikor éreznem kellett, hogy máris a gát szélére kerültem, idomtalanul nagy és éles kövek közé, itt tehát nincsen tovább, s így a gát sokkal keskenyebbnek bizonyulván, mint azt hittem, a hullámoktól sem látszott többé megvédeni, mégsem tettem azt, ami az adott helyzetben ésszerűnek mutatkozott volna, eszembe se jutott visszafordulni, az útkönyvből tudtam, hogy dagály esetén itt a víz szintje mindössze tizenkét centivel emelkedik és úgy számoltam, hogy ez nem okozhat végzetes változást, arra gondoltam tehát, hogy ez egyszerűen csak egy veszélyes szakasz, valószínűleg itt kanyarodik a gát és ezért talán keskenyebb is, avagy valamilyen oknál fogva alacsonyabban fekszik, mint másutt, s ha e veszélyes szakaszon átjutok, akkor nemsokára látni fogom Nienhagen ismeretlen fényeit és ismét biztonságban leszek.

Hirtelen elült a szél.

Mégse mondhatom, hogy bármilyen indulat lett volna bennem Neubertné ellen és természetesen ő sem azért beszélt oly elviselhetetlenül hangosan, mintha dühös lett volna rám, hiszen ha az utóbbi hetekben fölöttébb szoros kapcsolat fonódott is közöttünk, mindig óvatosan megőriztem azt a három lépésnyi távolságot, mely hitem szerint eleve lehetetlenné tette, hogy bármiféle érzelmét vagy indulatát leplezetlenül nyilváníthassa meg, mégha lett volna is, ám soha nem tapasztaltam, hogy bárkire dühös lenne, engem pedig kifejezetten szeretett, hanem egyszerűen nem tudott halkan beszélni, mintha a teljes némasság és a felszabadult ordítás között nem ismerne használható fokozatokat, s ez a sajátos adottság, mert másnak nem nevezhető, bizonyára épp oly szoros kapcsolatban állt a férjével kialakult tragikus viszonytal, mikor is egyáltalán nem használta a hangját, mint azzal a ténnyel, hogy az egyik legtekintélyesebb színház, a Volkstheater sugójaként működött, tehát éppen abból élt, hogy egyébként igen szép fekvésű, telten mély és öblösen formázott hangját visszafogja, ami azonban még így is megtartott annyit eredeti erejéből, hogy a színpad legtávolabbi szögletébe is érthetően érjen el, nem kétséges hát, hogy a hangja határozta meg az életét, csúnyasága nem volt más, mint valami inkább tréfás kiegészítés, e csúnyaságnak azonban azt hiszem, hogy nem volt egészen a tudatában, hangja volt a mérvadó, amit viszont csak ritkán használhatott abban a természetes fekvésben, ahogyan adatott neki; s annak én is többször tanúja lehettem, hogy e hang mily módon okoz kellemetlenségeket és milyen formában biztosít kivételes helyet a számára, mikor is délelőttönként a lovardára vagy inkább szerelőcsarnokra emlékeztető, beláthatatlanul hatalmas próbateremben egymás mellett ültünk a rendezőnek épített emelvényen, mert ha valamely egyenetlenség vagy megoldhatatlannak tűnő helyzet miatt feszültté vált a légkör, s mindenki a saját igazát bizonyítva egyszerre kezdett beszélni, amitől a zaj szintje oly gyorsan emelkedett, mint a hőmérő higánya a magas láztól, annál is inkább, mert ezt az alkalmat az unatkozó díszletmunkások, az izgulékony statiszták, a ruhások és a világosítók is siettek kihasználni arra, hogy végre szót válthassanak vagy egyenesen olyan tüzes lett a hangulat, hogy mindenki éppen az adott kérdésben óhajtott véleményt nyilvánítani és a zűrzavar így ért

a forrponthoz, akkor mindig Neubertné volt az első, akire bármelyik ideges színésznő rászólhatott, hogy „Sieglinde, nem lehetne egy kicsit még hangosabban?” avagy valamelyik buzgó segédrendező kiálltott rá durván, hogy fogja be a száját, mert ez nem kávéház és kihajítja, csak ezután téve hozzá azt, ami már a többiekre is vonatkozott, hogy ugyanis csendet kér; s ilyenkor Neubertné arca olyan bensőséges csodálkozást árult el, akár azon gyermeké, aki ezidáig békés ártatlansággal játszogatótt füttyölőjével a bokor alatt, most viszont a felnőttek valami erősen kifogásolható találnak ebben, vagy mintha mindez most történné először vele, mintha nem történt volna még csak hasonló se, soha, s beteg szeme nem nyílhatott nagyobbra, de mélységes zavarát elárulta az a kislányos pirulás, ami a nyakától a homlokáig hirtelen átszínezte a bőrt, s a szája fölé kiült az izzadság harmata, amit mindig bizonyos szegyenkező óvatossággal törölt le, hiszen valljuk be, nem is nagyon lehet hozzászokni ahhoz, hogy minduntalan egyik alapvető adottságunk miatt kerülünk összeütközésbe a környezettel, ugyanis egy-egy ilyen ingerült felszólítás vagy méltatlanul durva szó, nem csupán azt jelezte, hogy hangja a legnagyobb zajból is kiemelkedik, mintegy képviselve és jelképezve azt, hanem jelezte azt is, hogy ez a hang olyan elementárisan robbanó szenvedélyeket hordoz, ami sérti mások fülét, akaratlan szemérmertlenségével zavarónak és bizonyos értelemben leleplezőnek tűnik, mint ahogyan engem is alaposan zavarba hozott, amikor vérvörössé válva átadta a táviratot az ajtóban, hiszen kapcsolatunkat tekintve se ezt, se a kiáltozást nem indokolhatta semmi.

De éppen ez volt nehéz, megmenekülni ennek a szemérmertlenségnek ható és semmivel nem indokolható tolakodásnak a hatásától, valahogy kitérni előle, hiszen már első mondata se volt pusztán közlésként felfogható; igaz, bármekkora volt a hangerő, és bizony visszhangzott tőle a ház, végeredményben nem mondott semmi mást, csupán azt, hogy táviratom érkezett, ám az egyszerű tartalmú közlést erős és hangos lihegések tagolták, amiktől minden semlegesnek szánt kijelentése is olyan lett, mint valami ritmikus lökés, s mivel ennyi izgalommal szemben egyáltalán nem maradhattam közömbös, így tulajdonképpen azt az érzelmi hangoltságot vettem át, amit átadni célja volt, aztán meg bárhogyan fegyelmeztem is már magam, bármily sötét volt is a lépcsőház és az előszoba, pontosan éreznie és látnia kellett felindultságomat, még fogta a kilincset, kissé félrehajtotta a fejét, sőt el is mosolyodott, megtehetette, mert a második mondattal már egy megváltozott, ironiától sem mentes hang csapott le rám.

„De hát, hol a fenébe volt ilyen sokáig, drága, jó uram?”

„Hogyan?”

„Már legalább három órája megérkezett a távirat. Ha nem jött volna haza, akkor megint nem tudtam volna aludni.”

„Színházban voltam.”

„Ha színházban lett volna, akkor már legalább egy órája itthon kellett volna lennie. Ne féljen, kiszámítottam.”

„De hát, mi történt?”

„Mi történt, mit tudom én, hogy mi történik magával? Jöjjön be hát!”

S amint az áhitott közöny, az izgalom és ijedtség között ingadozva, azzal az elhatározott szándékkal, hogy ennek a diskurzusnak véget vetek, beléphettem végre az előszobába és Neubertné az ajtót becsukta mögöttem, de tekintetével a kezemben tartott borítékra tapadva elállta az utam, Neubert

pedig mielőtt eltűnt volna a hálósobájukba vezető folyosón, még visszaneézett és köszönésképpen biccentett felém, amit persze nem volt módomban viszonzni, egyrészt mert hiába igyekezvén közönyt és erőt mutatni, figyelmet csaknem teljesen lekötötte az a változás, mely Neubertné arcán mutatkozott, másrészt mert a doktor nem is tartva igényt e viszonzásra, azonnal elfordította a fejét, s ebben nem találhattam semmi kivételezt, hisz igen ritkán látszott tudomást venni arról, hogy egyáltalán jelen vagyok, no és Neubertnének nem csupán az arca változott pillanatról pillanatra, hanem egész testtartása jelezte, hogy valami egészen új, előttem még ismeretlen kitörésre készül, olyasmire, ami nem szerepelt eddigi műsorán, s amivel át lépve minden lehetséges határon nemcsak új oldaláról mutatkozik majd, hanem engem is teljesen kiszolgáltatottá tesz, s akkor még nem tudhattam ugyan, de a szó szoros értelmében sarokba szorít, ajka reszketett, szemüvegét lekapta az orráról, s így még rémisztőbbé vált a szeme, háta begörcsült, mert felhúzta a vállát, mintha érezvén pillantásom iménti eltévelyedését, hatalmas mellét kéne védenie, s hiába tettem egy utolsó elkeseredett kísérletet a szabadulásra, ez csak rontotta esélyeimet, mert amint most már félretéve minden udvariasságot és illemet, némiképpen oldalazva és a fal védelmére bízva magam megpróbáltam kisurranni a szobám irányába, ő egyszerre elém lépett és a falhoz lökött.

„Tulajdonképpen mit képzelsz, drága jó uram? Azt hiszi, hogy maga itt jöhet-mehet kedve szerint és disznólkodhat, ahogyan akar? Napok óta nem alszom, nem tudom többé elviselni. És nem is akarom tovább! Kicsoda maga? És mit keres itt? Egyáltalán, hogyan képzeli azt, hogy még hónapok múltán is úgy tegyen, mintha én csak levegő lennék, hogyan képzeli? Nem tehet róla, hogy én mindent tudok magáról, nem tehet róla, de a végtelenségig akkor sem tarthatom a számat, engem ne kérjen erre senki se. Mindent tudok, mindent, hiába rejtélyeskedett, tudom az összes dolgait, de szeretném felhívni rá becses figyelmét, hogy én is ember vagyok, hallani akarom, a maga szájából akarom hallani. Szenvedek magától, félek az arcára nézni. Mert azt hittem, hogy jó, de becsapott, mert maga végtelenül kegyetlen, kegyetlen, érti? És nagyon hálás lennék, ha elárulná, hogy mit akarnak? A rendőrséget akarják a nyakamra hozni? Azt hiszik, hogy nekem nincsen elég bajom maguk nélkül is? Tudni akarom, még maga meri kérdeni, hogy mi van, amikor éppen én akarom tudni, hogy most mi van, mi történt vele? Legalább mondja el, hogy felkészülhessek a legrosszabbra is, és ne tegyen úgy, mintha a cselédje lennék, akinek mindent kötelessége eltűrni. Volt magának édesanyja? Van? Szerette már valaki magát? Azt hiszi, kell nekünk a pénz, amit magától kapunk? Éppen a maga szar pénze kell nekem? Azt hittem, hogy egy jó barátot fogadok a lakásomba, de legyen már oly szíves és árulja el, hogy mit csinál maga? Mivel foglalkozik azon kívül, hogy mindenkit tönkre tesz, felforgatja mások életét, mit csinál egész nap, ezzel foglalkozik? Mondhatom, szép foglalkozás, de mi a foglalkozása? A rendőrséget mikorra várhatom? Vagy megölte netán? Most már ezt is bőven kinézem magából, az ártatlan kék szeméből, hiába mosolyog mindig olyan kedvesen, s most is hiába teszi magát, mintha semmiről nem tudna és csak én lennék a sikoltozó hisztérika. Hol ásta el? Most már kiismertem és arra kérem, hogy szedje a vackait, de gyorsan és menjen oda, ahová akar. Szállodába. Én nem vagyok egy bűntanya. Semmibe nem akarok belekeveredni. Eleget féltem én. Ha egy táviratot kapok, akkor rosszul leszek, ha csengetnek,

akkor belebetegszem, érti? Nem vette észre, hogy beteg és űzött ember vagyok, aki némi kíméletre szorul? Nem épp magához voltam oly bizalmas, én bolond, hogy elmeséljem az életem? Az én jószágom nem kell senkinek? Magát kérdezem. Engem mindenki csak használni tud? Mért nem válaszol? Mintha egy luk lennék, amibe mindenki minden szemetet belökhét. Válaszoljon, a szentségit! Mi van abban a táviratban?"

„Elolvasta már! Nem?"

„Nézze meg."

„Mit akar tőlem? Ezt szeretném tudni!"

Oly közel voltunk, s a hirtelen támadt csöndben, tán éppen e közelségtől, szinte áttetszően finommá látszott lazulni az arca, nagyobb lett, bizonyos értelemben szép, mintha szabálytalan, elrajzolt vonásait eddig csupán a szemüveg szigorú kerete és a visszafogott szenvedély tartotta volna össze, most viszont levetve álcáját az arc felszabadult és visszakapta természetes arányait, a fehér bőrön hangsúlyosabbak lettek a vöröses szeplők, kifejezetten kedvesek, feltűnőbb a vastag ajak és jelentősebb a dús szemöldök, s amikor ismét megszólalt, már jóval halkabban, azon a kellemesen messzire ható hangon, amivel a színpadon is sügött, akkor a magam számára is meglepő módon arra kellett gondolnom, hogy szemüveg nélkül hiába oly zilált, elmosódó és rendezetlen, ha a szépség talán nem is más, mint a teljes csupaszság közelsége, a közelség lenyűgöző érzete, s nem csodálkoztam volna magamon, ha a szájára hajlok és váratlanul megcsókolom, hogy ne lássam többé a szemét.

„Ugyan, mit akarhatok drága jó uram? Mit gondol, mit akarhatok? Akarhatom, hogy egy kicsit, nem nagyon, csak egy egészen kicsit szeressenek? Jaj, nem úgy! Nem kell tőlem félnie. Igaz, először egy kicsit szerelmes voltam magába, talán érezte is, most már bevallhatom, mert elmúlt, de nem akarom, ne menjen el innen, nem szabad komolyan vennie amit az előbb mondtam, butaság volt, visszavonom, nem szabad tőlünk elmennie, de félek és ezért bocsásson meg nekem, én nagyon egyedül vagyok és ezért tulajdonképpen állandóan attól tartok, hogy valami olyasmi történhetik, ami nem kiszámítható, valami szörnyűség, valami csapás jön és nem akarok semmi mást, csakhogy itt, előttem nézze meg a táviratát, mert szeretném tudni, hogy mi történt, semmi mást, csak ezt árulja el. És nem én bontottam fel. Ezt tudnia kell. Nyitott borítékban érkezik, nálunk így kézbesítik a táviratot. Könyörgök, nézze meg már!"

„De azért elolvasta, nem?"

„Kérem, nézze meg."

Szavainak mintegy nyomatékot adva, valamivel a csukló fölött a karomra tette a kezét és ezt oly gyengéden, ám ugyanakkor olyan követelődően tette, mintha nemcsak arra tartana igényt, hogy a borítékot egyszerűen visszavehesse, hanem immár arra is, hogy a köztünk lévő igencsak csekély távolságot legyőzve, valamilyen formában, s e forma a pillanatnak ebben a töredékidejében igazán nem volt lényeges, magáévá is tegyen, megfogott s mert semmiféle ellenállást nem volt erőm tanúsítani, sőt némi büntudattal küszködtem, tudván, hogy a mellére tévedt pillantás avagy az a gondolat, hogy akár meg is csókolhatom, egyáltalán nem maradhatott rá hatástalan, hisz nincsen olyan rejtett gondolat, mely felfokozott helyzetekben a másik számára ne lenne észlelhető, következésképpen a pillanatnak e tört idejében teljességgel lehetségesnek tűnt, hogy éles szóváltásunk nem éppen veszély-

telen fordulatot vehet, annál is inkább, mert nemcsak arra voltam képtelen, hogy megmozduljak vagy akár elfordítva a fejem ne érezzem többé lehetetlenségnek finom lökéseit és a tekintetét, hanem szinte szándékaim és akaratom ellenére tapasztalnom kellett magamon a szerelmi izgalomnak azokat az árulkodóan kellemes, most azonban némiképpen megalázó jeleit, a bőr enyhe borzongását, a tudat beszűkült elsötétedését, a nyomást az ágyékban és a lélegzet elakadását, ami mind az érintés közvetlen következménye lehetett, tőlem csaknem függetlenül, de megintcsak nagyon tanulságosan, bizonyítéként arra nézvést, hogy a csábítás nem csupán a tudatot képes megkerülni és egyáltalán nem kell sem testinek, sem hizelgőnek lennie, hiszen a testi kívánczóság többnyire nem oka, hanem következménye egy kapcsolatnak, mint ahogyan bizonyos közelségből a csúnyaság is szépségnek mutatkozhatik, ha olyan erőssé vált a feszültség, hogy már csak szerelmi levezetésben találhat reményt, s ilyenkor valóban elég egyetlen érintés ahhoz, hogy a kapcsolódni nem tudó belső erők egymásba érve kioltásuk avagy az érzékek élvezetével alakítsák át az önmagukban már elviselhetetlennek érzett lelki feszültségeket.

„Nem nézem meg!”

Talán azt se tarthatta lehetetlennek, hogy megüthetem, mert kissé megkészt és hisztérikusra sikeredett kiáltásom hatására elkapta a kezét a karomról, hisz elég nyilvánvaló volt, hogy ez a kiáltás, ami tőlem amúgy is szokatlannak tűnhetett, nem annyira a távirat fölöttébb rejtélyes ügyére, hanem a köztünk kialakult közelségre vonatkozott és még ezt sem találva elégnek, valamelyest hátralépett, de ugyanakkor szemüvegét az orrára lökve olyan nyers józansággal nézett rám hirtelen, mintha nem történt volna semmi.

„Értem én. Nem kell orditozni.”

„Holnap néhány napra elutazom.”

„Hová, ha szabad kérdenem?”

„Jó lenne, ha a csomagjaimat nem kéne magammal cipelnem. A jövő héten aztán végleg eltűnök.”

„Hová tűnik.”

„Haza megyek.”

„Hiányozni fog.”

Elindultam a szobám felé.

„Menjen csak, de itt állok és várok az ajtó előtt, mert nem fogok tudni aludni, ha nem mondja meg.”

Az ajtót becsuktam magam mögött, az ablak párkányán kopogott az eső. A szobában kellemes meleg volt, s a juharfák fényes levelei megadóan lengtek az utcai lámpa gyenge fényét a falon. Nem gyújtottam villanyt, levettem a kabátomat. Az ablakhoz mentem, hogy ott nyissam ki a borítékot és hallottam, hogy valóban az ajtó előtt áll, vár.

Am idelent hiába ült el a szél, a hullámozás ettől nem szelidült, fönn pedig ugyanúgy sivitott, füttyült, s bár néha úgy tetszett, mintha kissé megvilágosodna végre, mintha a szél a felhőket felszakította volna a hold előtt, de gondolom ez éppen úgy az érzékek csalása volt, mint a remény, hogy a veszélyes szakaszon hamarosan túljutok, hiszen nem láttam semmit, ami meglehetősen kivételes állapot, a szemem persze tiltakozott is ellene és ön-maga hitegetésére nemlétező fényeket képzelt, mintegy tőlem is függetlenülve magát nem volt hajlandó belenyugodni abba, hogy néznie kell, mert látni kényszeritem és mégisincs mit felfognia, s ezért nemcsak fénykarikákat,

szikrázó pontokat és sugarakat képezett, hanem többször kivilágosította előttem az egész tájat, mintha hirtelen egy keskeny résen át láttam volna magam előtt a tajtékosan háborgó tenger fölött rohanó felhőket s a hullámoktól ostromolt gátat, amint megyek, hogy aztán a következőkben ismét minden a teljes sötétségbe merüljön vissza s ráébredjek, hogy az előbbi szép kép nem lehetett más, csupán káprázat, már csak azért is, mert a látványt semmiféle természetes fényforrás nem indokolta, nem a hold világította, a képről a hold fénye mindig hiányzott, és mégis ezeknek a káprázatos és bizonyos belső ujjongást okozó képeknek a hatására hihettem azt, hogy valamiféleképpen érzékelhetem az előttem lévő utat, holott tulajdonképpen nem volt már itt semmiféle ösvény, a lábam éles kövekbe akadt, bukdácsoltam, csúsztam.

Ekkor már, gondolom, elveszítettem mindazt, amit az idő és a tér helyes észlelésének nevezhetünk, s feltételezhetően azért is, mert a szél szeszélye, a felfoghatatlan sötétség és a minden fenségesége ellenére is álmosítóan ritmusos hullámverés, akár valami erős kábítószert, tökéletesen elzsongított, s ha azt mondanánk, hogy csupa fül voltam, akkor ez egyáltalán nem lenne pontatlan meghatározás, hiszen szinte fölöslegessé lett minden más érzékelési forma, s miként egy furcsa éjszakai állat, pusztán a hallásomra voltam utalva; morajlott a mélység, ez nem a víz moraja volt és nem is a földé, nem volt fenyegető és nem volt közömbös, s hangozzék bármily romantikusan, megkockáztatom kijelenteni, hogy a végtelen monoton mormogása hallatszott a mélyből, hang, ami nem emlékeztetett semmi másféle hangra és semmi mást, csupán a mélység képzetét hívta elő, ám hogy hol volt e mélység, s minek a mélye volt, azt igazán nem lehetett eldönteni, mert a tenger színén éppen úgy, mint a levegőben fenn vagy a vízfeneken, mintha e hangzás mindent kitöltene, uralna, s ezáltal minden a mélység része lett, míg nem vált hallhatóvá az a lassan emelkedő zúgás, mely mintha egy nagy messziségben mozgásba lendülő nemtelen tömeg rendkívüli erőfeszítése lenne, kiválni, felkelni a végtelennek tetsző moraj végzetes nyugalma ellen, közeledett, nem túl sietősen és mégis erővel, s hirtelen olyan diadalmas dőrebben érte el saját hangzásának tetőfokát, ami a mélységet nem engedte többé hallani, kielégülten emelkedett fölébe, célt ért, legyőzte, megszüntette egyetlen pillanatra, hogy aztán mindaz, ami az imént még erőnek, tömegnek, előretörésnek, fejlődésnek és végül is diadalnak mutatkozott, a következő pillanatban egy kellemetlen csattanás kíséretében szertehulljon a part kövein és újra hallani lehessen a morajt, akárha hatalmát nem is érintette volna semmi, s újra a szél baljósan szeszélyes sustorgását, füttyüléseit, sivitását; tulajdonképpen nem tudhatom meghatározni, hogy mikor és miként következett be hát az a finom változás, ami nem csupán abban mutatkozott meg, hogy keskenyebb lett a gát, s ezáltal a hullámok egyszerűen átsöpörték, hanem főként abban, hogy a meglehetősen feltűnő környezeti változásról jóval bekövetkezte után voltam képes csak tudomást venni, akkor is mintegy felelőtlenül, mintha egyáltalán nem rám vonatkozna és alig érintene az a tény, hogy lassan nemcsak a cipőm és a nadrágom szára lesz vizes, hanem már a kabátom se látszik nagyon ellenállni, ugyanis olyan mértékben adtam át magam a sötétség hangjainak, hogy lassan még azok a képzelgések és emlékek is felszívódtak benne, melyekkel sétám kezdetén szórakoztattam magam; amit önvédelemnek nevezhetünk, meglehetősen korlátozott módon működött tehát, kicsit hasonlóképpen ahhoz, mint mikor valaki

nyomasztó álmából riadván nagyokat rúg ugyan, csapkod a karjával és sikít, holott az elalvás pillanatára kéne emlékeztetnie magát, s arra, hogy amit most ilyen kinnal kénytelen átélni, az álomként valóság csupán, ám erre éppen azért nem tudhatja emlékeztetni magát, mert hiszen álmodik, és ugyanígy természetesen én is megpróbáltam védeni magam, ám a védekezési forma mindenképpen az adottságok körén belül maradt, hiába húzódtam hát a kövek közé és bukdácsoltam, csúszkáltam, tapogatództam ott tehetetlenül, ha a víz oda is elért, az pedig egyáltalán nem jutott többé eszembe, hogy hiszen ez csak egy kellemes esti sétának indult, s most már jó ideje nem az.

Aztán valami megérintette az arcomat.

Ugyanolyan sötét volt és véget ért a csend, valami, amiről nem tudhatam számot adni, véget ért, s amint az a valami ismét megérintette az arcomat, éreztem, hogy víz; nem volt kellemetlen, bár hideg, s ennek tudtam, hogy emlékeztetnie kéne valamire, amire nem tudok, képtelen vagyok emlékezni, habár hallok, megint hallok a hangjait, tehát közben eltelt valamennyi idő, ám hiába telt el, mégis sötét van, éjszaka van és minden vizes, de hiszen sötét is volt!

S megértettem végre, hogy fekszem a kövek között.

Balassi kesergője

*Vitézek, mi lehet,
ha a konok egek
ősöm útját befedik,
se erre, se arra
nem futhat a vadja,
csupa köd a kerek sík.*

*Júliától távol
rongy a gúnyám, gyászol,
ebeké az életem,
mivégre az élet,
kincsem, gulyám széled,
csak a ködöt nézhetem.*

*Haj, ifjúság, harcok
ezt a bús kudarcot
igaz ember, hogy állja?
Se a föld, se az ég,
itt nem irgalmaz még,
nehéz az őrző-strázsa!*

*Vitézek, az lehet,
tartsuk a fedelet,
melyet a sír nekünk szánt,
bort a feledésre,
szalonnát a késre,
fessünk örök szívárványt.*

*Őszi szelek után,
férti erőm múltán
így dúdolok keserűn,
távol a világtól,
csillag se világol,
nyögetem rossz hegedűm.*

Akkor mondhatnám

*Arra a dombhátra még ráhasalnék,
ama meggyfára még fölmásznék,
abból a forrásból még innék
ennék abból a fekete kenyérből,*

süttetném hasam a napon,
szitakötőt kergetnék estig,
futnék, énekelnék,
kalapomba tűzném a pipacsokat,
pörgetném a húsvéti kelepelőt,
kicsi zümmögő bogár lennék,
lehelet, liliom,
fény a fűvön,
szamóca-íz a szádon,
minden:
ha megfordíthatnám a patakot,
a szél sudarát,
kócos lovam árnyékát a gyepen,
ha visszafutnának a sugarak
s arcomba sütnék az ifjúságot,
az elillant évek eleven tüzét,
akkor mondhatnám
szép, szép,
érdemes!

Zúgnak a fák

Zúgnak a fák, akárcsak ősszel,
úgy hallom, olyan ismerősen,
mintha a gyermekkor erdeje zúgna
s én ott állok a messze múltban.

Szegénység, bú, és könny az emlék,
melyek riasztva rámemelték
korbácsuk: sirt a dal szívemben,
az élet bére oly kegyetlen.

Apámra gondolok egy percre,
koporsóját sirbaeresztve,
amnyi jajszót, bút vitt magával,
sirok a széllal és a fákkal.

Zúgnak a fák, az eső lóg már,
riasztó kép: egy kicsi bojtár
tehenet hajszo! sirva, félve,
– én volnék? – néz a messzeségbe.

A Nap

*A Nap! A Nap! Megérkezett
S ölelkezik toronnyal, réttel
milliárd éve szüntelen
a győztes tűz, mely soh'se ég el.
S ő a tűnődő, bölcs derű,
Csöndes októberdélután
S felhőtengerbe elmerül
a telek sötét alkonyán.
A Nap! a Nap! a hatalom,
ki megméri percet s éveket,
Szerelmes bolond trubadúr
lobog az asszonyföld felett.*

Van Gogh Napja

*A vidék őszebe öltözött.
De még varázslat, lázas, örült:
Van Gogh Napja a fák fölött.
Már dör csillog a rétek arcán.
De még virágok orgiája
tombol a domb arany fokán.
Szermedély és téboly varázsa
a táj haldokló homlokán.*

Készülődöm

*Szeptember ez már. Búcsúzás.
Utakra készülődés. Csöndes
számvetés. Madárszárnyvarázs
villog fölöttünk. Égi csönd lesz.
Készülődöm. Indulok lassan.
Sápad a lomb is, réveteg.
Déli hazámban rablók járnak,
leverdesik a fészkeket.*

Boldogság

– Tévedtek, gyerekek. Irénke néni a legboldogabb ember a világon!

Nem először és egyáltalában nem véletlenül került ez szóba a totó-lottó irodában, ahol a dolgozó alkalmazottak túlnyomó többsége nő, sőt, fiatal. És nemcsak azért, mert az intézmény természetének megfelelően, itt egész nap mindenki a szerencsét keresők próbálkozásainak rendszerezésével foglalkozik, tehát a boldogság csaknem munkaeszköz avagy éppen-séggel a munkájuk tárgya, amiből magától értetődően következhetne, hogy ilyen helyen több szó esik róla, mint közönségesebb tennivalók végzése közben. Hanem magának Irénke néninek hetenkénti megjelenése idézi föl újra meg újra a legnagyobb kérdést. Ő nem tartozik az iroda állandó tisztviselői közé, ő csak a heti főnapon, a szelvények értékelésének, vagyis a találatok keresésének idején dolgozik, mint időszaki kisegítő. Ezek az állományon kívüli, be-bejáró kollégák csaknem valamennyien nénik és bácsik már, nyugdíjasok, háztartásbeliek, vagy unokák nélkül maradt, elég kopottas mosolygók, tehát semmiképp sem elegyednek össze a biztos állásban, jókedvűen viháncoló törzsgárda ifjaival.

Mégis, ahogy Irénke néni belép, azonnal feléje fordul mindenki. Érdeklődéssel, rokonszenvvel és tisztelettudó szájalommal. Pedig semmi rendkívüli a küllemében. Tudja pontosan, hogy bizonyos koron túl mit szabad magára öltenie egy nőnek. Sima ruha, szolid színű, melyet csak egy kendő díszít, de az mindig másképp kerül föl, és kétszer egymásután sohasem ugyanaz; kendőválasztéka otthon kimeríthetetlen lehet. A kedvessége is ilyen. Nem határozható meg, hiszen semmit sem tesz azért, hogy fölhívja magára a figyelmet, és nem igyekszik mások kedvében járni. De a munkája közben nem kér feketekávét, amikor ennek-annak a kollégának rendszerezen fölkinálják, nem kotorászik minduntalanul cigarettáért, és nem ugrol föl félóránként valamilyen üdítőitalért.

Mind e jelekből azt kell hinni, hogy Irénke néni sorsa szomorú; s mivel nem mindenki rossz, hát sajnálják szegényt. Molnár Eszti, aki most már elég gyakran megfordul nála, hívásra vagy anélkül is bátran, s emiatt természetes, hogy többet tud róla, ilyenkor szokott gyorsan közbelépni és figyelmezteti őket a tévedésükre:

– Nem. Irénke néni a legboldogabb ember!

Csak hát olyan halandó még nem született, aki tudná, mit jelent ez. Következésképpen mást is ért rajta mindenki. Vagy túl sokat, vagy ellenkezőleg, semmit: – ez a semmi, ez a jó talán...

De hát nem is ez a fontos. Kriszta, meg a szépen hizásnak indult Magdi azon gondolkozik inkább, hogy szombaton disco lesz este a Volán klubban, és helyes volna időben kezdeni a tömörülést a B-bejáratnál, különben nem fognak bejutni. Múlt héten ugyan sikerült, de csak azért, mert a Csöre berángatta őket – nem számít, hogyan –, a fő, hogy megtörtént, boldogok lehettek, hogy nem várakoztak hiába. Az arcukról még hétfő reggel is sugárzott az öröm, pedig már komolyabbra kellett volna fogniuk a szót, félórával a munkakezdés után. Jó, jó, rendben van, nem

szabad azonnal megharagudni, más is lehet boldog; bár ők soha nem mondták, hogy ez a világ teteje. Ez csak a Molnár Eszti mániája.

Hogy ugyanis Irénke néni... Hm. Mindegy, lehet gondolkozni rajta és el is lehet hinni. Annyit talán, hogy valóban boldog. – De mi az, hogy: leg? A legboldogabb? A legesleg?!

Nyugodt és kiegyensúlyozott – ezt mondja Molnár Eszti. A világ legnagyobb és legkiegyensúlyozottabb embere. S hogy hogyan lett azzá? Nem, nincs neki senkije. De egyáltalában senkije. Sehol. Molnár Eszti úgy tudja, nem jár hozzá egyetlen lélek sem.

– Az emlékei? Talán. Nem tudom... Hiszen látjátok: ha szól hozzá az ember, ő azonnal mosolyog...

Figyelik Esztit, mint egy mesemondót, hátha eszébe jut még valami. S nem tudják, miért, hiszen gondolkozni nem is igen ildomos rajta, ez a hit nyilván önmagától teremődik: hogy aki az emlékeit őrzi, az föltétlenül szomorú. Miért is olyan biztos, hogy ha valakit meglepnek az emlékei, akkor el kell merengenie, és bánatos arccal, fátyolos szemmel tekinteni vissza a múltba?... Nem, nemcsak Kriszta hitetlenkedik, és Magdi se azért indult házának, mert inkább a vállát rángatja, ha netán meglepi az ilyen gondolatok, hanem bárkit kérdeznének is meg itt a totózóban, mindenki azt mondaná, hogy hagyják őt békén, éppen elég a baja anélkül is. – Aki boldog, az nem szomorú. Aki nem szomorú, az nem néz a múltba. Pont és kész.

Igen, ez valóban így lehet. Mindenkiel. Talán mindenkiel.

Akkor hát Irénke nénivel?...

Molnár Esztit is azzal az alig észrevehető kedvességével vonta annak idején magához. Jött föl a lépcsőn a kiűritett szemetes vödörrel, amikor a második emeleti fordulóban utolérte a lány és kivette a kezéből a nem súlyos terhet, majd ő felviszi, hadd segítsen, hiszen odatart ő is, egy ajtóval arrább. Egymás mellett lépegettek most már tovább, s odafönt köszönte meg a néni a segítséget, majd rosszállóan ingatni kezdte a fejét, de ezt se tette szomorúan:

– Látja, látja, kedvesem – mondta csöndesen, míg a kulcsot az ajtózárrban megforgatta. – Itt lakik mellettem, és még nem járt nálam egyszer sem.

Igazán nem beszéltek sokat. Nem is lehetett, és nem is igen akadt, miről. Befordultak az előszobába, majd a nappaliba, ahol világos volt.

– Nézegessen – bólintott a néni. – Úgy, úgy. Csak nézegessen, jó az.

Aztán később, miután az üres szemetes vödör visszakerült a helyére:

– Majd megtanulja, milyen jó az... Csak úgy nézelődni.

Eszti csak ekkor ült le. Nem akarta mindjárt, a legelső látogatáskor, a legmélyebb fotelt választani.

Ez természetesen rég volt...

És mivel is foglalkozik Irénke néni egész nap? – Nem kézimunkázik. Nem, annyira öregnek nem tartja magát (és nem is az), hogy óraszám ugyanazzal a tüvel bökdössön ugyanoda: unalmasnak és fölöslegesnek érzi, nem neki való az ilyen egyhelyben-zsugorodás. Hanem kártyázik például. Önmagával – ezek a legizgalmasabb csaták! –, s újabban Esztivel, hogy fiatal látogatóját meg ne sértse. Aztán keresztretjtvényt fejt. Képes rá hajnali négyig is. Föltérdel a párnás székre, úgy hajol az asztalra a színes újság ábrái fölé. A megfejtéseket be is küldi, s ha nyer valamit néha, a nyereményért maga megy be a szerkesztőségbe, mert személyesen kívánja át-

venni. Ez esetenként elég bonyodalommal jár, de az ügy legtöbbször rendezhető. A löversenyekre is rendszeresen tippel, a Turf nevezetű újság tanácsait figyelembe véve; ezt azonban szigorúan önmaga ugratására játssza. Olvas is, elég sokat. Lapokat nem, csak könyveket. Legtöbbször izgalmas útleírásokat és öserdei kalandokat. És persze, lottózik meg totózik is. Két-két szelvénnel, de halálpontosan mindig ugyanazzal a variációval. És soha nem ott dobja be, nem annak az irodának a gyűjtőszekrényébe, ahová a legfontosabb napokon kisegítő munkaerőként dolgozni jár, mert arra hallatlanul kényes, hogy ahol az ember tisztességesen pénzt keres, ott ne játsszon szerencsét: tehát a sarki trafikban vásárolja darabonként a szelvényeket mindig, és ott is dobja be, kemény jeleket helyezve a megfelelő kockákba.

Valami tüneményes a rendetlenség otthon. Amilyen pedánsan jár el hazulról, a lakásában épp ellenkezőleg: mintha minden állandóan futni készülne. Pedig Molnár Eszti tudja, hogy ennek is pontosan a fordítottja az igazság: bizonyos dolgok évek óta nem mozdultak a helyükről, mintha ugyanúgy feküdnének halomban öröktől fogva, vagy legalábbis azóta, hogy amúgy odahullottak valamikor egymás hegyébe.

– Képzeljétek! – kezdte egyszer Molnár Eszti még a régi időkben, kora reggel a mesét –, tegnap majdnem rosszul jártam! Pedig hozzá se értem semmihez, épp csak féloldalt fordultam a fotelban, dehogyis löktem meg a könyvespolcot. Egy csomó lap meg könyv úgy megindult mégis hirtelen, hogy a nyakamba szakadt majdnem az egész!

Fölugrott akkor Eszti és kapkodott rémülten összevissza, míg sikerült végre a zuhanni készülő reneteget megfékeznie. Mellével feszült neki az állványnak, a két tenyerével paskolgatta vissza az előrebukott köteteket, s még a fejét is a polcozathoz nyomta, hogy az egyensúly valahogy helyrebiccenjen.

Mire Irénke néni odaért, épp akkorra azértis előrecsúszott egy köteg újságpapír, és csattant a padlón, mint egy hibátlan pofon. A néni nem tudott leguggolni mellé, hajladozni próbált csak, de Eszti addigra már fölnyalabolta az egészet. Ugyanazzal a lendülettel azonban nem lehetett azonnal visszacsapni a helyére, mert egy szögletes kis fadoboz vagy más valami vacak időtlenkedett még ott, nyilván attól billent meg a polcon az egyensúly.

Eszti keze egyszerre megállt, s a csomag papír visszazuhant a földre. Mert amit fölfedezett, inkább azért kellett odakapnia előbb. Csak úgy, a reneteg ősi, számfűles újsághegy alatt szorult meg eddig az is. Mint az a fadarab vagy mi.

– Gyűrű! – kiáltott vagy inkább sikoltott, s a magasba emelte, majd mindjárt az ablak felé.

– Mi... mit mond?! – igyekezett a néni is a világosság felé.

– Hiszen ez gyönyörű!

– Mutassa csak... Lehetetlen...

– Gyönyörű! – ugrált Eszti örömeiben. – Jaj, de szép!

– Érdekes. Ott... pont ott?...

Már az ő kezében volt. Nem csúsztotta föl egyik ujjára sem.

Mikor viselte utoljára, és mikor húzta le? Lehet-e emlékezni arra?... S mikor tette oda? Egyáltalán: ő tette-e oda, és hogyan kerültek rá az újságok?...

Nem, Eszti nem kérdezősködik, csak kapkod és boldog, hogy jaj, istenem, mit talált!

– Jé, jé – álldogál ő még mindig a csukott ablakban. – Hát ez is megmaradt?

– De igazi?! Ugye, ez igazi???

– Mi igazi, kedvesem?

– A kő benne; nem?!

– Igazi? – néz ki Irénke néni derűsen az utcára vagy talán sokkal messzebbre. – Igazi, igen... De mihez képest igazi?

Ez mintha nem volna egészen érthető. Kell tehát egy jó boldogat nevetni:

– Hogyhogy mihez? Hát önmagához képest!

– Az kevés...

– Mégis igazi! És akkor máshová kellene eldugni! Egy jó biztos helyre, Irénke néni, nem a szemétdomb alá!

– Máshová?!... Itt van, na dugja el! Maga hová dugná, hadd lássam!

De rögtön le is fogja Esztit, ne mozduljon, fölösleges.

S persze, hogy mosolyog:

– Én nem dugtam el. Dehogyan dugtam... És megmaradt. Még ez is megmaradt...

Gondolkoznia kellett, hogy kimondja-e, ami a nyelve hegyére totult, de látta, hogy a néni nem mozdul addig az ablakból, tehát elkomolyodott egy percre:

– Akkor most már igazán igazi. Ha ilyen egyszerűen, csak úgy megmarad valami...

– Az már igazi...

Molnár Eszti természetesen nem így mondta el másnap a totózóban a történeteket. Beszélgetésüknek a végét például simán elhagyta. Nemcsak azért, mert úgy számította, hogy nem fogják megérteni, hiszen az ember valóban sokmindenre nem is gondol igazán, amikor mégis kimondja – hanem könnyebbnek és vidámabbnak ígérkezett egy kis gondtalan és bohókás fecsegés annak szemléltetésére, hogy milyen fura világ uralkodik Irénke néninél otthon, mi mindennel lepheti meg a betérő vendéget, s hogy általában milyen szokatlan dolgai vannak szegénynek.

– És te elhiszed? – könyökölt az orra elé Kriszta és egy vonalzóval föltámasztotta az állát.

– Mit?

– Például ezt a gyűrűt. Hogy nem tudott róla!

A kövér Magdi is közbeszólt; mindeddig ő is ülvé hallgatta Eszti áradozását:

– Egy olyan gyűrűről nem szoktak megfeledkezni.

– Ha tényleg olyan csoda! – nevetett Kriszta.

– Egyszerűen csak megfeledkezni! Jó vicc!

– Vagy nem is igazi!

– De! Igazi! – vetett véget Eszti a szóváltásnak, és nem volt hajlandó arra, hogy tovább meséljen nekik.

Mert Irénke néninek nem lehet másféle gyűrűje, csak igazi. Ebben éppen annyira biztos volt, mint ahogyan az eredeti, sommázó véleményéhez is változatlanul ragaszkodott, hogy ugyanis Irénke néni a világ legboldogabb embere.

Igaz, ezek közé a boldogságot föltételező szokásai közé tartozik például az is, hogy mindennap ébren várja meg az éjfélt. Kártyázva, kereszt-rejtvények fölött, löversenytippeket készítve, tudjuk. Csakhogy mindez azért

történik így, hogy utána lemenjen az utcára, ki a néptelen sötétbe, és körbejárja a háztömböt. Üdvözölni az új napot, az indulót, a kezdetet. És megköszönni, hogy egyet újra megélhetett... De ilyesmiről kár is volna Magdiéknak mesélni; nem érdemlik. Hüledezve figyelnének rá, persze, hisz végighallgatnak ők mindent – csak éppen semmi szükség a csodálkozásukra, siessenek inkább a discóba.

Pedig az ilyen hajnali séták alatt is történhetnek dolgok, óriási dolgok. Csodák akár! Így fedezte föl egyszer Irénke néni a parkban, hogy egy egészen kicsike barackfa köré néhány vesszőt szúrt le valaki, és ismeretlen kezek féltő madzagot húztak egyiktől a másikig, hogy véletlenül neki ne menjen valaki, odaguruló labda derékba ne törje, ugrándozó gyerek megtorpanjon; – s ő azóta világos délelőttönként is lejár oda, a rengeteg zsivalygó gyerek közé, szurkol a kamaszoknak, hogy jól rúgják a labdát, és ellenőrzi, hogy nem kapta-e ki valaki azokat a védő-támogató gallyakat az ő csemetéje töve mellől, hadd nőjön a friss hajtás okos védelemben. Molnár Esztinek váltig bizonygatja, hogy nem ő tűzte az ágakat a fiatal sarj köré, de néha, délutáni ellenőrzésre magával csalja a lányt a lim-lomos szobából a szabad játszótérre...

S ennek a magatehetetlen csemetének az őrzése egyszercsak Esztire szakadt. Teljesen váratlanul. Amikor Irénke néni eltűnt.

Csupán egy cédulát hagyott kívülről az ő ajtajára tűzve, hogy vigyázzon a téren a kis fára, helyette.

Elképzelni se tudta, mi történt, rohant be az irodába, fölhevülten dadogott, izgalomában nem jött értelmes szó a szájára; leültették. Két perc múlva megtudta, hogy Irénke néni elkéretőzött, de nem indokolta, amire persze nincs is semmi szükség.

Csakhogynem ezt az utazást megelőzte valami, amiről akkor még nem lehetett sejteni, hogy ez lesz belőle.

Egy fehér, festett ládát kellett a konyhában arrább tolniuk, mert gázvezeték-szerelők ígérkeztek délutánra, de ahogy megmozdították, azonnal fölhasadt a feneke. Ki kellett volna hajigálniuk gyorsan, amihez hozzáfértek; mielőtt azonban nekifogtak, már dőlt is belőle minden szanaszét. Magsárgult terítők, agyonmángorolt lepedők, foszló mintájú függönyök, meg újságpapírok itt is, egy-egy váza, némi konyhaeszköz, egy gipsznyomat több darabban, meg a jó isten tudja, mi még. Amennyit visszarámoltak a ládába, legalább ugyanannyi szakadt ki belőle újonnan. Aztán egymáson váratlanul ilyen-olyan nagyságú tálak, és alattuk valami bársonyos, óriási doboz, evőeszköz és megint evőeszköz – hiszen ez mind ezüst! A merőkanál is, a halaskés is! Minden! A bársonydoboz pántozása is!... Ennyi ezüst, úristen, csak így bedobálva ide: mióta?!

Esztí úgy viselkedett, mintha semmi csodálkozni valója se lenne. Mint ha már megszokta volna, hogy itt semmi sem lehetetlen. A legtermészetesebb dolog a világon, hogy egy százéves fehéreneműs láda mélyén csak úgy békésen pihenget egy öltre való ezüst, hiszen senkinek se kell. Esztí ezúttal tehát nem sikoltott föl, csak olyan szaporán nyeldekelt, hogy közben háromszor is kicsúszott a kezéből minden. Az ezüst is. A merőkanál, a halaskés, a hússzelő bárd is. A bársonydoboz is, a rengeteg villával és késsel.

Irénke néni meg csak annyit se mondott, mint legutóbb, amikor a gyűrű bukkant így elő. Most csak állt a csoda előtt, széttárta a karját, és így maradt sokáig. Legföljebb sejthető, hogy ugyanarra gondolt, mint múltkor:

– Jé... hát ez is megmaradt?!

Amikor már minden tökéletesen szanaszét hevert, s nem lehetett leülni a konyhában sehol, esetleg a nyitott láda sarkára, akkor merte Eszti megkockáztatni:

– Irénke néni vissza akarja tenni ezt is?

A fiatalság gyakorlatiassága tiltakozott a gondolat ellen jóelőre: hogyan lehet így elhanyagolni, ennyire nem törődni valamivel, ami alig-alig akad másnak! Ennyi szépség!

– Miért; mit csináljak én vele? – mosolygott a néni.

Eszti gondolatában megvillant, hogy mit szólnának odabent a totózóban a lányok ennyi temérdek kincs láttán, s ugyan mi jutna eszébe például Magdinak, mit ajánlana a néninek ő, merne-e elkérni valamit ebből az összevisszaságból, vagy csak azt nézné, hogy valóban ezüst-e?

– Nos? – sürgette a néni a választ, mintha kötekedni szeretett volna.

– Mit kezdjek vele? Egy ilyen öregasszony, mint én?

Ő még mindig Krisztára gondolt és Magdira, hogy milyen jókorákat tudnak nevetni; képtelen volt azonban okosabbat mondani, nem is mondta, inkább sóhajtott csupán:

– Hiszen olyan szép!

– Hová tegyem? Ide ki, az asztalra?... Minek?

Egy ilyen szelid kérdésre csak igen nagyszerű ötlet juthat az embernek fiatalon az eszébe:

– Akkor legalább el kell adni! – toppantott Eszti örömeiben, s a kezét is összecsapta. – Van fogalma Irénke néninek, hogy milyen drága az ezüst?!

– Igen, ez mind ezüst, emlékszem... Most biztosan nagyon drága.

– Nem szabad eldobálni, az bűn! Nem a láda fenekére való!... Hiszen ezért annyi pénzt lehet kapni, hogy...

A szép mosoly félbeszakította megint:

– Kedves fiam, mit csináljak én a sok pénzzel?

– Hát...

– Minek az már nekem?

– Hát... hát például...

Ennél tovább nem jutott Eszti, mert azt mondta volna legfőljebb, hogy akkor egy új kabátot is vehetne magának a néni, vagy például rendbe hozathatná a lakását, kifestethetné, néhány új képet is szerezhetne a falakra, és még az is eszébe jutott, hogy lottózzhatna majd bátran több szelvény-nyel is – de ezt illetlenségnek érezte, a gondolatot is megbánta, és elhallgatott.

– Miért? Adjam magamnak? – nézett rá élesen a néni mosolya mögül, amitől őt hangos sírógörccs rántotta össze.

– Nem!... Irénke néni!... Dehogy!

– Akkor hát?... Nekem nincs már senkim; kit károsítok meg vele?...

Többé nem beszéltek erről. Esztinek fogalma sem volt, mi lett azzal a gyönyörű sok ezüstrrel? Ahogyan az igazköves gyűrűt se kérdezte meg soha.

Mignem most váratlanul nyilvánvalóvá vált, hogy ez történt: eladta mindet, alighanem mindet, s a sok pénzzel útra kelt... Igaza van, mi egyébre költhetné? Senkinek se mondta, hová készül, és azt se, hogy meddig marad. Az irodából csak elkéretőzött, neki pedig cédulát hagyott. Hogy vigyázzon a játszótéren a kis fára.

– Bolond vagy! – ezt Kriszta mondta, s ezzel a maga részéről le is zárta az ügyet.

– Eszti, te komplett megváltoztál! – húzogatta a vállát Magdi.

Egyesek kuncogtak, s valaki meglökte Eszti könyökét:

– Mit mondtál? Milyen fa?

S mert nem kapott választ:

– Miért nem beszélsz? – fintorgott. – Jaj, de nagyra vagy!

Egy negyedik föl is állt és kihívóan az asztala elé lépett. Jópofa akart lenni: előre nyúlt, hogy fölpockölje Eszti állát; egy vakkanásnyit még nevetett is:

– Mi van veled?! Boldog lettél tán te is?!

Aztán szép sorjában elhúzódtak, mintha bajt okozott volna... Talán féltek is tőle.

...Molnár Esztinek ettől kezdve egyetlen nyugodt pillanata se volt. Munka után azonnal a térre sietett: ott ült le, ahonnan jól szemmel tart-hatta a fát, s ahogy egy-egy jobb hely fölszabadult, azonnal áttelepült, közelebbi padra költözött. Rettenetesen félt, hogy a friss hajtást épp azalatt éri valami támadás, amíg a néni távol van. Hiszen az biztos, hogy a jámbor csemetének ez a különös helyzete a végtelenségig nem tartható fenn, előbb-utóbb úgyis elsodorják a köréje tűzdelt gallyakkal és őrző madzaggal együtt, igen; – de legalább addig ne történjen baja, amíg ő a felelős érte! Ugyan hogyan magyarázkodna majd a néninek, miért is hinné el neki, hogy ő igenis vigyázott?! Semmiféle védetség se lehet örökös, a kivételezettség sem szokott sokáig tartani, igaz, igaz – de azért csak még egy kicsit, még ma, még egy percig!... Éjszakánként is le-lenézett a parkba, s éjfél után most ő indult háztömb körüli sétákra. Délelőtt is meg-megszökött volna a hivatalból, s ha ez nem sikerült, akkor az ebédidejét töltötte a téren a boldog csemetefa közelében...

Ősz is alig ígérkezett, a gyenge barackfa megvárta a nénit, pár levélét még ijedősen tartogatta, nem történt semmi baja.

Csak a lányok a totózóban, ők számolgatták egyre türelmetlenebbül a napokat, mindennek ellenére mégis, hogy mikor jelentkezik Irénke néni újra, vagy Molnár Eszti hozna róla végre valami izgalmasabb hírt. Hiszen aki útról érkezik, annyi érdekeset tud mesélni mind; – hát még majd Irénke néni! Jaj, vele mennyi csodálatos dolog eshetett!

A virgonc kíváncsiság mögött vajon milyen türelmetlenül vibrált a jóízű kajánság, a remélhető hecc reszkető előérzete? – nem állapítható meg pontosan. Gúny, irigység, összekacsintó, hopszos vigasság, cinkos káröröm, ártatlan jópofaság? Vagy csak a szokatlan iránti titkos vágy berzenkedése? Ebből is, abból is valami. Bizonyára. De kinek volna kedve az ilyenféle elemzéshez?

Különben is, Magdi az elmúlt hetek alatt – a legfőbb barátnői intések ellenére – komoly kilókat szedett föl, minek következtében először is kimaradt a discóból (rosszul tette), másodszor pedig elhatározta, hogy többé nem fog vacsorázni. Az önkéntes fogyókúra kezdetét azonban nem hozta nyilvánosságra, hanem a kedve savanyodott el annyira, hogy kétségbeejtőn bizonytalanná vált, valóban nevet-e, amikor nevet.

Szóval, viszkedett már a bőrük, hogy mikor lehet végre újra örülni az ingerkedő szónak, mikor lehet megint csak úgy összevissza beszélni, itt, reggel, mint régen; – igen, igen, de miről? – mindegy, csak beszélni, kia-

bálni, nevetni, beszélni, beszélni hát, akár a boldogságról is; – jól van, legyen a boldogság, nem baj, az is jöhet!...

Hogyan körül táncolták Irénke nénit, amikor végre újra megjelent! Pedig egyszerűen csak belépett, ugyanúgy, mint máskor. Mintha tegnap járt volna itt utoljára. Sima, egyszínű ruhában most is, és egy nagy fehér kendő a vállán a készülődő őszi miatt. És a mosolya.

– Hol mindenütt járt, Irénke néni?! Jaj, de jól tetszik kinézni!

– Ugyan. Hát sütött a nap, az igaz – háritotta el a széptevést.

– Jó ideje volt? Jaj, de szerencse! – folytatódott az ugrándozás előtte.

– Mindenütt jó idő volt? Tessék már mesélni! Hol tetszett járnunk ilyen sokáig?!

– Én? – forgolódott köztük csodálkozva, s nem akarta észrevenni, hogy Kriszta milyen élesen belecsípett közben a Magdi meztelen karjába. – Nem, gyerekek... Schol se jártam...

– De hát el tetszett utazni!

– Ha egyszer még megadta a sors.

– De hová, Irénke néni, azt tessék megmondani, hová?

– Auschwitzbe.

Csend lett. Sokáig tartott.

– Jaj – csúszott félre egyikük szája. – Pont oda?

– Csak? – kérdezte némi csalódottsággal a hangjában egy másik lány.

– Tényleg, sehová?

– Forgolódtak, tanácstalanok voltak. Most fedezték föl, hogy Eszti nincs sehol.

– És... és mindig csak ott?

– Csak ott – felelte Irénke néni.

Senki se tudott okosabbat kérdezni, de valakinek azért végre szólnia kellett:

– Máshová nem is tetszett menni?

– Kihez?

Krisztának se futotta többre:

– Hát... hát csak úgy.

– Máshol nincs nekem senkim.

Lehet, hogy ezt már nem is mondta...

További érdemlegeset aztán mégiscsak Molnár Eszti tudott meg a titokzatos utazásról, persze, hogy ő; – ugyan kíváncsiskodhattak-e volna a lányok másvalakitől?

Szóval, Irénke néni valóban úgy tett, ahogyan ő tanácsolta: fölpakolta egy szép nap az összes ezüst holmit, bevitte a hivatalos helyre, és átadta az egészszet. A kapott pénzért nem vásárolt magának semmit, hanem útlevelet váltott ki, megvette a vonatjegyet Auschwitzbe, és ami ezek után maradt, mind magával vitte. Egyszer ment el az emlékműhöz, utána csak ült otthon egy bérelt kis szobában. A házban volt egy virágüzlet: innen naponta küldetett ki virágot. Egy egész targoncával. Nem rendelkezett, hogy a megszenvedett földön hol helyezték el, mindegy, szórják mindenfelé, és hagyják ott. Mindennap így történt. Amíg a pénzből futotta. Amikor elfogyott: a visszaútra előre megváltott jeggyel vonatra ült, és megérkezett.

Azóta ugyanolyan nyugodt, mint amilyen azelőtt volt. Nem nyugodtabb, hanem ugyanolyan.

A megnyitó

— Jernei vagyok, a nagyságos sajtófőisten helyi képviselője. Nem tudom, hallottál-e már róla: az ünnepségre az üzemi híradó igazi újságformájában jelenik meg. Garantáltan világszám lesz. Én szerkesztem.

Jernei vakító porcelánfehér nadrágban, széles, kihajtott nyakú ingben ágált az asztal előtt — jó negyedórát késett —, hangosan, hogy a harmadik asztalnál is hallják a szövegét.

— Leülsz vagy félted a nadrágod?

— Félti a halál! Tündérkém, egy kávét a barátomnak, nekem pedig egy duplát, jó? — Leült. — Arra gondoltam, csinállok veled egy interjút. Tudom, illetve gondolom, még nem vagy kész a beszéddel, de a nyomdai átfutás miatt nem várhatok. Csinálunk rólad egy fotót, mellette karcsu, elegáns szöveg. Jó lesz, mi?

Mindig tartott a nagy dumájú paliktól. Lerohanják, bebugyolálják a kibogozhatatlan mondataikba... Nem szereti őket. Neki még ötlete sincs, amikor ezeknek már céljuk, tervük van...

— Korai még.

— Tudom, de mit tegyek. Ebben az országban a nyomda a legnagyobb úr. Egyébként, magunk közt szólva, nem olyan nagy eset ez, te. Dumálunk egy sort, aztán én megírom. Bíz rád, a kisujjamban van az egész.

Kedve nincs hozzá, de ereje se ellenkezni, mert akkor — ezt már ismerte — beszélni fog, hosszan, végeláthatatlanul. Hát legyintett.

— Te tudod.

— Ez a szakmám, apám. Jól néznék ki, ha ezt se tudnám. — Zsebéből kis noteszt, tollat kapott elő. — Tehát. Vasadi István a kettes műhelyből. Fiatal. KISZ-tag. Szakmunkás. Így van?

— Így.

— Honnan ismered Kutasit?

— Sehonnan.

— Tudod, miért esett rád a választás?

— Tudom: Kutasi ugyanott dolgozott, ahol én.

— Ez pipec. Tovább!

— Nincs tovább: ennyi az egész.

— Mit éreztél, amikor felkértek a megnyitóra?

— Az első gondolatom az volt, hogy nem szabad elvállalnom.

— De elvállaltad.

— Nem mondtam nemet.

Jernei ledobta a tollat, nevetett.

— Ez aztán a diplomata: nem mondtam nemet. Na, jó, majd ezt összehozom. Mit szóltak a többiek?

— Semmit.

— Azt akarod mondani, hogy észre se vették?

— Azt épp nem mondanám.

— Hát?

Elővette a rajzot, kiterítette, Jernei elé rakta.

— Két nap múlva ezt találtam a szekrényemen.

Jernei megnézte a mikrofon előtt ágáló palit, a durva elrajzolt vonalakat, majd mert a pincérnő meghozta a kávékat és kellett a hely, visszaadta.

— Kössz, drága. Rakd el, ez marhaság. Nem érdekes.

— Azért még megírhatnád.

Jernei legyintett.

— Majd ha a Magyarország felfedezése sorozatban felkérnek, hogy írjak egy könyvet a gyárról, akkor elcseveghetünk a részletekről. Most nem. Nekem erre az interjúra maximum másfél flekkem van, az pedig másra kell. — Megkavarta a kávéját. — Apád, ha jól tudom, itt dolgozott a gyárban.

— Igen.

— Nagyon jó. Hogy készülsz a megnyitóra?

— Sehogy. Megismerkedtem Kutasival, nézem a képeit. Ez minden. Vagy majdnem minden. — Elnézett Jernei válla fölött és az utcát figyelte, a szemközi áruház előtt bábmészakodókat, a délutáni csúcsforgalomban nehezen araszoló kocikat. — Soha nem érdekelt a festészet, de hogy most ez a megnyitó a nyakamba szakadt, elkezdtem figyelni, mi lóg nálunk a falon. Nálunk, mondom, vagyis a telepen. Eddig valahogy észre sem vettem. Most akárhová megyek, megnézem, mi van a falon. Nem nagy a választék. Az öregeknél szentkép, feszület, esküvői fotó, fotó a gyerekekről, az unokákról. A magamfajtajánál lapokból kivágott autósodák, jó nők... Néhol festmény is van: hegyek, fenyvesek, patak, száz agancsú szarvassal... Lefogadnám, a telepen található összes kép egyetlen pali mázolás. Ezt például megírhatnád.

Jernei nevetett.

— Az interjút te adod, apám, nem én.

Vasadi nem érezte, nem értette a gúnyt.

— Az emberek olvassák az üzemi lapot, néhányan biztosan felfigyelnének rá.

— Azt meghiszem.

— Hát akkor?

— Majd meglátjuk. Varázsló én se vagyok, ami belefér, benne lesz, ami nem, az kimarad. Egyébként megmutatom neked a szöveget, ne félj. Konok palinak látszol, én pedig nem kockáztatok. Nagyobb bolt ez nekem annál — mondta és már fel is állt, indult kifelé.

Fizetni elfelejtett.

•

Délelőttös volt azon a héten. Sötétedés előtt mégse vetődött haza. Szívszerelme, a fényesre dörzsölt motor — alig fél éve vette — elárvultan porosodott a szeneskamrában. A gyárba gyalog ment, azért a kis útert nem volt érdemes felülni a motorra, meg hozzá is szokott, hogy ezzel-azzal találkozáskor elbeszélgessenek a gyárkapuig. Bent a gyárban már csak a műhelybeliekkel válthatott szót, mert a kapuhoz futó utakból kiáramló, s itt, a kapuban megsűrűsödő, összetömörülő tömeg a kapun túl újra szétvált, ment mindenki a saját részlegéhez és aznap nem is látták egymást többet. Igaz, az első napokban — más is így csinálta — motorral jött, de aztán hamar abbahagyta. Azóta leginkább hétvégeken, meg a délelőttös héten futtatta a motort. Egyedül előbb, aztán Ágival robogtak a közeli hegyek felé gombát szedni vagy csak mászkálni a fák között. Néha hívta az anyját is, de ő nem ment. Félt felülni a bizonytalan jószágra, vagy nem akarta zavarni — soha nem tudta eldönteni. Mondani csak annyit mondott, hogy öreg ő már ehhez, ami igaz is volt meg nem is.

Hát most ő se használta a motort. Nem volt otthon, mert munka után nem haza, hanem Kutasihoz ment. Kopogott, belépett, a fejével üdvözlést bólintott, aztán leült a sarokba és hallgatott.

Azokban a napokban Kutasi se volt beszédes kedvében. Fel-alá mászkált a teremben, tömpe újjai közt morzsolta a cigarettát és meg-megállva, résnyire szigorított pillantással vagy hunyorogva az ablakon bevágódó fénytől — május közepe volt már — hol a falat, hol valamelyik képet nézte. Néha percekig állt így, földbegyökerezett lábbal, hogy aztán döntésre jutva magával, öt-tíz centivel arébb tegyen egy képet, esetleg fölemelje, a falhoz tartsa és úgy vizsgálja meg.

Néha ki is cserélt egy-egy képet, de arra már csak nagy gyötrődés árán szánta el magát. Megcserélte a képeket, hosszan bámulta — ha életében először látta volna a két festményt, akkor se tehette volna gondosabban —, majd hirtelen visszacserélte. Néhányszor elsetált mellettük — ilyenkor mindig rágyújtott —, aztán hol az egyik, hol a másik előtt megállt, mutogatott, összes haját ekéztette az ujjával, küszködve, beszélgetve tán önmagával vagy a festményekkel, végül egymás mellé rakta a képeket. És akkor mindig megszólalt. Leginkább arról beszélt, hogy nézze — nem fordult Vasadihoz, de háttal állva is neki beszélt —, a hely, az, hogy más szögből esik a vászonra a fény, mennyire megváltoztatja a kép egész hatását. Mintha nem is ugyanaz a lila lenne, bársonyosabb, puhább, gomolygóbb és sejtelmesebb. Ott, a másik helyen csak valami mozdulatlan sötétség látszik, itt minden élni, mozogni kezd...

Vasadi azonban erre se nagyon válaszolt, legfeljebb a feje bólintásával jelezte az egyetértést. Igaz, Kutasi nem is nagyon várt választ: egy ideig még toporgott a képek előtt, aztán döntött, vagy megcserélte a sorrendet, vagy hagyta úgy, ahogy volt.

Egy nap — a hét végén történt ez már, talán pénteken — Vasadi megszólalt.

— Kérdezhetek valamit?

Akkor már a falon függtek a képek, elrendezve, katonás sorban, hogy akár máris megnyithatnák a kiállítást.

— Kérdezz.

— Ha visszaforgathatná az életét, ha újra húszéves lehetne, mindent ugyanígy csinálna?

Kutasi abbahagyta a sétálást, leült, rágyújtott és azzal a kutakodó, titkot, választ, magyarázatot kereső pillantással, amellyel a festményeket vizslatta, Vasadit nézte. Napok óta érezte, forr valami a fiúban. Ez volt hát az. Ezt nézte, kereste benne delutánoként, amíg itt ült a sarokban? Kicsit meg volt lepve. Azt hitte, kiismerte a fiút, tudja az észjárását. Húszéves gyerekember még, fehérben-feketében gondolkodó, akinek az árnyalatok gyanúsak, hamisak, csak a tiszta színek a meggyőzők. Tévedett? Még nem biztos. Nemcsak az igazságot, a véltet, a bizonyítatlant, a tévedést is próbára kell tenni, hogy megmutathassa önmagát. Ha így, akkor így.

— Ördög tudja. Örööm, az igaz, nem sok volt benne. Váratlan, készületlen szakadt rám a siker. Az ügyesebbje kamatoztatta volna, nekem se eszem, se tehetségem nem volt hozzá. Az egészből nem volt több hasznom, mint hogy egyszer-kétszer banánt ehettem akkor, amikor banánnak hírét se hallották az emberek. Mint aki álmodik, úgy éltem meg azt a pár évet, és mire megértettem volna, mi történik, már vége is lett. És akkor jöttek a pofonok — nevetett. — A múltkor találkoztam az egyik főbíróval. Azt mondta, egyszer még írni fog rólam. Megírja, hogy tévedett, hogy velem nem politikai, hanem festői tragédia történt. Szerinte én naiv festő voltam, aki naiv festészetet csinált. És az jó is volt. Sőt, mondta, ma is jó. Szerinte a kiemelés, a karrier rontott el; azzal, hogy most már tanulhattam. Ez egyébként igaz: éjjel-nappal tanultam. Valósággal faltam a könyveket. De nemcsak a könyveket. Nem szégyelltem bejárni a főiskolára, leülni a hallgatók közé és dolgozni. Forrai, így hívják az illetőt, azt mondta, ez volt a baj. Megtanultam festeni, a képeim szabályosak lettek és unalmasak. Ő legalábbis így látja. Egyébként, rá nem haragszom. Ő elgondolkodott a dolgon. A többiek ezt se tették. Ők csak ütöttek, rúgtak, állítom, nem a képeimért, hanem mert én voltam a legvédtelenebb. Hát ez volt, fiú.

— Nem válaszolt a kérdésemre.

Kutasi mosolygott.

— Nincs mit válaszolni. Ha az ember befejezett egy képet, akkor már csak egy másikat kezdhet újra. Ez a rend. És jó is, hogy ez a rend.

A beszélgetés elakadt. Kutasi nem tudta, mi az, ami a fiút érdekli, Vasadi pedig nem értette a választ. Ezt, ezt is kérdezte ő, de a fontosabbja nem ez volt.

Félreértették egymást, s a zavar, ami elrekesztette volna a szót, mégsem állt közjük. Hallgattak, s mert hallgatásban éltek együtt napok óta, nem éreztek zavart, feszengést...

— Soha nem csíptem azokat, akik csúrik-csavarják a szót, de se egy igent, se egy nemet nem bírnak kinyögni. Most mintha kezdeném megérteni őket... Ilyen még nem volt. — Vasadi a fejére bökött. — A kereknek napok óta úgy pörögnek, hogy azt hiszem, szétmegy a fejem. És tudja, mitől? A beszéd-től. Ezen rágódtam és akkor jutott eszembe, hogy megkérdeszem, újra kezdené-e.

— Azt a kérdést, amire csak te tudsz válaszolni, nekem hiába teszed fel.

— Akkor mondok mást. Mióta ez a megnyitó van, szóba állt velem az igazgató, eljött hozzám a pártbizottság titkára, a munkatársaim gúnyrajzokat ragasztanak a szekrényemre, fölhívott valami újságíró, hogy interjút akar velem csinálni... Miért? Amíg csak dolgoztam, amíg csak végeztem a munkámat, addig mért nem voltam ilyen kapós?

— Vagdalkozol, fiú.

— Még azt se. Megkötötték a kezem. Muladi a megbecsülésével, az anyám a szeretetével. Legfeljebb ordítok, ahogy tudok.

Van, amikor ordítani kell, szélesre tátani a szád és üvölni, ahogy a torokodon kifér. Megért már ilyet nem egyszer, de ez a perc most nem olyan Neki, szerinte nem. És őneki, őszerinte? Kinek kell a másik bőrébe átbújni, hogy megértsék egymást? Ha csak a fiú tiszta macacsságát vállalja iránytűnek, nem vész-e kárba a tapasztalat, amit vérell, halállal, elrontott, kudarcba fulladt életekkel szereztek meg? S ha azt tekinti igaznak, nem ócska megalkuvás, gerinctelen hajbókolás lesz-e belőle? Ki tudja, mi a mérték, ami szerint keverni kell a kettőt, hogy egybegyúrva több, jobb legyen, mint külön-külön? Ha tudná, mondaná örömmel, boldogan. De nem tudja. Talán nem is a tudása, a szavai hiányoznak, a képesség, hogy okos szavakba mintázza azt, ami a fejében van. Ő maga szokott le róla, vagy csak hagyta, hogy leszoktassák? Rég figyel már az álarcos szavak divatját, a kimondott szó, a beszéd, az ember, a tett bomló harmóniáját. Első kudarcai kötik téphetetlenül ehhez az élményhez. Küldöttségek, tanácskozások, ahol — mondták is, tudta is — nem kaphat szót, mert nem tud beszélni. Úgy nem. Amúgy meg nem illik, nem szabad. Akkor csak szenvedte ezt, később, félresodortan, magára maradtan, már figyelte is. Az életben is, s nem sokat olvasott — tehetett volna mást? — az irodalomban is. És ott is ezt látta, ezt tapasztalta, a beszéd lefokozását, álarcosságát, a kimondott szó, a gondolat, a tett különválását. A szavam nem engem jelent — hányszor élte, tapasztalta meg ezt a siralmasságot. A kor parancsa? Az okosodás — egyszer majd jóraforduló? — szükségessége? Nem hiszi. Ellenpéldái vannak. Meggyőzők. A vég-ső helyzetek meztelen őszinteségei, amikor lehullik rólunk az álarc, és szavaink visszanyerik igaz tartalmukat. És példái a fiatalok is, a tudatlanok, a zongorán egy ujjal pötyögtetők, akik még nem tanulták ki a zsonglőr mutatvány fortélyait... És a fiú is ilyen: szavakban hívó, az indulatai, az ösztönei igazságát követő. Beszélje le róla? Mondja, hogy felét, negyedét látja mindannak, amit látni lehetne, kellene? Mondja, hogy nem a cél hamis, mert olcsó percmemberek maguknak kaparják a mindenkinek járót? Nem mondja. Most nem. Majd egyszer. Később. Máskor. Talán holnap. Talán holnapután. Talán sohasem...

— Az ember csak úgy ismeri meg önmagát, ha próbát tesz. — mondta és ekkor már, engedve a bensejében bizsergő jókedvnek, mosolygott. — Megmondjam, mi bajod van neked, fiú?

— Mondja, ha tudja.

— Nincs meg a beszéded, az. Nem papíron, az a legkevesebb, hanem a fedben. Ismerem a fajtád, ilyenkor tör, zúz, harap. Aztán megleli, rácsap, mint a kutya a csontra és akkor már morogni is csak akkor morog, ha el akarják tőle venni.

Most már értették egymást, nemcsak a hallgatásból, a szóból is: mintha láthatatlan vezetékek kapcsolta volna össze őket, egyszerre nyúltak a cigaretta után,

egyszerre sercintették végig a gyufát a doboz oldalán, aztán Kutasi felállt, vállára csapta a zakóját és elindult kifelé.

— Gyere, megiszunk egy korsó sört.

A kocsmába mentek. Nem álltak be a pult körül tolongók közé, hanem a sarokba, az asztalhoz ültek.

Kutasi alaposan megszomjazott; még a habot se kotorta le az újjával a korsó tetejéről, pedig ez szokása volt, hanem egyből lehajtotta.

— Ez igen. — Hátracsúsztotta magát a széken, nevetett. — Az egészben az a legjobb, fiú, hogy itt most tényleg azokat a képeimet rakhatom ki, amelyeket a legjobban szeretek. Vannak nekem más képeim is, olyanok, amelyeket a legszívesebben a tűzbe dobnék vagy letagadnék, de épp ezek nem az enyéim. Azokat bezegg megvették. Azt se tudom, hol vannak. Mit mondjak, nem is érdekel. — Előredűlt, rákönyökölt az asztalra. — Ott van például az a lila, én csak így hívom, hogy a lila. Emlékszel? Az, amelyik a kettesről készült. Miért így festettem meg? Tudta a nyavalya, nem én. Ilyennek láttam, ilyennek éreztem. Nem is gondolkodtam rajta, csak kaptam az ecsetet... Ilyen lett. Én meg elfogadtam, hogy ilyen. Legfeljebb kuncogtam, úgy kell neki, ha ilyennek mutatja magát. Évek múltak el. Már el is feledkeztem róla. Egyszer egy társaságban valaki a géprombolókról mesélt. A munkásmozgalom kezdetén volt ilyesmi, amikor ükapáink azt hitték, hogy nem a burzsuj, hanem a gép az ellenségük, és amikor már nagyon nekikeseredtek, szétverték a gépeket. Ezért hívták őket géprombolóknak. Hallgatom, hallgatom és egyszerre belém áll a nyilallás. Te, mondom magamban, te ezt megfestetted. Alig vártam, hogy hazaérjek. Éjszaka volt, de nem érdekelt. Be a műterembe, előkotrom a képet, nézem. Nem a géprombolók? Nem az isten. Mintha kiköpték volna. Hát így jártam, fiú. Megfestettem a géprombolókat. Ott állnak a kis, keszeg melósok a behemót szörnyek előtt és nézik, hol a vékonya, hol kaphatnának bele. Nem mondom, először nagyon megörültem: na, Kutasi, beletrafáltál a történelembe. Hanem ahogy bele gondoltam a dologba, egykettőre megkeseredett a számíze. Mert végül is mi történt: megtaláltam valamit, ami már rég nincs. Amit csakis azért fedezhettem fel, mert fogalmam se volt róla, hogy ez már volt. A tudatlanságom, a műveletlenségem száz évet rúgott rajtam visszafelé, és még csal le se tagadhattam, ott volt, vászonra vakarva, festékbe merevítve. Akkor kezdtem el olvasni, művelődni. Nem a tudásvágy, az ijedség hajtott, az, hogy nehegy felfedezzenek még néhány ehhez hasonlót.

Vasadi nem értette Kutasi hirtelen nekilódulását, a kéretlenül, kérdezetlenül kibuggyanó szóáradatot. Miért beszél annyit arról a képről? Tetszik neki is a kép. Szép az a lilás borongás, szépek a nagyra nőtt gépek, még a törpére aszott, esetlen munkások is azok... Szép és furcsa neki a kép. Furcsa, mert ha külön-külön nézi, szinte semmi nem igaz rajta. Se a lilás gomolygás, se a gépek, se az emberek... Együtt, egyszerre viszont mégis az. Ez lenne a festészet, a művészet? Nem-igazságából építeni igazságot?

— Miért hagyta abba a festést?

Kutasi felállt, a pulthoz ment, majd újabb két korsóval jött vissza.

— Erről nem szívesen beszélek, fiú. Volt, elmúlt, spongyát rá. Egyébként nem kaptam én olyan hű de nagy pofont, csak épp nagyon rosszkor jött. Ekkora ütések mások nevetve álltak. Nekem nem sikerült. Mindegy. Nem is baj. — Ivott a sörből. — Öt éve lehet, hogy összefutottam az egyikkel. Nevet nem mondok, nem ismered, nem is érdekes. Az én időmben felkapott festő volt. Egyik reprezentatív kiállítás a másik után... Most portré sorozatot csinál. A huszadik század, ez a címe a sorozatnak. Megfestette a megye minden vezető emberét, aki csak hajlandó volt leülni neki. Aztán tudod, hogy van: az egyik meghatódik, a másik nem. Egy percig nem irigyeltem. Boldogtalanabb, mint én a legrosszabb korszakomban, amikor hetekig nem józanodtam ki. — Nevetett. — Ez is volt, fiú. Cudar idők voltak nem mondom, de kilábaltam belőle. Itt vagyok. Megcsinálom ezt a kiállítást, aztán megyek vissza a kertembe.

Kavargott a feje. Túl sok mindent zúditott rá Kutasi, nehezen igazodott el a mondatok szövevényében, de egy dolog makacsul megragadt benne.

— Az, akivel találkozott, az mért csinálta tovább?

— Csak. A művészettel lehet szolgálni meg zsarolni is. Ő zsarol. Nem pénzt, az már nem érdekli. Nevet zsarol, hirnevet, azt hogy beszéljenek róla, hogy festőnek tartsák. Nem értheted te ezt. Mákony ez, tudod, és aki egyszer belekóstol, az nemigen szabadul meg tőle.

— Maga se?

— Én se. Ha nem így lenne, akkor most nem csinálnám meg ezt a kiállítás.

— Lehet, hogy nagy marhaságot kérdezek, de akkor is... Mire jó ez az egész? Fog egy darab vásznat, rákeni a festéket, fát, gyárat, embert kanyarít... És akkor mi van?

— Semmi nincs. Vagy minden. Attól függ, honnan nézed. A képet nem lehet megenni, nem lehet fát vágni vele, nem lehet bekapcsolni, hogy zenéljen, világítson... Szóval semmi hasznosra nem jó. Szeget versz a falba, felakasztod és kész.

— Ennyi az egész?

— Ennyi. Láttad, nem? Napok óta ott ülsz mellettem. Fölraktam a falra huszonöt képet. Változott valami? Semmi. A Nap ugyanúgy kel, ugyanúgy nyugszik, a gyárban ugyanúgy dolgoznak vagy nem dolgoznak...

— Ne vicceljen velem, én nem viccből kérdeztem.

— Ez az igazság.

— Ez így nem igaz.

— Nem?

— Nem.

— Akkor te jobban tudod.

— Mindenáron hülyét akar csinálni belőlem?

— Akar a balsors, nem én. — Rákönyökölt az asztalra, egészen közel hajolt Vasadihoz. — Hát mire jó a kép? Gyönyörködött, nem? A színek, a vonalak, a kompozíció... a látvány... az, hogy jól esik ránézni. Ez a festészet. A látvány hatalma. És a látványban ott a tartalom. A géprombolók például — nevetett. — Nem tudom én ezt elmondani, fiú. Megfesteni még csak megfesteném, de elmondani... — Felemelte a korsóját. — Ne haragudj, nem akartalak bántani.

•

A szobába szokatlan rend fogadta. Az asztalon terítő, rajta váza virággal. Mindez annyira hivalkodó volt, hogy kérdeznie se kellett úgy is tudta: Lovász elkészült a házi alkatrész raktár — ő mondta így — technikai tervével. Leadta a kötegni papírhalmazt, és most várja a megígért külön prémiumot, a nyári balatoni nyaralás egyetlen lehetséges fedezetét.

A konyhába mentek, leültek, rágyújtottak.

— Ide figyelj, öreg, van egy problémám...

Lovász nevetett. Régi, megszokott játéku volt ez. Vasadi hetenként, két-hetenként robbant be hozzá, nem érdekelte, hogy dolgozik-e, kedve ideje van-e, fölráncibálta, abbahagyta vele, amit épp csinált, erőszakoskodott, hogy ezt meg ezt beszéljék meg, meghallgatta, hümmögött csak vagy vitatkozott egy sort, aztán ahogy jött, ment is. Saját lassú, mindent hatszor megrágcsáló természetének az ellentéte volt ez a robbanós, most azonnal tudni akarom hevesség, amit a legtöbben nem is sejtettek Vasadiról, mert megtévesztette őket a fiú határozottsága, komolysága.

— Ki vele, mi van.

— Nem röhögsz ki?

— Majd meglátjuk.

Vasadi hallgatott egy sort, aztán — mit is tehetne mást — beszélni kezdett.

— Nem értek valamit, öreg. Itt van a gyár. Olyan, amilyen, de mégis csupa bonyolult gép, amin csupa bonyolult dolgot gyártunk. És itt vannak az emberek. Még Csudainé is. Értik a dolgukat, dolgoznak, termelnek, aztán vége a műszaknak, átöltöznek, hazamennek. Na, itt jön a probléma. Szóval, a kettő mintha nem ugyanaz lenne. Nem tudom, érted-e. A bonyolult, modern gépek bent a gyárban, otthon feszület, röhejes mázolvány a falon... Hogy van ez?

— Húha! — Lovász a fejét vakarta. — Ebbe jól belekeveredtél, hallod. Nézd, a gyár, az munka. Szakma és munka. Ami otthon van, az életmód, izlés. A kettő nem ugyanaz. Valahol összefügg, vagy összefügghetne, de nem mechanikusan. És persze feltételek is vannak, ehhez is, ahhoz is. Igény és lehetőség. A telepi lakásokban például, ha a fejed tetejére állsz, akkor se nagyon tudsz, mit csinálni.

— Szóval minden úgy jó, ahogy van?

— Ezt nem mondtam.

— Hát?

— A lehetőséggel is tudni kell gazdálkodni. Mi rosszul gazdálkodunk. Alighanem minden szinten. Nézd meg ezt a lakást. Az állam ráköltött egy csomó pénz. Még egy kicsi kellett volna hozzá, hogy jó, rendes lakás legyen belőle. De nem, azt már lespórolták. Az a fél szoba egy luk. Most még megvagyunk valahogy, mert picik a gyerekek. És aztán? Aztán tíz évig más se lesz, mint a lakás. Ez fogja meghatározni az életmódomat, az életformámat, az izlésemet. Ha néhány négyzetmétert hozzátesznek legalább öt évet nyerek. Így meg — Lovász legyintett. Elnyomta a cigarettáját, felállt, nyújtózkodott, ropogtatta a csontjait. — A beszédhez kell?

— Még nem tudom.

— Jó beszédet csinálj. Ahogy hallom a vezérkarban nagyon komolyan veszik a dolgot.

— Az az ő dolguk.

— Nana, itt nem babra megy a játék. Nálunk sok mindennel lehet laca-faszálni, ezzel nem. Ha selejtbe vágsz egy több ezer forintos gépet, azt még lehet magyarázni így is úgy is, de ha kiállsz a népség elé és rosszul vezeted elő a dolgot, arra nem nagyon van mentség.

— És ez jó?

— Nem azt mondtam, hogy jó vagy rossz, hanem hogy nálunk így van. Nemcsak a gyárban, mindenütt.

— Most biztatsz vagy ijesztgetsz?

— A tényeket mondom, te agyalágyult. Ide figyelj. Ebben az országban vagy szakmai, vagy politikai karriert csinál az ember. Ez a két lehetőség van. Más nincs. Tudod jól, nem szeretem a politikát. Túl sok benne a halandzsa, a blöff. A legszivesebben lebeszelnék róla, de ehhez nincs jogom. A saját érdekem tiltja. Mi csak akkor tudunk előre mozdulni, ha jó politikusok a partnerek. Ha pedig így van, mégpedig így van, akkor ilyenek legyenek, mint te.

Értette, mit mond Lovász. Nem először beszéltek már erről: a szakmai meg a politikai karrier Lovász régi vesszőparipája, de most nem akart belemenni a vitába; se ereje, se kedve hozzá.

— Engem egy megnyitóra unszoltak, nem politikára.

Lovász legyintett.

— Ami beszéd, az nálunk politika. A tett nem mindig az, a beszéd igen.

•

Ági gépelte le a beszédet. Adhatta volna akármelyik titkárnőnek, de nem akarta, inkább hagyta, Ági pötyögtesse le. Oka, indoka nem volt több annál, hogy ő akarta elsőként látni. Ha valamelyik titkárnőnek adja, ez vagy sikerül, vagy nem. Átmennek a szobán, belenéznek — véletlen, akaratlan —, megkérdé-

zik, rutinból, udvariasságból. Nem. Ha kész lesz, megmutatja, nézzék, ezt akarja mondani. De addig, előbb nem.

Áginak tetszett a beszéd. Olyan volt, mint Vasadi, nem sérteni akaró, de makacs a maga igazában. Háromszor olvasta el a nehezen betűzhető kézírást és valami furcsát, majdnem zavarót érzett: az írás így elárulja a kigondolóját? Nem a gondolatait, azt elfogadta, hanem amúgy, a viselkedését, a természetét. Ez mindig így van? Csorbánál is, Muladinál is, vagy csak a kezdőknél, a tapasztalatlanoknál? Nem tudta. Próbálta felidézni Csorba, Muladi beszédeit, de a kevéske, ami felötlött benne, szürke, szintelen volt, semmire se mutató. Mégis hitte, így van. Ez, ez a beszéd még ilyen. A többi, a későbbi már biztos másmilyen lesz. Azokat is ő gépeli majd, mert így jobban érti, jobban belelát a szavakba...

Jócskán benne jártak a délutánban, mire az utolsó betűt is leütötte. Még egyszer átnézték, a kevés hibát, amit találtak, kijavították, aztán Vasadi Muladihoz, a pártbizottság titkárához indult.

— Jó, hogy jössz. Jernei megcsinálta az interjút. Nézd meg, mit ír a nevedben. — Nagy alakú borítékot tett az asztalra. — Olvasd el.

— Most?

— Nem ártana. Már nyomdában kéne lenni az anyagnak.

Leült, kihámozta a borítékból a kéziratot és elolvasta.

Aki a megnyitót mondja...

— *Beszélgetés Vasadi István szakmunkással* —

Széles vállú, csontos, kemény arcú fiú Vasadi István. Ha nem tudnám, hogy szakmunkás, hogy a végzettségét igazoló okiraton túl, vezetői és munkatársai szeretete, elismerése dokumentálja fiatal kora ellenére is kiváló, az évtizedes tapasztalattal rendelkezőkével azonos tudását, azt hinném, sportoló. Nem az. Vasadi István a gyár kettes számú részlegének dolgozója. Szakmunkás. KISZ-tag. Tevékeny közéleti ember, a munkás hétköznapiok aktív harcosa. Egy az üzem fiataljai közül... És most nagy, különleges és megtisztelő feladat előtt áll: a gyár jubileumi ünnepségsorozata keretében képzőművészeti kiállítás nyílik a gyárban, Kutasi Péter, a gyár egykori munkása, az azóta méltán országos rangú festő képeiből. A kiállítást Vasadi István nyitja meg...

Erről beszélgetünk munka után, kávét kavargatva, az utca nyüzsgő forgalmát nézve a Virág presszó napfényes teraszán.

— Mit éreztél, amikor felkértek a megnyitóra?

Elgondolkodva kavarja kávéját.

— Nem örömet, meg kell, hogy mondjam. Zavart inkább, meg félelmet. Munkás vagyok. Érték a gépekhez, tudom a természetüket. A festészet kicsit ismeretlen nekem. Az iskolában nagyon keveset beszéltek nekünk képekről, festői irányzatokról. Azért persze jólesett a bizalom, a megtiszteltetés, hogy rám gondoltak...

— Hogy készülsz a megnyitóra?

— Örművelem magam. Múzeumba járok, könyveket olvasok és legfőképp, ismerkedek Kutasi Péter képeivel. Délutánonként bejárom hozzá a kultúrterembe, ahol a kiállítást rendezi, beszélgetünk a képekről, a festészetről...

— A többiek, műhelybeliek, a gyárbeliek, mit szóltak ahhoz, hogy te mondd a megnyitót?

— Gondolom, nekik legalább annyira meglepetés volt ez, mint nekem. A KISZ-ben nem egyszer beszélünk már a munkásművelődésről. Fontosságát, jelentőségét mindenki elismeri, csak, hogy mondjam, más valamit érezni meg elismerni és megint más csinálni, gyakorolni. Ezért lehet az, hogy bár keveset beszélünk eddig még a dologról, érzem, hogy drukkolnak nekem.

— Személyesen érzed hasznát annak, hogy ilyen nem mindennapi feladattal bíztak meg?

Nem csodálkoznék, ha kitérne a válasz elől, de nem teszi. Kicsit elgondolkodik, hörpint egyet a kávéból és mondja:

— *Feltétlenül. Mondtam: nem voltam közelebbi ismeretségben a festészettel. Most megbarátkoztunk. Néztam a múzeum anyagát, Kutasi képeit és aztán, akaratlan, azt is, ami a mi, a munkások lakásában van. És bizony vannak még nálunk üres falak, meg olyanok is, ahol nem az van, mint aminek lennie kellene...*

Vasadi István, szakmunkás, egy régi munkásdinasztia képviselője, édesapja, a gyár kiváló munkása, örököse — a gyárban is. Ott dolgozik ma, abban az üzembén, abban a munkakörben, ahol Kutasi Péter dolgozott. S az egykori munkás, a mai festő kiállítását a ma munkása nyitja meg, jelezve, szimbolizálva azt a közeledést, amely a szocializmus építése során a munkás és értelmiség, munkás és művész között végbement. Szép, őszinte gesztus ez, az utód, az örökös és a folytató nemes vállalkozása, amelyhez csak gratulálni lehet.

Jernei Miklós

Vasadi elolvasta a szöveget egyszer, aztán még egyszer, aztán megrázta a fejét, mint aki nem érti.

— Lódit?

— Nem is tudom. Azt írja le, amiről beszéltünk. Kicsit elvesz, kicsit hozzátesz, a szavak szinte mind megvannak, csak amit mondtam, az hiányzik belőle.

Muladi egyetértően bólogatott.

— Ilyet már én is tapasztaltam nála. Igyekszik a fiú, az kétségtelen, csak néha túllő a célon. Ebben például a vége nem tetszik. Hogy rövidebbre fogjam a szót: túl hozsannázó. Beszélj vele, de még ma, mert holnap már le kell adni az anyagot, különben nem lesz lap. — Muladi kis cetlire firkált. — Ez a címe. Menj nyugodtan, otthon van.

•

Jernei felesége nyitott ajtót, fürdőköpenyben, leeresztett, szétzilálódott hajjal, örömtelen, de nem is bosszús arccal.

Vasadi köszönni akart, mondani, hogy Jerneit keresi és mentetgetőzni, hogy ugye este van, késő, nem tudták, nem várták. A nő azonban megelőzte.

— Bent van a szobában — mondta, kicsapta előtte az ajtót és otthagya.

Jernei a sarokba állított íróasztalnál ült. Körötte szétdobált játékok, elhulajtott ruhadarabok, a felfordulás, a rendtelenség zavaros bizonytalansága. Napok, de meglehet hetek óta nem takarítottak. A padlón összegyűrt papírok heverték — Jernei elvetélt mondataival vagy a gyerek rajzaival? —, mindenfelé hamutartók, púpozottan csikkkel, papírfecnikkel, és kávécsészék, feketére száradt kávéfoltokkal, kőkeménnyé zsugorodott cukormaradványokkal. És ebben a romhalmazban ott ült Jernei elegáns, porcelánfehér nadrágban, széles, kihajtott nyakú ingben és dolgozott. Előtte kéziratok sorakoztak laponként szétszórva vagy összehajtvá, kukacba tornyozva, a szedési utasítások kiolvashatatlan jeleivel, vagy még a gépelés tisztaságában, érintetlenségében.

— Van valami?

A székről a padlóra dobta a könyveket.

— Ül le.

Leült.

— Elolvastam a cikket.

— Gondoltam, hogy megteszed. Olyan vagy. És?

Hátradült a széken, egyenesen Vasadira nézett, mintha arra biztatná, ide mondd, egyenesen a képembe.

— Én ezt, amit leírtál, nem mondtam.

— Hát?

— Nem értek hozzá — elővette az interjút, a kezével mutogatta. — Ha csak a szavakat nézem, majdnem úgy van, ahogy mondtam, ha azonban elol-

vasom az egészet, akkor valahogy semmi se igaz. Én nem tudom, mitől van. Te vagy a szakember.

Jernei összesöpörte a kéziratlapokat, megütögette, hogy egymáshoz simuljanak, aztán ketté hajtotta és letette.

— Hát akkor beszéljünk nyíltan, öregem. Mit gondoltál te, mit lehet ebből csinálni, mi? Nézzük a tényeket. Adva van a kiállítás, amit egy munkás nyit meg. És adva vagyok én, akinek ezt meg kell írnia. Mi jöhet ebből ki? Az apám, ami a kezében van. Tisztességes, becsületes munka. Nem mondom, ha majd egyszer sajtó alá rendezem életművem, nem biztos, hogy ezt is fölveszem. De hogy pirulás nélkül írhatom alá a nevem, az biztos. Arról már nem is beszélek, hogy egy órát tötyörészttem a rögeszméddel, a munkáslakásokkal. Kereshetnél még egy balekot, aki egy ilyen ünnepi sajtószarba beleveszi neked ezt a piszkálódást.

— Ez nem piszkálódás.

— Naná, a munkásöntudat cirógatása. — Jernei rágyújtott. — Na, bökd ki, mi van. Látod, dolgozom. Reggelre a nyomdában kell lennie a számnak.

Érezte, nem lódit: most tényleg dolgozik.

— Írd bele a rajzot, meg hogy vissza akartam adni a megbízást.

— Majd ha megörültem.

— Ezek tények. Nem te, nem én találtam ki. Ha valaki rákérdezne, ott a rajz, meg Muladi, meg Csorba is. Ők tudják.

Ez az aszott képű komolyan gondolja, hogy ő ezt beírja az interjúba? Ennek elment az esze. Ha húsz flekkes tanulmányt írna valamelyik szaklapba, amit a kutya se olvas, ott talán megkockáztatna valami hasonlót, mert ott van hely, mód magyarázni erre-arra. De itt? Itt minden szó, minden jelző ki van centizve.

— Azt a rajzot, meg hogy visszamondtam a megnyitót, az egész gyár tudja. Nem mondsz semmi újat, csak azt, ami történt, amit mindenki ismer. Ha beírod, az emberek rábólintanak, igen, így volt, ha nem, akkor azt mondják, hazudsz te is, én is. Kell ez?

— Hogy a gyárban ki, mit tud, az nem az én dolgom. Nem is vagyok felelős érte. Az én felelősségem addig terjed és nem tovább, hogy ki, mit tud meg a gyárról az újságból.

— A kettő nem ugyanaz?

— Lehet, hogy meglepetés számodra, de nem az. Sajtófelelősség is van a világban, apám. Amit csak beszélünk, az egy dolog, amit leírunk, nyomdába adunk, az más. Figyelj ide, a lapot olvassák az üzembeliek. Te rájuk hivatkozol. Igazad van, nem tagadom. Ez is fontos. De a lapot mások is olvassák. Olyanok, akik ebből akarják megtudni, mi van az üzemben, akik az itt leírtak alapján alakítják ki a maguk véleményét a gyárról, a kollektíváról. Ez már nem ugyanaz. Vagy szerinted az lenne a helyes, ha a megyei vezetésben, a minisztériumban úgy tudnák, hogy itt valami szörnyszülött banda garázdálkodik?

Vasadi kezdett megzavarodni. Jernei olyan összefüggéseket sodort elé, amiket ő nem ismert, amiken ő még nem gondolkodott. Nem akart ártani senkinek, de így — érezte — nem tudnak megegyezni. Ő a tényekről beszél, Jernei meg szándékokról példálózik, minisztériumról, megyei vezetésről... Ugyanaz a bizonytalanság fészkelődött benne, mint amikor Csorbával beszél. A szavak, a gyanúsak, a kiismerhetetlenek megint mást jelentenek. Nem, nem is szavak, hanem a tények. Ezek is ilyenek? Átváltozók, más ruhát, álarcot öltők? Miért csak egy kerítésen belül ugyanaz valami? Vagy nem is így van, csak mondják? Ráfogják, ráhazudják a másságot, mert úgy arcunkhoz formálhatóbb a világ? Nem tudja. Utánuk kellene eredni a tényeknek, megnézni, hol, hogyan vedlik le régi bőrüket, milyen vizekben fürödnek meg, hogy színük, alakuk változzék. Kevés utat ismer még, nem tudja nevéükön szólítani a fákat, a bokrokat. Jernei hol tanulta, honnan tudja a többet? Jó lenne megkérdezni, de már késő. Messzire mentek, megsározták egymást a célásaikkal, így pedig nem lehet.

Az asszony jött be. Leült az alacsony heverőre, egymásra vetette lábát és a szétcsúszó fürdőköpeny alól fehér meztelenséggel tárult fel combja.

— A gyereket eladtam Erzsinek. — Rájuk nézett. — Mi van?

— Az interjú — Jernei Vasadi felé bökött. — Át akarja iratni.

— Minek?

— Nem tetszik neki. Nincs benne, hogy valaki gúnyrajzot ragasztott a szekrényére, meg hogy ő egyszer visszamondta a beszédet.

— Még csak az kellene.

Vasadi úgy érezte, mintha újrakezdenék a beszélgetést.

— Ez az igazság.

— Lapot kell csinálni, nem igazságot. — Az asszony Jernei felé fordult. — Megígérték, nem? Ha tisztességesen összehozod a számot, januártól te vagy a szerkesztő.

— Ez nem tartozik ide, Zsóka.

— Nagyon is ide tartozik. Ez is. Meg ez a luk is, amiben nem lehet élni.

— Megemelte a hangját, szinte kiabált. — Azt hiszi, olyan nagy megtiszteltetés kifutófiúnak lenni a megyei lapnál? Egy frászt. És egyébként is: mit akadémkoskodik. Megjelenik az újságban, ott lesz a képe, a nyilatkozata. Ez nem elég?

— Nem ezt mondtam.

— Nálunk mindenki azt mond, amit akar. Maga is. De hogy ebből a lapban mi jelenik meg, azért az újságíró a felelős. Azt hiszi, magát kérdezik meg, miért azt nyilatkozta, amit nyilatkozott? Egy frászt. Maguk azt mondanak, amit akarnak, a balhét az újságíró viszi el.

— Ez igaz?

— Igaz. — Jernei a cikkekre bökött. — Én írtam alá, nem?

Vasadi felállt, letette a papírt az asztalra.

— Elmondtam, amit elmondtam. Tisztességesnek tartanám, ha ez benne lenne, de nem akarok a te számládra hősöködni. Csináld, ahogy akarod.

Nem várta meg, hogy Jernei vagy az asszony válaszoljon, megfordult, ment.

Szegletkövek

marha meleg volt már reggel rögtön a nyitás után ki a fenének van kedve ilyenkor haját vágatni a góré is kiment vásárolni

megáll egy kocsi kiszáll belőle egy srác

jó borostás nyúzott képű gyerek hellyel kínálok nem erről van szó el kellene menni valahova borotválni meg nyírni egy beteget nem érek rá nem hagyhatom itt a boltot talán a főnök

jön a főnök kaját hoz papírban na ez nem fog elmenni ez reggelizni fog

de a srác mond neki valami lényegest

erre hagyja a kaját megyek mondja nekem és tényleg készíti össze a holmiját rámkacsint ahogy megy kifelé

aztán eltelik fél óra

belép a főnök nem sokat dumál elkezd szétrakni a cuccát mennyi volt hogyhogy mennyi hát a jatt amiért elvállalta ja két kiló

megérte mi

meg mondja a főnök de nem valami vidám kimegyek az ajtó elé mert vendég még sehol

a gyerek megint ott van a kocsiban visszahozta a góré de nem indít csak ül és néz előre

szólok a főnöknek de azt feleli hagyd békén

meghalt az apja meghalt az apja

addig amíg odaértetek kérdezem

igen mondja

hát akkor könnyen jött a kétszáz vagy visszakérte a srác

dehogy kérte

leül egy székre nem használ neki a meleg az biztos nézegeti az arcát a tükörben a másik meg kint ül a kocsiban

*

Azután, hogy bevette a tablettákat, felébred, még egyszer, utoljára. (Tényleg: milyen szerepet játszik az ember életében az utolsó ébredés? Ki gondolkozott el már ezen?) A pongyoláját elfelejti magára venni, csak úgy hálóingben kibotorkál a fürdőszobába, mire kiér, már nem tudja, miért jött ide. Áll a tükörrel szemben, értetlenül szemléli az arcát. Megtántorodik, lerántja a fürdőkád előtti függönyt. Már nem veszi észre, hogy az hangosan suhogva a kádba zuhan, visszamegy a szobába. Leül az ágyra, odahúzza az asztalt. Egy papírlap van rajta: „Negyven Tardylt vettem be.” Megfordítja, írni kezd: „Az egyik kulcsosomó a ...-é, a másik a ...-é. Mindjárt mondjátok meg, hogy a lakásnak ti vagytok az örökösei. Ne vezessetek egy darabig kocsit. (Az írás, bár egyenletes, ijesztő gyorsasággal romlik.) A ...-t hívjátok a temetésemre. Okosak legyetek a ház

eladásánál.” (Még öt sornyi szöveg következik, de olvashatatlanul, egy-egy szó ugrik csak ki: ... egymást ... szabad ... hiába.) A toll megiramodik a papíron, nyomot hagy, ő maga lecsúszik a földre, feje a padlóra koppan. Oldalra fordul a teste. Éppen negyvennyolc órával később töröm rá az ajtót; a telefonzsínór meg a szőnyeg rojtja mélyen belevágódva pontos, tárgyyszerű mintázatot hagy a húsában. Mintha gipszmintát vettek volna.

*

Az orvos, aki kezelte, a barátja volt, és így nem akadt oka, hogy ne higgyen neki. Ne félj, a műtétet alig érzed, három-négy nap múlva már ki is jöhetsz a kórházból. Érzéstelenítés, egy vágás a gerinced mellett, megkeressük a porcot, ami nyomja az idegeket, és már varrjuk is vissza a sebet. Az egész alig egy félóra.

Az operáció azonban tovább tartott félóránál. Az első hosszú, kellemtelen hangot adó vágás után a sebészorvos megtorpant és csak bámult bele a kinyitott sebbe. Bár a barátja nem tanácsolta neki, a vállá fölért hátrapislogott.

Ekkorra a sebész is magához tért a meglepetésből, és nekilátott, hogy a gerince mellől, a sebből kiszedjen szép sorjában először

egy hegy nélküli töltőceruzát, aztán

egy felvágatlan könyvet; Szücs-Bertalan: Hogyan azonosítsuk a keleti szőnyeget?

egy kis zsebbe való csúzlit,

egy tubus zselatinos óvszert, külön bevezető üvegcsővel,

egy csekket, olyant, melyeken a közlekedési bírságokat szokták befizetni,

egy gyermekszemüveget,

egy pornográf újságot, a legjobb részeket sajnos már kivágták belőle,

egy hajhálót,

egy, az ökölvívók által használatos kézvédő bandázst,

egy slusszkulcsot,

egy apróra összezecukható szuper-horgászbót,

egy géppisztoly závarzatot, régi típushoz, dobtárashoz valót,

egy autó által elgázolt és laposra nyomott verebet,

egy darab hajókötelet, amely azt a képzetet keltette, mintha akasztófakötél lenne, bár ilyent sem a beteg, sem az orvosok, sem az asszisztencia nem látott még,

egy régi, ikonszerű szentképet,

egy kisméretű táskairógépet,

egy csomag rágógumit,

egy márkás, ámbár repedt régi kínai csészét,

egy összepiszkított alsónadrágot, amely ráadásul egy kicsit véres is volt,

egy csikók nyakába való csengőt,

egy jó nagy ebihalat

meg egy csokor hervadt mezei virágot.

Mivel a fájdalmát okozó tárgyak ily módon eltávolítottak, a műtét befejezettnek volt tekinthető. A főorvos összevarrta a sebet. A lábadozási idő valóban nem tartott tovább három napnál, kellemes közérzetben hagyta el a kórházat.

Attól tartott, hogy a kioperált tárgyak hiánya miatt megváltozik a ke-

délyállapota vagy a magatartása, ne adj' isten, más ember lesz belőle, de semmi ilyesmi nem történt.

Otthon már, a családjával való találkozás első örömein túlesve, lopva, alaposan végigtapogatta a hátát. Eleinte semmi különöset nem észlelt, de aztán, hogy jobban odafigyelt, közvetlenül a gerince mellett, mélyen a bőr alatt, mintha ismét különféle holmikat tapintott volna ki, mintha ismét nyomta volna valami... Szerencse, fájdalom nem jelentkezett.

És tudta, hogy ha a fájdalom egyszer majd mégis előjön, mert hiszen erre azért számítani kellett, akkor sem lesz olyan nagy baj, eltart még egy ideig, míg ez a fájdalom elviselhetetlenné válik.

És bármikor fennáll egy újabb műtét lehetősége.

Akár egy radikális műtété is.

*

.....

Napország

Távozz, jégszügyű Télutó!
 Vontasd tört szánkód zuhogó
 fáink közül. A meredek
 tükrében havas levelek
 kristálytűléig zsong a fény.
 Bíborbundás vándor lebeg
 felénk, mint zsombék szigetén
 virágos mellü vadmadár.
 Dallal köszön a Lángnyitó,
 hajója ringó napsugár.

Kibontja ingét a Tavasz,
 szíve dobog a lomb mögött.
 Tojással csöndít rejtekén
 a kákakosarú vöcsök.
 A pára vászna földig ér,
 vetít a pir szorgos kaszást.
 Háló feszül, holdszarvú víz
 csalja csónakba a halászt.
 Kökörcsin-harang csör előtt,
 bogyó-csöngettyűn friss bogár,
 ha megkondul a pirkadat
 a sólyom rétről rétre jár.
 Hajnalok kápolnáiból
 lépked a kék hajú katáng.
 Pehely-bárka siklik elő,
 királykócsag tekint le ránk.
 Hattyú hangolja szárnyait,
 a menny kútjából gyöngy zubog.
 Kagylónyergű tajték-csikón
 bukkannak föl a lótuuszok.
 Gyémántsoknyában páva száll.
 Bimbó pörög gyors pinty alatt.
 Zenélő koronájukat
 korallban őrzik a halak.
 Lepkét dajkáló nádbugát
 bolygat a gém, ezüst szirom
 hullámszik arany úrön át,
 burjánzik rózsza-csillagon.
 Kalász-hintóból a galamb
 szórt búzaszemért kihajol.
 Kereng a banka bögyösen,
 amíg a csődör abrakol.
 Dölyfől a hörcsög, árpa-trón
 szikrázik polyva-szőnyegen.

*Szalmazekés ürge borong,
pipacs-lámpát tart félszegen.*

*Megváltás csipkés öble vár,
selymek közt izzik a kehely.
A mályvát nyitó dombokon
táltos fiú nem vérzik el.
Öleld a lányt, a jegenye
nyírfához hajol csöndesen,
rigós kötényű berkenyét
juhar kísér a földeken.
Redőzd a függönyt, pajzsodat
szirom hevítse fürtösen,
ha mátkaoövű gyertya ég
sátrába von a szerelem.
Emeld a pólyát, csöpp kezek
pillangót fognak vérteden.
Nőnek a tündérhangú fák
a Tejút menti bérceken.
A világvégi ház mögött
kemencepadkán angyal ül,
metszi a hamvas kenyeret,
rubintos kése fényesül.*

*Serkenj, öröm! Fölzeng a síp,
az árnyék-barlang összedőlt.
Átlyuggatott tető alól
tápázkodik a meggyötört.
Kalitkából a papagáj
hintára röppen boldogan,
a bársonytollú bizalom
csillagtól csillagig suhan.
Ormon nyerít napszőrű ló,
szegfűkből kötve kengyele.
Markold a sörényt súlyosan,
sisakod szirt se zúzza be.
Zászlózott Hold-hegy földereng,
csókolt palástod beborít.
Jogarod tornyos tulipán,
viola védi csontjaid.*

Kívánság

*Uram, bátoríts igazsággal.
Ne tiprass még a pusztulással.
Vidíts jósággal, aranyággal.
Tetőzd be létem boldogsággal.
Burjánozzon irgalmad fénye.*

*Üljek a vénség küszöbére.
Köszöntsön hattyú, búzakéve.
Ne küldj a Csontok szigetére.*

SZAVAK DIVATJA

Volt egy pillanat az európai divattörténetben, amikor a lovagok olyan magasra kunkorították a cipőjük orrát, hogy nem tudtak járni vele. Ez a cipő csak lovon ülve volt hordható, ha a ló kidőlt, vége volt a lovagnak. Emiatt veszítettek el nem egy csatát. A szavakkal is előfordulhat, hogy olyan magasra kunkorítják őket, amíg már nem lehet beszélni velük. A cipő és a szó önmaga ellentétébe csap át, eredeti célja teljesen elhomályosulván más célnak rendelődik alá: a divat céljának. Nem árt eszünkben tartanunk ezt, éppen nekünk, mai magyar íróknak, akik az előttünk járó, és lezártnak tekinthető (remek) irodalmi korszaktól – a magyar századelőtől, a szimbolizmustól – sok minden egyéb mellett felkunkorított szavakat örököltünk, magasra emelteket, díszeseket, átfülteket. A szavak divatja ugyanis lehet érdekes, jellemző, tünetértékű, nyelvileg, szociográfiailag fontos, de csak az irodalomban egzisztenciális. Az egzisztenciális szót, írói létünk közegét és anyagát most a divat felől megközelítve, és kapásból emelve ki néhány példát a hatalmas témából, lapozzuk fel először a fél-múlt (divat-) szótárát. Nézzük meg például ezt belőle:

Mámor. – A szó így egymagában is valóságos tünetcsoport. A mi számunkra már régóta használhatatlan, korához pecsételt, áthatóan (penetránsan) szecessziós. Amit pszichológiailag jelent szinonímáival együtt: kék, láz, álom, gyönyör, lelki tivornya, részegség és jelzőivel együtt: szilaj, bús, könnyes, büszke, stb., az csak utal arra a környezetre, ahonnan elvonódott, a részegségre és másodlagosan, már átvitt értelemben a szerelmi részegségre. Mindkét alapértelme jelen lehet benne, színezheti, de nem azonos velük. Azt a felfokozott lelkiállapotot jelenti, amit a századvég újra felfedezett az ember és főleg a költő számára. Mámoros viszony a világhoz, az élethez, a mámor, mint újat, jelentőset teremtő (költői) eszköz, a mámor, mint a kiválóság és az érvényesség mércéje: a századvég jellemző életérzése ez. A szimbolizmus mámor fogalma, mint felsőbbrendűségi érzés és mint ars poetica az egyik legkényesebb pont e korról való viszonyunkban. Pedig történetileg nézve is elég szükségszerűnek látszik: a győzelmes XIX. századi realizmus jól fésült másodvonala pattintotta ki viselkedésként éppannyira, mint az eljövendő nagy változások előre-jelzése. Ne higgyük, hogy megnevezését kiradírozva az irodalomból, végeztünk akár a lelkiállapottal, akár a történelmi szituációval. A művészetben (az életben) jelenlévő nem mindennapinak, megrendítőnek, tetőpont-pillanatoknak az egyik, korhoz kötött neve ez a szó, amelyet a szakadéknyi izlésváltozás okán szinte csak csipesszel tudunk felemelni. De maga az életérzés mindig is jelen volt az emberben és különösen a költőben (különböző okokból és színezettel); ha Horatius azt mondja, hogy: *Sublimi feriam sidera vertice*, magasztos homlokommal a csillagokat ütöm, vagy József Attila azt mondja, hogy: *Érzem, amint fölöttem csattog, ver a szívem* – egymáshoz (és a mámorhoz) hasonló lelki tetőpontokat idéznek. A mámorhoz az

a baja, hogy túlságosan is magasra kunkorodott. Muszáj volt, divatosan és állandóan muszáj volt mámorban úsznia a költőnek, így biztosítva egy eljövendő korszaknak a csömört.

Lélek. – Ezt a szót is utoljára a szimbolizmus jegyezte eredeti árfolyamán. Egész kultúránkat átította és nemcsak a kereszténység óta. A csodálatos versecske: Animula, vagula, blandula – Hospes comesque corporis... Marcus Aureliustól ível sokkal-sokkal későbbi tájak felé, a száznas Pszüché pedig meg sem állt röptében a legmodernebb tudományig. Vallás, filozófia, tudomány, művészet nem nélkülözhetette a szót egészen a XIX. század végéig, amikor valami történt vele. Tudományosan is megtámadták, igaz – ezért volt egy darabig tabu például nálunk –, de művészi használata is valahogy áthangolódott. Egyszerre sok lett belőle. A lélek, háromezer éves használat után, kiment a divatból. Ami elég meglepő. Remek versek távolodtak el tőlünk hirtelen, a beléjük épített szó miatt, például a Lélektől lélekig, Tóth Árpád verse. Miért? Megint a századvég hangulatát kell érintenünk, amely – e percben úgy látszik – csakugyan végpontja volt valaminek (és kezdete is valaminek, természetesen), rendkívüli módon összesűrítve, felfokozva és egy szinte észrevehetetlen árnyalattal a dekoráció felé csúsztatva kultúránk alapfogalmait. Ha meggondoljuk hány szót és milyen fontos szót irtott ki a századvég a világgöltészetből azzal, hogy felpompáztatta, mintegy „utoljára” fellobbantotta őket, elbámulhatunk. A lélekkel együtt avittá tette a szívet, az érzést, a szenvedélyt, a bűt, a gyönyört, a kebelről nem is szólva, mert az már régebben megszűnt hitelképesként szerepelni. Rendkívül jellemző változás. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a jelentett dolgok, lelkiállapotok is megszűntek a jelölő avulásával. Különösen nélkülözzük a *lélek* szót, amelyet sután és pontatlanul tudunk csak helyettesíteni; kedvencünk (divatunk), a tudat, nem azonos vele. Ez a nagy, mondhatni katasztrófa méretű izlésváltozás a XX. század eleje és közepe-vege között (izmusokkal, avantgárdal, miegyébbel), szavaink hosszú sorának ilyenfokú kiüresedése komoly figyelmeztetés. Határozottan meghaladja a divat kategóriáját. A századvég szavainak milyen vetülete mutat erre felé? Nézzünk meg egy stíluspéldát.

Kartonruhácska. – Szilágyi Géza (a „dekadens”) írja Kiss József egy verséről (egy újságcikkből idézem): „... És középkori barátok, a Szentek legendáit másolva, az iniciálékba nem festették bele térdelőbb hódolattal, imádatból jobban remegő szívvel a Szűzanya glóriás képét, mint amilyen meleg és felmagasztaló szeretettel öleli körül a poéta egy lelkében koronát, testén kartonruhácskát viselő, tüdőbajos cselédleányka vad venyigére valló, karcsú termetét. (A kis cseléd.)” – Elgondolni is rossz, mi történt volna, ha a cselédleánykának nem vad venyigére valló, karcsú, hanem csontos, görbe, puklis termete lett volna, ha nem tüdőbajos lett volna, hanem gyomorbajos. Vajon hogyan mutatkozott volna meg a korona, amit lelkében viselt? – Ez a stílus, ez a gondolatmenet (a Szűzanya glóriás képével, a kartonruhácska heves, már-már osztályharcos körülölelésével) valóságos esszenciáját nyújtja a századvég egyfajta „szociális” érzésének. Nem kell ezt külön Szilágyi Gézának, pláne nem Kiss Józsefnek tulajdonítani; egy korszak közérzelméről van szó. A szegény, de szép leánykák pártolása, a nép egyszerű gyermekeivel folytatott szerelem a költészetben nemeslelkűségre vallott, sőt társadalmi dacra; a cselédleányok-

tól a prostituáltakig terjedő részvét a szentesített, közjutalmazott non-konformizmus gesztusa volt. (Siker-prototipusa a Kaméliás hölgy.) Ugyanakkor persze volt valódi szociális és lélektani tartalma is a témának, de még mennyi; rendkívül ingoványos talajáról azonban csak ritkán sikerült a magas irodalomba emelkednie (az Édes Annában például). S ha már az ingoványnál tartunk, ott van a „mocsári lilium” jelzős szerkezet, villámgyors pályafutásával a mélabústól a komikusig. És ahogy a szegényebb néposztályokból halászó közöröm szociálisnak álcázza magát, úgy találjuk meg ezt az álcázást sok más, fontos területen. Például a hazafiságban.

Hon, honfi, honleány. – Ami engem illet: én szeretem ezeket a szavakat. Nyilván azért is, mert mesterségemmel jár a szavak latolgatása. Fájdalommal tölt el, hogy mai szövegeinkben ezek csak stilizáltan tudnak megjelenni, de „eredetiben” hatnak rám. Egyértelműen a reformkort, a szabadságharcot idézik, és mint ilyenek, evidensül megérintenek. Továbbá valószínűleg azért szeretem őket, mert aránytalanul keveset olvastam (olvastuk) a századvég másodrendű költészetét, így a honfiúi, honleányi stílus-színek egycsapásra váltak múlttá számunkra, anélkül, hogy végignéztük volna kiárusításukat. Természetesen az ilyen érzelmek nem egy kiárusítását, devalválódását végignéztük, de máskor, más szavakkal pertraktáltan. – A honról és társairól beszélve egyébként hátrább léptünk az időben. Nem a magyar szimbolizmus korszakáról szólunk, hanem a millenium koráról, ami években számolva elenyésző különbség, korszakban annál hatalmasabb (különösen világirodalmi órával mérve az időt, meggon-dolva, hogyan épül bele a fin de siècle a második császárságba, a viktorianizmusba). A nagy magyar szimbolizmus, a Nyugat vízvázlatzó hegyének mintegy háta mögé kerülve próbálom kitapogatni, mit is jelentett az a millenniumi „görgőtüzes hazafiság”, amiről már az iskolában értesültünk. A szavakon próbálom kitapogatni. Mindenekelőtt azt szűrhetem le, hogy a hon: sok. Sok van belőle. Mint előzőleg a mámból és a lélekből. Az inflációs szaporodás mindig rossz jel alapvetően fontos fogalmak, eszmék körül. A hon javára, a hont ki tönkretette, vérben a hon majd megfűlt (Zalár József), honfi szívvel áldozunk (Thaly Kálmán). Ezzel him-zé a honleány, E szóval a honfi zászlót (Tóth Kálmán) és így tovább. Annak a vallási tiltásnak, hogy Isten nevét hiába fel ne vedd, az irodalomban is mély értelme van. Közelebb lépve a témához ide szeretnék vonni még egy szót, azt, hogy:

Vőn. – Félreértés elkerülése végett: ez nem ragos főnév, hanem múlt idejű ige. Ábrányi Emilnek A magyar nyelv című 1885-ben kelt, óriási sikert aratott szavaló-verséből emeltem ki.

Ó szép magyar nyelv! Aki egyszer téged
Ajkára vőn, többé nem dobhat el!

Fölösleges mondanom, mennyire bánt igeidőink elszegényedése, a félmúlt kihalása, ez az egész nyelvi időtelenség. De ez a vőn, itt, ezen a helyen... ez fölér egy lélektani teszttel. Szívesebben idézem e téma körülírására, mint a hon bármely szinonimáját, a büszke nemzetet, a dicső szép országot. Ez a különösen erős archaizmus mindjárt a versindításban, amelyet semmi más nem indokol, csakis a poétai lángolás (verstanilag a *vett* ugyan-

úgy megfelel), hivatva van megpendíteni a téma ősiségét, magasztosságát. Meg is pendíti. Hirtelen vibrátót, sajátos rezonanciát ad a versnek. Megvan az a berezgése, mint a hangszekrénynek, ha hibás, vagy a hídnak, ha túlterhelt. A *vőn* 1885-ben szerep. Amivel egyáltalán nem Ábrányi Emil hazafiságát akarom kikezdeni, dehogyis. Sőt, ennek a szerepnek, amely közérzelem-, közstílus-, köztetszés-követelte, kiemelném dacos, szembesze-gülő, lappangóan németellenes vonását. Ha ez nem volna benne, nem is lett volna olyan népszerű. A századvégi hazafiságban van bizonyos ellen-zéki elem, mint a kiscseléd körülhódolásában szociális. A non-konformiz-mus divatját vehetjük szemügyre a *kiscseléd*, a *hon*, és a *vőn* vizsgálatá-val. Márpedig a non-konformizmus divatját nem lehet eléggé fontosnak tartani; bizonyos körülmények közt fontosabb, mint a konformizmusé. Lé-nyege bizonyos ál-bátorság. Az igazi (szellemi, emberi) bátorság legfőbb ellensége nem a megalkuvás, hanem a gyakran öntudatlan álbátorság, az igazi új legfőbb ellenfele nem az ó-módi, hanem az ál-új. Ál-bátorság: az egyik legcsábítóbb és legnehezebben tettenérhető magatartás. Ha divat-ról beszélünk, a művészetek, a szavak divatjáról, ezt az ál-újat, ál-bátrat lehetetlen megkerülnünk. Bár megítélnünk rendkívül kényes. A honfiúság lukratív nonr-konformizmussá vált a század végén – hogy egy perccel ké-sőbb új fogalmazásban megint életfontosságúvá, igazzá, újjá váljon. A *hon* szót ezért félre kellett tenni. Jelentését nem.

Ezidáig fontos szavak fontos divatjáról, illetve avulásáról beszéltem. Olyanokról, amelyeknek feltűnése korszakot, letűnése korszakváltást ké-szít elő, amelyeknek jelentése mindig új meg új szavakban, nevekben, je-lölőkben tör utat magának, mint mint új meg új tölgyfákban a tölgyfa-jelleg, léven vitális érdeket érintő. Most – záradécul – egy nem fontos szó nem fontos avulásáról szeretnék beszélni. Ez a szó a

Kacsó. – Nem általában érdekel engem a kacsó. Egy, csak egy hely van a magyar irodalomban, ahol feltűnik nekem, de ott aztán nagyon. Arany János verséről beszélek, a Fiamnak refrénjéről.

Kis kacsóid összetéve szépen,
imádkozzál, édes gyermekem.

Mindent összevéve nagy vers ez. Az a fojtott parazsa, az a fehér idillbe fátyolozott kétségbeesése. Lírában valóságos unikum: a *letelé kerekítés* verse; mindenáron kevesebbet akar mondani az emóciónál, nemhogy felfü-tené. Színültig van persze fontosnál fontosabb társadalmi, történelmi, filo-zófiai tartalommal, dátuma: 1850, a Bach korszak egyik éjszakája, hely-zete: egy gyermek imádkoztatása; ezért vált – vallásos jellege, bieder-meyeres, családi életkép színezete miatt – egy bizonyos ízlés kedvencévé, majd egy más ízlés tiltottjává. A vers első rétege kétségkívül a vallásé, második rétege a történelmi helyzeté, amely – úgy gondolom – megírá-sának kiváltója. Vessünk egy újabb pillantást a dátumra és hallgassuk meg azt a hálaadásos, sötét sóhaj, ahogyan Arany nekifoházkodik az írásnak:

Hála isten! este van megín'.
Mával is fogyott a földi kín.
Bent magános, árva gyertya ég:
Kívül leskelődik a sötét.

Vesztett szabadságharc utáni éjszaka ez, félreérthetetlenül. A szöveg amúgy is tele van politikai célzásokkal, amelyek közt, velük összefonódva él, hullámzik a harmadik versi réteg, a lelki megtörettetés *állapottá vált* drámája, amelyben, az emberi értékek megtiprásának látványában, valahogy a *hit* is többértelművé válik.

Mert szegénynek drága kincs a hit,
Tűrni és remélni megtanít:
S néki, míg a sír rá nem lehell
Mindig tűrni és remélni kell.

Ennek a többfélévé, nem is csak vallásivá s ugyanakkor súlyosan kérdőjelessé vált hitnek a refrénje az „imádkozzál”, amely versszerkezetiileg erősen hasonlít a Petőfi-refrénre: „Keblemre hajtva fejcskékjét, alszik / Kis feleségem mélyen, csendesén.” (Beszél a fákkal a bús őszi szél.) Ott, Petőfinél, a refrén pianóra fogja le a forradalmi fortissimót, itt, Arany-nál, a refrén gyermek-idillé fogja le a végső dezillúziót. De milyen boldog vers Petőfié ehhez képest. Az csupa remény, diadal, vitalitás, ez pusztán kiábrándulás; az *előtti* vers, ez *utáni*. Mintegy élet-utáni vers az Aranyé, amikor már minden megtörtént és jöváthetetlen. Csakhogy... csak-hogy ez a vers csupa biztatás is. Hit, remény, gyermek, imádkozzál. Ezért olyan különleges. Ez a vers a vigasztalás kottájából lejátszott vigasztalanság.

És ebben a szép, belső vérzéses, s oly sokáig elhanyagolt versben található a *kacsó* szó, méghozzá a refrénjében. Hiszen sok minden más korhoz-kötött is található benne, balzsam, malaszt, erény, tavaszkert, épp úgy, mint Petőfiben vagy másban, az egész nagyszerű, magyar romantikus szótárban. A kacsó azonban kiemelkedik közülük édeskés-cukros ízével. Márpedig Arany nem cukros, sose volt az. Az idő rontott bele remek versébe, és ez az, ami igazán fájdalmas. Fájdalmas az egész költészetre, minden szóbeli művészetre nézve. Kétfelől is fenyegetett a szóbeli művészet, mert lényege-közepe, minőségének záloga, a *helyesen választott szinonima* is kétfelől kezdhető ki: térben és időben. Hogy térben kikezdhető, azt tudjuk a világlírából, a műfordításból; a szavak művészi evidenciája anyanyelvi határig tart. Időben pedig... az idő uralma még alattomosabb. Titokban horzsolja meg legszebb verseinek minőségét, újjuk ízét tördelgeti, arcukat morzsolgatja. Annyi fontos, korszakjelző szó változása-avulása közepette olyan jelentéktelennek tetszik a kacsó elédese. Csak éppen kicsinységében mutat rá az általánosabbra: minden erőnkkel, az életünkkel kiválasztott lehető legjobb szinonimáink esendőségére. A *kacsó* avulása mintegy véletlen, apró balszerencse egy nagy költői műben, ami – sajnos – törvényszerűségekre int.

A törvényszerűség azonban – az avulásé, a szó-divaté – részleges. Talán csak arra való, hogy mégjobban megbámuljuk a művészetek egészének (például Arany versének) szinte érthetetlen, folyamatos aktualitását.

TANDORI IDÉZETEI, PARAFRÁZISAI

- Részlet egy hosszabb esszéből -

Az irodalomban van valami mohó, szinte rabló tendencia, mellyel nem csupán közvetlen tapasztalatokat, hanem más művészetek, tudományok, mesterségek eredményeit is különféle ravasz módokon magához ragadja és műveinek anyagává, a nyelvi szintézis részévé teszi. Ha az irodalom, mint olyan, nem lenne elvontság, hanem élő személy, akkor talán ezt a gyengéjét – ami, persze, fő erénye is – még több lelkiismeretfurdalással árulná el, de még így is, különösen a kultúra válságosabb periódusaiban, az a leplezetlen nosztalgia, mellyel mondjuk, hol a zene, hol a filozófia, a szociológia felé húz, hogy aztán sokféleképpen egyesítse a szerzett, elhódított eszközöket, erről az adottságról árulkodik.

Még bonyolítja a dolgot, hogy a hódítás iránya nemcsak aktuális irányba, hanem a múlt felé is mozog és kapkod, és az író felhasználja, feléli az irodalom szívének kedves és „kezére álló” részeit. A múlt íróinak művei – maguk is nyelvi szintézisek – így nemcsak az olvasói befogadások közvetlenségében élnek tovább, hanem, az írók maguk is olvasók lévén, az újonnan jövő alkotók írásaiban szinte reinkarnálódnak is.

Persze, a hagyomány fogalma eléggé bizonytalan valami. Írói szempontból nem csupán a „régit”, a „klasszikusat” jelentheti, hanem minden időszerűt, újat is, tekintet nélkül a mű, a forrás létrejöttének helyére és korára, műfajára és közlési közegére. Nem kívánva ezzel a „hagyománynak” egészen új értelmet adni, mindössze arra terelnék a figyelmet, hogy amikor – tegyük fel – egy író hosszasan nézeget valamely hajnali ködben hangicsáló madarat, de aznap olvassa és netán fordítja is jeles szerzők műveit, képeket néz, olyan tudományos folyóiratot vagy könyvet tanulmányoz, melynek semmi nyílt összefüggése nincs a madárral meg az olvasott irodalmi szerzőkkel, akkor számára mindez és még sok minden más is, kész dolog, mindezek: forrásai. Akár feltárja ezt írásaiban és ezzel mintegy témává teszi őket, akár nem.

Tandori nagyon nyílt és fontos ügyet csinál forrásaiból és tudatosan teszi. Ám ennek, ha úgy vesszük, esztétikailag nincs se jó, se rossz értéke, mint ahogy annak se, hogy valamely író nyíltabb vagy burkoltabb módon képviseli a tudatosságot. Már első verseskötetében számos dedikáció szerepel, a másodikban inkább a címekben van sok névutalás, a következők pedig szinte már telistele vannak mottókkal és idézetekkel, személynevekkel és művek alakjaira történő rámutatásokkal.

Benne él egy társadalmi és kulturális miliőben – tágabban a magyar és az európai kultúra jelenében – és az, hogy mit választ, őt is, környező világát is jellemzi, anélkül, hogy rögvést minősíteni is kellene őket ezáltal. Választott és részben általa bemutatott forrásainak – és itt a művi (irodalmi, művészeti, tudományos) forrásokról és nem az életbenyomásokról van szó – személyes egysége van, melyet az idevonatkozó utalásokat csokorba kötve és kibővítve az alábbiakban jellemezní fogunk.

A meglehetősen sűrű anyagban egyszerűsítő rendet, áttekintő csoportokat kell teremteni, hogy a fő vonalak érzékletessé váljanak. Ennek egyébiránt az a természetes és általános nehézsége, hogy Tandori maga is változik, és amikor továbblapozunk műveinek kalendáriumában, feltűnik: legfontosabb kulturális referenciáinak hálózata is némileg módosult. Ugyanakkor: állandóság és makacs

stabilitás is mutatja magát. Az áttekintés praktikumának érdekében csak „fő körök”-ről – jelezve, hogy mindegyik nyitott a többi felé.

Arról fogalmunk sincs, hogy Tandori egyáltalán végzett-e logikai, matematikai, szemiotikai stúdiumokat – dehát az autodidavissal minden alkotó él valamilyen mély és széles módon (egyik alteregójáról, D’Oréról egyébként a szerző azt írja, hogy atomfizikusnak készült). Mégis kétségtelen, hogy egy olyan kultúra éggömbje alatt élve, melyben ezeknek a tudományoknak, gondolati eljárásoknak igen nagy, mondhatni élenjáró szerepük van, a tudományos inspirációt, mely írásaiban a tárgyalt időszakban is érvényesül, nem lehet kizárni.

A szövegszerkezet mozgásában, a metanyelvi elemekből formálódó struktúrák építésében mindenképpen megmutatkozik egy „logisztikus” észjárás. Különösen az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötet verseiben jelentkezik élesen ez a készség, de talán nem tévedünk, amikor a zárt szonettformának, mint „lejátásmódnak” a gazdag variációit, és általában a játékformáknak (sakk, kártyajátékok) a művekben való gyakori szerepeltetését is egy ilyen irányú személyes készség és vonzalom megnyilatkozásának ítéljük.

A legutóbbi prózakönyvekben még valami feltűnik, s ha ezt a tudományos forrást élettannak vagy földrajznak neveztük, akkor túlságosan elvont kifejezést használunk: élőlények – emberek, állatok, növények, dolgok – viselkedéséről, helyzetéről hirt adó idézetek jelennek meg mind sűrűbben. S míg az előbbieket – a sportjátékok, a logikai formák – mégiscsak elsősorban a vers- és prózaformák irányába nyílnak, ezek a „lényekről” szóló ismeretek inkább az élet- és világkép bensőségéhez, etikumához kapcsolódnak.

A művek más, arisztikus forrásaira menve át, a következő körben egy igen nagyfokú képzőművészeti ihletést, hódítást kell szóba hozni. Itt, mint majd az irodalmi hagyomány-alakoknál is, akadnak kevésbé fontosabb, tartós szereplők, és vannak személyek, – nevek – akik hosszabb időn át, több írásban is megjelennek, makacsul visszajárnak. Paul Klee és Kondor Béla: személyiségük, emberi-művészi etikájuk a költői én és a világ relációjában a látás és a látvány megformálásának „maximáját” képviseli. Mindketten, a svájci és a magyar művész ugyanakkor a piktúra gyengéd, feszesen, keményen lírai formateremtésének ambivalenciáját képviselik, s egyúttal egy tartós következetes kreativitást is, ami Tandori írói etoszához igen közel állhat. Kleeről írja egyhelyütt: „Megfigyelésekből leszűrve és elképzelések által ösztönözve jön létre képe: látásból és nézésből.” Am a képzőművészeti fogékonyságot nem is annyira művek, mint inkább a nyelvi megformáláson belüli általánosabb, vizuális karakter jelzi.

Talán elég néhány címben is jelentkező motívum-forma említése: lépcsők, vízköpők, vízjel, domborítás, halottas urna két füle, kotyogó kő egy korszóban, kiállítások „termeiben” elhelyezett versművek, filmforgatás és forgatókönyv, ívsor – jelezve: egy, a téri viszonylatok „szellemét” megragadó elme igyekszik itt az irodalom területére átlátni a modern vizuálitás felfogásmódját.

Érdekes módon – legalábbis hosszú időn át – a zene, mint külső alluzív forrás (nem a művek belső, nyelvi „zenéjéről” van szó) ritkábban szerepelt: az *In memoriam Antonio Vivaldi* (1963) c. korai vers és a legutolsó kötet sok, blues-ról írt szonettje, sőt ciklusa – *Hard bop* – között inkább talán csak a zenei formák (prelúdium, fuga, rondó stb.) képviselik ezt a vonalat. A prózakönyvekben a modern zenei lemezek többször is feltűnnek (*Varése*, blues-ok). A zenei – mint a leginkább áttetsző és tiszta – művészi közlés mód a költészet „létalapjaként” és „nosztalgiájaként” azonban állandóan jelen van, s Tandori medvéinek, madarainak kommunikációjában is nagy szerepet kap.

Itt értünk a – kissé szélesebb értelemben vehető – írott művekhez, melynek tágas köre Tandorinál jóval többet jelez, mint pusztán tradíciót. Irodalmi nevek és utalások szerepelnek természetesen nála a leggazdagabban, márcsak azért is, mert ez az író „saját szakmájába” vág. Ez a jelenség, mely Tandori műveit sokkalta jobban átszövi, mint az az ismerős eljárás, hogy a költők egységes verseket személyeknek dedikálnak, sok kritikai félreértésre ad alkalmat. A szokottnál sokkalta személye-

sebb viszonyt képvisel ugyanis, és az a kifejezésünk, hogy „nyíltan tárja fel forrásait”, lényegében egy érzelmi gesztust mutat fel, melynek értelme körülbelül ez: „Én ezeket a szerzőket, írásokat, irodalmi alakokat szeretem, nagyra tartom, hozzám közel állnak, szinte beszédes viszonyban vagyok ezekkel a szellemekkel, nekem fontosak. Mint bárkinek bármi, amit személyesnek érez, amit „örökölt”. Személynevük, műveik idézett töredékei: képek „őseim”, írói elődeim tetteiről”. – Így lehet fontos és jelentős bármely más szakembernek egy szerszám, egy mesterektől tanult fogás, ami a munkája közben visszajár.

El kell-e háritani a gyanút, hogy szerzőnk „irodalmi író”, aki „vájtfülű módon” érthetetlen és az olvasó számára kibogozhatatlan összefüggésű idézetekkel dolgozik? Igen, el. Szép, világos – bár mozgó – rendszere van a közléseinek és annyit mond a vonatkozó dolgokról, amennyit abban az esetben kell mondani, ha valaki úgy tartja: számára az irodalom tiszta, bensőséges és fontos ügy, és ebből nem kíván titkot csinálni. Lényegében ennyiről van szó, és semmi másról.

Tandori irodalmi alakjairól azonban érdemes „névsorolvasást” is tartani. Külön csoportba oszthatók az állandó és erős fényű csillagok és azok, akik egy-egy időre tűnnek fel mégha erős sugárzással – az érdeklődés és ezáltal a művek egén. Másfelől azonban érdemes lesz eltüntetni egy irodalmi „választófalat”, jónéhány esetben ugyanis nem az alkotók, az írók, hanem egy-egy mű alakjának az arca a fontosabb. Van még egy finom külön megkülönböztetés: közeli, élő – magyar – költők és írók csak műveik idézeteivel – mottóként, citátumként – jelennek meg, a szubjektivitás révén is eleveneket Tandori nem változtat írásában „szellemalakokká”. (Talán csak egyetlen kivétellel: az *Evian: Emlék egy sí-s más korszakból: líftrónbeszéd* című játékos vers közvetlenül is Weöreshez beszél).

Shakespeare Hamletje, a legelső könyv címében is megjelenő kulcs-személy. A későbbiekben hasonlóan centrális lesz Samuel *Beckett* két figurája, Murphy és Krapp, tovább Jerome D. *Salinger* Glass-testvérei. Ennek a legszemélyesebb kötetnek van egy filmből származó alakja is: Henri Colpi: *Ilyen hosszú távollét*-ének főhőse, Langlois, a clochard. Franz *Kafka*, Rainer-Maria *Rilke* és *Kosztolányi* Dezső: nevük személyiségüket és munkájukat együttesen jelzi. Robert *Musil* kettős személynél is jelent: önmagát és *A tulajdonságok nélküli ember* hőst, Ulrichot. A mai magyar mesterek közül *Weöres* Sándor, *Ottlik* Géza és *Jékely* Zoltán van legtöbbször „jelen”. *Rilke*, *Arany* János és *József* Attila inkább „rejtőzködő szelleme” és Evelyn *Waugh* egyik regényének medve-alakja is idetartozik.

Az említettek meg az említetlenül maradtak sorában egyaránt szerepelnek olyanok, akiket Tandori fordítóként is megismert és olyanok, akik olvasmányai-ból léptek elő. Nemcsak költők, dráma- és prózaírók – s az utóbbiak mintha többben is lennének. Ám a legszemélyesebb ihletők és mércék többségével XX. századi írókkal jelez kapcsolatot – elég beszédesen.

* * *

Hogy megrajzolhassuk azt a módszert, mellyel ez a „citológia”, az utalások és parafrázisok rendszere kiépül Tandorinál, előbb egy másik gondolatmenetet, műveinek egy másfajta jellegzetességét feltáró vizsgálódást is ide kell vonni.

Kezdjük az irányok megrajzolását avval, hogy 1969–70 óta Tandori változatos dolgaiban az írott mű írott voltának nagyon következetesen erős hangsúlyozását lehet észrevenni. Határozottan, bár nem elsőként szakít bizonyos irodalmi hagyománnyal. Pontosabban: egy látens megegyezés-félével, mely szerint az irodalmi mű verbálisan egyenértékűen visszaadható. E kulturálisan indokolt, ám kompromisszumos feltételezés értelmében az olvasható és az elhangzó közlemény nagyjából egyenlő értékű közlés. Noha sohasem volt ez egészen igaz, a figyelem átalában – és tegyük hozzá: joggal – mégis elsiklik afölött, hogy a szaválás, felolvasás során mégha az írásmű némely vonatkozásban gazdagodik is, számos tekintetben csönkul.

A zenei kotta és az annak alapján elhangzó zene analógiájára olybá vehető, hogy az írás kotta-képének olvasására – elvben legalábbis – minden olvasni tudó

képes, elmondására, fennhangon történő „elzenélésére” pedig csak módjával, és aki nem színész, az nem is fejleszti, gyakorolja ezt a készségét. És ha tud olvasni, akkor *nézve* olvas, tehát a „zene kottaolvasás szerinti” néma felfogásához van szokva, és ha mást nem is, a világban sokféle feliratot, jelet néz és olvas. Emellett jelenleg sok minden ébren is tartja az emberek vizuális érzékenységét.

Tandori szakítás-pontja ott van, hogy lemond írásainak ekvivalens auditív lefordíthatóságáról, és az így felszabaduló lehetőséggel élve felerősíti az írás lát-hatóságában – a kottaképben – rejtőző adottságokat.

Csillagok, jegyzetek, zárójelek, számozások, kis- és nagybetűhasználat, a kieme-lés és idézés variációi, párhuzamos futtatás, idézőjel: ezek az írott nyelvi jelek, me-lyek voltaképpen mind síkváltásokat hoznak létre, a szöveg gesztikulatív tartománya-ként foglalkozhatók össze, és jelentőségük hasonlatos ahhoz, amit az eleven hangos be-szédnél az ún. metakommunikatív jelzések – a kéz- és az arcmozgás, a hanglejtés, a testtartás stb. fejeznek ki. Az érzékelések különös kapcsolódása révén szinte azt is lehetne mondani, hogy Tandori gesztikulatív írásjelei is „hallhatók”, de mintha a szem fogná fel a közlés finomszerkezetének ezeket az apró hullámait. A látnas, hangzó adottságok uralmának megtörése és egyfajta absztrakt – mert a nyelv maga absztrakt! – vizuális beszédmód érvényesítése talán csak egy olyan közle-kedőedény rendszerhez hasonlít, melyben a folyadék az egyik száron látványosan felszökik. Igaz, már ez is – jelenkori fogékonyságuk ráébredésével – a kifejezés-mód aktualitásához járul hozzá.

Azokat a kérdéseket ne is bolygassuk, hogy az írásos alkotások korábban is megvolt vizuális vetületei, mint például a látható tagolás (versszak, fejezet stb.), meg egyéb hallásos kifejező-eszközök (ritmus, rím, refrén stb.) hogyan kerülnek így át a szöveg kifejlésének belső folyamatába, és azt se, hogy így az emlegetett képzőművészeti ihletésnek is – ebből a szempontból, – milyen más jelentése is adódik.

Teljes irodalomtörténeti háttérrel is jelezhető viszont annak a lite-rális hagyománynak a bűvőpatakja, mely írásképpel, betű-formákkal, látható gram-matikai alakzatokkal és az ezekhez kapcsolódó játékos szellemben váj mintegy medret magának. Tandori nem csupán eltér, be is csatlakozik a tradíciónak abba az ágába, melynél ez a képesség az átlagosnál élesebben mutatkozik. Ami régebbi korokban, úgy tűnik, szinte sohasem került a „magas irodalom” régióiba, inkább csak az alkalmi invenció terepének látszott (intarzia, anagramma stb.). Az újabb történeti stúdiumok azonban egyre többet hoznak felszínre eme, a kortársak által tán inkább különcségnek, furcsaságnak tartott formákból. A XVIII. végétől, a XIX. század elejétől támadnak határozottabb ilyen irányú vállalkozások. Főként a francia és az angolszász irodalmakban. És nem is csak a költészetben, hanem a prózában is. A levélregény „látható montázsát” és *Sterne: Tristram Shandy...*-jét, e két példázatos mintát érdemes említeni. *Mallarmé* későbbi magányos költői vállalkozása, enyhén szólva, nem nagy port vert fel, ma is ismertebbek a XX. századi képvers-fejlemények, mondjuk, *Apollinaire*-ig visszamenően. Tandori szövegfor-málása mégsem ebbe a kép-verses származási vonalba tartozik, hanem inkább oda, mely talán *Sterne* regényére megy vissza, és nyoma *Caroll* Alice-regényében és magyarul kiadatlan gyerekekhez írott leveleiben, *Milne* Micimackó könyveiben bukkan elő.

E művek közös vonása, hogy prózát és verset hoznak „egy kalap alatt”. Mi sem bizonyítja jobban a tradíció sokarcúságát, mint az, hogy a „képként is visel-kedő” írásos mű kapitalis nagymestere, *Joyce*, és munkái közül különösen a *Fin-negans Wake* (kezdő és zárósort Tandori *A test és a lélek* című verskompozíció-jába is beleszővi) meg e. e. *cummings* írásképileg felbontott lírai versei milyen távol állnak egymástól, – nemcsak műfajuk, szellemi karakterük tekintetében is. Hát még *Weöres*, – aki szintén említendő, – ilyen jellegű munkái bizonyára azok közé tartoznak, melyeknek Tandori nekivethette a „hátát”. Ez is érzékeltetheti, hogy olvasói (*Joyce*, *Weöres*) és fordítói ismerkedés (*cummings*) egyaránt hoz-

hatott sugallatot. Am az írás, a textus hangsúlyos önmagára mutatása Tandorinál tovább is vezet...

Egy széles értelmű kulturális törekvés irányába: „Megalkotni a könyvet!”.

A „könyvet”, mint költői-írói célpontját a jelek szerint az 1970-es évek derekán fedezte fel. Inkább talán az újrafelfedezés, a lehetőségre történő ráébredés a jó szó.

Ebben a beállításban a könyv nemcsak materiális valami, mégcsak nem is egyszerűen egy közlési, megjelenési forma, hanem több annál. Kultúránknak, melyben nemcsak élünk, hanem melyet tovább is művelünk, a könyv szellemi alapdolga. Vagy – legalábbis azzá lehet. Ezt a kivételt jellegét korunk inkább csak érzi és tudja (minden „galaxis-elmélet” ellenére), de ezt a keresztény civilizációból és transzcendens világnézetből kiszakadt evilági ember még nem teljesítette be. Írók és képzőművészek részéről történtek és történnek kísérletek, hogy a könyv újra „könyv” legyen, és ismét elnyerje azt a teljes szerepét, – mely foglalat és szimbólum is egyben, – s melyet talán a középkorban töltött be utóljára. A „Liber” új minősége azonban nem jött még létre – vagy legalábbis nem tudunk róla –, és lehet, hogy sok meddő vállalkozás és idők múlása szükséges ahhoz, hogy egyáltalán létrejöhessen.

Eddigi köteteiben, melyek persze még nem igazi „könyvek”, Tandori csak az alapmunkálatokat végezte el talán, de ennek a pozitív iránynak a figyelembe vételével a radikálisnak látszó újítás és a határozott hagyomány-követés is fontos, érdekes beállítást nyerhet.

Nem kell vitatni, mert ez szerzőnk személyes meggyőződése, „hite”, hogy minden forrás: tiszta forrás lehet, abban az esetben, ha odaadással és mintegy életünket-munkánkat jelentve kerül a forrás „vize” a mű áramlásába. „Forrásról” a korábbiakban szűkebben, kulturális forrásokként beszéltünk, itt meg ez a még szellősebb, tágasabb képi értelme jön elő: mindent jelent, ami a megnevezés révén a műbe kerül.

De a szellemi, művi forrásoknál is további egyszerűsítést és egységesítést lehet végrehajtani, megmutatva, hogy az útnak két változata van. Vagy áthasonlítjuk, azaz személytelen források, formák ideáját egészen magunkévá tesszük, velük magunkat mintegy teljesen azonosítjuk (képzőművészet, zene, versformák, logikai formák), vagy – megtartva az átvett személyességek zárt, és teljes voltának és a javunkra fordításnak a kézjegyét (név, idézet, parafrázis) – citátumként és citátumok sorozataként élünk velük.

Már talán mutatkozik, hogy a „könyv” Tandori által próbált egyedi lehetőségén belül az áthasonlítás és az átvétel ügye hogyan kapcsolódik a textus vizualitásának és „mikrobarázdás” felületének minőségéhez. Azért is törekszik – általunk síkváltásoknak nevezett módszerekkel – a közlésben nagyfokú pontosságra és hűségre, hogy az egyes pontoktól el lehessen jutni egy megadott referencia-hálózat útvo-nalán keresztül a kötet egész horizontjára. Ahonnan más – saját és nem saját – könyvek horizontjára is el lehet látni...

Az elemi jelek, a közvetlen szó és a mondat szintjétől való továbbvezetés tulajdonképpen már az 1969–70-ben írt az Egy talált tárgy... c. kötetben is megfigyelhető: a művek egymásra nyílnak és a miniatűr formák, jelek, szempont-mozgások, a tartalom kisebb egységei a könyv más helyein is rezonanciákat ébresztenek. Egy cím utáni csillag-jelzéshez kapcsolódó zárójeles jegyzettől, például, miközben önmagába visszahajló ív rajzolódik a szöveg zárt teste köré, a szemlélet a kötet vagy más kötetek címeihez, csillag-jelzéseikhez, zárójeleikhez, jegyzet-függelékéhez röppenhet el, és így a befogadás során tehát bizonyos tekintetben „mobil-ként” lehet használni a közölt anyagot. Ennek a személyes zárt és mégis nyitott szellemi produkciónak a mozgásvonalai a könyv-horizontok szélén vesznek el. Nem minden-mindennel függ össze – hanem hasonszórú tartalmi-kifejezésbeli hatások hasonszórúkkal.

Egységnek véve – noha különbözően viselkednek – a címetek, mottókat, szöveges idézeteket, parafrázisokat, hasonló dinamikai vonalak tűnnek elő; az írások litániázásának egy tágas ritmusú előre és visszajátszása, rimelése, refrénmozgása.

A variációs ismétlődés egyik sokat szereplő, fontos citátum anyaga például *Beckett* monodráájának, *Az utolsó tekercs*-nek néhány sora; erre, illetve Krapp alakjára Tandori *A tekercs* című versétől kezdve több alkalommal tér vissza – versben, prózában. Az „*Itt éjszaka koalák járnak*”: már a kötet cím is idézet, a könyvben meg van adva, honnan, és itt az írások egyik kiemelkedő anyagát, ha lehet, méginkább az idézetek képezik (*Rilke*, T. S. *Eliot*, a *National Geographic* magazin képszovegei, leírásai stb.), játékos, egyáltalán nem rejtvénytű, hanem pezsdítő és önironikus ragyogással. Azt is jócskán alkalmazza itt, amit *A test és a lélek*-ben próbált először, az intarziát, az önidézet, a saját szöveg továbbfejtő, újraszövő eljárását.

Ilyen és ehhez hasonló kompozíciós tényezők fokozatos megjelenése és megerősödése hozza előtérbe nemcsak a könyv írói megszerkesztésének, de egységes ihletésének fontosságát. „*Tapasztalatom szerint – írja a Még így sem című vers-kötetének szerzői megjegyzésében – a verskötetírás kezdeteinél tartunk; bár serkenténé ezt az egyetlen folyamatot e könyv néhány kezdeménye, melyeket csaknem kivétel nélkül, a szerencsének köszönhetek magam is. Legfeljebb a szerencse irányát kényszeríthetjük; jöttét aligha*”. Szerény és választékos szavak: a törekvős önszemélyen túli fontosságát és a véletleneket hangsúlyozza. Am véleményünk szerint, amit mond, nemcsak verskötet írására, a párhuzamos prózai munkák – mondjuk: novellák – gyűjteményeire is áll.

Ha tehát azt a „könyvet”, melynek lehetséges megteremtése igyekezet tárgya, a legutóbbi verskötet felől vesszük szemügyre, akkor az látszik, hogy ebben nagyon sok a tárgyias, epikus vonás (a szonettek napi datálása is ide tartozik). A részletek – a versek – nem vesztik el esztétikai egységüket és különállásukat, sőt a költő sokféle módon törekszik őket minél inkább a pillanathoz kötni, de az egy belső és megkomponált folyamatba, a lélek alakulásának átfogó dokumentációjába is állnak. (Érdemes megemlíteni, hogy *Jékely* és *Vas* – épp Tandori által is reflektált – költészetében is megvan ez a tendencia, *Weöres* verset és prózát tartalmazó *Pchychéje* pedig epikailag is remek; Tandori törekvése tehát még a magyar irodalmon belül sem egyedülálló.)

Nem tekintvén a nyílt személyes ihletést a modern prózától idegennek – miért is tekintenénk annak? – a *Miért élnél örökké?*-t elbeszélőprózánk nagy figyelmet érdemlő, autonóm módon megvalósított epikai műalkotásának kell tekinteni. A Tandori-D'Oré névváltás nem egyszerűen egy „nyílt rejtezkedés” jegye, hanem a perszonalitás tárggyá tétele, hiteles feltárással; az „én” egy intellektuálisan is gazdag „önéletrajzi forrású” epikum hőseként jelenhet így meg – érzelmgazdagon, de nagyfokú objektivitással. Ebben a könyvben a források megint csak sokfélék és sokarcúak. Tetemes részüket és nem is csak irodalmi forrás-mintákat a korábbi költői munkák során „derített fel” a szerző – a szótárcikkelytől és útikönyv-képsortól a játékszelvényen és táviratszövegen át a tervpályázatig és a konstelláció-leírásig – sokféle kulturális közlésmód keretébe hozva személyes és tárgyszerű közlés kettősségét. Ilyen és ehhez hasonló eszközökkel az elbeszélésekben is sokszor lehet találkozni.

Ha mármost azt kérdezzük, hogy az emlegetett „könyv” lehetőségek előtt áll-e valamilyen újkori minta, akkor talán zavarba ejtő módon két „könyvformátum” alakzata merül fel. Az enciklopédia és a regény. Mindkettőből is a múlt századi nagyformák, melyekben – kettejük között megosztva – az objektív és a szubjektív szempontok gazdagsága mégiscsak totális módon igyekezett érvényesülni. Ez az enciklopédia- – és ez a regényforma ma már történelmi: nem hozhatók vissza, ma lényegesen más helyzetben és keretben dolgozik az író. És a személytelen tárgyilagosságnak és a széleskörű tudásnak azt az igényét, mely valamikor még érvényes lehetett, el kellett vesztenie. Am megmaradt és nyílik az intenzív, a befelé hatoló irányba vivő út. A személyes körü teljesség epikus enciklopédiája. Mely ezt a személyességet a lehető maximális tárgyilagosság képében igyekszik bemutatni, érzelmgazdagon és intellektuálisan széles látókörrrel – ezek együttesében közvetítve erkölcsi tanítást is.

Margó

Hasznos időtöltések. Ülök a bimbó előtt, szemem láttára
feslik virággá.

*

Madárhang 1979 tavaszán. Csipogás van, ének nincs.

*

NOVALIS: Die neue Welt

*A lét álom, álom a lét.
S ami már rég feledve,
mintha csak közeledne.*

*

KÉSŐ RÓZSA

*a szirmok széle csorba
e rózsza porcelánból*

*

Sárika néni (73 éves) bölcsességei:

1. Minden nélkül megvagyok, ami nincs.
2. A halálról szólva „úgy készülök *arra*, mint egy ünnepségre”.

*

Helymeghatározás. Rózsa Sándorról beszél egy kékkúti kislány: „A csendőrök a kocsmában találtak rá, ami ma az orvosi rendelő”.

*

PILLANATOK

1

*Az álom néha hoz egy ismeretlent.
Sohasem láttam.
Rá ismerek.*

*Milyen sápadtan égő pillanat
a rádöbbenés:
a többi csak rész volt
ez az egész*

*

SALAK

*salakozzák már a pályát
elhangzanak vezényszavak
hatodiknak, hetediknek
beérkezni nem is szabad*

*akkor már jobb oldalt állni
még jobb a tüvön feküdni
megszámlálni a lámpákat
csillagokba elmerülni*

*csillagokba szenderülni
megszámlálni mennyi lámpa
elaludni a salakon
vörös salakos a pálya*

*

Nyár. Tükör-cserepek a levelek. Zöldek tükrözik a zöldeket.

*

*Rádió Wien felveti a kérdést, mi fontosabb a gyerekeknek,
a televízió vagy a szülők? A kérdésre, mi rosszabb, ha a televí-
zió romlik el egy hétre, vagy a szülők utaznak el ugyanennyi
időre, a gyerekek 50 százaléka azt felelte, inkább utazzanak el
a szülők.*

*

KÉPKIALLÍTÁS ITALIÁBAN

*itt is, ott is didereg a lélek
a kritikák ösztövérek, gyérek
nem vesznek képet a torinói népek
túl havon, csatakon és lucskon
sehol se jó, de mégis otthon*

*

Legszebb vár a kártyavár, kár, hogy gyenge lábon áll

Sárika a testet öltött Hófehérke. Haja holló, arca hó, ajka vér. El is vitte egy zimankós éjjel a gonosz mostoha.

EMILY DICKINSON: Legjobb percünk...

*Legjobb percünk, ha tartana,
nem kellene a menny.
E perc-szerzés kockázatos,
kezesség semmisem,*

*kivéve sarkallónak,
ha kétség, kábulat
fog el, itt tartaléknak
az égi pillanat.*

*A fenti adomány,
ahogy jő, elvonul
s hagyja a lélek termeit
bútorozatlanul*

MÓRICZ ZSIGMOND ÉRKEZÉSE

Jöhet még valami jó Galileából? Kizöldülhet a száraz fügeág? A század fordulója táján többen hitték, hogy nem. „Szürkék és tehetségtelek iskolakönyv-poézise volt a színen”, „kint az élet rétvén a lebunkóztak tetemei”, néhány tegnapról maradt óriás, „utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben”. Mikszáth is keserű legyintéssel fogalmazott: olyan kívül-belül bedült kerítésű kerthez hasonló a magyar irodalom, amelyben nem ültet, nem gyomlál senki. Jelenhetnek meg művek; a kutya sem ugat utánuk. Íróra is csak úgy van szükség, mint jobb házaknál a macskára: egyet-kettőt megtartanak, a többit vízbe lehet fojtani.

A helyzetkép igaz volt. Annál öröndetesebb, hogy ebből a mélységből pár esztendő múlva ritka szép magaslatra érkezett a századelő magyar művészete; igazi európai magaslatokra. Akik ezt a nagy művészetet lírában, epikában, zenében megteremtik, Mikszáth keserű látlete idején még többnyire diákok. Vidékről, a Partiumból, a Felvidékről, a Tisza mellől, Erdélyből, a dunántúli szőlősdombokról vagy a palicsi tó mellől jönnek a fővárosba. A fővárosba, Budapestre, amely épp azokban az esztendőben válik igazán világvárossá. Csadálatos esztendők voltak: az induló fiatalok világhódításra indultak, minden területen újat kerestek, s páresztendő alatt félévszázados késést hoztak be. 1908-ban már indulhatott a Nyugat. Már megszületett az új magyar vers. Már megszületett az új magyar próza. Már együtt volt, s együtt indult újabb magaslatokra a Nyugat nagy nemzedéke.

Ebben a nemzedékben, már a Hét krajcár megjelenése után bizonyossá vált, hogy a próza területén Móricz Zsigmond képviseli – mint Németh László mondta – a „leggazdagabb tartományt”, az Alföldet. Üri-polgári társak között a népet, s a meglehetősen ható baudelaire-i mérgek között az egészséget; tudatosan. Hozzájuk tartozott, velük vállalta a közösséget, de a művészet korszerű magasára más úton érkezett, mint a legtöbb kortársa, s további művészi útját, megoldandó feladatait is több tekintetben másképp képzelte el. Nem akart semmilyen divathoz kapcsolódni. Mintha a kortársi magyar- és világirodalom modernnek mondott tendenciáit is azért figyelte volna mindenekelőtt, hogy tudja, merre ne menjen, hogy a maga írói világát minél következetesebben megteremthesse. Mert a maga útján járni.

A kor, amelyben íróvá érlelődött, művészileg is nagy zajlású volt. Minden tehetség az újat kereste; az újat, az eredetit; mégpedig gyakran mindenáron. S általában nem a realizmus, nem a nemzeti hagyomány továbbfejlesztése útján, hanem az irracionális irányában. A realista törekvésű idősebb és ifjabb írók – Ibanez, Wells, Shaw, Galsworthy, Barbusse, Jack London, Heinrich Mann – a kor tudatában nemigen számítottak modern íróknak és követendő példáknak; munkásságuk elszigeteltnek tetszett, mintha a realizmus folytonossága meg is szakadt volna. A natura-

listák már szinte mind „megtértek”. Újjáéledtek a romantikus célkitűzések, felfedezték a német romantikát, a kísértetjárás, az álom és csoda motívumait, a borzongást és a titokzatosságot. A kor magyar prózájában is nagy volt a mozgás. Novellisták serege kereste az újat, a kifejezőt, a különöst, elsősorban – mint akkor Európa-szerte – a formában, a nyelvben, a hangulatban, a groteszk és különös vegyítésében, az operai hangzásban vagy éppen a zenei felépítésben.

Móricz Zsigmond is tudott ezekről a törekvésekről, de ő más irányban vélte a maga útját. Az életet, a valóságot akarta megírni; művészetét a klasszikus hagyományokból kiindulva kívánta megteremteni. Makacsul; eltökélten. Makacsságáért a szükségesnél többet is adózott a keresés éveiben, de végül is fényesen győzedelmeskedett. Azt a novellát, azt a regényt, azt a modernséget teremtette meg, amelyet legszebb vágyaiban elképzelt. Művészetében a magyar próza régi törzséből hajtott ki az új novella. Érdekes jelensége irodalmunknak – már Kassák Lajos észrevette –, hogy a Nyugat előtti népies-konzervatív költészetet elfűjték a szelek, szinte nyomuk sem maradt, de Mikszáthtól, Tömörkénytől, s részben még Gárdonyitól is – a Nyugat prózájához is vezettek ösvények, illetve utak.

Móricz Zsigmond szemléletében és művészetében – szóltunk már erről – a parasztábrázolás Mikszáth-, Gárdonyi-, Tömörkény-vonalán indult, az ő technikájukat fejlesztí és csiszolja modernebbé és plasztikusabbá, művészibbé és egyszerűbbé. Tárgyában, a cselekmény fejlesztésében, a hang életszerűségében az elődökéhez hasonlatos. Művészetébe beolvaszt minden előzményt; egyéni kincsévé válik minden nagy örökség: Jókai ragyogása, Mikszáth humora, Gárdonyi individuális látása, Tömörkény élő hangja, Arany „pompázatos népi koloritja”, s mindaz, ami az elődöket kedvelté, olvasottakká tette; és a nagy művész határozottságával elhagy mindent, ami az ősök művészetét, reális ábrázolását terhelte: Mikszáth himező romantikáját, Gárdonyi szentimentális pepecselését, Tömörkény néprajzoskodását. Az ősök sokszor adomákból, ötletdarabokból álló, s még többször humoros csattanókba forduló elbeszéléseiből, rajzaiból kiindulva megteremti a maga kellemesen karcsú, szűkszavú, majdani szociális mondanivalója számára is alkalmas novellaformáját. S ha tárgyában, a cselekmény fejlesztésében, az elmondó hangban továbbra is az elődökre emlékeztet, a szándékot cselekményre erősítő társadalmi és lélektani motívumokat egyre inkább a modern, szociális és lélektani látású írók szerint választja ki és ábrázolja. Mikszáth humorával, Gárdonyi filozófiai elmélázásával és Tömörkény részletekbe ragadó szemléletével szemben a teljes realitásban keresi az eredetiséget. S a naturalizmus segítségével, a szociális szemlélethez elérkezve meg is találja. Akkor, amikor a koldustól elfogadja a hetedik krajcárt. Nem azért, hogy a koldustól elvegye a botot, de mert a koldus is ember. S ezzel a szemlélettel már minden élményét és felismerését megírhatta. A teljes valóságot. S mikor a valóság fontos kérdéseit íróként megfogalmazta, megtalálta a korszerű modernség útját is. Igazolta: minden fantáziánál gazdagabb az élet. A klasszikus formák újrafogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők. A jól értelmezett egyszerűség igazi nagyvonalúságot adhat.

Más volt ez a modernség, mint amit a század eleje keresett. A kortársak közül legtöbben úgy vélték – itthon és a nagyvilágban is –; a paraszti tárgynak nincs már művészi jogosultsága, nincs a realista népi hang-

nak sem; az új novella csak a nagyvárosok polgári világába vagy perifériájára vonulva szabadulhat meg a konvencióktól. Korábban Móriczról is legfeljebb vállveregetve szóltak a kávéházakban. Mosolygással: pörge kalapban, csizmában jár, s debreceni tájszólásban irogat. A *Hét krajcár* novelláira már mindenkinek oda kellett figyelni: mintha csakugyan a bibliai száraz fügefa hajtott volna zöld ágat az új idők termékenyítő hatására. Alig van jelentős írója, kritikusa a kornak, aki ne köszöntötte volna Móricz művészetét. Schöppflin Aladár, Lukács György, Kosztolányi Dezső írt többek között a *Hét krajcár*ról, s az ünneplők élén Ady ölelte magához legforróbban a novellák fiatal íróját, mint kedves kenyeres pajtását, aki „egyedül fölér egy forradalmi szabadcsapattal”. Aki megtalálta a valóságot, az életet. Aki megtalálta a magyarságot, amelyről sokan azt hitték – hogy már nincs is.

A megérkezett Móricz Zsigmondot szinte teljes elismerés fogadta: a hagyományos ízlés a témáiért üdvözölte elsősorban, az új irodalom ragyogó művészete előtt hódolt; de ebben a hódolatban a téma polgárjoga is elismerést nyert. A móríci művészet életes frissége magával ragadta a századforduló dekadens hangulataiba belefáradt közönséget is. A kortárs írókat is. Ebben a „gyöngeségekre, ideges stilizálásokra, érdekes és különös grimaszokra hajlamos korban” tudták értékelni az erős idegzetű, nyugodt agyú, csalhatatlan tekintetű és biztos kezű realisták is. Pedig igazán gazdag volt a századelő novellisztikája; csak éppen a valóságról mondott a kíváncsinosnál kevesebbet. Az élet kínálta témák helyett többen inkább ötleteket, hangulatokat, lírai pillanatképeket, a valóság helyett a valóság árnyékát öltöztették novellába. A tehetségek egy részét aztán tévútra vitte az irracionális esztétika. Móricz Zsigmond a valóság teljes megírására törekedett. Ahogy valamikor Jókai a régi Magyarország romantikus leltárát állította össze műveiben, olyanforma teljességgel beszél Móricz a XX. századi magyar társadalomról, parasztokról, urakról, papokról, mindenféle emberekről, a realizmus nyelvén. Igaza volt Bálint Györgynek: Ha Magyarország valami rettenetes katasztrófa folytán elpusztulna, „s sokkal később egy Mars-lakó vagy egy német szociálpszichológus” elolvasna akár csak egyetlen Móricz-kötetet, például a Barbárokat, „akkor megismerné belőle a magyar lényegét. Megismerné? Testileg érzékelné, látná, a szagát érezné, fájna neki.”

Móricz életművének eme teljességét nem is igen szokták erőteljesebben megkérdőjelezni. Bizonyos az is, hogy nagy művei beépültek az egymást követő nemzedékek életébe. Már kortársait, a század elején induló nagy nemzedéket – megírta Ady – az életre, a realitásokra figyelmeztette, s a két világháború közötti demokratikus írói és irodalmi törekvések – Ady mellett – szinte mindig őt tekintették példának. Nemcsak itthon, a szomszédos országokban is. Nemcsak a népi írók indulása képzelhetetlen el nélküle, a csehszlovákiai Sarló, a romániai Erdélyi Fiatalok, a jugoszláviai Híd körül gyülekező ifjak útján is sugalló volt; a népi hangoltságú kollégiumokban már életében érettségi tétel lett. A népi kollégiumi mozgalom is benne látta, már induláskor, az egyik legnagyobb történelmi őst. Nemcsak itthon írták a nevét a születő kollégiumok homlokára: a Mátyás király egykori szülőházában alakuló népi kollégium is, amelynek sokakkal együtt Sütő András is diákja volt – az ő nevével indult. Példa volt, útjelző példa művészi eredményeivel is sokszor: többek között Né-

meth László, Szabó Pál, Darvas József és Sarkadi Imre törekvéseihez adott ösztönzéseket. Műveit nagy példányszámban, sorozatokban jelentették meg újra meg újra a felszabadulás óta.

S mégis: érdeme szerint becsültük-e mindig? Figyelünk-e eléggé az örökségére? Benne van-e, benne lehet-e igazában a világirodalom tudatában?

A kérdésekre nem lehet vigasztos a válasz. Nagy értői voltak más népek irodalmában is – Thomas Mann nagyrabecsülően nyilatkozott róla, Saugaveot szorgalmazta, hogy minél több könyve jelenjen meg franciául, mert a magyar élet és a magyar ember az ő műveiből érthető meg leginkább –, könyvei közül sok megjelent nyugati nyelveken is, udvariasan elismerő hang is többször felelt, – de a sokszor remélt „áttörés”, a méltó felfedezés, az igazi megértés eddig igazában mindig elmaradt. S talán nem is fog Nyugaton bekövetkezni soha a kíváncsú mértékben. Problémái többször annyira magyarok, annyira kelet-európai jellegűek, hogy a nyugati olvasó számára egészen megérteni talán nem is lehet: amiben mi a tragédia fuvalmát érezzük, azt a polgári hagyományban felnövők nemegyszer inkább szatirikus vagy komikus keretben tudnák inkább elképzelni. Ebbe már igencsak bele kell törődni; ez azonban semmiképpen sem bizonyít Móricz ellen.

Csak figyelmeztet a valóságra: Móricz világirodalmi hatóköre, hatósugara mindenekelőtt Kelet-, Közép-Európa lehet. Dobossy László pontosan fogalmaz: Móricz Zsigmond „igazi értékét és mélységét az itteni irodalmakon nevelődött olvasó érzékelheti valószerűen. Az indulatok, amelyek Móricz regényeit feszítik, a szertelenségek és mértéktelenség, amelyek a nyugati olvasókat esetleg zavarhatják, itt az élet, a sors és valóság hiteles megjelenítésül hatnak. S az irodalomkedvelők olyan írásművészt ismernek meg benne, aki Ady szavával – 'Nyugat csapatjának keleti zászlója'-ként lényegbehatóan tudta kifejezni a földrajzilag és történelmileg sajátosan körülhatárolt életforma: egész egész pusztuló és átalakuló világ belső mozgását, tudati vetületét.”

Igen, valóban Kelet-, Közép-Európában lehetne elsősorban Móricz Zsigmond világirodalmi hatóköre, a vele rokon lengyel, cseh, szlovák, szerb, horvát és román írók, Reymont, Olbracht, Jilemnizky, Andric és Sadoveanu szellemi társaságában. Nemcsak a népek, íróik között is lehetséges a testvériség, a rokonság. S nemcsak a testvérnépek – a „tejtestvérek” – írói meríthetnek egymás anyagából, mint Németh László már régen mondta, de – hisszük – a testvérnépek egymás íróit is a legtermészetesebb módon olvashatnák. Mint saját írójukat. Így Móricz Zsigmondot is.

Ez volna Móricz Zsigmond második érkezése. A világirodalomba való végleges érkezése.

RIPORT ÉS NOVELLA

– Móricz Zsigmond a bódéváros lakói között –

A *Barbárok* és a *Rokonok* után vagyunk, a Pesti Naplóban *A boldog ember* első változata is megjelent: 1933 csendesebb esztendőt ígért Móricz Zsigmond pályáján. Egy kötetre való elbeszélés és két regény után az erőgyűjtés és tájékozódás időszaka következett. Megírt egy könnyed regényt: *Az asszony bele szólt*, és elviselt egy kisebb színházi bukást: *A murányi kaland*ét a Nemzeti Színházban. Nagyrészt szüneteltek az irodalomszervező erőfeszítések is. 1933. február 7-én jegyzőkönyvben rögzítve mondott le a Nyugat szerkesztésében vállalt szerepéről. Hatalmas gondtól és kínzó felelősségtől szabadult. Igaz, az év nyarán átvette az Írók Gazdasági Egyesületének Pakots József halálával megüresedett elnöki tisztét. Az új feladatok mindig lázba hozták, most is tervezgetett. Ám csakhamar be kellett látnia, hogy a gazdasági válság következtében megrendült országban hiába küzd azért, hogy íróársai tisztességgel megjelenjenek. Augusztus 11-én írott levelében lemondott megbízatásáról: „Kénytelen vagyok úgy látni, hogy az IGE sorsa reménytelen”. Nemcsak az íróegyesület helyzetét tudta kilátástalannak. Ahogy járta a várost és észrevette a mind szélesebb mederben hömpölygő nyomorúságot, egész tömegek reménytelen sorsával találkozott.

A kényszerű pihenő napjaiban ismét előkerült a jegyzőfüzet. Régi szokásához híven gyalog járta be a kiszemelt terepet; ezúttal a város „érdes” részeit, Ferencváros és Angyalföld nyomorúságos utcáit, sötét sikátorait. A Vásárcsarnok mögött lassan kihunytak a nagyvárosi fények, a homályban alkalmi munkások, ágyrajárók, munkanélküliek próbálták előteremteni szűkös megélhetésüket. 1933. október 7-én a Pesti Naplóban jelent meg a *Csend a Kőerdőn* című riport. Hőse éjjeli őr, a vásárcsarnok óriási raktárainak gondviselője. Október 25-én a Magyarországból volt olvasható a *Sztrájk van* című tudósítás az építőipari dolgozók munkabeszüntetéséről. Október 28-án ugyancsak a Magyarországból *Hotel a kapusarokban* címmel egy monori öregasszonyról írt, aki végső szorultságában egy pesti bérház lépcsőházában töltötte az éjszakát. November 17-én a Pesti Naplóban adta közre *Ferencváros* című riportját a pesti Dunapart, a néhai malom- és raktárváros mostoha életkörülményeiről. E riportok sorába tartozik a Magyarország 1933. október 31-i számában megjelent *Isten báránykái* című beszámoló is: a kiserdei bódéváros szomorú lakóiról. Ebből a riportból nőtt ki Móricz első munkástárgyú elbeszélése: a *Kiserdei angyalok*.

A kiserdei szegények között valósággal egy társadalom alatt élő világot fedezett fel. Világot, amelyben más törvények szabják meg az élet menetét, mint a látható társadalomban. Már az 1931-ben írott *Barbárok* arról tanúskodott, hogy Móricz nem kevés megrendüléssel tekintett a hivatalos magyar társadalom alatt elterülő népi társadalom életberendezésére és minden kodifikált jogtól idegen törvényeire. A gyilkossá vált pásztor és a vizsgálóbíró párbeszéde híven árulja el ezt a megrendülést. A parasztságnak, mint az intézményesített társadalom alatt élő külön társadalomnak vizsgálata a két világháború között kialakult új szociológiai és néprajzi törekvések eredménye volt. Ez a vizsgálat egyaránt kiterjedt a „parasztársadalom” etnográfiai, kulturális, szociológiai és történeti kérdéseire. A Dimitrie Gusti által kezdeményezett „monográfikus” iskola, a magyar falukutató irodalom: Kovács Imre, Féja Géza, Erdei Ferenc és mások munkáiban vagy az új magyar néprajztudomány: főként Ortutay Gyula és Bálint Sándor tanulmányaiban ennek a vizsgálatnak a jegyében fogott hozzá, hogy feltárja a pa-

raszti társadalom történetileg kialakult belső jogrendjét, vallási és erkölcsi szokásait, művelődési hagyományait. Móricz, midőn a paraszti világ mélyére ástott, maga is ezt a rendet, ezeket a szokásokat és hagyományokat fedezte fel; s ennyiben a „népi” írómozgalom törekvéseit támogatta vagy éppenséggel készítette elő. A *Barbárok*, majd a *Komor ló* című elbeszéléskötet, A *boldog ember* című dokumentumregény a hivatalos polgári társadalom alatt élő széles népi társadalom életét tárta fel.

A látható rend felszíne alatt élő „másik” társadalmat kereste Móricz a külvárosok nyomortelepein, a Vásárcsarnok mögött húzódó homályos utcákban, a külső Ferencváros, majd Kelenföld kocsmáiban, az Angyalföld roskatag munkásházaiban. Általában munka nélkül vagy alkalmi munkán tengődő emberi sorsok között. Nem az osztálytudatos és -harcos proletáriátussal találkozott, hanem az élet elesettjeivel. A maga külvárosi kirándulásai és tapasztalatai nyomán alkotott fogalmat a proletárokról, s ez a fogalom nem igen felelt meg a társadalomtudomány szabatos meghatározásokba foglalt képzeleinek. A proletáriátust azzal a „lumpen” réteggel azonosította, amelyet a Kiserdő bódévárosában és a kelenföldi szegénynegyedben talált. 1938-ban a következőket jegyezte fel: „a proletár, az nem valami egységes típusa a társadalomnak, sőt, a proletár a félben maradt lény, akiből nem lett se paraszt, se gazda, se gyári előmunkás, se gondterhes kereskedőfőnök. Aki elért valahova, az már nem proletár, azt meg lehet nevezni műfaj szerint: éjjeli portás, vagy szén- és fa-kiskereskedő, vagy bádogos, vagy valami, aminek neve van, mert a neve után adót fizet: a polgár ott állapodik meg, az adófizetés az ő stigmája. De a proletár, az a semmi. Az a híg és kocsonyás élőlény, amely egyszer gilisztának látszik, mert földet majszol, máskor békának, mert kuruttyol, vagy lócitromnak, mert ott felejtette a sors a kerekek alatt: pedig mindig ugyanaz, a semmivé alakult valami, amiből már soha valami nem lesz, mert elnyelte a semmi”.

Kétségtelen, hogy Móricz nem a társadalomtudomány vagy a munkásmozgalom értelmezése szerint használta a „proletár” kifejezést. Valójában nem is ismerte az osztálytudatos proletáriátust, még kevésbé a munkásmozgalmat, a bérharcokban és politikai küzdelmekben iskolázott munkásokat. A külső Ferencváros, Angyalföld és Kelenföld szegényeivel találkozott csak igazán: a Kiserdőn kallódó emberi sorsokkal vagy azokkal az állástalan, ágyrajáró vagy éppen csavargó nélkülözőkkel, akiket néhány év múlva Csibe körül ismert meg. A munkásosztály történelmi szerepéről és hivatásáról aligha voltak kialakult fogalmai. Elképzeléseit személyes tapasztalatok szabták meg: az a határtalan nyomorúság és elesettség, amelyet külvárosi barangolásai során talált.

A részvét és a szánalom irányította figyelmét, felfedező útjait és ítéleteit. Valahányszor szenvedésre és nyomorúságra bukkant, szívében ez a részvét kelt életre: korábban és mindvégig a falu elesett emberi sorsai, most, a gazdasági válság éveiben a városi szegények iránt. 1936-ban, midőn Csibéről írt szindarabot, naplójában így tett vallomást: „Iszonyú a szegénység, és úgy elborít mindent, hogy azt hiszem, itt most, ebben a világformában, amelyben élünk, ha meg akarjuk állapítani, hol tartunk, csak azt az egyet lehet elbírálni, hogy a mérhetetlen szegénység elképzelhetetlen tömege mikor jut el az emberi nivóra. (...) Én nem politizálok, engem nem a politika sodor egyre jobban a proletáriátus felé, de itt van körülöttem s nem tudok menekülni előle. A szívem hasad meg, mintha vérrokonom lenne, ha igaz szegénységgel találkozom.” A szánalom és az emberszeretet elemi hullámai sodorták a külvárosi szegénységhez. S ha a megnyomorított és megalázott emberi sorsok mögött nem látta is meg a valóságos történelmi erőt, az emberi szolidaritás természetes követelményeinek mindenben eleget tett. Mindenképpen azonosulni próbált azokkal a szegényekkel, akiknek súlyos gondjaival és kilátástalan helyzetével találkozott. Ennek az azonosulásnak alkotásformáló szerep jutott: nyomában először riporter beszámolók, majd novellák születtek; az idős író jelentékeny művei.

A részvét és az emberi szolidaritás hidalta át azt a távolságot, amely a mű-

helyéből kimozduló író és a kiserdei bódéváros lakói között feszült. Móricz elemi érdeklődéssel hajolt a külvárosi szegények súlyos gondjai fölé, ám nemcsak az emberi nyomorúság szélsőséges példáit kereste, hanem a tiszta emberség jeleit is. Régi meggyőződése szerint az igazi humánus mindig a szegények körében volt megtalálható. A tiszta szerelem, a természetes érzés, az őszinte jóakarát, műveinek tanúsága szerint, a falu végén, a mezei munkában görnyedő dolgos parasztemberek között otthonos. Tiszta szívű szegényeiből: a *Hét krajcár*, az *Árvalányok*, a *Szegény emberek*, a *Légy jó mindhalálig* és *A boldog ember* hőseiből egész galériát lehetne összeállítani. A nyomorúságban rejtőző emberi tisztaságot kereste és találta meg a külvárosok nélkülözött népénél is: a Kiserdő bódévárosában vagy Csibénél, aki a „Vak Macska” kocsmasztalánál is természetes és éplelkű fiatal lány maradt. „Óriási tévedés – állapította meg *Az elszegényedés útja* című riportjában –, ha a közvélemény azt hiszi, hogy ezekben a szegény telepeken bűnözők laknak. Ezek olyan emberek, hogyha bűnt követnek el, csak önmaguk ellen. Soha, sehol olyan szelidnek, engedékenynek és belátónak nem mutatkozik az ember, mint ezekben a kimondhatatlan szegénységű telepeken.” Ezekről a szelid és jóakarátú szegényekről számolt be az *Isten báránykaiban*, majd a *Kiserdei angyalokban*.

A szegénység körében található emberi tisztaság, jóság és szeretet nemcsak szociológiai vagy morális tapasztalatot jelentett Móricz számára. Esztétikai kérdést is, minthogy a valóság ábrázolása csak úgy lehetett teljes, ha a nyomorúság sötétebb képe mellett szerepet ad az emberi jóakarát és szolidaritás bemutatásának is. Nem volt híve annak a naturalizmuson iskolázott „nyomorirodalomnak”, amely a kallódó emberi sorsok között csak a lelki és erkölcsi nyomorúságot látta meg. Amely sötét színekkel festette az elemi emberi kapcsolatokat: a családi életet és a szerelmet. A nyomorúság hiteles ábrázolásának kiegészülésére volt szüksége, a mélybe húzó erőket esztétikailag ellensúlyozni kellett, hogy az elesettek és megaláztatottak sorsa ne nélkülözze véglegesen a reményt. Móricz „külvárosi” riportjai és novellái rendre ezt a reményt juttatták kifejezésre. Tündéri fényeket gyűjtöttek a nyomorúság sötétjében, tanúsítván, hogy a szegénység mélyvilágában is élnek a természetes érzések, hatnak azok az elemi erők, amelyek az emberi szolidaritásból: a szegények összetartozás-tudatából fakadnak. Mint mondtuk, nem ismerte fel az osztálytudatos proletariátus történelmi erejét. A nyomorúságon átvilágító humánus által mégis azt sejtette, hogy a külvárosok népében elemi erejű emberség lakik, hogy a szegények között található meg az emberi szolidaritás igazi tartaléka. Megborzadva a nélkülözés komor példáin, ő is ebből a tartalékból merített erőt és művészi biztatást.

Írói pályájának korábbi szakaszán is felismerte a szegénység összetettebb ábrázolásában rejlő esztétikai, írói lehetőséget. Azt, hogy az árnyék mellett a fényt is fel kell idéznie, a kép így lesz hiteles. Tersánszkyt olvasva: a *Kakuk Marcival* ismerkedve jutott erre a meggyőződésre; pontosabban tudatosult benne az a meggyőződés, amely az írói művek körében már korábban, a *Hét krajcár*-tól fogva érvényesült. Tersánszky valóban a szegénységről beszélt, ám mintegy tündéri fénybe vonta a legmélyebb nyomorúságban is igazságot kereső, tisztán maradó emberi lényeket. „...alakjainak – állapította meg – egyetlen éltető eleme a legmélyebb fizikai nyomor, amelyben mint halak a vízben vidáman vagy mérgesen, de mindig otthoniasan fickándoznak. (...) Ebből a könyvből tanulmányozni lehet azt az elemet, amelyet úgysem tanulmányozott ki semmi tudomány, és tanulmányozni lehet az embert, aki minden életfokon ember marad.” Egy évtized múlva a *Kakuk Marci a zendülők közt* megjelenése alkalmából elevenítette fel korábbi olvasói élményeit, s határozta meg a Tersánszky-regényekben alakot öltő humanista szemlélet lényegét: „Kiderül végül a nagy titok, hogy az emberi lélek milyen érdekes és milyen szép.” A nyomorúság nehéz súlya alatt is érdekesnek és szépnek maradó emberi lelket kívánta ő is megjeleníteni, midőn riportokban és elbeszélésekben adott számot külvárosi tapasztalatairól.

Ezek a tapasztalatok kezdetben riportokban szűrődtek le, a külvárosba láto-

gató mester a tudósítások fotografikus módján és élőbeszédszerű nyelven adott számot élményeiről. A megismert emberi sorsok azonban novellákba kívánczoltak: újra testet akartak öltetni. Ilyen módon jött létre Móricz kezén a riportnovella műfaja. Ez a műfaj sajátos átmenetet képez a riportázs és az elbeszélés között. Mint dokumentatív műfaj, a megfigyelés és vizsgálódás alkalmát jelenti, a maga eredetiségében (és egyszeri voltában) mutatja be az anyagot. A riportert szemlélődik, vizsgálódik, jelenségek nyomában kutat, vagy csak beszámol tapasztalatairól. Ezt a riporteri munkát egészíti ki az elbeszélő, aki novellisztikus formába önti az empirikus anyagot. Már nem éri be pusztán a „fotográfiával”, emberi sorshelyzeteket ábrázol, a riportáznak valódi jelentést ad, az egyszeri történetet általánosabb értelemmel ruházza fel. Mindezt a riportanyag megfelelő átszerkesztése idézi elő. A riportnak természetes, mondhatnók elemi „dramaturgiája” van: az események menetét a valóságos folyamat szabja meg. A riportnovella már írói beavatkozást kíván: az elbeszélőnek a maga személyes „dramaturgiáját” kell alkalmaznia. Azt a „dramaturgiát”, amely, igaz, novellák szerint változó lehet, mégis az író kialakult munkamódszerét, mondhatnók, az alkotó személyiség mélyebb természetét követi.

Az *Isten báránykái* című riport és a *Kiserdei angyalok* című elbeszélés nemcsak Móricz Zsigmond szociális érdeklődésének megújulását (és szociális lelkiismeretének állandó éberségét) tanúsítja, hanem a riportnovella, mint műfaj, kialakulására, valamint móríci természetére is rávilágít. Az elkészült elbeszélés igen sok szállal kötődik a korábbi riporthoz, szövegén, akár a valóság hitelesítő vízjele, minduntalan átüt a riport szövege. Valójában ugyanannak az írói élménynek kétféle feldolgozásáról beszélhetünk: a Ferencvárosban található kiserdei szegénytelep lakóinak nyomorúságos sorsát és szelíd emberségét örököltette meg mind a riport, mind a nyomában született elbeszélés. A két szöveg egybevetésének ezért mindenekelőtt irodalomtörténeti tanulsága van. Azt mutatja, hogy miként született meg Móricz Zsigmond írói tollán a riportnovella műfaja. Az a műfaj, amely néhány esztendő múlva a Csibe-elbeszélésekben érte el legjobb eredményeit.

A riport: az *Isten báránykái* újságírói bravúrral megírt beszámoló. Móricz egyáltalában nem kirívó színekkel ábrázolja a nyomort, nem tárja fel a hajléktalan emberek minden sebeit. Ellenkezőleg, szelíd humorral, mintegy mesélő kedéllyel mutatja be a kiserdei bódéváros életét. Mintha elgyönyörködne a feltáruuló képben, úgy indítja a beszámolót: „Ha az ember a ferencvárosi pályaudvar előtt, éspedig a pályaudvar területét körülvevő három méter magas deszkakerítés város felőli oldala előtt megáll, csodálatos látvány tárul fel előtte, amihez semmit sem lehet hasonlítani. Óriási bódétábor az ezüstfehér ég alatt, a szelíd őszi napfényben ezernyi bódé, egy-egy falat kerttel. Harminchat katasztrális holdon ma 2260 ember lakik itt.” A tudósítás ezt követve is bővelkedik a mesészerű elemekben. Hangulatát mintha a mese szelíd bája szőné át, mintha az egyszerű élet természetes derűjéről adna képet. A bódéváros „történetét” elbeszélve a „családi lapok” hagyományosan idillikus hangját üti meg: „A háború alatt történt, hogy valamelyik ügyosztály vezetőjének humanitásából utcaseprők, tűzoltók, rendőrök s más, legkisebb javadalmazású fővárosi szolgák a nagy Vásártér déli részén levő homokmezőn, amiből a fővárosnak soha semmi haszna nem volt, kertparcellákat kaptak. Felásták a földet, bevetették, akkor azt kérték, hogy hadd legyen nekik szabad egy kis bódét építeni, ahol a kerti szerszámokat hagyhaszák, ne kelljen nagy távolságra naponta cipelni azokat. Megengedte valaki, s megépült a bódé. Egyszer csak munka után lefeküdtek benne, aztán kihordták a bútorait: tanyatelepülés szabályos módjára szállást vertek maguknak.”

A szinte idillikus kép lassanként árulja el valódi természetét. Azt, hogy bizony nem a szelíd élet bukolikus örömeitől, hanem az emberi nyomorúságtól kapta igazi színeit. A riport *Építkezés* címet viselő részlete a bódéváros felépítését vázolja fel: az előadás módja továbbra is kedélyes, maga az előadás annál leleplezőbb. A szegénységbe süppedt élet tárgyi kellékeit veszi sorra, nyomorú-

ságos „építészeti környezetét” mutatja be. „Két nap alatt épültek a házak – olvassuk. – Miből?... Egy lebontott bódé ott maradt anyagát megvizsgáltam. Fundamentum egyáltalán semmi. A homokföld színére leraktak néhány követ. Hatszögletű utcaburkoló bazaltkövet, amit az út mellett találtak. Néhány darab betontörmelék. Felbontott konyhabeton-darabokat, egypár téglát és mindenféle kötőrmelék, amit sár és vályog közé raktak. Erre ócska deszkából két méter magas falat, amit sárral betapasztottak. Padlások teteje egyetlen háznak sincs, csak lapos tető, ringy-rongy deszkából, behúzva az eső ellen kátránypapírral. A kisperesti szeméttelen szedték össze, amit csak lehetett: fát, vasat, abroncsot, lécdarabokat, rongyot s abból épültek a bódék.” Valami szomorú ironia van abban, ahogy ezt követve az író a bódéváros lakóinak „boldogságáról” beszél: „Boldogság, boldogság: nem kellett házbérről gondolkodni.”

Már a kiserdei telep leírása is a legnagyobb emberi nyomorúságot sejteti. Hát még a bódéváros szomorú sorsáról adott beszámoló. A főváros elesettjeinek nyomorúságos menedékhelyét ugyanis hamarosan elsöprik a nagyobb üzleti érdekek: az új lóvásártér a Kiserdő területére kerül, a szegények szedhetik a sátorfájukat. „Jött egy vállalkozó rendőri felügyelettel, és a lóvásártér pár nap alatt üres lett.” A kedélyes mesélő hangot lassanként felváltja a részvét, majd a felháborodás. Móricz egy „házfelajánlási” processziót ír le, amelynek során egy lelkész járja be a bódéváros sikátorait, s a családok „Istennek tetsző életet” fogadnak: nem káromkodnak, nem „tesznek bűnt”. „Az énekszó – olvassuk – harsog, a menet népes és áhitatos és a parányi bódék kisöpörve, tisztán, fehér lepedőkkel fogadják a szentelést.” Ezzel a jelenettel éles ellentétben áll a következő: a kíváncsi író beszédbe elegyedik egy öregasszonnyal, akinek két tyúkjá van, a tojások eladogatásából élt, de most a tyúkok nem tojnak, nincs enivaló, és nincs száraz fa sem a vaskályhába. Nincs semmi, csak elesettség és reménytelen nyomorúság. Végül a bódéváros közelgő tragédiája kerül szóba: a főváros úgy határozott, hogy megszünteti a kiserdei telepet, s lebontatja a kalyibákat, szélnak ereszti a szegényeket. A riport most már valóban a felháborodás hangján beszél: „A lóvásártér tökéletesen van megépítve. A pavilonok remekek. Hatalmas dísztorony is van. Isten báránykáinak, az embereknek, könyörületet!” Mint segítséget hívó kiáltás: valóságos vészjelzés hangzik a kiserdei riport zárómondata.

Az első külvárosi élmények nyomán született elbeszélés: a *Kiserdei angyalok* részben témájában és írói módszerében, részben motívumaiban és szövegében is erre a tudósításra épül. Témájában, mint a kiserdei nyomorúság ábrázolása, s írói módszerében, mint olyan novella, amelyet szüntelen átszőnek a riportszerű, dokumentatív mozzanatok. De motívumaiban és szövegében is, hiszen a bódéváros leírása, némelyik lakójának megjelenítése szinte szövegszerű hűséggel követi a riportba foglaltakat. A novella negyedik fejezetének környezetrajza például ugyanazt a kedélyes mesélő stílust mutatja, mint a tudósítás bevezető képsorai: „A telep a legcsodálatosabb világ a világon. Csupa bódé, bódé után. Akkora deszkavityillók, mint egy falusi mellékhelyiség a házak mögött. Liceumkerítése van valamennyinek, tehát azért egy kis rend van a telepen. Az utcácskák, gyalogösvények a liceumkerítések között sarkosan kanyarognak. A bódék százával sorakoznak, ezrével. Némelyikben világos van, a pici ablakokon kiszűrődik a petróleumlámpa fénye, ezek a gazdagok. Mert a legtöbb ablakban semmi világosság, legfeljebb, ha a tüzelő még fénylik itt-ott.” Ugyanaz a kép, mint a riportban: a nyomorúság mélyén is megszülető otthonteremtő vágy, az otthonosság idilli derűje, amely megcsillan még a szomorú környezetben is.

A kiserdei riportból való az elhagyatott öregasszony panaszos alakja is. Egyetlen jószága: a tyúkocská nem ad tojást, végső nyomorúságában a templomnál osztogatott habarék levesre szorul. A való életből ellesett s a tudósításban is rögzített szavakkal panaszolja el keserves helyzetét: „Nem adtak a jövő hétre cédulát (...) nem adtak. Egy hónapban már azután csak két hétig fognak adni. Már nem lehet mást kapni, csak a templomnál zupát. Reggel zupa, délben

zupa, este zupa." A telep közelgő „tragikus” felszámolása is a riportban leírtakat követi. „Tavasza megszüntetik az egész Kiserdőt – mondja a novella főhőse. – Már most felmondtak mindenkinek, akinek fizetése van, csak azok maradhatnak tavaszig, akik olyan nyomorultak, hogy semmi biztos nincs.” Láthatólag a riporteri munka során ismerkedett meg Móricz a *Kiserdei angyalok* más motívumaival is. A kiserdei lányokat foglalkoztató borsóválogató üzemmél vagy a munka nélkül maradt féllábú kárpitos alakjával ugyancsak külvárosi barangolásain kellett találkoznia. A riportba foglalt (vagy a riport keretein kívül maradt) kiserdei tapasztalatok sorra felvonulnak az elbeszélésben. E tapasztalatok nyomán alakul ki a cselekmény környezete, alakulnak ki a mellékfigurák.

A tudósításba foglalt életanyagot elbeszéléssé kellett alakítani: ezt a célt szolgálta a két főhős és a cselekmény: egy szomorú, mégis tisztán fénylő szerelem története. Gitka, a kiserdei lányok „vezére” mintha Csibe alakjának előképe lenne. Csupa életrevalóság, bátorság és emberi tisztaság. A borsóválogatóban az ő keze jár a legfürgébben, a Boráros-téri végállomásnál ő látja el a villamosjegyekkel társait, mindig támad valami apró ötlete, hogy elviselhetőbbé tegye a nyomorúságot. Ahogy Móricz mondja: „nő ez, aki az utolsó pillanatig dolgozik és másokról gondoskodik.” A férfi módra szervezett társadalomban egy másik elvet és ideált képvisel: az érdekek vad harcában a türelmes jószágot, a megalázó szegénységben a megtartó reményt, amely elviselhetővé próbálja tenni a nyomorúság nehéz terhét. Mindezt hivalgó pózok nélkül, természetes gesztusokkal teszi. Alakjában egy rokonszenves munkáslány tulajdonságai ötvöződtek a Móricz-regényekből ismerős fiatal lányok legszebb jellemvonásaival.

Társa és szerelmese, Jani erős és ügyes legény. Tervei vannak, házasodni szeretne, ugyanakkor telve van elkeseredéssel, minthogy munka nélkül kell lézen-genie. A munkanélküliség csüggesztő közérzetét Móricz a külvárosi riportok nyelvén érzékelteti. Mintha valóban egy munka és megélhetés nélkül maradt tetterős fiatalember panaszt közvetítené. „Géplakatos vagyok és vizsgázott sofőr – hangzanak a fiú szavai. – A mi szakmánkban semmi sincs, csak leépítés. A gyárak kapujában elegáns portások ülnek az üvegfülkében, és be sem lehet jutni egy mérnök szeme elé, mert a portás nem enged be.” Reménytelen sorsa ellen lázadni próbál, tehetetlen haragjában azonban csak önmagát gyöttri. „Irtóztatókat gondol – olvassuk. – Olyanokat, hogyha a gondolatai megvalósulnának, tűzbe és lángba borulna az egész Kiserdő legelőszőr, aztán az egész város, és az egész világ.” Öngyilkossági terveket forral, majd végtelen keserűségében szerelmese ellen fordul. Kiszolgáltatottan vergődik egy válságba jutott társadalom számára érthetetlen kaotikus viszonyai között.

Alakjában a Móricz-riportok egy jellegzetes hőse kelt életre: a falusi származású pesti szegényember, aki képtelen helyet találni a gazdasági válságba került nagyvárosban, s már-már a kapitalista társadalom embertelen hajszájának áldozata lesz. A novella elkészülte után pár hónappal jelent meg Móricz *Paraszt és proletár* című írása, amely a faluról Budapestre került fiatalok nehéz sorsával vetett számot. „Feljön a parasztleány és munkát keres – szól a riport. – Rettentő sokáig kell várnia s járnia a hosszú s kemény kővel borított utcákat, a lába majd leszakad, a csizma lekopik róla, míg valami napszám munkát kap egy építkezésnél. Odahaza egy hónapra kap annyit, mint itt egy napra. Eleinte tetszik neki, de hamar megtanulja, hogy a kispörkölt milyen drága. Falusi ruhája levászik róla, s vesz a Teleki-téren egy olyan ruhát, amelyet otthon a jegyző úr visel. Csak ez a ruha oly gyorsan málik szét, mint a lelke.” Kivált, ha a munka nélkül lézengők széles táborába kerül: a falusi élet rendjét régen elveszítette, a városi munkás életrendjét meg nem sikerült elsajátítania. „S a legjobban megdöbbenő – folytatódik a beszámoló –, hogy ezek a szegény falusiak itt a világvárosban többnyire elfelejtenek mindent, amit ezer év alatt a mezőgazdasági életben kiépítettek és kifejlesztettek. A mese már régen eltűnt az életükből, a népdal szintén, a közmondások bölcsessége elvesztette érvényességét. Gyakran a haza fogalma is eltűnik, mert nincs többé szülőföld: a hurcolkodás a legbiztosabb irtója a

szülőföldi ábrándnak. S ehelyett mi jön a lélekbe?... Bánat és szomorúság." Haszonló sors jutott a *Kiserdei angyalok* Janijának is. „Most boldog volnék – tör ki szívéből az elkeseredés –, ha otthon lennék a faluban és enném a kukoricake-nyeret.” Emberi helytállásának egyetlen erőforrása van: ragaszkodó szerelme Gitka iránt.

Ennek a szerelemnek az ívén halad az elbeszélés cselekménye. A cselekménynek sajátos rendje van; valójában ez a belső rend, mondhatnók, a narratív elemek struktúrája tanúskodik a móríci riportnovella műfaji felépítéséről. Móríc Zsigmond kilenc fejezetre bontotta a történetet: ezek a fejezetek mutatják, hogy a művészileg formált elbeszélő hang miként kerekedik a riportok dokumentatív előadása fölé. Az első két fejezet még valóságos riport: a borsóválogató üzem munkájáról. Az üzemvezető mérnök szakszerű tájékoztatást ad az érdeklődő riporternek a borsóválogatás rejtelseiről: „Itt válogatjuk át és készítjük elő a föld minden részébe való szétosztásra. Mag lesz belőle. Apró zsákocskákba és papírzacsókba fogják majd elosztani, és úgy árusítják majd Kínában és Indiában és Afrikában, Ausztráliában, szóval az egész föld hátán. Mi itt csak selejtezzük, a hibás, fejletlen, barna és rossz szemeket szemeljük ki, és egységes, prima minőségben szállítjuk ki külföldre a cégnek.” A lejegyzett szavakból kitetszik a riporter író érdeklődése a magyar parasztság gazdasági gyarapodásának lehetőségei iránt. „A magyar gazdának – folytatódik a tájékoztató – ez is haszon, mert egy hold földön megterem tizenkét mázsa, kapnak érte mázsánként tizenhat pengőt, tehát egy hold föld behoz a gazdának 192 pengőt, holott ha búzát termel, kap nyolc mázsát és kap érte hét pengőt, vagyis ötvenhat pengőt.” Riporter i információk ezek: a kapott tájékoztatás pontosan jegyző tudósító noteszéből valók.

Móríc azonban nemcsak a borsóválogatóban végzett munka jellegét és hasznát veszi észre, hanem az ott dolgozó embereket is. A hatalmas, szinte bálteremszerű műhelyben tevékenykedő kétszáznegyven asszonyt és leányt, akik fürge ujjakkal válogatják szíjjel a borsószemeket. S mint általában riportjaiban, ezúttal is kiemel egy-egy emberi arcot a sokaságból: egyéniségeket keres. Így látja meg Gitkát és Kátainét, egymásnak mintegy ellentéteit. Gitka fiatal, vidám és barátkozó, Kátainé középkorú, mogorva, alig szól valakihez. A két egyéniség ellentétében már a novellisztikus előadás lehetősége: a mese csirája rejlik. Ezt a csíráat bontja ki a harmadik fejezet. Ez a részlet is a riportázs szabályai szerint készült. Móríc egy csapat leányról készít „fotográfiát”, leányokról, akik a Boráros-téri végállomáson várják a villamosokat. Felcsipegetik a földről az eldobált jegyeket, s Gitka, mint valami „ellenőr”, megvizsgálja őket és megállapítja, érvényesek-e vajon, lehet-e még utazni velük. Nem éppen veszélytelen ez a játékos ügyeskedés: a sarki rendőr készenlétben áll, hogy lefűlelje a potyautasokat. Kátainé pedig ijesztgetni próbálja a lányokat. A turpisság mégis sikerül: mindenki villamossal utazhat haza a Kiserdő felé.

A riportnovella negyedik fejezete még mindig a tudósításhoz áll közel. Most ismerkedünk meg a bódévárossal. Úgy, ahogy korábban a kiserdei riport is bemutatta a szegényeknek ezt az egyszerre szomorú és idillikus telepét. Az elhagyott környezet rajza, a nyomorúságra valló képek és jelenetek híven követik az újságr riportba foglaltakat. Csak a fejezet végén hajlik mesébe, pontosabban anekdotába az előadás. Midőn a mogorva Kátainé a „kiserdei jóság” iskoláját járva megosztja sovány vacsoráját a riportból ismert panaszos, éhező öregasszonnyal. Innen kezdve a riporter beszámoló helyett mind teljesebben érvényesül a novellisztikus hang: a cselekményalakítás írói módszere. Az ötödik fejezet: Gitka és Jani bontakozó szerelmének története már az elbeszélő tollán született. A laza párbeszéd-technika Móríc novelláinak szokásos eljárását követi. A párbeszéd témája és nyelve persze már azokra a tapasztalatokra épül, amelyeket az író külvárosi barangolásai során szerzett.

Ugyancsak a szokásos izes és fűszeres leírásokat követi a kárpitoscsalád szerény vacsorájának elbeszélése. Móríc munkásságában nem kis helyet kapnak a terített asztal örömei. Regényeiben és elbeszéléseiben gyakran „dramaturgiai” sze-

repet kap az evés. A paraszti tárgyú novellákban általában a sűrű nyomorúságot jelzi, az ösztönös lázadás kiindulása lesz. Az 1909-ben írott *Tragédia* vagy az 1933-ban készült *Egyszer jóllakni* tanúsága szerint az evés a sorsával birkózó szegényember nagy erőpróbája. Az ebéd a lázadó harag forrásává válik, tragédiák alkalmá lesz. A *Kiserdei angyalokban* s majd később a Csibe-novellák közé tartozó *Katalin-est munkanélküli uraknál* című elbeszélésben az étkezés inkább idillikus. Az egyszerű vacsora a szegénységbe süppedt embereknek kínál apró örömet, az egyszeri „jóllakás” enyhe vigasz az egésznapos nélkülözések után. A kiserdei vacsora leírásán is szelíd derű ömlik el: a tragédiák komor színvilága helyett az idillek csillámló színeivel találkozunk.

Az elbeszélés hatodik fejezete egy pillanatra visszahajlik a riportszerű előadáshoz. Gitka apja, a féllábú kárpitos kesereg a munkanélküliség miatt. Panaszaiban azoknak a riportoknak (*Sztrájk van, Az elszegényedés útja, Tavasz az Angyaltőrdön*) a hangja szólal meg, amelyek a munka nélkül maradt külvárosi szegények nyomorúságos sorsát mutatták be. A harmincas évek elejének gazdasági válsága valóságos vihar módjára sújtott le a magyar társadalomra. Sorra tette tönkre a kisebb vállalkozásokat, a szabad pályákon tevékenykedő értelmiséget. S ahogy a kispolgári rétegek tönkrementek, csak tovább fokozódott a kétkezi dolgozók nyomora. A válságnak az egész társadalomra kiható erejéről számol be a kárpitos is.

A riportázs szerepe ezzel, úgy tetszik, véget ért. A hetedik fejezettől kezdve véglegesen a novellisztikus előadás veszi át a szót. Gitka és Jani szerelme teljesedik be a csillagos ég alatt. Ennek a szerelemnek három szakasza van: a hetedik fejezet a szenvedély erejét ábrázolja, arról tanúskodván, hogy a kilátástalan jövő és a megalázó tehetetlenség elől egyetlen menedék kínálkozik: a szerelem. A nyolcadik fejezet melodramatikus: Jani sötét indulatairól és öngyilkossági terveiről beszél. Végül a kilencedik feloldást hoz: a közös nyomorúság tudata, a többi szegény iránt vállalt emberi szolidaritás ad vigaszt a szerelmeseknek az érzelmi viharok után. Az egész szerelmi történet a balladák tragikus hangulatát és drámai szerkezetét követi. Az 1916-ban született *Égi madár* igazolja, hogy a balladisztikus szerelmi történetnek, mint narratív struktúrának, korábban is volt szerepe Móricz Zsigmond munkásságában. E balladisztikus cselekménynek elégikus feloldása van: a *Kiserdei angyalok* zárófejezete is elégia, s Gitka és Jani első közös éjszakája egyszersmind fájdalmas leszámolás. Rádöbbennek arra, hogy a természetes emberi boldogságot: a biztonságos otthont aligha érhetik el abban az ellenséges világban, amely szép szerelmüket körülveszi. Rőzsét gyűjtenek tehát, deszkadarabokat, száraz gazokat, hogy a mogorva Kátainé bódélakásában meleget teremtsenek. A szenvedély és a kétségbeesés után a „kiserdei jóság” bomlott ki az ő fiatal szívükben is.

A „kiserdei jóság” eszméje hatja át a riportnovella egész szervezetét. Erre az eszmére épül az elbeszélés gondolatmenete, ezt az eszmét szolgálják azok az írói (fikciós) eszközök, amelyek segítségével novellává alakul át a tudósítás anyaga. A Kátainé vacsorájáról elmondott anekdota, a kárpitosmester története, Gitka segíteni akaró egyénisége, végül a leány és a fiú szerelme sorra az egyszerű jóakarat és az emberi szolidaritás mellett érvel. Az író meggyőződése az, hogy az igazi jóság és részvét valójában a szegények között található, egyszersmind meggyőződése az is, hogy a külvárosok elesett sorsú lakói csak úgy vészelhetik át a nyomorúságot, ha szolidaritást éreznek egymás iránt, ha kölcsönösen könnyíteni próbálnak egymás terhein. „Úgy él az ember a mai világban csak – hangoztatja a kárpitos –, ha egyik a másiknak nem ellensége, hanem segít, ahol lehet.” Móricz riportnovellájának határozott mondanivalója, ha tetszik „morálja” van, és ez a „kiserdei jóság” mellett tesz hitet. Szembesülve a külvárosi szegénység, általában a magyar társadalom súlyos gondjaival, ő is ebből a „kiserdei jóságból” próbált erőt és reményt meríteni.

„NYUGAT CSAPATJÁNAK KELETI ZÁSZLÓJA”

*Móricz Zsigmond és a XX. századi kelet-
közép-európai próza néhány kérdése*

Közhelynek tetszik, hogy zónánk irodalmaiban a XIX. század folyamán a nemzeti lét és a nemzeti tudat leglényegesebb kérdéseit költők tették föl, többnyire (s az eredményt tekintve a leghatásosabban) verses formában. A gondolati-hazafias költészet felvirágzott; és sorra születtek meg az ún. drámai költemények, a bölceletet verses formába öntő költői traktátusok. S miközben a kapitalizálódás — a nyugati országokhoz képest — viszonylagos késéssel és hirtelenül gyorsult föl, a változásokat a prózai műfajok nehezebben és lényegében pontatlanabban rögzítették, mint a versesek. Itt tovább élt a romantikus történelmi regény, amely nemzeti eposzokat fogalmazott meg regényalakban, tovább élt a romantikus historizálás, amely hatásosan fogalmazott meg nemzeti mítoszokat, itt csak a XIX. század végén, a XX. század elején lepleződtek le (s akkor erősen megosztva a közvéleményt) azok az irodalmi hamisítványok, amelyek hamis történelemszemléletére épült az iskola tudatformáló tevékenysége. S miközben a társadalmi, a gazdasági, a nemzeti, a nemzetiségi ellentétek sosem látott méretűvé tornyosultak, lényegében hiányzott az ellentét okozta rossz közérzetet jelző adekvát műfaj, a regény. Pontosabban szólva Kelet-Közép-Európa irodalmaiban megvalósult a XIX. század folyamán a regénynek több típusa, pl. a Walter Scott-i romantikus történelmi, a turgenyevi, a keserűbb-ironikusabb thackeray-i stb., de hiányzott és később sem született meg az egyes nemzeti társadalmak balzaci vagy stendhali rajza, a XIX. századi forradalmi és ellenforradalmi, gazdasági vagy az életmódra döntően kiható események adekvát regényi megjelenítése. S bár aligha tagadható például Jókai világsikere, sőt hatása, az ő regényírói módszerei (beleszámítva mindazokat a kezdeményeket, amelyek az utolsó alkotó évtizedekben regényírása oldottabb, „formabontóbb” megoldásai felé vezettek) lezártak egy korszakot, ezeket a módszereket már nem lehetett a korszerűbb regényírásban felhasználni. Ennek ellenére a magyar írók jó ideig Jókaiból indultak ki, vagy, még inkább érzékelhetővé téve tételünket, szüntelenül vissza-visszanyúltak Jókaihoz, hiszen nem lehetett kikerülni meséinek, humorának, alakformálásának hatása alól. Ez azt is jelentette, hogy (akár Mikszáthról, akár Krúdyról, akár a fiatal Móriczról van szó) nem Jókait tagadó regényeket írtak, nem fordultak — lényegében véve — sohasem szembe Jókai örökségével, nem fordultak el tudatosan Jókai világtól, nem fordították ellenkező értelművé Jókai szüzséit, figuráit. Körülbelül olyan szerepet töltött be Jókai a magyar prózában, mint Arany János a magyar költészetben, amivel korántsem azt akarjuk mondani, hogy Arany költői világa a megfelelője Jókai világának. Azt hangsúlyoznánk, hogy — sok-sok előkészítő és kil nem teljesedhetett egyéniség után — kellett valakinek jönnie, aki szakított az Arany János költészetből elvont költői-poétikai illemkódexsel (nem Arany Jánossal, hanem az Aranyból bálványt készítőikkel), és kellett valakinek jönnie, aki a Jókai—Mikszáth-örökségtől gyökeresen eltérő regényeket alkot. Így tagadta a népi-nemzeti lírát Ady Endre, így a romantikát Móricz. Így emelte át a múltból Ady a maga számára Szenci Molnárt és Apáczait, a Károli-bibliát és Vajdát, Petőfit (a nemalkuvó Petőfit!) és Csokonait, és így vallotta magát Móricz Zsigmond Kemény Zsigmond, Szigligeti Ede, Fazekas Mihály, Csokonai hívének.

Móricz Zsigmondot, jelentőségét, újítását tehát Adyval párhuzamosan kell látnunk, mint ahogy Marko Maletint, a szerb Ady-rajongók egyik elseje nevezetes Ady-cikkében leírja Móricz Zsigmond nevét is, a magyar Zolaként aposztrofálva az első regényeiben — valóban — a naturalizmus módszereivel is élő Móriczot. Sokan Adyval párban látták a Sárarany szerzőjét, és ezt a „lélekrokonságot” Ady emlékezetes ismertetése a Hét krajcárrol, majd még inkább „levél-félé”-je megerősítette. Bizonyos tekintetben igaz az, hogy Móricz Zsigmond épp olyan felszabadítólag hatott a magyar regényre, mint Ady a lírára, épp úgy tilalomfákat söpört el, új világot fedezett föl, lehetővé tette a valósághivebb, pontosabb, illúziómentesebb népábrázolást, amelyben már nincs helye a dzsentrí megbocsájtó megjelenítésének, az enyhe iróniának. S bár Móricz Zsigmond „epikai őszerejé”-ről Thomas Mann is nyilatkozott, és Az Isten háta mögött korai német kiadását talán Franz Kafka is lapozgatta, mégsem beszélhetünk Móricznak arról a szomszéd irodalmakra kiterjedő kisugárzásáról, mint Ady esetében. S bár Móricz feltétlenül azonosította magát a Magyar jakobinus dala Adyjának eszmévilágával (maga is a magyar jakobinust látta és gyászolta — temetésekor — Adyban), a móríci regények mégsincsének és soha nem is voltak jelen olyan mértékben a szomszéd népi irodalmak tudatában, mint Ady versei, vagy hogy még inkább elgondolkodtató példát mondjunk: Jókai regényei. Mert Jókai regényeit nemcsak a magyar olvasók olvasták élvezettel és gyönyörűséggel, hanem a csehek is, akik egész sorozat Jókaiiban lapozgathattak, vagy a szerbek, akik a magyar megjelenéssel egy időben kapták kézbe kedvelt írójuk műveit, és a szlovákok, akiknek értelmisége ugyan felháborodott Jókai szlovák-ábrázolásai miatt, de a közönséget ez sem riasztotta vissza az olvasástól. Vagy a lengyelek, akiknél egy Prus vagy egy Żeromski vallotta be, hogy szívesen forgatta Jókai műveit.

Móricz Zsigmond művei megjelentek a szomszéd népek nyelvén, de széles körű közönségsikerről, vagy akár számottevő „irodalmi” sikerről nem számolhatunk be. Pedig nem volt hiány a lelkes és a szorgalmas fordítóknak. A Móricz-fordításokban tallózva meglepő adatokra bukkanhatunk. Egy novellája például már 1912-ben megjelent csehül, az Ezer legszebb novella sorozatban. Németre Horvát Henrik fordította, a húszas években, a jónevű és igényes berlini Rowohlt Kiadó számára. Tolmácsolói között leljük az Ady-fordító Bohumil Müllert és az ugyancsak Ady-rajongó Anton Strakát, aki a két világháború között cseh és szlovák részről talán a legtöbbet tette a két nemzet értelmiségének „emberközelbe” hozása érdekében. Tartuban 1929-ben megjelent a Sárarany, 1930-ban az Úri muri. Pozsonyban az az Alžbeta Göllnerová ismertette meg 1933-ban a Sáraranyt a szlovák olvasókkal, aki számos cikkben értekezett a magyar irodalom más jelenségeiről, és akiknek a nevéhez fűződik egy Pozsonyban 1937-ben kiadott 244 lapos Eötvös József-monográfia. 1930-ban Párizsban Gara László francia nyelvén szólalt meg Móricz, 1936-ban Berlin—Bécs—Leipzig helymegjelöléssel jelent meg az Erdély, de fordítói között lelhetjük a magyar irodalom önzetlen szomszéd népi szakértőinek egész sorát, a román Ion Chinezut, a szerb Marko Maletint, a szlovén Štefan Barbaričot. 1945-ben Reményi József mutatta be az American Slavic and East European Review hasábjain. Közvetlen és közvetett ismerkedésre tehát bőven adódott volna lehetőség. Ez a valóban csak nagyon szemelvényesen — és önkényesen — kiválasztott néhány adat mindössze azt akarta dokumentálni, hogy nem hiányoztak a *külső* feltételek ahhoz, hogy Móricz Zsigmond Adyhoz hasonló népszerűséget mondhasson a magáénak a szomszéd népek irodalmárai (és Jókaihoz hasonló népszerűséget a legszélesebb értelemben vett olvasóközönség) között. Nem valószínű, hogy a Jókai-regények fordításai jobbakk, gördülékenyebbek volnának, mint a Móricz-regényekéi. Hisz Horvát Henrik, Anton Straka és a többiek magas színvonalú munkája biztosíték arra, hogy fordulatossá, az eredetihez hív tolmácsolás kerüljön ki a kezük közül.

Pedig Móricz Zsigmond nem volt ismeretlen a szomszéd népi sajtóban, erdélyi és csehszlovákiai útját megfelelő sajtóvisszhang kísérte. Erdélyben Corneliu Codarcea köszöntötte, az Elán c. szlovák lapban Štefan Letz írt róla. Ez utóbbi

riport-interjú formában köszöntötte Móríczt, aki a szlovák és a magyar irodalom közös kétségeit szóltatta meg, amikor azt hangsúlyozta, hogy „A legkisebb nemzet fia, ha megvannak számára a szabad fejlődés feltételei, éppoly tényezőjévé válhatik az emberi műveltségnek, mint egy nagy nemzet.” Innen tudjuk meg, hogy 1916-ban Móríczt találkoztott a nagy szlovák költővel, Hviezdoslavval, bemutatkoztak egymásnak, de hosszabb beszélgetésre nem került sor. Mórícshoz felesége, Holics Eugénia hozta közel a szlovák irodalmat. Számtalan apró adat igazolja, hogy írónk nem vált népszerűvé azokban az irodalmakban, ahol pedig Ady Endre közkedvelt volt. Szenteleky Kornél hiába ajánlotta Mladen Leskovacnak a Móríczt-novellák és regények tolmácsolását; a kísérlet, hogy a prágai Nemzeti Színházban (a harmincas években) előadják a Légy jó mindhalálig színmű-változatát, kudarcba fulladt. E. B. Lukáč programadó cikkében a szellemi termékek ki-cseréléséről (amely 1939-ben látott napvilágot az Elánban, a következő évre rá pedig magyarul, a Csuka Zoltán szerkesztette Láthatárban, Sziklay László sikerült átültetésében) hiába sürgette a Móríczt-regények intenzívebb ütemű szlovákra fordítását. Az a cseh Móríczt-sorozat, amely az életmű kiemelkedő darabjait foglalja magában, csak 1945 után valósult meg, elsősorban Rákos Péter hatásos közvetítő és gondozói munkájának eredményeképpen (jóllehet nem csekély a fordítók, Anna Rossová és Arno Kraus érdeme).

Úgy fogalmazhatnánk meg talán a legpontosabban, hogy a magyar irodalmat mélyebben ismerőkben megvolt az igény és a vállalkozó kedv a Móríczt-művek fordítására és népszerűsítésére, de részben a kiadói politika, részben a közönség részéről való befogadás nem találkozott egészen és teljesen ezzel a nemes igény-nyel és vállalkozó kedvvel.

S hogy ennek okát megértsük, vagy legalábbis körülbelül megmagyarázzuk, kis kitérőt kell tennünk. Mэгhozzá azt a szakkifejezést kell körülírnunk, amely egy szlovák kutatótól, Rudolf Chmeltől származik, és amelynek teljes kifejtésével még önmaga is adósunk. Chmel a szlovák—magyar irodalmi „viszony”, érintkezés XIX. századi jellemzőjeként látta az ún. „kettős irodalmiság”-ot. Azaz azt a tényt szögezte le, hogy a szlovák olvasó és író nemcsak anyanyelvén olvasott (és írt), hanem iskolai tanulmányai, jórészt érvényesülési lehetőségei, a politikai helyzet stb. és más okok miatt aktív birtokosa volt egy másik nyelvnek. Ez az aktív birtoklás azt is jelentette, hogy bizonyos műfajokat ennek a másik nyelvnek irodalmából ismert meg (adott esetben a magyarból!), ez az ismeret kielégítette, és ez volt az oka annak, hogy egyes műfajok jórészt hiányoznak a nemzeti irodalomból. A szlovák és a szerb regény kései kifejlődése részben a nyomdaviszonyokra vezethető vissza. De csak részben! Jókai például jelentős tömegű szlovák és szerb olvasót vont el az anyanyelvű regényektől, illetve a szerbre és a szlovákra fordított Jókai-művek nagyrészt kielégítették a szerb és a szlovák olvasók regényigényét. Természetesen nem teljesen; de az a nagyfokú Jókai-kultusz, amely pl. a szerb és a szlovák irodalmi közvéleményt jellemzi, mindenesetre nehezítette az anyanyelvű regényirodalom szélesebb és hatásosabb kibontakozását. Erre részben a nemzetiségi ellentétek kiéleződésekor került sor. Amikor már szinte hazafias tetté válik az anyanyelv ápolása, az anyanyelvi termékek kolportálása, olvasása. S ezzel párhuzamosan — adott esetben — a magyar nyelvű irodalmi művek ignorálása. Így lesz érthetővé, hogy a szlovák és a szerb értelmiség egy része miért hirdetett tudatos elfordulást a magyar irodalomtól. A XX. században bekövetkező államfordulat, a Monarchia felbomlása, a nemzeti államok megszületése sem változtatott lényegében ezen a helyzeten. A nemzeti-nemzetiségi antagonizmusok — más formában — tovább éltek. Mindennek nem mond ellent az, hogy Ady versei élénken visszhangoztak, Móríczt regényei viszont alig-alig. Ady lírája a szomszéd népi költőkben energiákat és gátlásokat szabadított föl, a Duna medencei népek közös bánatát szépen kimondó költőnek költői merészsége, költői forradalma hatott, a valamilyen módon mindenütt népi-nemzeti, a később Nezvaltól didaktikusnak bélyegzett lírától való eltérésre, új idők új dalainak megzendítésére ösztönzött. Nem vitás, hogy az elkötelezett, a társadalmi prob-

lémák ihlette költészetet és költői magatartást erősítette Ady ihletése, mégis, ezt kiegészítve és ezzel párhuzamosan, olyan, a költői eszközökre is kiterjedő, bonyolultabb XX. századi vallásosságot és szerelemérzést megszólaltató poézist innovált, amely pompásan megfért a nemzeti sérelmek fakasztotta költészettel. A Jókai hatása alól menekülő, és főleg az orosz realisták prózáját eszményképpül választó (illetve a franciák realizmusát vagy naturalizmusát követő) regényírók maguk is kezdték fölfedezni a nemzeti irodalomban mindazt, amelyből az új típusú próza megszülethetik. S amit Móricz oly szemléletesen példázott, Móriczsal párhuzamosan, de tőle feltehetőleg teljesen függetlenül, maguk is novellába, regénybe kezdték foglalni. Ha szemügyre vesszük a XX. század első felének nagy szomszéd népi prózáiróit, jórészt ugyanazokat a témákat látjuk regénybe írva, mint amelyekkel Móricz döbbsen rá olvasóit a felszín mögött megbúvó keserű valóságra. Csak emlékeztetőül soroljunk föl néhányat! A népből (a parasztságból) kiemelkedni vágyó, az érvényesülésre, az önmaga megvalósítására törekvő férfi sorsa, aki földet és szerelmet akar, gazdagságot és boldogságot; a korrupcióval megvert kisváros, ahol rokonai és szövetségesi érdekek hálójában akad fenn a jobbra vágyó, és ahol az ellenzék is csak „őfelsége ellenzéke”; a parasztság tragikus sorsának átvilágítása, balladisztikus-szimbolisztikus vagy realisztikus eszközökkel; a falusi értelmiség kényszerű elnyomorodása; a modernizálásért, a birtokok, a földművelés reformjáért küzdők kudarca, és így tovább. Móricz Zsigmond „nagy” témáit nemcsak Móricz írta meg, a konkrét hazai valóságba ágyazta bele a XX. század Kelet-Közép-Európájának nem egy alkotója. S ehhez tegyük még hozzá a világháború okozta élményt, amely még a magukat „győztes”-nek tartó államokban is az írók számára a nemzeti önvizsgálatot és „felül”-vizsgálatot eredményezte. Hogy ismét példákkal éljünk! Móricz Zsigmonddal számos vonatkozásban rokon világot ábrázolt Liviu Rebreanu. Ő is derűs, szinte mikszáthos (és magyar nyelvű) novellákkal kezdte pályáját, de első „igazi” novellái (mint amilyen a *Parasztok*, a *Leszámolás*, a *feleség*, és általában az 1912-es „Vergődés” c. kötet elbeszélései) körülbelül azt a világot körvonalazzák, amit Móricz Zsigmond a *Barbárok*-ban és talán kevésbé líraian, mint a *Hét krajcár*-ban. Rebreanu első elementáris erejű sikerét az 1920-ban megjelentetett *Ion* c. regénnyel érte el, amely egyfelől a vidéki értelmiséget ábrázolta — hogy stilszerűek legyünk — „esős társaság”-ként, másfelől a paraszti létből iszonyú erővel kitörni készülő, a földéhséggel jellemezhető *Ion* sorsát írta meg. Következő nagy sikerű műve az *Akaszottak* erdejé, amely fölfogható *Monarchia*-regénynek, a háborúellenesség regényi kifejeződésének. Az egymás mellett, egy birodalomban élő népeket, nemzeteket szétszakító háborúról ír, egy embertelen és lélektelen rendszer eleve elrendelt bukásáról, illúzió nélkül, szófukar kegyetlenséggel. Az 1933-as *Lázadás* c. mű az 1907-es *parasztfelkelés* regénye, olyan hangvétellel és indulattal, mintha Móricz Zsigmondnak sikerült volna megírnia tervezett *Dózsa*-regényét. Ezután azonban Rebreanu útja eltér a Móricztól. Móricz Zsigmondnak is akadnak olyan művei, amelyekben — számos finoman megköltött részlet ellenére — egy rosszul értelmezett közönségigénynek akart eleget tenni. Ezek azonban csak sajnálatos epizódjai az életműnek. Rebreanu élete végén — ugyancsak sajnálatos módon — eltékozolta tehetségét. Indíttatásától azonban messze nem függetlenül Sadoveanu népbábrázolása teljesítette ki és részben egészítette ki a román elnyomottak rajzát. Ami pedig a korrupciót, az érdekek összefonódásával jellemezhető román úri osztályt illeti, ott Cheorghe Călinescu regényeit kell megemlítenünk (*Szegény Ioanide*, *A fekete komód*), mint amelyek híven ábrázolták századunk harmincas-negyvenes éveinek román életét.

Más jelenségekre lehetünk figyelmesek a szlovák próza útját követve. Tünetesen jellemző, hogy Martin Kukučín legértettebbnek tartható művét, a *Dom v stráni* (*Ház a hegyoldalon*) c. regényét nem szlovák környezetéről írta, hanem Brač szigetéről (egy adriai-tengeri szigetről), ahol az író orvosként tevékenykedett. Nemcsak elsődleges élményei okozták, hogy nem a szlovák falu életét, problémáit regényesítette (novelláiban némi népnevelői tendenciával megtette ezt is), hanem

a szlovák prózának az a jellegzetessége is visszatartotta, amely idealizálta a „jó” szlovákot az idegennel vagy a „renegát”-tal szemben. S bár a különböző társadalmi osztályok „érdekegyesítésé”-nek eszméje Kukučín regényét is áthatja, a népelet apró valóságelemeinek, sőt, általában a nép életének és küzdelmének jórészt hiteles megjelenítése adja a regény értékeit. Nála messzebbre jutott el Janko Jesenský. Novelláiban (az 1913-as Kisvárosi elbeszélések c. kötetben) a szlovák irodalomban a Ján Chalupka vígjátékaival kezdődő hagyományhoz nyúlt vissza, és így mutatta be a szlovák kisváros jellegzetes figuráit. Novellái tulajdonképpen ujjgyakorlatként hatnak Demokraták c. regénye (1934—1937) mellett. Élesen kirajzolt vonásokkal állítja elénk Jesenský a kisvárosi előkelőségek úrhatnámságát és ürességét, a kisvárosi ál-demokráciát, a demagógok néptévesztését, az egész polgári demokrácia alapvető hazugságait, képmutatását. S bár az ő „rokon”-ainak világa nem árnyékolódik be valami jóvátehetetlen tragédiával, az írói ítélet világos és egyértelmű: ezeknek a demokratáknak egy jobb és emberibb világban már nincs helyük.

A kelet-közép-európai prózafejlődés külön típusát alkotja a szlovén regény történeti folyama. Az általános kelet-közép-európai „megkésztettség”-hez viszonyítva is későn, lényegében csak az 1860-as esztendőkből alakul ki az a fajta prózai műfaj, amelyet regénynek nevezhetünk már, főleg Josip Jurčič működése után. S bár Jurčič nem elsősorban a történeti regény művelésében jeleskedett (írt történeti novellát, ill. kisregényt is!), mégis a Walter Scott-i regényírói módszereket tette a magáévá. Jurčičtól aztán gyors iramban lendült neki a szlovén próza, és néhány évtized alatt mennyiségileg is, minőségileg is utolérte a kelet-közép-európai próza általános szintjét, és a századfordulóra, a XX. század első évtizedeire már a hazai nyelvű lírával együtt vállalkozott arra, hogy a szlovén társadalmi élet legfontosabb gondjait megfogalmazza. Megfogalmazza, és olyan határozott kritikai éllel közölje, hogy az tisztító vihar kezdetét jelentse a kispolgári szlovén gondolkodásban. Ivan Cankarra körülbelül olyan vádak záporoztak, mint Ady Endrére. Hiszen az ő regényei (amelyek a harmincas években a Nyugatban közölt ismertetések után, Pável Agoston jóvoltából magyarul is megjelentek) nemcsak megtervezték és ki-jelölték a szlovén próza további útját és lehetőségeit, hanem jól követhető mintát is adtak a század elején korszerű regényekre. A társadalmi igazságtalanság ellen magánosan lázadó hős modern kalandregényszerű hányattatásait éppen úgy megírta, ahogy megrendítő emléket állított általában a szlovén megnyomorítottaknak és megszomorítottaknak. A „szegény emberek” világa elevenedik meg Cankar prózájában, hol a lírai részvét hangján, hol balladisztikus tömörséggel.

Más utat járt be a lengyel próza. Prus és Zeromski közvetlenül és konkrétan társadalomkritikai alapvetését csak a lengyel regényfejlődés egyik vonala vitte tovább. Másfelől a groteszk, abszurd, szimboliztikusan példázatos próza (és dráma) virágzott föl, a nyíltabb kritikai realista regényekkel egyenértékű és azok művészi eredményeit „kiegészítő”, a nemzeti irodalmat szinte teljesebbé tévő módon fejezte ki a világháború utáni világ fölvetette új kérdéseket.

Ebben a — vázlatosan — megrajzolt kelet-közép-európai kontextusban kell elhelyeznünk Móricz Zsigmond regényírását. Csak akkor látjuk igazi jelentőségét és valódi értékeit, ha nem Thomas Mann vagy Proust műveivel vetjük egybe, hanem a vele valóban rokon *eszméiségű* és *funkciójú* kelet-közép-európai regényekkel. S ha majd — egy terjedelmesebb monográfia keretében, amelyet több részlettanulmányunk kell megelőznie — megtörténik ez az egybevetés, tisztábban és egyértelműbben fogalmazhatjuk meg feltételezésünket arról: miért nem arathattak Móricz regényei olyan átütő sikert a kelet-közép-európai irodalmakban, mint Ady Endre versei? Túl azon, hogy prózát sem könnyebb fordítani, mint verset. Egy-egy költészetet, költői életművet egy másik nemzeti irodalomban élővé és élményszerűvé tehet egy fordító „látomása”, elképzelése egy vele rokon vagy csupán egy rokon-szenves költészetről. Petőfi így tette magyarrá Béranger-t, Arany János Burns-t, kevésbé hitelesen Bodenstedt németté Puskit, és így tovább. Egy regény fordításához e „látomás”, ez a fajta elképzelés nem elég. De — ismételtethetjük egyre ma-

kacsabbul — Jókai humorát éppen olyan nehéz visszaadni, mint Móricz nyelvi erejét, a Légy jó mindhalálig finom lélekrajzát, a Barbárok aforisztikus tömörségét, a Tragédia tragikus kicsengését, az Erdély archaizálását. Csakhogy, Móricz idejére már megvalósult az, ami Jókai fénykorában még csak kísérlet formájában létezett, ti. a nemzeti nyelvű regényírás. Móricz problémái és problémafelvételsei megszólaltak a nemzeti nyelvű regényírásban, nemegyszer a Móriczéihoz hasonló művészi eszközökkel, így Móricz regényi innovációja bármily kongeniális fordítás segítségével, nem hatott az innováció erejével. Emellett azok az aprónak tetsző különbségek, amelyek a móríci regény világát elválasztották a szlovák, a szlovén stb. regények világától, éppen a megértésnek voltak akadályai. Mert igaz ugyan, hogy Móricz megsemmisítő bírálatával illette a magyar dzsentrit, a földesurat (Úri muri, Betyár stb.), de például a szlovák irodalom számára még Móricz dzsentri-képe sem volt megfelelő, hiányzott belőle az a fajta nemzeti vagy nemzetivé színezett indulat, amely sokáig és még ma is időnként rávetül a szlovák próza egy részének magyarság-képére. Míg Ady mentalitása kifejezett valamit abból, amit a Monarchia szorításában élő népek, értelmiségiek éreztek (ezért érezhette oly rokonnak Kafka Ady Endrét!), addig a móríci regények magyar társadalomábrázolása nem elégíthette ki a saját nemzeti világukat építő, nemzeti szempontjaikat hangoztató, az egyéni érvényesülést a maguk nemzeti kereteiben kereső és a társadalmi elnyomást a nemzeti elnyomással nemegyszer azonosító írókat. Ehhez még egy feltételezést kell kapcsolnunk. Az első világháború következtében ideálok és illúziók omlottak össze. A világháborút követő imperialista békeszerződések szintén eddigi eszméik végiggondolására készítették a kelet-közép-európai írástudókat. Csakhogy az események alakulásából másféle következtetést vont le — legalábbis eleinte — a magát győztesnek hirdető és új államalakulatba került nemzet képviselője, és megint másfajta következtetést vont le a háborúból vesztesnek kikerült állam költője, gondolkodója. Ennek következtében a műltszemléletekben is megmutatkozott a különbség, és ugyanazt a társadalmi-szociális jelenséget másképpen magyarázták (főleg eleinte), másképpen interpretáltak. Az illúziók elvesztése a „győztes” államokban is bekövetkezett, ennek regényei objektívalódására is bőséggel tudunk példát mondani, de a kijózanodás természetszerűleg nem járt együtt a fokozott Móricz-recepcióval, a józanabb magyar önbírálatot nem minden esetben fogadták el tárgyalási alapként vagy közeledési kísérletként. Többen igen, így például E. B. Lukáč és jórészt azok, akik sokat tettek Ady népszerűsítéséért.

Gondolatmenetünkéből talán következik az, hogy ez a tény a legkevésbé sem érvényteleníti Móricz Zsigmond regényeinek, novelláinak, életművének igazságát, értékét. Mindössze arról van szó, hogy a vitathatatlanak tetsző analógiák és párhuzamok mellett rá kell mutatnunk arra az egyedi és különleges helyre, amelyet Móricz foglal el a kelet-közép-európai regényfejlődésben. Ezen a ponton kell elválasztanunk a magyar irodalmi hagyományban betöltött helyének funkcióját attól a még további kutatást igénylő szereptől, amit egy tágabb együttesben, egy szintetikus vizsgálat (vizsgálandó!) irodalmi komplexumban játszik. Ide kapcsolódik annak a hatásnak elemzése, amelyet Móricz, illetve a vele együtt említhető kelet-közép-európai írók (így Rebreanu, Cankar, Reymont és talán még Milo Urban is) gyakoroltak a tőlük semmi esetre sem független „új népiesség”-re; arra a „népi írók” összefoglaló elnevezéssel illethető mozgalomra, amelynek regényírói törekvései korántsem voltak egyneműek. Mert az ugyancsak elgondolkodtató, hogy más-másféle elnevezéssel (népi írók, ruralisták, poponarizmus, és így tovább) az 1920-as évek végén, az 1930-as esztendőök elején jelentkeztek — maradjunk a magyar terminológiánál! — a népi írók, és ezek ideológiájában, művészi törekvéseiben jelen van a Móricz Zsigmond-típusú regényírás, illetve a Móricz Zsigmond-típusú életmű tanulsága. Továbbgondolva ezt a kérdést, annak vizsgálatára is egyszer sort kellene deríteni, hogy milyen mértékben meghatározó a „népi írók” eszmei és művészi fejlődése szempontjából a Móricz Zsigmond-típusú és a Szabó Dezső-típusú ideológiai és művészi „hatás” aránya; hogyan történik meg ennek a „hatás”-nak (de nevezhetjük indítatásnak vagy kiindulópontnak is!) feldolgozása, transz-

ponálása az új helyzetben, a fasizmus térhódítása idején vagy a II. világháború folyamán. Hogy Móricz Zsigmondnak itt tisztító és valóban gondolatébresztő a szerepe, azt eddigi ismereteink fényében biztos állíthatjuk. S még azt is megkockáztathatjuk, hogy a Móricz Zsigmond-típusú regényírás akkor sem vesztette el időszerepét, emberi és üvési nagysága nem halványodott el, legjobb műveinek üzenete épp olyan sugárzó erővel hirdette tehetségét és igazságát, mint megírása idején. S hogy ebben az esetben is, nemcsak Móricz Zsigmondra gondolunk, hanem a Móricz Zsigmond-típusú írói egyéniségre, ez azt is sugallná, hogy Móricz Zsigmond regényírása megvalósította (még hozzá a legjobb művekben világirodalmi szinten valósította meg) a XX. századi kelet-közép-európai próza egyik rendkívüli lehetőségét, kibontakoztatta és művészileg korszakmeghatározóvá tette a kritikai realizmus egyik fontos válfaját, hírt adott olyan társadalmi rétegekről, sőt, osztályokról, amelyeknek irodalmi ábrázolásában, hiteles írói megjelenítésében úttörőnek számított.

Nem magánosan kiemelkedő óriás Móricz Zsigmond a magyar prózairodalomban — és különösen nem, ha tágabb összefüggésben, a kelet-közép-európai irodalmi kontextusban szemléljük. A típus, a megvalósulás szintjére emelt egy olyan művészi világot, irodalmi lehetőséget, amely benneélt már — igény formájában, úttörők torzóiban és egyenetlen írásaiban — korábban az irodalomban és jórészt az olvasóközönség egy jelentős részében is. S tette ezt azzal az „epikai öserő”-vel, amelyet joggal csodált meg benne Thomas Mann. Típus lett hiszen életművében általános kelet-közép-európai jellegzetességeket figyelhetünk meg, egyben azonban kiváltképpen nemzeti író. Ezek egymást kiegészítő vonások; ahogy Ady is látta íróársát, barátját. „Ma benned sarjadnak az ősz magyar tövek” — írta róla. De ő volt — Ady és az egész magyar társadalom számára —, okosan késve is, „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Ezért ragyog a szent szándékú, gyönyörűket író, nagy „kelet-közép-európaiak” között, Ady szavával élve, fényesen.

ÖRÖK PÁRBESZÉD: „A KÖNYV ÉS AZ ÉLET”

– Móricz Zsigmond tanulmányairól –

1

1930-ban jelent meg az a Móricz-írás, melynek címét fentebb idéztük. Az író vallott a könyvről, és kérdéssel kezdte nyomban: a könyv és az élet viszonyára kérdezett rá. Nem remélt pontos választ, hogyan is remélhetett volna. Ám épp a részletek gyűjtése ad fontos eligazítást. Alapja e viszonyoknak, írja Móricz, hogy az emberek a könyvet „nem tekintik életeseménynek”. Esetlegesen találják „a történetet”, a megírás módját — az író, szerintük, a maga kedvére, a maga képére gyúrja a valóságot, amely pedig egyszeri és kizárólagos. Móricznak már eleve a tanulmányírói művészete nagy nyíltsággal fordul szembe minden efféle felfogás lehetőségével. A reflexió: a szellem szabadsága, az értelmezés többféleségét jeleníti már *egyetlen* értelmezés is, ha írói, gondolkodói eredetű. Ugyanakkor Móricz mintegy elrendelésként érvényesíti az azonosság elvét: a művek mélyrétegbeli belső azonosságát, végletességét és végességét. (Később „a véges végtelent” kapjuk erre kulcs-kifejezésnek, egyebek között; ha kulcs kell mindenképpen.) „Az írónál is ugyanúgy csak egyféleképpen történhetik meg valami, mint az életben... mert az író is az egyedül lehetséges igazságot keresi...” Azt hiszem, ha ezt helyesen látjuk, tág és toleráns felfogás. Egyáltalán, a viszonylagosságok divatja idején *bármilyen pontosságát* feltételezni lassan ugyanúgy lesz merészség, mint volt korábban a megcsontosodott „egyféleség” tárgyias korában a relativizálás. Az elemek egyenrangúsága folytan akármelyik lehet archimédeszi pont; s persze, egyik sem az. De az irodalom ilyen keresés. Minden efféle ponté. Egyelőre a külön-külön esélytelenségek és reménytelenségek összessége a birtokunk. Ám épp ahhoz, hogy a könyv teljesítse „mindjobban ráháruló feladatát”, írja Móricz, „kell, hogy az emberek bizzanak benne.” Kell az a feltételezés, az a lehetőség, hogy valami könyv, valami vonatkozása egy könyvnek, könyveknek — legalább átmenetileg — tájékoztatósi pontunk lehet. Móricz a századelő nagy reményeinek tudatával indult, mint nemzedéktársai, és a század kiábrándító és fel-emelő, majd megint lesújtó fordulatát át is oda érkezett vissza, tapasztalással és üledékekkel rakodottan, ahonnan elindult: a szellem valóságába, a könyvbe vetett hithez. Hisz abban, hogy a könyvnek „magasabb befolyása” van az életre, „a cselekvő emberre”. Szabó Pálról írva (*Új nagy író küldött a falu; Nyugat, 1931.*) reálisan jelzi a mesterség követelményeit, de nagy szépségű szavakkal lelkesedik is ugyanakkor, s ezek a kifejezései — hallgassunk csak fogalmi mélyükig! — nem fedeztet nélkül valók; a ráció jegyében sem. „Az írás mesterség, amelyet, ha nem tanult meg valaki jól, minden percben tévútra jut. Szabó Pál jól tudja. Csak elég ereje legyen, hogy önnön lelkét hangszernek érezze, amelyben nem ő, hanem Isten ujjai játszik. Csak engedje ezt a muzsikát” stb. Valamint: „A könyv olyan, mint a faluról jött elemőzsiás kosár, tele ételekkel, italokkal, gyümölcsökkel és gránátok, bombák s félelmes igazságok adalékaival.” Plasztikus csendélet, a legmodernebbek közé illő! És megindultan teszi hozzá: „Magyar élet. Emberi élet.” Színek és erők nagyszerű találkozása egy-egy vitairata is; például *Az irodalom és a „táji jelleg”*, ahol Négyesy Lászlónak felel. Leszögezi, hogy az élet nem törődik a konzervativizmus irtó-igyekezetével, rugalmatlanságával; „a mai élet

tele van feszültségekkel, kétségbeesésekkel, jajszóval, gazdasági összeomlással és mindenekfelett a világszemléletnek véghetetlen és csodálatos átalakulásával”.

Erdeklődése összeköti a kor fő áramvonalait a legközvetlenebb, aktuális valóságsszinttel. „Vége van annak az időnek, mikor falusi néptanítókkal lehetett irányítani az irodalmi felfogást. A héten egy falusi munkásegylettől kaptunk ... levelet, amelyben bírálják a *Nyugat* múlt évfolyamában megjelent cikkeket. Olyan kultúra van ebben a levélben, amit egy falusi földmíves írt, hogy Négyesy László világszemlélete elhalványodik mellette.” Más témáról, ugyanígy *körültekintve*: „Itt van egy aktuális tény. Itt van Szlovenszko magyarsága, és itt van Románia magyarsága. Mindkettő olyan új vonásokat mutat, olyannyira új arcú magyarokat produkál, hogy e pillanatban legalább három magyarság áll egymás mellett, sőt bizonyos szempontból egymással szemben.”

S hogy új szellem hódít Magyarországon is valamelyest, „ebben nagyobb része van Adynak, mint a Magyar Tudományos Akadémiának, amely nem adott eszméket félszázad óta vagy régebben a magyar közélet számára, ellenben Ady adott, éspedig gyűjtő eszméket és építő lángolásokat.”

Így fejezi be az 1931-es esszéjét: „A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy el-múlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet... ura legyen az ember... Nem egy üres és sivár messiánizmusra van szükség... nem affélékre, amit Négyesy mond... hanem életre és igazságra. S munkára. Ez lehet a mai magyar irodalom jelszava. — Az pedig, amit nemzetinek mondunk, az magától értetődően benne lesz mindig az irodalomban.”

Ilyen szellemben kérdezi meg — szintén 1931-ben —, mi lenne: *Ha Petőfi élne*. Irodalmat és életet szervesen dolgoznak egybe ezek a vitairatokkal veteledő tanulmányok. Nem a Petőfi Társaságé lenne az a Petőfi, írja, nem az öregeké, akik „végső erejükkel szembe akarnak szállni a korral...” Élni akarnak; Móricz ezt így egészíti ki: „...éljenek. Tőlük elvenni az élet jogát éppolyan kegyetlenség, mint amilyen kegyetlenség a fiatalságot megbénítani a feltörekvésben.” Petőfi nincs, de bizik a közszellem „sugárzó és hatalmas áradatában”, amelyet képesnek tart arra, hogy „ezt az egész mai életet újra teremtsé, és újra építse”.

Vitákba keveredett (így). És *Eszme harc* című cikkében (*Nyugat*, 1931.) így felel a tekintélyelv képviselőinek: „Mért szólaltam meg?... Azért, mert felújultak bennem a húsz év előtti harcok, mikor pontosan ugyanezen a hangon támadtak bennünket az irodalom és tudomány régi vezérei... Ellenben elmúlt húsz év... és húsz év alatt ez a mi generációnk volt az, amelyik elvégezte a magyar irodalmi termelés dandárát... Az egész magyar közönséget mi tápláltuk szellemi termékekkel, mi... akik elől a legelső percben bezárták az akkori fennálló irodalmi társaságok a kapukat. Nem voltunk benne a Társaságokban, mi a Munkában voltunk benne.”

Bensőségesen szól az irodalmi barátról, Nagy Endréről, ám itt is a jó általánosítás határozza meg alkalmi mondanivalóját; Móricz csak a teljes igazi magyar irodalom nevében és érdekében tud szólni, ennek szempontjaival élni. „Hogy mondjam meg késő koroknak, hogy volt itt közöttünk egy író, aki úgy süvöltött fel, hogy nevetésbe fullasztott minden könnyet... aki egy szóval sebeket gyógyított és ugyanavval a szóval sebeket ütött: gyógyító sebeket ugyanazokon a lelkeken. — A seb, amit gyógyított, mindig az embernek az a fájdalma volt, hogy az emberi kultúra csökevényes, és a seb, amit gyógyultán hagyott, az volt, hogy az emberi lélek minden szépre és jóra fogékony.” Amikor Nagy Endrét az emberi idealizmus éltetőjeként dicséri, úgy érezzük: visszaáramlik, s joggal, e minősítésből igen sok Móriczra, a teljes életet ismerő realitásra: a tiszta eszmék és a jó gyakorlat fáradhatatlan próbálójára.

lomások kerülnek szomszédságba; hogy az elméleti kérdésről kapjunk a legszemélyesebb, hiedelmeket félretelő hitelű anyagot, és hogy a korlátozott, szűk határok közé szorított tárgyak örökérvényűvé tágulnak. Hallunk a gyermekirodalomról és arról, hogyan ír a regényíró; és Kuncz Aladár hazatéréséről, amikor „mi még” mindig „tele voltunk a gloire fényével. Büszkéek voltunk rá, hogy nálunk a háború alatt egyetlen francia sem volt internálva... Dadi (Kuncz Aladár) mosolygott, s diákosan, kedvesen egyet ejtett fején, ha arra került a szó, hogy mit szenvedett, mert úgy látszik, négy szemközt elmesélte szenvedéseit, s mi azt gondoltuk, hogy a francia internáltság szenvedése, az is valami kulturált és szublimált póz... S most olvasom a szent és édes Dadi könyvét, ezt az örökkön örökké tartó document humain anyagot... Milyen halk volt, disztíngvált, mint mindig. Párolgott belőle, mint francia parfüm, a lélek illata... Akkor még nem tudtuk, hogy nagy íróvá váltotta meg a szenvedés Noirmoutier fekete kolostorában. S amely napon ez? meg tudtuk, mosolyogva, könnyedén, elegánsan távozott...” Íme, egyetlen nekrológ mennyi kultúrtörténetet és szenvedéstörténeti furcsaságot sűrít két kis oldalba. S Kuncz Aladár halálának tizedik évfordulóján is talált Móricz „légnemű” témát, tárgyhöz illőt: hogyan nem hagyta hosszú távon meg Móricz „légnemű” témát, tárgyhöz illőt: hogyan nem hagyta hosszú távon dajkálni, „fehér kolostorba” zárni magát Dadi, a házasság családi panziójába; megszökött, amikor pedig már jó lett volna... és Móricz fanyarul állapítja meg: a szerelem halálos betegség — akkor is öl, ha nincs. Gyengédség és kíméletlenség elegye ez... vagy a Kosztolányi által követelt „éles fény... a részvét”.

Arany János költői bátorságát méltatja *Az elveszett alkotmány*-t elemezve. „Korunk szociális és tiszta emberi hangja” szólal meg benne, írja. Sorokat idéz, melyekben „először jelenik meg az a szociológiai szempont, amely csak most, szinte száz év múlva nyert polgárjogot Magyarországon”. Megdöbben Arany „bátor blaszfémikus humora”. Főleg a későbbi Arannyal összevetve; mert nagy változás következett, később is „tele van humorral, de humorának soha többet nincs olyan leütő ereje, nem támadja az életet, az élőket, a társadalmat”. Valahányszor Móricz ilyen gondolati pályákat ír le, érezzük állomásait: valami sajátos tárgy, melyhez affinitást érez; lelke általános mondanivalója, mely már rég ürügyet keres: téma és ürügy tökéletes harmóniává olvad a közlendő fontosságában; az üzenet többnyire aktuális. Legalább annyira, hogy átérezzük a kort, amelyben elindult, ahonnan hozzánk ér; és bizonyos tanulságok az alapvetően megváltozott körökben és világhelyzetekben is aktívan hatnak, esetleg más szerepben, nem közvetlenül a tárgyra utalva már, de újabb általánosítás „asszociációs bázisául” szolgálva. Például: Arany életpályája — mint a jellegzetes magyar írósorsok egyik alaptípusa. Ekképp a Móricz-tanulmány pontossága nem mindig a fanyarság, a leszorított fogalmazásmód; megtűr ez a műfaj nála sok indulatot, szép pátoszt is, ha kell — annyira lényegi, amit mond.

„Arany egyáltalán... nem volt hős... nem adta át magát semminek. Fölötte maradt mindenki iránynak s minden távolságnak... Nagyon jellemző, hogy késő öregkorában keservesen panaszkodik sógorának, hogy nincs kedve hazamenni Szalontára, mert mindjárt színt kell vallani. Úgy érezte, jobb neki Pesten élni, elbújva, magában. Deák Ferenc távoli jóakarátát érezve, Csengery Antal közeli barátságában s a kormány békéjét és kedvezését élvezi. A szegény költő, aki a legtávolabbi ideálokat imádja, hogy a közeli cselekvés elől mentes lehessen.”

A több szempontot mérlegelő bírálat remek példája ez az esszé. Mert így folytatódik: „Kevés költő és író volt, aki oly kevésbé volt politikai egyéniség. Arany inkább abba a tudós fajtaba tartozott, amelyik a noli me tangere elzárkózottságával éli az emberiség életét.” Figyeljük meg, hogyan fogalmaz Móricz: Arany sem a maga életét éli, hanem az emberiségét. Leszögezi: „Egy ilyen irányú költőt, mint Arany, aki a nemzeti lélek legnagyobb kincsei közé tartozik, valóban nem illet meg bírálat, csak megértés. — De ha meg akarom érteni a költőt, azt csak a bírálat eszközeivel való felmérés alapján tehetem.” S milyen bonyolult összetevőket tár fel a látszólag fájdalmasan egyszerű képzetben! Íme:

„Nincs jelen az eseményekben, lezárt dolgok azok az ő számára, amelyekre a közérzés által ráparancsolt lelkesedéssel tekint föl. Vallása talán mélyebb az egyházi vallásnál, hazafisága tisztultabb a közhatalom által diktált hazafiságnál: az élet tragédiás folyásának szemlélete kozmikusabb, mint a bíróságoké. — És mégis, sohasem lépi át azt a határt, amelyet az egyház, a politika és a törvény engedélyez.” Micsoda frissesség, mennyi bíráló megértés (és el nem fogadás!) e sorokban. Móricz esszéművészete pezsgően eleven mindmáig, logikája a némelykori pátoz alól is pontosan villan, gondolatmenetét a legbensőbb irodalomértés vezeti. „Elfojtja érzéseit, elfojtja gondolatait, elfojtja életét”, írja Aranyról. S mégsem ez az utolsó szava. Megállapítja, hogy Arany két ízben bátor volt: első művében (a szatirikus hőskölteményben) és utolsó munkájában, az *Őszikék*-ben. Mulatságosan komoly, ahogy ezt mondja: „S ha a túlvilági törvényszék előtt egy jócselekedet megmenti a bűnöst a pokoltól, őt ez a két cselekedete megmenti nehézt, nyolc kötetének súlya alól, és sugártiszta jellemének fényével csillog. — Ember volt, éspedig méltó típusa az embernek. Költészetének színaranya sem takarja el teljesen vérző és élő lelki erejét.”

3

Figyelme rengeteg irányba vonja — el nem aprózza. Méltató beszédek mond a *Nyugat* jubileumi ünnepén és induló, fiatal írók szerzői estjén; barátainak előadásait vezeti be, harcosi szerepet vállal — és bármiről szól, értekezik, emlékezik, megtalálja a módját, hogy friss legyen egy-egy fordulata, ügyel rá, hogy a kötelező matérián kívül valami érdekességet is lopjon e műveibe. Mert művek ezek, s nem elsősorban a lekerekítésükkel, nem elsősorban az alkalmazott művészeti megfelelésükkel, tökéletes mesterségbeli tudást tükröző kikezdhetetlenségükkel. Móricz mintegy a maga műfaja ellen küzdve hozza létre a maga műfajának (részleges vagy szinte teljes) remekléseit. „A *Nyugat*”, írja, „sohasem pályázott arra, hogy kész virágot áruljon: arra, hogy aratást érjen, zsákoljon, eladjon: hogy eredményeket fölőzzön le... Az övé a kezdés, az elindítás, a kiröpités.” Érzékenyen elemzi az írói jelenséget; a költőt, írót, aki „nem jut el sehova” (mert nagy állandóság). Kitekint a világ helyzetére, amellyel (gondoljuk meg!) a *Nyugat* összefüggésben tudja magát még a század elejének földregézés, roppant eszméi okán. Egyetlen „igazolásnak” a munkát tekinti, és bevezeti ezt a kifejezést, jó izzel: „az egész dolgozó magyar irodalom”. Melyet egységesnek tudhat a Folyóirat jelében.

Erről az „egységtudatról” ír a Kodolányi János szerzői estjén tartott *Megnyitó beszéd*-ben is. És arról, hogy megérti azokat, akikben ez már nem él evidensen. 1932-ben vagyunk. Megállapítja: „Az én generációm volt az utolsó, akik egy régi, ma már teljesen elavulásra és megszüntetésre ítélt, de a maga idejében sziklaszilárd világépületet láttunk. Jönni fog egy generáció..., amely megint egy egészen kiépített s szintén, bár nem végleges, de önálló szilárdságban létező társadalomban fog megnyugodni. A mai középfokon élő generációk csak... lelkes szándékokról tehetnek tanúságot, ha világuk képét megmutatják. — Nem tudom, a három közül melyiknek jobb...” Miközben generációs és világhelyzeti megfigyeléseket tesz, kiindulópontjából nem hiányzik az egyén lélektana. Iménti mondatát így zárja: „...mert az embert nem a külső állapotok nyugtatják meg, hanem a belső lelki berendezettsége.” Ez vezeti át a fiatal írók problémaköréhez: belső boldogságérzés kell a fiatal írónak, mondja, s nem furcsa ez a kijelentés, mert indoka, ime: „...kivülről ugyanis semmi a világon meg nem csendesíti és le nem csillapítja. Akinek megvan arra a képessége, hogy saját lelki harmóniáját kivetíti a világra, az ... megélhet: de aki a valóságos, az objektív világtól várja, hogy megnyugtató hatást tegyen rá, annak bizony szomorú napjai vannak.”

Vizsgálata szerint akkor az ott 1932-ben „írónak nem volna rossz világ, mert nagyon érdekes és... változatos. Ha az embert meg akarod ismerni, ne

menj a ... nyugalomban élőkhez, mert azoknál kikövült ... lelkeket találsz. Eredj a bajok közt vergődőkhöz. Menj a harcban kavargókhoz. Csak harcban ismerni meg az embert: ilyenkor mindenki megmutatja, mi lakik benne." Ezeket a tiszta, fontos szavakat bármi tárggyal kapcsolatban jó újraolvasni. És a tárgy; Kodolányi János (vagy másutt más, akkor fiatal írók, új irányok képviselői, a kor és az elkövetkező kor szavára hallgató megannyi törekvés), ugyanúgy alkalmas ezeknek a gondolatoknak a hiteles, súlyos kifejtésére, mint amikor Veres Péterről, Darvas Józsefről, Erdei Ferencről ír Móricz. Már ő maga is az újat érzi; és van rá ihletése, hogy leglényegesebb, mélyen kidolgozott gondolati-eszmei tartalmait és tartalékait hangolja össze a korszerű törekvésekkel, ezeknek támogatásával; hogy ne csak pillanatnyi érvénnyel „ifjodjék meg”, de elméleti-gyakorlati munkásságát így legalább a regényíróinak szintjére emelje, s tegye elevenen érdekessé a számunkra ma is.

„Írónak, a szemlélőnek, a megfigyelőnek”, írja tovább a szerzői est bevezetőjében, „gazdag teret ad a mai élet: de mit ad az embernek, aki élni akar? Annak az embernek, aki mestersége szerint, lelki berendezettsége, hajlamai és vágyai és égi rendeltetése folytán író lett: de azért ember maradt, aki valóban emberi módon akar itt megélni.” S miért volt aktuális ez a keserű hang? Miért sorolja fel Móricz, hogy mi mindennek *nem* lehetett örülni akkor? Az írók kirekesztettségének, a társadalmi visszhangban való hallgatásra ítéltettségének, annak, hogy csupán azon az irodalmi esten, mikor ezek a szavai elhangzottak, cenzúra tiltotta be Pap Károly novellájának, Illyés Gyula egyik (a *Nyugat*-ban megjelent) versének felolvasását és így tovább. Móricz a harcolókról beszélt; és ahogy finoman megszerkesztett írásának végére érünk, látjuk: igen konkrétan harcolt ő maga is, magukkal ezekkel az írásokkal. Belső tapasztalat tehát nemcsak a lélektan kérdéseiben, nemcsak az „égi” mesterség dolgában vezérelhette.

4

Sokoldalú volt; s így nézte a jelenségeket is. Amikor az iménti beszédében arról szól, hogy irodalomból akkoriban a legkiválóbb tehetségek sem élhettek meg, „kivéve talán egy-két olyan író, aki a szintén elmúlóban lévő színház segítségével tud valamilyen segélyforrást szerezni”, a színháznak csak az egyik vetületét villantja. A kötetben ezután következő dolgozat Hevesi Sándorról szól, és a következő szép bekezdéssel indul: „A színháznak egészen különös ... levegője van, amely nem hasonlít semmiféle más üzeméhez. A termelő üzemek valami haszonérték előállítására szolgálnak, a színház a káprázat és hangulat sikeres és gazdaságos termelésére törekszik. Ezt is munkával, és pedig szakemberek komoly és fáradhatatlan munkájával lehet csak elérni, de a cél ... olyan belső kelléket kíván meg ... minden munkástól, ami más termelési ágánál nem okvetlenül szükséges, sőt a munkások tömegénél szinte káros és felesleges: *ihlettel* kell bírnia az igazgatótól a portásig, a főszereplőtől az utolsó statisztáig, a diszlettervezőtől a kulisszatologató munkásig mindenkinek.” A munka ilyen megbecsülése, úgy érezhetjük, a „régiszerű egységes világgépnek” ugyanolyan szerves tartozéka volt, ahogyan már egy újabbénak is kell hogy legyen. Móriczot az eszményi törekvés nem távolítja el a realitás korszellemeitől. Sőt, azoknak az időknek a szorításában egészen természetes módon keresett efféle eszményi realitásokat. Sokat elárul erről, amit (történetesen) a színházi ihletről mond: „Téremtő, találékony ... és szerelmes lelki alkatot feltételez.” Nem a szakszerű tanulmányírás kifejezéseivel él ő, mégis feltétlenül kifejez annyit a maga módján még a vágyva-vágyott pontosságból is, mint amaz. És közben állandóan arra figyel, „ami ... más már, mint a régi”.

Mércéje, központi alakja, kísérleti anyaga természetesen — az író. Milyen is az író: ez a kérdés ihleti a többi. A színház is (*Hevesi Sándor* című megemlékezésében) az íróval szembeesik. Látszik, hogy „álma” volt a színpad; ezért engedékeny. De ettől *függetlenül* tiszteli a színház művészetét. Elfogadja normáit.

Ez a kettősség, amit a kis írás tükröz, forrása Móricz értekező prózájában a mindenkor nyíltságnak. „A színpad művészete”, írja, „évezredes tapasztalatokon épül fel. Művészet és mesterség, istenes ihlet és tudatos mesterkedés fonódik össze a színház mutatóványaiban... Hogy lehet gyors, erős és biztos hatást elérni... Ennek a mesterkedésnek azonban mindig kapcsolatban kell lennie a misztikummal. A fizikai eszközök valahogy a le nem mérhető és kiszámíthatatlan varázst szolgáltatják.” És az író? „Az író nagyon ritkán ért ehhez a színpadi mesterséghez.” S mindegy, hogy (megint: történetesen) a színházról ír Móricz, fő témája az alkotás lélektana, anyagtana, embertana. Tanulságai is általánosan hasznosíthatók. „A költő ezer utat érez, a rendező csak egyet... A színpad fizikai rendje és megkötöttsége szemben áll a költői fantázia más természetű törvényszerűségeivel... A költő ritkán gondol arra, hogy egyik szereplő a másikat... eltakarja, s egy mellékalak megsemmisítheti a főszerepek minden hatását...”

Amikor Karinthy Frigyes arcképét vázolja fel, bevallottan is széles és mély általánosítgat: s azért ilyen nyíltan, mert tárgya erre ihleti. Érdekes megfigyelni, hogy Móricz a tanulmányíróknak azon csoportjába tartozik, akiket a tárgy nemcsak tárgyszerűen ihlet meg — de meghatározott módon *hangol* is. Nem nevezném ezt „idomulásnak”, s az objektívebb esszéíróktól sem vitatnám el, hogy hasonló közlésre jutnak érdemben a témával, mégis *termékenynek* tartom azt az elfogultságot, amely a neki kedvező tárgynak (csak annyiban) kedvez, hogy a legméltányosabban elfogult iránta. Ez teret ad az érzékeny jellemzőknek, megkétszereződhetnek mintegy a tanulmány világában, s nem sivár (vagy „értelmezett”) összefoglalásuként vannak jelen. Gyökerestül ülteti át az esszébe a tárgyat, így is mondhatnánk. Karinthy Frigyesről (róla is többször szól, ahogy általában különböző alkalmakkor közelít meg egy témát, vagy ugyanazon alkalommal bizonyítja: hányféle módja van a feldolgozásnak), barátjáról és mindenek felett becsült gondolkodótársáról ír talán (Ady, Babits és a fölemelő magyar nép mellett) a legszebben, a leglényegrehatóbban. S mindenképpen a legfesztelebbül. Nem okvetlenül ilyenkor a legszellemesebb. Például Kodolányi Jánosról azt mondja: „... 1899-ben született. Aki 1899-ben lépett magyar földre, még vízum nélkül jött, s még belépett a múlt századba, a humanista szellemből liberálisra érett kultúrába...” Nem is az évszám a lényeg, hanem amire az évszám ihleti képzeletét. „Aki ez évben született, az még úgy indult a jövőnek, ha író-sorsra volt ítélve, mint húsz évvel előttük mi s harminccal előttünk a Mikszáth—Gárdonyi generáció s ezek előtt ötven évvel Jókai, Kemény Zsigmond s rajuk... Mikor azonban tizenöt évesek lettek, kiütött a világháború, s a fiatal fiúk ott maradtak... az összerokkant világ romjai alatt... Megsértettek voltak, akik figyelték a sérülést, és keresték annak okát és gyógyítását.” Vagy Pap Károlyról talán a legmélyebben ír: „Sérülését a mélységek kutatásával, az absztrakt álmodozással gyógyította. Oly mélyen megrázta... az emberiség felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan felfordulása, hogy visszazuhant a múltba, és minden energiáját az ősök keresésére veti. — Az élet megtagadása a túlvilágért.”

5

Am a sok szál, melyre gondolatvilágának lehetőségeit bontja, egyesül, összesodródik, ahol a téma engedi. A legegyetemesebben épp Karinthy Frigyesnél. Mert ő „a legkomolyabb filozófus, aki a hétköznapi helyzeteket használja fel” mindenre. Hamleti töprengésre akár, a „kávéházi pikoló kapuciner mellett”. És „az általa előidézett színpadi helyzet mindig az, hogy a keret és a tartalom nem illenek össze... s a legelső napihír, amit a délutáni lapban meglát, számára alkalom nem is a társadalom, hanem az emberiség létezésének végleges megvizsgálására”. Móricz három „kis találmányát” emeli ki. Mindegyik jóval többet példáz a tartalmánál. Az első a homokdombra fölfutó kisgyereké: aki kérdésével, hogy „mama? most fenn vagyok?”, az egész emberi butaságot példázza — mint Móricz mondja, mindannyiunkért. Sikereinket, ezek nevetséges, de helyettesíthe-

tetlen állagát; tudatunk szerveződését. A másik, a halálra simogatott nyúl esete, a történelmi kényszerképzetek visszája. Lelki viharok csatáit vívja a nyúl gazdája, és „agyonveri fantáziában, hogy bebizonyítsa neki, hogy nem akarja bántani, csak megsimogatni... Ez az egész világhistória. Közelebbről a magyar ezredéves történelem. Távolabbról az emberiség teljes kultúrfejlődése. A vallási türelmetlenségtől, az akaratán kívül való boldogítástól... s a transzváli ágyúkiig, amelyek a kultúrát terjesztik — egész a tanári szekundáig, amelyek javító szándékkal íródnak be a noteszbe...” Mint Móricznak Karinthy lenne az az első „napihír”, amely általánosságokra tárja tekintetét. S a legáltalánosabb: az ember lélektani állaga. Telma Titusz ennek letéteményese: „a legtitokzatosabb írói ötlet és fantázialét... A gyermek és vadember, akik gondolatlanul ölnék. S ez olyan végleges számukra, hogy a lélek szerint megölt — élet szerint sem létezik nekik többet.” A költőt idézi, „aki két sorban gyilkol, és világokat hengerel le”; igen, Adyt, aki egyszer azt mondta: „Megöltem ezeket”... és Móricz csodálkozott, hogy ez „egy megjelent vers...” Valamint megállapítja: „A vallásokat is ez a különös fantázia-rávetítés hozta létre: legyen nekem javamra a Lehetetlen, és ellenségeimnek legyen kárára... Telma Titusz méltó rá, hogy örökké ott éljen bennünk, mert ott él bennünk... hogy ő legyen létünk alap-abszurduma, mert az.” A lélek elemzésének nagy, felszabadító mélységeit jelzi ez: a kimondás megváltó hatalmába vetett, vallás nélküli hitet. Tudását „a legártalmasabb szerelemnek” és „a legtermékenyebb démoniságnak”.

Karinthy halála után így ír: „Tegnap este a klubban fél tucat író törte a fejét azon, hogy megfogalmazza, egymást túlszárnyalva a Karinthy Frigyes... Nem tudták összehozni a Telma Tituszt. Különös agyvelő az íróé...” (Megint: az író mint központi alak.) „...annyira tele van saját magával, hogy mást is csak magán keresztül ért meg, s számára a megértés az, ha önmagából tölti meg a kelyhet... Így hat Telma Titusszal találkoztam. Mint a Karinthyé volt, de valamennyibe beleszűrte, aki róla szólt, a saját énjét. Ez a roppant nehézség a gondolatok átadásánál”, érkezik el Móricz az örök, de eleget soha nem hangsúlyozható, boncolható, fállalando kérdéshez: „Hogy lehessen eszmét hirdetni, mikor minden hallgató mást ért” ugyanazon a szón!

Voltak azonban szavak, amelyeken Móricz — e tudás ellenére — mást érteni nem bírt, mint amit érteni vágyott. *Népköltés gyűjtői* című írásában azokról a „mélységben élőkről” szól, akik „nemesebbek és gyöngédebbek, s durvaságban őszintébbek és egészségesebbek, mint a kultúra által lenyűgözött réteg. Valósággal az ős emberrel lehet találkozni, az ős érzülettel, a szinte állatian ösforrásból kibuggyanó s kirobbanó szerelemmel és gyűlölettel a nép között. — Menynyire csodálkoztam aztán, hogy a nép írói oly távol vannak a néptől... A nép valósággal féltett és rettegett téma volt mindig az irodalomban. Akkor, írja Móricz, „fiatal szívvel, nem értettem, ma már tudom, hogy azért, mert a társadalmi egyensúly fenntartását nem tudták elképzelni másképp, csak úgy, ha a nép megmarad a mély tudatlanságban és szegénységben...” Egyensúly keresése, az élet lehetőségének keresése. Állandó harcok közepette — csupán a *Nyugat* körül is; s a benső küzdelmekre hadd vessenek fényt az idézett lázasabb sorok. Ám a megértés végső szava is itt található, már ebben az 1933-as cikkben, a népről írva — s Móricz önmagával harmonikusabban aligha mondhatta volna ki bárhol — megállapítja: „A jövőt csak egységes emberi szemlélet teremtheti meg.” S ő erről ugyanolyan hitellel beszélt, ha Karinthy Frigyes halála volt az alkalom, ha egy reményekkel induló mozgalom. Nem a regényíró obejektivitása volt a forrása e teljességet igénylő szemléletnek. Fordítva volt ez; regény és tanulmány — közös, ősi módon tiszta alap elágazásai.

ÍRÓSZOBÁM

KÉPES GÉZÁVAL BESZÉLGET FEKETE GYULA

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő Albert Zsuzsa)

– Géza bátyám, most számolgam, negyvenöt éve ismerlek. Kilencszázharmincnyolcban, életed egyik állomásán jöttél Patakra tanárnak, te akkor kezdted a tanári pályafutásodat, én meg akkor kezdtem a diákoskodásomat, szintén Patakon. Igaz, én b osztályos voltam, te pedig az a osztálynak lettél az osztályfőnöke, tehát én ismertelek, te viszont nem ismerhettél, nyilván. Bennem megmaradt az emlék, hiszen költő voltál már akkor, elsőkönyves költő. Harmincháromban jelent meg az első versköteted, a Márványba véslek. Tehát már mint fiatal költő jöttél Sárospatakra tanárnak. Magyar-német szakosnak?

– Magyar-német szakosnak, de az angol is szakom volt, és amikor az angol intézet megnyílt, engem átvittek a tanítóképzőből, meghívtak az angol intézetbe nevelő tanárnak, és természetesen a gimnáziumban is tanítottam. Azt mondod: mint költőt ismertél meg? Lehet, nem is azért, mert megjelent az első könyvem. Patakon engem mint költőt tartottak számon, már diák koromtól kezdve...

– Most is úgy jöttem ide, elsősorban a költő Képes Gézához. Te több minőségben voltál jelen és vagy jelen irodalmi életünkben. De, gondolom, a költészet a legkedvesebb műtadod.

– Nálunk, magyaroknál az a szokás, hogyha valaki, legyen az költő vagy akárki, több területtel foglalkozik és komolyan foglalkozik, akkor lusták minden területen számontartani. Csak egy területet jelölnek ki neki, s kénytelen-kelletlen ehhez kell tartania magát. Én mint költő indultam, de már Sárospatakon is egész fiatal fejjel, mondhatnám tizenöt-tizenhat éves fejjel verseket fordítottam, főleg latinból és görögből... egy-egy lefordított verssor közszájon forgott a diáktársak között.

– A több műtájúsághoz még egy toldalékom is volna, Géza bátyám. Az a gyanúm, hogy a sokat dolgozó ember, márpedig te sokat dolgozó ember vagy...

– Mások is mondják, hogy te sokat dolgozol, Géza, de én ezt helyre szoktam igazítani: én nem sokat dolgozom, hanem sokat élvezek... Tudniillik nem érzem soha a munkának a terhét, minthogy csak azt a munkát vállalom, amihez teljes szívvel tudok hozzáfogni, teljes szívvel tudom végigcsinálni.

– Arra gondoltam... ahogy én látom, a kritikának végképp nem kedvelt embere a sokat dolgozó és ráadásul több műtájú író. Tudniillik munkaigényes. Valljuk be, a kritikus szempontjából is munkaigényes az az író, aki folyton új meg új köteteket tesz le az asztalra. Amelyekkel folyton összezavarja a kritikus szempontjából már-már véglegesnek szánt, nagy munkával kialakított képet. Ráadásul több műtájban is, annál nehezebb áttekinteni a munkásságát. Ezért érzem én: külön hangsúlyt érdemes tenni arra, hogy a legkedvesebb műtadod azért a költészet.

– Ez így van, én is így tartom. S ennek a legmeggyőzőbb tanúsága az, hogy tizenkét eredeti verseskötetem jelent meg, talán ugyanennyi műfordítás is. Most pedig az *Önarckép* hegy formájában, összefoglalásként, mondjuk, eddigi költői és műfordítói munkásságomról, a *Harminc év* sorozatban.

– Hetvenben jelent meg a *Víztükör* című válogatott köteted. Előszavában azt írod a költészetről szólván: „Lelkem mélyén éreztem, tudtam, hogy csak úgy tarthatok igényt az igazi költő névre, ha a dolgoknak külön nevet találok. Kilenc verseskötet áll mögöttem...” — említetted: azóta már tizenkettő – „...vagy pon-

tosabban zsi bong körülöttem, ezekből már megítélheti bárki, sikerült-e felépítenem a magam külön világát, amelynek saját törvényei vannak, és amelynek hangja senki máséval össze nem téveszthető. Erre persze tudatosan nem érdemes és nem is lehet törekedni, de ha ezt el nem éri a költő, joggal szegezhetik melléne a kérdést, minek írt össze ennyi verset egy életen át." Tehát nem érdemes vagy nem is lehet törekedni. Különösen annak nem is szükséges, gondolom én, akinek meghatározó élményvilága van. Ezért én itt szeretném kezdeni, ha már a költészetnél tartunk, a nyomozgatást, az élményvilágnál. Mesélj valamit az eredeti élményvilágodról, a szatmári tájról, a családról, a szatmári emberekről.

– Mátészalkán születtem, édesapám kovács volt; úgy él bennem máig, mint egy hősi alak. Természetesen mondhatják erre: minden fiú mítoszt csinál az apjából. Édesapámból nem kellett mítoszt csinálni; egyszerű vonások ezek, amelyekből megépül az ő alakja. Több verset írtam róla, végül, azt hiszem, sikerült egyet-kettőt írnom, amiben az igazi alakját meg tudtam rajzolni. Édesanyámat sokkal nehezebb volt, azt hiszem, egyetlen versem sikerült, amiben őt írtam meg, *Levél anyámhoz* címmel. Többször megkérdezték tőlem, hogy fogadták a verseimet otthon. Az *öreg kovács* című verset édesapám hallgathatta rádión, sokan gratuláltak neki rokonok, barátok, ismerősök, nagyon meghatotta ez a vers. Édesanyám a *Levél anyámhoz* című verset az éjjeliszekrényén tartotta – nekem erről soha nem szólt, de mondták –, és mindig elolvasta lefekvés előtt. Édesanyámnak köszönhetem a költői nyelvemet, ő fehérgyarmati születésű. A Szamos partján fekvő városka, ősi árpádkori település, mutatja a neve is: Gyarmat; vele szemközt Kér nevű község, mind a kettő ősi magyar törzsnevet őriz. Édesanyám olyan ősi szavakat használt, amelyeket a mi nyelvészeink csak mint kikövetkeztetett alakokat emlegettek. Ilyen például a *ré* szó, ami benne van a részeg szóban. Vogulban a *ré* azt jelenti: forróság; az a forróság, ami előnti a sámant, amikor révületbe esik. Anyám ezt rendszeresen használta valakire, aki szédelgett, vagy nem volt egészen beszámítható: na, erre is rájött a *ré*. Édesanyám maga is alkotott szavakat, kifejezéseket, s ezek olyan magától értetődően hangzottak, mint hogyha mindig is éltek volna a magyar nyelvkincsben. Természetes, hogy ez nagy hatással volt rám, és ma is az édesanyám szókincsét használom.

– Szeretted ezt a szót: *sürved*.

– Ezeket bátran használom, természetesen nem keresem, sőt inkább arra vigyázok, hogy csak kevés kerüljön be a verseimbe, írásaimba.

– Ez a szatmári körzet inkább tartozik Debrecenhez, mint Sárospatakhoz. Mégis, hogyan kerültél Sárospatakra diáknak?

– Ennek külön története van. Én négy polgárit végeztem Mátészalkán, más iskola ott nem volt, és ezt végezték el a gyerekek, utána mesterséget választottak. Kitűnő eredménnyel végeztem, s hadd tegyem hozzá, ott már fölfedeztek, mint költőt, 13 éves koromban. Természetesen a sorsom az lett volna, hogy inasnak megyek, még hozzá az édesapám keze alá inasnak, hiszen Gyula bátyám is az édesapám keze alatt tanult ki kovácsnak. De volt Mátészalkán egy református segédilekész, akinek a nevét hálával említem meg, Filep Gusztávnak hívták...

– No, egy újabb kapcsolat. Nyilván ugyanaz a Filep Gusztáv, aki az én szülőfalumba, Mezőkeresztesre került református papnak...

– Az, az!... No, hát Filep Gusztáv elhatározta, hogy belőlem nem inas lesz, hanem Sárospatakra kell kerülnöm, gimnáziumba. Jó neve volt Patakon, és ajánló levelet írt, de ez nem volt elég. Mindenek előtt latinul kellett volna tudni, s én a polgáriban természetesen nem tanultam latint. Osztályfőnököm, Ferenczi Endre, átolvasta az első verseimet tartalmazó füzetemet, s azt írta a végére: „Sic itur ad astra”, amiből én egy szót sem értettem. Megkérdeztem tőle, mit jelent; nagyon gyanús volt nekem, hogy elutasítás. Annyit mondott: tanuljak meg latinul, akkor majd megértem. Ez a két dolog valahogyan szerencsésen összekapcsolódott: Filep Gusztáv követelése, hogy menjek Patakra, gimnáziumba, és Ferenczi Endre megjegyzése, hogy majd megértem, ha latinul tudok. Négy osztály latin tananyagát kellett négy hét alatt megtanulnom, Filep Gusztáv tanított, olyan eredménnyel

hogy sárospataki diák lettem. Pontosan emlékszem, Dávid Zoltán tanárom sem az ötödik, sem a hatodik osztályos latin dolgozataimban egyetlen hibát sem talált, ezt többször is emlegette. Hatodikos koromban már latin verseket írtam, amelyeket Dávid Zoltán tanáromnak ajánlottam.

- *Még egy közös kapcsolat. Nekem is legkedvesebb tanárom volt Dávid Zoltán.*

- Hálával gondolok rá, és Szilágyi Benőre, a görög tanáromra, aki rendkívül szigorú, régivágású tanár volt, nagyon sokat követelt. De azt, hogy például most újjörögből szinte fennakadás nélkül tudok bármit elolvasni, végső fokon az ő szigorúságának köszönhetem.

- *Itt vagyunk tehát a másik meghatározó élményvilágnál, a szellemi szülőföldnél. Igaz, Mátészalkán kezdte verset írni, de, gondolom, a szárnyakat Sárospatak adta...*

- Ez igaz. Azonnal láttam, hogy Sárospatak az a közeg nekem, mint hálnak a víz. Felfedeztek, mint költőt. És azt kell mondanom, nem hiszem, hogy erre bárhol is példát lehetne találni: még a matematika-fizikatanárom is, Benkő Béla, aki rendkívül szigorú és igazságos tanár volt, velem mindig elnézéssel bánt. Nem mintha én nem értettem volna a számtanhoz és a fizikához, csak éppen ezekkel a tárgyakkal nem foglalkoztam. Ami szabad időm volt, azt mind a költészetre szántam meg a latin és görög versek fordítására. Irodalmi sikereimhez Benkő Béla többször gratulált; matematika-fizikában elért sikereimhez pedig egyáltalán nem gratulálhatott. Nem dicsekvésképpen, inkább szégyenkezve mondom: még a házi-feladatokat sem csináltam meg, soha. S ezzel csak azt akarom hangsúlyozni: mennyire éppen a pataki légkör kellett az én kibontakozásomhoz.

- *Azt hiszem, azzal folytathatnánk ezt a szellemi-szülőföld járást, hogy te az Eötvös Kollégiumba kerültél. Végére az is egy fajta szellemi közeg volt; én azt olvasom ki egyik-másik versedből, hogy nagy élményt jelentett számodra ez a kollégium.*

- Az Eötvös Kollégiumban az egész világra rányitották a szemünket. Hadd emlitem példának Gombocz Zoltánt, a lángeszű nyelvészt, a nagyszerű pedagógust, aki soha nem kényszerített semmire bennünket, de a vele való beszélgetés olyan távlatokat nyitott előttünk, hogy azt szinte még évtizedek múltán is nagyon nehéz felmérni. Kitűnően tudott franciául, anyanyelvi fokon, németül anyanyelvi fokon, finnül anyanyelvi fokon, tudott angolul, olaszul, kitűnően értett a zenéhez, nagy zenei esteket rendezett az igazgatói szobában...

- *Még is vendégelte olykor a népet, igaz?*

- Igen, igen. Eötvös kollégista koromban, hadd áruljam el: cigarettáztam is. Mert Gombocz cigarettázott, ötven-hatvan cigarettát szívott el naponta, ez okozta a halálát... Ivott is, nagyon bírta az italt... de nem ez a lényeg. Az Eötvös Kollégiumban az volt a követelmény, hogy minden kollégistának valamilyen területen nagy, jelentős, új eredményeket kell elérnie, legyen az tudomány vagy szépirodalom. Hiszen olyan példák is voltak már előttünk, mint Szabó Dezső, aki finnugor nyelvésznek indult... Igen, az Eötvös Kollégium, mondjuk úgy, egy lépcsőfok volt tovább felfele és előre a sárospataki évek után.

- *„Az Eötvös Kollégium volt nekem a hegyen épült város”, írod az egyik versedben, és valóban nagy élménytorrás az ilyen szellemi szülőföld. De nyomozok tovább a meghatározó élményvilág után. Én úgy vettem észre, verseidet olvasgatva, hogy számodra maga a költészet is meghatározó élményvilág volt. Már fiatal diákkorodban, amikor latin, görög verseket fordítottál, de később is a verseid jelzik az élményt: Petőfi, Balassi, Berzsenyi, Csokonai, Ady, Thomas Mann, Háziz, azután a kortársak: József Attila, Babits, Tersánszky... valamiképp ez is: szellemi szülőföld.*

- Igen, már gyerek fejjel Berzsenyiről írtam verset, még a tetejében öklaszikái versformában, ahogyan Berzsenyi írt, s ezzel teljes sikertelenséget értem el a társaim között. Mátészalkán nem tetszett, és azt hiszem, ma sem tetszik az ilyen vers, tudniillik nem rimel, azaz, mátészalkai nyelven szólva: nem megy rá. A társaim

már a második versszaknál kárörömmel közbekiabáltak: nem megy rá!... Ez volt az első találkozásom Berzsenyivel, azután a második, amikor latinul írtam hozzá verset, s ez meg is jelent egy nemzetközi latin folyóiratban. Harmadikul aztán megírtam a *Gyertyafénynél* című versemet. Egyik legjobb versemnek tartják. Néha én is.

– *A Nyugat költői, Babits, Tóth Árpád, én úgy érzem, hatással voltak rád az indulásnál.*

– Ez magától értetődő lenne, de nem ez a teljes igazság. Ugyanis én nem azt az utat követtem, amelyet Babitsék kijelöltek, és amelyen a fiatal költők minden különösebb megrázkódtatás nélkül járhattak. Éppen ezért az első kötetemet teljes értetlenség fogadta. Egyetlen olyan kritikusa Supka Géza volt, aki meglátta, mit akartam én itten elérni. Én magyar népdalformákat próbáltam megszólaltatni érzelmesség, sőt érzelmesség nélkül. Ha nem sülök bele, elmondok egy részletet példának:

Napsugár rózsákból most köt az ég csokrot;
Rózsás paplan alatt ébrednek a bokrok.
Az égről egy kislány lecsente a sarlót,
Most ezzel lépeget begyesen a tarlón.

– *A népköltészetéről s az ösköltészetéről eredeti élményeid honnan származnak? Mikorról, milyen időszakból?*

– Gyerekkoromból. Bár édesanyám sokszor énekelt, emlékszem, még vasalás közben is, de ő zsoltárokat énekelt inkább. Édesapám nagyon ritkán kezdett el dalolni, de különös módon olyan régi népdalok bukkantak fel nála, amiket én akkor nem is értettem, és amiknek Kodály vagy Bartók nagyon megörült volna. Biztos, hogy ezek nagy hatással voltak rám. Azonkívül a szomszédasszonyok Mátészalkán, akik olyan történeteket mondtak el, amilyeneket később lapp földön jártomban lapp sámánoktól hallottam. Ezek közül egyeseket, például egy boszorkányról szóló balladát, a *Márványba véslek* kötetemben megírtam. Ez is megzavarta akkor a kritikát, hogy együtt a parnasszista törekvések a népdalok, a népballadák hangulatával, hát igen, ezek érdekelték engem. Nem lehet az célja egy költőnek, hogy az előtte járó nagy példák hangját átveszi, Babitsét, Tóth Árpádét vagy nem tudom kiét, s akkor abban remekeket alkot. Akármilyen tétován és tapogatózó is, de keresse meg a saját hangját. Véleményem szerint a saját hang, az a legfontosabb a költőnél. Még nem is a tárgy vagy a világkép...

– *Külön nevet kell találnia a dolgoknak...*

– Külön nevet. Ami mással össze nem téveszthető. Hallok egy József Attila sort – ez József Attila! Adynál ugyanígy. Még a műfordításnál is mindig ezt a hangot keresem meg a külföldi költőben. Nem elég, hogy a nyelvét értem, az nem elég. Meg kell találnom azt a hangot, amely csakis rá jellemző. Én úgy gondolom, megtaláltam a hangom, azt az új hangot, amit föl lehet ismerni. Példának felolvasom egy versemet, nagyon sok levelet, telefont kaptam rá, a címe: *Igen, de...*

barát?
igen
de
nem ér rá –

szerető?
igen
de
nem ér rá –

kártya-
partner?
sakk-

partner?
séta-
partner?
igen
igen
igen
de
nem ér rá

más-más
irányban
loholunk
pedig
mehetnénk
lassan
kézenfogva
együtt
bomlásnak
indult
az emberiség:
a sort mi kezdjük
s talán
be is
mi
fejezzük –

barátodnak
telefonálj
még
ma:
lehet
hogy
a vonal
holnap
már néma.

– Egy-egy versedben a keserűség szólal meg: a mai nagy hangzavarban el-
vész a költő hangja. Hogy is írod az egyik Antiversedben?

a vers
a vers
érdekel itt
még
valakit?
a költőt se:
csak hagyja
hogy nőjön
mint a körme –

Vannak ilyen nyomott hangulataid, bár az Antiversekre idézhetnék anti-anti-
verseket, például a Csigaházból a Holnap-ot, amely viszont mindent vállaló, még
a mai, sokszor süket közeget is vállaló vers:

Jó haza itt ez az ország,
s tán okkal mondhatom enyémnek;
hajszol a százszor megsűfolt vágy,
hogy itt rakjak fészket a szépnek.

Vagy a befejezése:

*Soha, soha nem hagylak cserben,
szidlak, rázslak, intelek, óvlok,
perlőiddel szálllok im perbe,
hogy ne szégyenkezzem, ha holnap
megmutatlak egy marslakónak.*

– Igen. Bár ismerőseimtől kaptam ilyen telefonokat: miért vagyok pesszimista? Én erre azt válaszoltam, ami talán szellemeskedésnek hat: én optimista költő vagyok, különben nem is vennék tollat a kezembe. Ha nem lennék optimista.

– *Még valamit a saját költői nyelvről, a tömörségről. Csak így emlékezetből, egy-egy erőteljes képed, ami bennem maradt; például egy fiatalkori versből: „Karóba szúrt oszló dögök a fák, a kitolyt szemű fák”. Vagy egy másik, azt hiszem, egy mongóliai versből való: „Vadlovak gyémánt nyerítése szétvágja a csend üvegét”. Szerelmes verseidből is emlékszem egy szép, nagyon megkapó képre: Nekem te vagy a szép, „akármegdig élnék, mindig újra szomjaznám ajkadat, lelked e keskeny, vérpiros szegélyét”.*

– Nagyon régen írtam. Emlékezetből én már nem tudtam volna idézni.

– *Azután a természeti képek. Neked a természet is meghatározó élmény; a tenger például sokszor szerepel a verseidben, úgy is, mint alapélmény, úgy is mint szimbólum. Vagy a vihar. Amikor a Gyertyafénynél című versesdet olvastam, nagyon megkapott, mondhatom, lenyűgöző hitelességű a vihar megjelenítése.*

– Kell is, hogy hiteles legyen.

– *Akkor rákérdezek: valóban volt eredeti vihar élménye ennek a versnek?*

– A Balaton partján nyaraltunk, egy barátom házacskájában, ahol még nem volt villany, feleségemmel, nagyobbik kislányommal. Iszonyú vihar tört ki, én gyertyafénynél írogattam, mondom nem volt villany. Ez is Berzsenyit juttatta eszembe, akiről tudjuk, hogy mécses mellett meg gyertyafény mellett írt, s veszekedett a felesége, hogy sok gyertyát fogyaszt. Ez csak úgy motoszkált bennem, de aztán jött ez a szörnyű vihar. Becsuktuk az ablakokat, s néztük a vihart, valami egészen rémitő kép volt, a fák lehajoltak a földre, már attól féltünk, felkapja a házat is a vihar, és velünk együtt szétszórja a semmibe. Akkor éjjel megírtam a verset. Amikor elment a vihar, gyertyát gyújtottam újra, megírtam a verset, és reggel a feleségemnek fel is olvastam.

– *Ne beszéljünk tovább a versről, beszéljen a vers.*

GYERTYAFÉNYNÉL

Berzsenyi Dániel emlékének

Szunnyad a föld s a család. Ébren csak én ülök itt még.

Gyertya az asztalomon.

Gondolatom, mint árnyak közt, úgy botladozik rég
elfeledett sorokon.

Berzsenyi körmöglette a verseket így, míg az ölben
bődült kinn a barom.

Látom a költőt: sercen a tolla, mécsese lobban,
nyúlik az árny a falon.

Én vendég vagyok itt a szelíd dunántúli tájon,
ő meg e táj fia volt.

Itt idézte a hősokeket – itt, ha került az álom,
az ablakon kihajolt.

Nézte: a hold ledobálja a fátylait és a víz és hegy
csillog a fátylak alatt –

Most hamuszín felhő tör elő, belefúlnak a fények,
az ég darabokra szakad.
Mordul a sziklatorok, kék fénnel futkos a villám,
lobban, elalszik a mécs.
Csukva az ablak. A víz zúborog le a fákon, a sziklán –
Döbbenetes jelenés!
Vágtat az északi szél, lehajolnak a fák, le a földig,
nyögve hasad le az ág.
Villog az ég meg a föld s a szelek vijjogva üvöltik
szét a világ panaszát.
Dániel áll, a villámfény belegyűlt a szívébe –
Árad a felleg, a köd.
Az ég markából az égő szót a poéta kitepte!
Zendül a szó, dübörög.
Szárnyal az óda, felriad álmából, aki hallja
ezt a titáni zenét –
Elzsongult a vihar – felkéklik a Kemenes-alja,
lángol a hajnali ég!

– *A szerelemről is valamit, az Irén-versekre gondolok. Távoltság és szerelem. Sokszor előjön ez a motívum, hiszen sokat utaztál, sokszor voltatok távol egymástól. Örök szomjúság, Tavaszi betegség, Nostalgia, Minden nap – csak hogy néhány címet említsek.*

– Irénnel negyvenegyben találkoztam, azóta a feleségem, és hozzá írom ezeket a verseket, az Irén-verseket. Csakugyan így van, ha távol voltam, akkor születtek ezek közül a legszebbek. Például: *Arcodat őrzí szemem.* Az én szívemhez ma is a legközelebb áll, és azt hiszem, az Irén szívéhez is.

– *Valamit kérdeznék a disszonanciáról. Azt hiszem, a Quasimódóról írott esszédben említet, hogy a disszonancia végül is a valóság eleme. Ez nagyon lényeges dolog, így is fogalmazhatnám: a disszonancia a harmónia alkateleme, a szabálytalan a szabályos. Ez a te költészetedben is jelen van, különösképpen az esszéidben jelen van, de nekem az volt a benyomásom, hogy a szerelmi lírádban teljességgel a harmónia dominál. Mi a véleményed erről?*

– A harmóniát a klasszikus költészet jellemvonásának tartom, és elítélem. Azt kell mondanom, elítélem. Tehát én vállalom azt, hogy romantikus költő vagyok. A klasszikus költészetben kell a harmónia, hogyha nincs is az életben harmónia. Szépség és szelidség és rend és minden hasonló. A klasszikusok körben szerkesztettek, amelynek középpontja van. Én romantikus költőnek vallom magamat, annak ellenére, hogy ezt sokan szégyenletes megjelölésnek tartják. Én ezt vállalom. Szerintem minden nagy dolog a romantikából jött, és Ady ugyanúgy romantikus volt, mint József Attila, mert különben nem érezték volna a szükségét annak, hogy teljesen új hangot, új nyelvet teremtsenek és új világot. A költészetnek olyan világát, amelyre nem jellemző a harmónia, hanem inkább a diszharmónia. Vagy disszonancia. Ilyen elemek uralkodnak az életben, és az új művészet ezek nélkül nem létezhet.

– *Kézdem sejteni, hol van köztünk bizonyos eltérés az értelmezésben. Amikor azt mondom: a szerelmi költészetedben, úgy érzem, a harmónia uralkodik, én arra gondolok, hogy ilyen életre szóló, egy életet átívelő, végleges szerelem a tiéd. Ebben érzem én a kiegyensúlyozottságot, a harmóniát, a rendet.*

– Valószínű, hogy meg is van bennük. Viszont azért nem lehet ilyen határozott ítéletet mondani róluk, hiszen mindegyik ilyen természetű versem más és más.

– *Másképp fejezed ki magad. De ugyanazt az azonosságot fejezed ki másképpen.*

– Valószínű, igen. Ugyanazt. De ha a skála elég nagy, akkor abba a skálába sokféle hang elfér, a disszonancia is.

– Még egyszer visszatérnék a tömörségre. Van neked egy kedvelt műfajod, ha jól tudom, te magad nevezted el így: epegramma. A Só és bors kötetre gondolsz. De azóta is születtek ilyen epés epegrammák.

– Kedves műfajom, annak ellenére, hogy, mint legalábbis sejthető, sok kellemtelenségem volt, van és lesz is ezek miatt. De erről most ne beszéljünk. Muta-
tóban szívesen elmondok néhányat.

KEVESEBB TÖBB LENNE

Munkásság az élet sója –
az életem el van sózva.

EGY SZERKESZTŐRE

Nem élővíz, de állóvíz a lapja.
Sohasem élt tán Gyulai vagy Osvát?
Szerkesztésének egy elv az alapja:
halált megvető – óvatosság.

KITÜNTETÉS

Ha az ember megöregszik,
mindent megkap, amire nem törekszik:
betegséget, kitüntetést,
s viseli mint a büntetést.

– Az élmények még egy forrásvidékére kalandozunk el, Géza bátyám. A világjárás élménye, a nyelvek, a nyelvtudás élménye. Azt írod a Vízűkör című köteted bevezetőjében: „A költő különféle forrásokból merítheti ihletét. Az utazás sokat segít, de a költő onnan se hozhat haza mást, mint amit elvitt. Voltaképpen mindig saját életünk eleven tájain utazunk, az idegen ország is csak ürügy nagyon is saját világunk feltárására.”

– Nem tudom... ez elég világos? Ha elég világos, akkor is még világosabban akarom tenni. Például: a mongóliai utam alkalmával fedeztem fel olyan hazai problémákat, amiket azokban az időkben még nem lehetett kifejezni, nem volt szabad kifejezni. A mongóliai utazás volt az ürügy arra, hogy ezek megfogalmazódjanak bennem és végső formát kapjanak. Egy egész kötetnyi vers született meg ebből az utazásból. Ezek a versek, amiket én utazásom közben írok, sohasem költői riportok; tehát nem azt írom meg, amit az újságíró is megírhatna. Teljesen más jellegűek, látomások, gondolatok, amiket az ottani látvány, tapasztalat, élmény juttat az eszembe.

– Egy másik műtájodnak is, gondolom, igen fontos forrása az utazás: a műfordításnak. Élőben ismerkedni azzal a világgal, azzal a néppel, azzal a nyelvvel, amelyből fordítasz.

– Nagyon örülök, hogy ezt így hangsúlyozod, úgy látszik, észrevetted, hogy én lehetőleg olyan költőket fordítok, akiket személyesen ismerek, olyan területről származó irodalmat, költészetet, amelyekkel személyes kapcsolatam van.

– Gondolom, nyersfordításból te nemigen dolgozol.

– Ellene vagyok a nyersfordításnak. Tudniillik a nyersfordítás kizárja azt, hogy a költő-fordító az eredeti vers minden rezdülését kövesse. Hogy követhetné, amikor színét se látja az eredeti versnek. Tehát, ha hű, akkor mihez képest hű? A nyersfordításhoz képest hű? Ez az egyik. A másik pedig: nagyon fontos elvem a válogatás. Hogy tudna válogatni az, aki csak nyersfordítások alapján dolgozik? Én soha nem antológiából fordítok, hanem a költők összes műveit átnézem, és én csinálom az antológiát.

– Persze könnyű neked, hány nyelvet tudsz te?

– Tudok egy jó néhány nyelven beszélni is. Ilyen mondjuk a különlegesekek közül a perzsa. Még ötvenhétben kezdtem tanulni, azért, hogy megtaláljam azokat a perzsa elemeket, amelyeket Csokonai költészetében éreztem. Ezeket, persze, senki más nem találhatja meg, csak aki megtanul perzsaül. Aztán túl az eredeti célon Iránban is jártam, s haza hoztam Omar Khajjammak azokat a verseit, melyeket a perzsa kutatók hiteleseknek tartanak...

– Édesanyád hány nyelven tudott?

– Édesanyám csak magyarul tudott, édesapám is. A családban nem volt erről szó soha, hogy más nyelven is lehet beszélni. Elemiben az egyik osztálytársam, a járásbíró fia, amikor a nevelőnője érte jött, és németül beszéltek, azt hittem, hogy csak hülyéskednek, ahogy mi, gyerekek is szoktunk, és majd abbahagyják. Tehát a nyelveket nekem mind később kellett megtanulnom, úgy ragadtak rám, mint a bojtorján. Természetesen, ha fordítok, akkor nagyon alaposan dolgozom; többször is elolvasom a szöveget, addig, amíg könyv nélkül tudom az egészet. Volt olyan vers, amelyet tíz évig tartottam kiszögezve a szobám falán, és csak tíz év múlva kezdett el magyarul beszélni ez a vers. Tehát én azt nem csinálom, hogy elkezdem fordítani egy verset, mint valami iskolai feladatot. Csak akkor, ha megtaláltam az illető versnek a hangját, a zenéjét. És merem azt gondolni, hogy meg tudom szólaltatni magyarul.

– Esszét is írtál te a műfordításról. Érdekes a gondolatmenet, ahogy elkezdted: tulajdonképpen a műfordításunk régebbi, mint irodalmunk, a magyar irodalom...

– Legalábbis mint az írott irodalom.

– No, természetesen. Legrégebbi nyelvemlékeink tulajdonképp műfordítások.

– A legrégebbi magyar vers, az Ómagyar Mária-siralom, az is műfordítás, nagyon magas színvonalú.

– Vagy a Halotti beszéd.

– A Halotti beszéd egyes részei is versek, ezt én bebizonyítottam már. De maradjunk az Ómagyar Márai-siralomnál. A 13. század végén ilyen tökéletesen megszólaltatni teljesen lehetetlen lett volna, ha nem lett volna már kialakulva egy olyan magas színvonalú népköltészet, amely ezt vállalni tudta nyelvben, verselésben és ritmikában is. Hiszen itt olyan ritmusváltozatok szólnak meg, amelyek a legeslegrégibb finnugor versekre, népdalokra, népi énekekre jellemzők.

– Nagyon érdekes ez a bizonyításod, és engem teljesen meggyőz. Tudniillik a költészetnek az a nyelve, amely az Ómagyar Mária-siralomban megszólal, az a tökéletesen szép költői nyelv, azt nem lehet csak úgy kitalálni. Csak úgy képzelhető el, hogy megvolt a nagy háttere, a szájhagyományos költészet, amely valószínűleg egyházi hatásokra elsorvadt akkorra, mire írásba rögződhetett volna.

– Szerencsére a nép közt továbbélt. Az írott irodalom nem ezt jegyezte le, de ebből mindig meritett azért, elég bátran.

– S ezekhez kapcsolódva még a műfordításról: a kálvinizmus hazai adaptálása, ahogyan magyarul megszólal a biblia. Egyébként Károli nyelve is bizonyítja, hogy itt egy gazdag költőiségű nyelv már létezett. S azt, hogy milyen történelemformáló a műfordítás, leginkább azzal jellemezhetnénk: milyen hihetetlenül nagy hatása volt ennek a magyarul megszólaló egyháznak, milyen erős bázisa képződött egyszerre, tüneményes gyorsasággal, évtizedek alatt az országban. Meghódította a népet.

– Igen, Édesanyám kedvenc dalai a zsoltárok voltak – Tebenned bíztunk eleitől fogva –, ezek a kálvinizmusban népdalokká váltak. A biblia nyelve pedig, köztudomású, óriási hatással volt a magyar nyelv fejlődésére, a nép nyelve lett, és elvezet Ady Endréig... Hadd utaljak a legutóbbi angliai utamra, ahol a tanácskozás fő témája a 20. század magyar irodalma, és főleg Ady volt. Kifejtettem: miért volna Ady jelképrendszere nehezen érthető vagy érthetetlen, hiszen nagy részét ezeknek a jelképeknek a bibliából merítette. Soroltam a példákat, s nagyon meglepték az angolokat ezek a példák.

– Itt vagyunk az esszéíró Képes Gézánál. Sokat foglalkoztál te az eltűnt magyar ősköltészettel.

– Az Eötvös Kollégiumban megtanultam, hogy nem szabad belenyugodnunk a fölületes és fölületes kijelentésekbe, ítéletekbe. Négy évtizeddel ezelőtt már lezajlott ez a nagy vita, amelynek végső következtetéseként kimondták, hogy magyar ősköltészet pedig nincs. Még morzsákban sincs. Csakhogy ez nem nyugtathat meg egyetlen gondolkozó magyar embert sem, tudniillik nincsen nép, amelynek ne volna ősköltészete. Éppen a magyar lett volna olyan tehetségtelen nép, hogy nála ez hiányzik? Világos lett előttem, hogy az eddigi módszer helyett más módszert kell találnunk a bizonyításra. A túlzó kritikának tanúi voltunk a húszas-harmincas években, amikor tudósok kétségbe vontak sorra olyan tényeket, amelyeket nincs okunk feladni. A túlzó kritikusok és a mindent magyarnak vallók között én nem a közvetítést akartam vállalni; tudtam, hogy az se vezet sehova. Igyekeztem a két módszer fölé emelkedve, mintegy madártávlatból, nagyobb területet belátni. A finnugor ősmondák világával már tizenhét éves koromtól kezdve nagyon alaposan foglalkoztam. Vogulul és osztyákul megtanultam olyan fokig, hogy tudtam olvasni nemcsak a magyar gyűjtők, hanem a külföldiek gyűjteményeit is. Mivel ezeknek a népeknek, legközelebbi rokonainknak, óriási ősköltészetük van, arra a következtetésre kellett jutnom az ősköltészeti anyag tanulmányozása során, hogy ezeket a magyar nép nyelvémlékeinek is kell tekintenünk. Ha azt mondom vogulul: *eptem nyuszt elszem*, ami magyarul: ötven nyusztot öltem – akkor világos, hogy ez a mai magyar nyelvhez képest 1500–2000 évvel előbbi fejlődési fokot mutat. Mondhatnék más példákat is, de maradok ennél. A nyuszt végén nincs tárgyeset. Az ősi magyarban sem volt tárgyeset. Ma is használunk még ilyen kifejezéseket: elment krumplikapálni, vagy – ezt Szalkán mondják –: idejött milátni. Tehát több ezer évvel ezelőtti fejlődési fokot mutatva ezek a mi nyelvémlékeink. A mi piramisaink. A maya kultúráról nagyon sokat beszélnek azok is, akik majdnem semmit sem tudnak róla. Mert csodálják. Annak ellenére, hogy a szellemi kincsekben csak morzsák maradtak ránk. Itt viszont teljes, tökéletes remekművek állnak rendelkezésünkre.

– Géza bátyám, nem lehetséges az, hogy a honfoglalás korában nálunk is megvolt még az a magyar nyelvű ősköltészet, amely éppen a keresztény papság neofita túlbuzgósága miatt tűnt el nyomtalanul? Azaz kiirtották?

– Még a későbbi századokban is megvolt, nyomon lehet követni. A 16. század után tűnnek el a nyomai. A papokra fogjuk a kiírtást, pedig nemcsak a papok működtek ebben közre. Még most, a hetvenes években is önként lemondunk olyan népköltészeti kincsről, ami a miénk, és több ezer éves finnugor hagyomány. Irodalomtudósok mondták ki például a magyar virágénekekre, hogy ezek a középkori főurak és főpapok malackodó verseinek a nép közé leszállt foszlányai. Most nem akarom ezt a vitát fölleveníteni, de virágénekeinkben a szerelem olyan tisztult, mondhatnám spiritualizált formában fordul elő, hogy semmiféle rokonságba nem hozható ezekkel a malackodó úri és főpapi versekkel, amelyekből származtatni óhajtják őket.

– Foglalkoztál te esszéidben ilyen begörccsölt félreértésekkel, a virágének is ide tartozik, egyszerűen tükörfordításnak vélték a nevét is, holott...

– A virágének, ez a kifejezés, ez se franciában, se a németben, se az olaszban nem található meg, ez ősi finnugor hagyomány. Észben megvan, igaz, későbbi eredetű. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy a vogul és osztyák mondák legősibb rétegében megtalálható a kezdeti forma.

– Nagyon ízlett nekem az is, amit a Szeptember végén ritmusáról írtál. Tényleg, milyen meghökkentően egyszerű és mellbe vágja az embert, mennyire hiteles ez a te bizonyításod.

– Azt tartom a lényegnek az esszéikben és a tanulmányokban, hogy sohasem szabad spekulációk eredményét közölni, hanem az anyag természetéből következő, magától értetődő, szembeszökő jelenségeket kell megfogalmazni.

– Csak példaként arra, mennyire szembeszökő ez is. Már diák koromban is törtém ezen a fejem: a Szeptember végén csaknem minden sora egyszótagos szóval kezdődik...

– Amikor a véleményem kifejtettem a ritmuskutatás közismert professzorának, az volt a sommás ítélete: márpedig ez anapesztusz. Ha elfogadom ezt, akkor így kell ritmizálnom: Még-nyíl ... nak-a-völgy ... ben-a-ker ... ti-vi-rá ... gok, Még-zöl ... del-a-nyár ... fa-az-ab ... lak-e-lőtt.

– Most mondd el ugyanezt daktilusz ritmusban.

– Tessék: Még ... nyíl-nak-a ... völgy-ben-a ... ker-ti-vi ... rá-gok, Még ... zöl-del-a ... nyár-fa-az ... ab-lak-e ... lőtt.

– Teljesen megegyezik az élő nyelv, a beszélt nyelv hangsúlyaival.

– Ez természetes, ezt Petőfi is nyilván így érezte.

– Térjünk még ki az egy és oszthatatlan világirodalomra is. Ez visszarímelt műfordítói munkásságodra. Hegedűs Géza írta igen találóan, hogy „a mindenségből érkező hangok antennájává” tudtál változni; műfordításaidban összeépül az egy és oszthatatlan világirodalom.

– Azzal kezdtem tanulmányirói pályámat, hogy ellentmondtam annak a világirodalomról alkotott felfogásnak, amely még a Nyugat körében teljes mértékben érvényesült, még Babitsnál is: hogy tudniillik a világirodalom története egyenlő az európai irodalom történetével. Ez teljes mértékben elfogadhatatlan, hiszen nagyon jól tudjuk, hogy sok-sok nagy európai mű végső forrása: Kelet. Goethe például egy nyilatkozatában azt mondta: Háfiz és Szádi, ezek a nagy perzsa klaszszikusok olyan költők, akiknek ő legfeljebb kisinasa lehet. Én egy-két tanulmányomban a világirodalomnak ezt a nagy összefüggését, egymásba fonódását vagy mondjuk körforgását próbáltam megragadni. Többek között Háfiznál. Kimutattam, hogy egy magyar ember, Reviczky Károly gróf kezdte el Konstantinápolyban a Háfiz-kultuszt, az elért Londonig, ott latin nyelvű művekben feldolgozták, s így jutott el Debrecenbe, a debreceni könyvtárba, ahonnan Csokonai merítette legnagyobb részét a Háfiz-elemeket. Ez csak egyetlen példa, többet is idézhetnék. Például Zrinyi költészetére a horvát költészet, népköltészet indításait. Bárhova nyúl az ember, mindenütt azt látja bebizonyítva, hogy a világirodalom nagy egység, minden összefügg benne, és teljes összefüggésében kell néznünk a világirodalmat, mert különben egy teljesen szűk látókörű felfogásnak leszünk a rabjai.

– Térjünk vissza végezetül a hazai irodalomra, hiszen te gyakorló irodalompolitikus is voltál, 45 év után például a Rádióknak voltál irodalmi osztályvezetője. Mondj valamit azokról az időről.

– Először is össze kellett szednem olyan munkatársakat, tehetséges, jó írókat, akikre lehetett támaszkodnom. Nemcsak az irodalmi osztályon dolgoztam én. Ezzel egy időben meg kellett alapítanom, hogy úgy mondjam, meg kellett szülnöm a Falurádiót, amelynek éveken át vezetője is voltam. Megkezdtem az úgynevezett kerekasztal-társaságoknak a szerepeltetését, ez akkor merőben új dolog volt. A legjobb írók álltak a rendelkezésemre, ha felkértem őket, szívesen írtak a falunak hangjátékot, elbeszéléseket. Tersánszky, Füsi József, Tamási Áron, de még Szentkuthy Miklós is. 1948–49-ben az én feladatomban volt a centenáriumi megszervezése a Rádióban. Szinte minden író adott Petőfi tárgyú írást, karcolatot, novellát, hangjátékot, Laczkó Gézától Szép Ernőig. A fiatalok is szívesen vállalkoztak, a magyar irodalom gazdagodását jelentette ez. Én indítottam meg a Gyermekrádiót is. Csak 1954 végén váltam meg a Rádiótól, amikor a Magvetőt kellett a semmiből megalkotni, még irodahelyiségünk is alig volt. A hivatalos irodalompolitika meghirdette a magyar irodalom egységét, de abban az időben még, talán nehéz ma elhinni, jó néhány író volt, aki nem publikálhatott, tehát csak fordítóként vagy más hasonló területen foglalkoztatták őket. Szabó Lőrincsel, Kassák Lajossal, Füst Milánnal, Tamási Áronnal, Remenyik Zsigmonddal szerződést kötöttem, s folytathattam tovább, Dutka Ákossal, például. Akár hiszik, akár nem, Kassák Lajos válogatott versei akkor jelentek meg. Mind nagyon szép formában, mert az is az egyik

irodalompolitikai elgondolásom volt, hogy az irodalomnak szép papír jár. Ez ma már közhely...

– Ezt a maiak nem is értik, ha erről beszélsz, hogy szép papír jár az irodalomnak. *De vegyenek elő az ötvenes évek elejéről egy könyvet...*

– ...Akár az én első műfordítás kötetemet. Olyan csúnya papíron s olyan csúnya tipográfiával készült el, alig lehet kézbe venni. Ez a papír úgy akkor mérész vállalkozás volt, csak a későbbi gyakorlat szentesítette.

– Emlékszem, írtam én akkoriban a *Magvetőről*. Az első évről, a *Művelt Népben*. Hogyan lett az élő irodalomnak már az első évében is nagyon jó támasza, pezsdítője a *Magvető* könyvkiadó.

– Örülök, hogy veled folyik ez a beszélgetés. Mert sokan csak nagy szemeket meresztenek rám: miért mondod te, hogy Kassák Lajos nem jelenhetett meg, hogy Füst Milán nem jelenhetett meg, hogy Szabó Lőrinc... Szabó Lőrincnek a *Huszonhatodik év*-ét én adtam ki teljes felelősséggel, én voltam az első és egyetlen lektora, aki ráírtam: azonnal nyomdába! Szabó Magda felfedezése is a *Magvető* nevéhez fűződik. A *Freskó* című regényének az első és egyetlen lektora én voltam; ráírtam: azonnal nyomdába! Nem jelent meg, csak később, de mindegy, az útba indítás ott történt.

– Volt még neked ezen kívül is néhány irodalompolitikai feladatod, például az Írószövetség titkára is voltál, az ötvenhatos közgyűlés után választottak meg bennünket titkárnak, téged a költői szakosztályba, engem a prózaiba. És azóta is te a sok külföldi utazás közben, nem mondhatnám, hogy tárcával ellátott, de tárcanélküli és önkéntes nagykövete vagy a magyar irodalomnak, szellemi életnek. Hol ütöttek téged lovagká?

– Finnországban. A finn oroszán lovagrend... Kekkonen elnök a nagymesterre. Azután hetvenhétben a helsinki tudományegyetem díszdoktorrá választott, ami Magyarországon lehet, hogy nem jelent semmit, de Finnországban azt jelentette, hogy három és fél napon át tartott az ünneplés, megjelent az ünnepségen a köztársasági elnök is.

– *Min dolgozol most?*

– Hát nagy sóhajjal válaszolok erre, mert ez olyan kérdés, ami mindig nagyon messze vezet. Most azokat az ősi finn népköltészeti darabokat fordítom, lírai és epikus énekeket, amelyek még a Kalevalánál is ősbbeek, és sokkal régebbi gyűjtésűek. Aztán egy osztyák eposznak a fordításával is foglalkozom. És legutoljára említem, de nem a legkisebb súllyal, hogy a Kalevala fordítását hamarosan be fogom fejezni.

– *Van munkád bőven. De ha már itt a végén tartunk, visszatérnék még egy kérdéssel a költészetre: írtál már ars poeticát?*

– Írtam. Régebben, fiatal koromban, nagy öntudattal tanácsokat adtam fiatal és idősebb kollégáimnak, hogyan kell verset írni, hogyan kell fordítani. Ma már ezt nem merném vállalni. Most megint írtam ars poeticát, vagy inkább anti ars poeticát; elmondom búcsúzóul:

Mentől inkább öregszem
annál kevésbé tudom
hogy kell verseket írni
hogy kell fordítani
Saját verseim megírnak engem
az idegen költők versei lefordítanak engem
Valahol ég egy csillag
nem látom
de sejtem

VERSRŐL VERSRE

SINKA ISTVÁN: LOVASOK OPÁL MEZŐKÖN

A VERSRŐL FODOR ANDRÁSSAL LATOR LÁSZLÓ BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező Lajta Kálmán.)

LOVASOK OPÁL MEZŐKÖN

*Tizenegyen voltunk sárral dobált fiak,
jó lovasok, ismertük a bút,
az ős-sírást, s gyémánt éjszakákon
ágyunk volt a penészes öl-piac,
hol szemünkre, mint hó zuhant az álom.
Oh, mi régi kőborgó fiúk!
S angyal-örünk a mennyei Lenge
vigyázott, hogy ne legyen túl sáros
tizenegy hosszú nagy vándorút.*

*Mert vándorokként éltünk e világon,
kikről nem hallott hírt senki sem –
opál börtönben éltünk körül zárva:
lovat őriztünk s juhot méla tájon
és nap sütött ránk, s néha szép leányszem
villant, mint messzik titkos violája.
Ó, opálföld és fenn a nagy sárga nap!
És mi örökre s egyre útrakészen,
mint tizenegy lengő felhőrongy-darab.*

*S ki tudja, hogy ki s hova jutott el
közülünk s hogy ki maradt élve még?
Jó lovasok voltunk, világgá vágtattunk
s nem a távolság, ó! az élet fogyott el:
nyarunk eltűnt, és most üresen kong az ég,
és aszály van, szomszúság és kiszáradt kút.
Opál mező, ó! bársony, nesztelen!
És szárnya-nőtt lovasok tizen – És e
tiz lovas után már hiába nyill a szem.*

*Emlékük öleli ibolya-messzi
valahol s a vén boltozat alatt
útjaikon kék bimbónyáj legel.
És zúg a szél, az ekhó, az esti
mező, az opál... És egy lovas maradt csak,
ki éjjel is lát és éjjel is énekel.
Tizenegy lovas, hol találod nevük?
Vágtatnak a gyémánt éjszakában
s az ős nagy lelke együtt vágtat velük.*

LL: – Sinka István hajdan nevezetes verskötete, a *Vád*, 1939-ben jelent meg, aztán öt év alatt négy kiadást ért meg. Ez abban az időben, amikor a költők a maguk pénzén adták ki néhány száz példányban a könyveiket-füzeteiket, s az

a néhány száz is alig-alig fogyott el, nem akármilyen sikernek számíthatott. A legutóbbi, még Kormos István válogatta Sinka kötet 1977-ben a népszerű *Kozmosz könyvek* sorozatában 12 800 példányban került a könyvesboltokba. Azt hiszem, ez a példányszám, klasszikus (azaz: már lezárt, így-úgy rangsorolt) életműről lévén szó, közepes, s az se biztos, hogy az egész elkelt, még kevésbé, hogy el is olvassák, hogy beépül emlékezetünkbe, tudatunkba. Azt se tudom, kiváltja-e azt a váratlan hevű élményt, amelyet belőlem, belőlünk hajdan kiváltott. Nekem először a valahai népi irodalom lelkes igehirdetője, a beregszászi gimnázium tornatanára, Deák György adta a kezembe. Gondolom, te is diákkorodban találkoztál vele először.

FA: – Én 1943-ban találkoztam vele, amelyik év az én életemben a költői érlelődés tekintetében nagyon fontos volt. Mert akitől az első Sinka-könyvet kaptam, szintén tanár, magyar tanár, ő volt, aki verseimmel először foglalkozott szakértő igénnyel, és megismerendő költőket ajánlott, például József Attila, Ady, Erdélyi verseit. Annak a tanévnek a végén pedig jutalomkönyvként tőle kaptam ezt a kiadványt, melyet ide el is hoztam. Bele van írva: „F. A. IV/A osztályos tanulónak a magyar nyelvben tanúsított kiváló előmenetelért és az irodalomhoz való ragaszkodásáért szeretettel H. Kovács Zoltán”. Maga a kötet pedig Sinka István *Az élők félnek* című füzeté. Ez ugyancsak 1939-ben jelent meg, akkor, amikor a *Vád* első kiadása. Füzet csupán, de vannak benne fontos Sinka-versek, benne van az *Anyám balladát táncol*, az *Amikor még anyám szamarazott*, az *Ág Boris*, úgyhogy a szerző költőkarakterét ebből is meg lehetett érezni, de igazából én is csak akkor alkottam róla teljes képet, amikor a *Vád* is a kezembe került.

LL: – Az írói, költői életművek koronként halványulnak vagy megfényszerednek a köztudatban. Úgy tetszik, a Sinkaé manapság nem tartozik a legszerencsésebbek közé. Hadd emlékeztessük hát a mai olvasót: Sinka a harmincas években bukkant fel, első verseinek megjelenésekor nem volt már éppen fiatal. Ahogy akkoriban mondták, „őstehetség” volt, tanulatlan, kiműveletlen. Egy olyan világból jött, amelyikből azelőtt senki. Ez a falukutatás kora, egy igazában ismeretlen Magyarország felfedezéséé. Az irodalom, az értelmiség egy részének figyelme a paraszti világ felé fordul. Sőt, ez a mélyvilág váratlanul maga is megszólalt. A lírában éppen Sinkával a legmegrendítőbben. Persze, azt lehetne mondani, hogy már jóval előbb is, hiszen ott van Erdélyi József. De Erdélyi mégis más volt, sokkalta pallérozottabb, bármilyen merészen újszerű is az élményanyaga. Ő azt találta fel újra, ami annyira hiányzott a modern magyar lírából: a népköltészetből, a Petőfiből ismerős formákban természetes bájjal megszólaló énekhangot, a könnyen bomló, közegellenállás nélkül kanyargó-lombosodó egyszerű beszédet. Könnyen utat talált nemcsak a közönséghez, hanem a *Nyugat*-ba is. Sinka költeményei viszont nem simultak bele a századokon át kicsiszolódott, meghitten ismerős népdalformákba. Ő valami ősi, rögösebbet, alaktalanabbat hozott fel a mélyből. Első versei, a *Himnuszok Kelet kapujában* még nem ezt ígéri. Azok olvastán az ember azt hinné, hogy az expresszionista szabadvers egy népi-mitikus változata megszületésének vagyunk tanúi. Az igazi Sinka-hang akkor szólal meg, amikor nem tudni, miféle ösztönzésre, áttér a kötött formára. S a *Himnuszok* olykor megéjtően biblikus-görögös, olykor nagyonis mesterkelt, akaratlanul is egy silány divatot kiszolgáló világa helyett felfedezi az igazit, amelyben olyan nehéz évtizedeket töltött el, a pusztai cselédek, zsellérek, juhászok, summások, varjúcsozók, a majorról majorra hányódó nincstelenek világát. Ez az igazán övé, nemcsak személyes sorsa jussán, hanem családi közösségi örökségként is. A *Vád* élén álló párosoros vers tömör önéletrajz és ars poetica. Névtelen sorok összefoglalójának érzi magát, költészetét:

Nagyanyáim s a szépanyáim
lelke dalolt nekem a pusztán,
hogy keljek fel a virágok közül,

*s induljak e dalok jussán,
hagyjam magára a nyáját,
mert felőlem az rendeltetett,
hogy vihar fújja meg a számat...*

Ebből a súlyos anyagból alakítja ki a jellegzetes Sinka-verset, a balladát: rendszerint egy-egy sorsot, tragédiába, halálba hanyatló sorsot mond el, nehézkesen, kinlódva, darabosan, mintegy magát a formátlan anyagot kínálva az olvasónak. Balladái rendszerint egy-egy jellegzetes névvel, egy pusztá, egy tanya, egy ember nevével indulnak, s a szaggatott, sötét krónika mintegy az időbe (vagy az időtlenségbe) foszló mormolásban ér véget.

FA: – Roppant érdekes, hogy a nevek – említetted, hogy költeményei rendszerint egy névvel kezdődnek – önmagukban is milyen költőiek, hogy szinte gyanakszik a kívülálló olvasó, léteznek-e egyáltalán, mert hogy annyira széphangzásúak. Hadd mondjak hamarjában néhányat: Kölesér, Pankota, Hórindzsa, Birzsdó, Nagybarmód, Kerekér, Szil-Tarcsa, Pusztapánd. De a személynevek is! Aki olvasta az önéletrajzát, tudja, hogy a verseiben szereplő nevek onnét valók, a Dús András meg a Zab Mihály, meg a Lomb Péter. Tehát valamiképpen úgy látszik, Németh Lászlónak van igaza, – aki Sinkára már első feltűnésekor figyelte – hogy ez a táj, mármint a bihari táj olyan, amelyikbe Isten sok emlékeznivalót rakott le. Van persze olyan vélemény is, hogy Sinka kelleténél jobban ráhagyatkozott erre az ösztöneiben hordozott geológiára. Rónay György írta róla egy nagyon tüzetes és tárgyilagos kritikájában, hogy túlságosan engedett annak, hogy „Hunnia balladát akar”. „Balladákat ír, románcokat, életképeket, és az ember néha úgy érzi, mindez nemegyszer már inkább folklór, tele van ugyan a régi népköltészet szépségeivel, de valahogyan nem közvetlen, hanem emlékebe leprélt szépséggel”. Az igazi nagy találataira azonban nem érvényes ez a kritika, sőt merném azt mondani, hogy bizonyos idő múlva az igazi balladák és Sinka néhány nagyon tömör írása, olyanokra gondolok például mint a *Bondár Márta balladája* vagy a *Hódfalván zokogtak*, azonos értékűek lesznek. Ez utóbbi mindössze három szakasz:

*Mikor Dancs Pál puskát fogott,
egész Hódfalva zokogott.
A világhoz való jussát
védte, azért fogott puskát.*

*Oldalra lőtt, előre lőtt,
a főzsandár szívibe lőtt.
Aztán kihátrált a rétre
s ott halt meg. Hét golyó érte.*

*Sírt utána kilenc leány,
s kilenc közül egy halovány,
amíg csak élt, az éren át
csókolta a lábnyomát.*

En ebben nem találok semmi préselt szíromillatot, annyira ugyanazzal az elsődleges lírai erővel szól, mint az igazi népballadák.

LL: – Rónay élesszemű, elfogulatlan kritikus volt, meggyőzően mutatja ki Sinka verseiben az Ady-hatást, vagy a kordivat sugallta olcsóbb, romlandóbb elemeket. Persze, hogy az ünnepelt östchetség kétes értékű tanácsoknak, igényeknek is engedett: mitikus hajlamait túlszigázta, „rájátszott” babonás-misztikus élményeire. Nemegyszer tetszik elemi ereje nehézkességnek, ügyetlenségnek, érzik, hogy küzd a formával, az anyaggal, hogy izlése nem mindig működik hibátlanul. De

java verseiben a parasztság mesébe-mondába billenő történelem-tudata, csiszolatlan, tagolatlan érzésvilága olyan erővel szólal meg, mint az ősi, névtelen népénekben. S nehézkes darabossága ilyenkor erény. Nem tudom, megfigyelték-e mások is a Sinka balladák befejezését. Kevés magyar költő tudta az egykedvű, mindent elpusztító és feloldó időt olyan borzongatóan megjeleníteni, mint Sinka. A *Fűgedi halálára* így végződik:

*Temetése után
földig görbült szegény
édesanyja s örök
patak nőtt a szemén.*

*Szeretőjire meg
hullt hosszú éjszaka,
s a világon alig
lért el a bánata.*

De idézhetnék egy ilyen egyszerű verszárást is:

*Mire kiszakajtott öt szőke kenyeret,
a lámpabélnek nagy bíborló hamva lett.*

Látszólag semmi különös nincs ebben a két sorban. A köznapi élet egy jele: a ballada hősnője petróleumlámpánál szaggatja a kenyeret. A második sornál egyszer csak mégis megborzong az ember: Sinka ért hozzá, hogy a köznapi kép mögé a múlt idő borzongató, fenyegető képét is odaidézza. S egyszerre valami furcsa távlatot kap a vers.

FA: – Azt hiszem, hogy a választott vers, amiről beszélni szeretnénk, erre bizonyosság. Azt is lehetne mondani, hogy egy kicsit eltér attól a képlettől, amire a Sinka-verseket általában alkalmazni lehet. Már a címe is: *Lovasok opál mezőkön*. Megjegyzendő ugyan, még az előbbi gondolatot folytatva, hogy a színek Sinkánál valahogy mindig ezt a borzongató, vagy legalább bizonyos fokig mitikus értelmet szolgálgják, mert mindig nagyon jelentősek a színei: aranypotrohú dongó, lángoló darazsak, ördögpile pirosba száll... Egyszer topáz, máskor smaragd, írja egyik versének címében is. Nos hát itt van nekünk a talány: *Lovasok opál mezőkön*. Egyáltalán milyen is az opál szín? A vonatkozó szakcikkely szerint: az opál kiváló drágakő. A nemes opál gyönyörű színjátékát például rendkívül finom repedéseknek tulajdonítják, mely a fehér fényt a szivárvány színeire bontja. Hazánk egyik nagy nevezetessége lévén magyar drágakőnek is nevezhető, régi magyar neve: firmamentum köve. Ez a firmamentum köve, ez megütött, nincs kizárva, hogy Sinka ismer-te ezt a jelentést is. Tehát maga az opál nem színes, egyazon darab különböző oldalról nézve más-más színekben mutatkozik. De amit Sinka az Alföldön saját környezetében láthatott, leginkább mégis a nemes opál egyik kísérőjére, a tejopálra érvényes. Kékes derengésű, tejes fehér fényre, a belülről izzó hajnalkékre gondoljunk: az októberi reggelek eső utáni, dér előtti nagy páras-ködös színjátékára. Azt hiszem, éppen e csalékony volta miatt alkalmazhatja Sinka az opál színt az egész világára, mert hiszen hol a mezőre mondja, hol az égre, hol egyáltalán az univerzumra, arra a kis saját kozmoszra, amelyet egyébként nemcsak ebben a versében, hanem újra és újra megjelenít.

LL: – Azt hiszem, amit az opálról, különböző források alapján, elmondta, egy kicsit Sinka egész kései korszakát jellemzi. Nem tudjuk pontosan, mikor írta a *Lovasok opál mezőkön*t, mert nem dátumozta a verseit, talán az ötvenes években keletkezhetett. A Sinka-versek mindig is sejtelmesek voltak, mindig volt bennük valami hol felderengő, hol elboruló homály. Utolsó verseire méginkább jellem-

ző ez a füstös-fátyolos, bizonytalan, sajgó, opálos derengés. Biztosan sokan megfigyelték, hogy Sinka verseiben a köznapi tárgyak körvonalai mindig hajlamosak meglazulni, elbizonytalanodni. Mikor utolsó éveiben a nagy közös emberi élmények-tapasztalatok kifejezésének igényével visszanyúlt a Bibliához (azt írja valahol, hogy első két könyve egy Petőfi és egy Biblia volt, ezért mondom, hogy visszanyúlt) a sejtelmes derengés csak fokozódik. A *Lovasok opál mezőkön* nem bibliai témájú vers, mint a *Mózes víz után kesereg* vagy az olyan jellemző című *Ibolya-szakállán ős-messzeség ténylett*, mégis van benne valami biblikus ragyogás. De azért mintha önéletrajz is volna. Valóságos elemekből összerakott legenda. Gondolkodtál-e ezen? Nekem valahogy a *tizenegy* is egy kicsit biblikus, kabbalisztikus számnak tetszik. (Sinka, akárcsak a népköltészet, szerette a számokat. A hat, kilenc, három, azt hiszem, nagyon sok versében előbukkan.)

FA: – Utána néztem, életrajzából nem derül ki semmi olyan, ahogy a verset kezdi, hogy: „Tizenegyen voltunk sárral dobált fiak, jó lovasok...” Ő bizony nem tudom, egyáltalán lovagolt-e...

LL: – Inkább csak szamaragolt.

FA: – A lovakhoz annyi köze van, hogy egy nyomtató ló úgy megrúgta, hogy attól koldult. Nyilvánvaló, itt nem valódi lovasokról van szó. Ellenben a tiznek van valami olyan jelentőség-dúsító értelme, amit te mondasz. Többször emleget például tiz juhászt, vagy a *Napszámosok* című versben azt mondja: „Feketeéren a nagy sárga magtárban tiz bús legény dalolt, mikor arra jártam”. A mi versünkben ugyan tizenegy legényről van szó, de mivel a tizenegyedik ő maga, ezúttal a tiz jelképes értelemben azt a közösséget jelenti, azokat a legközelebbi társakat, akiknek a nevében tulajdonképpen ő, aki még megmaradt, beszél. Egyébként a lovasok mögött is van valami múltból visszaszóló reális szimbolika. A *véres párcum* című hosszabb Sinka-költemény ugyanis Jaraba Pistáról és lovaslegényeiről szól, akik még a török-német húzás közt ott Biharban vitézkedtek. Ez a helytörténeti legenda, úgy látszik, nagyon elevenen élhetett az egykori pásztorban, s talán a hajdani lovasok sorsának emléke sajog benne tovább az opál mezőkön reménytelenül kóborgó társakra gondolva. Merthogy a költemény nyilvánvalóan valóság és fantázia, emlék és álom szövedéke.

*Tizenegyen voltunk sárral dobált fiak,
jó lovasok, ismertük a bűt,
az ős-sírást, s gyémánt éjszakákon
ágyunk volt a penészes öl-piac,
hol szemünkre, mint hó zuhant az álom.*

Tehát az álom után, az álom képeket idéző világán belül játszódik énszerintem az egész vers, annak ellenére, hogy nagyon világosnak hat, mert hiszen amit elmond, az közvetlenül szól a társakhoz, akikről a végén megmondja:

*Emlékük öleli ibolya-messzi
valahol, s a vén boltozat alatt
útjaikon kék bimbónyáj legel.
És zúg a szél, az ekhó, az esti
mező, az opál... És egy lovas maradt csak,
ki éjjel is lát és éjjel is énekel.*

Ez az éjjel is látó, éjjel is éneklő tanú maga Sinka.

LL: – Igen, ez az álom- vagy félálom-hangulat, a fogható világnak ez a más közebe való helyezése nagyon is érzik ebben a versben. Úgy indul, mintha ezúttal is a pusztai cselédek egy sorsdarabjának a krónikája volna. Ilyen valószínű a szín-

tér is: az ólpiac, vagyis a barmok közti üres ólrész, de az a mondat, amit említettél, hogy „szemünkre, mint hó zuhant az álom” egyszerre átbillenti a történetet abba a bizonyos álmvilágba.

FA: – Igen, a hónap egyébként, különösen a szürrealista költészetben, napjaink magyar költészetében is, ilyenféle jelentése van. Tehát az így felidézett mozzanatsor irreális inkább, semmint reális. A hó mint a valóságtól eloldó közeg van jelen. Egyébként az önéletrajzában több helyen találni olyan elmélkedést, amelyik rokon ezzel a fantáziálással. Említi például: „Volt rá eset, úgy éreztem, mint ha a táj ezer és ezer szemmel leskelődne rám; hogy a kint kucorgó boglyáknak szájuk és fülük van, hogy minden lépten-nyomon rámszólhassanak, vagy kihallgathassák magányos beszédeimet. Mert az is megtörtént, hogy kérdéseket tettem fel magamnak, és felelgettem rá.” Tehát itt tulajdonképpen még reális helyzetben elkezdődik egy hallucináló fantáziasor. Vagy egy másik helyen: „Nekem való táj volt, és nekem való világ. Lehetett álmodni és százféle elképzelt életet leélni. Voltam én ott csavargó, betyár, szabadsághős, akasztott ember, uradalmak megdöntője és felosztója.”

Beszéltünk arról, hogy a színei milyen erők ebben a korszakban, a tárgyalt versen belül is figyeltek-e, milyen jelzők vannak? Gyémánt éjszaka, opál börtön, leányszem violája villan, nagy sárga nap, bársony, nesztelen opál mező, ibolyamesszi, kék bimbónyjá...

LL: – Persze, a színek is azt a valószerűtlen hangulatot gerjesztik, amiről már beszéltünk. Sinka már régebben is értett hozzá, hogy elmossa a valóság formáit. A foghatóan valóságos egyszerűcsak alakot vált, átcsúszik a borzongató félálom-közegebe. Eszembe jut egy jellegzetes versindítás:

*All egy szílla Fehérhátan.
Már csak a szívemmel látom.
Rengéseit is csak érzem.
Pillangói jönnek értem.*

A *Lovasok opál mezőkönnek* a valóság-anyaga is így foszlik bele a bizonytalan közegbe. A valóságos cselédsors képei mintegy az emberi sors féljelképeivé válnak. Úgy is olvashatjuk a verset, mint az emberi sorsról szóló példázatot.

FA: – Az viszont nyilvánvaló, hogy azért íródik ez a vers így, mert valójában már summázat. Úgyhogy ha Sinka költészete itt megszakadt volna, ha ez lenne az utolsó verse, akkor is nagyon illene a költészete záródarabjává. Hiszen mindaz, ami itt nem derül ki világosan, első versei szövegében szinte foghatóan benne van, akárhol olvassuk kötetét. S az irizáló, bizonytalan légkör mindenütt konkrétumokból táplálkozik. A létérzékelés két fontos tényezője mindig ott játszik e mögött a bizonytalanság mögött. Egyik a történelem, tehát a közösség történelmi sorsának a tudata. Emlékszel bizonyára a *Majorudvar* című korai versre:

*Csend ölelget a falon egy szűrt.
Könny és verejték alszik benne.
Morog az udvar... Néma kürt.*

Tehát bevezetőül félelmetes, furcsa hanghatások idéződnek. Aztán:

*A sővényen fenn piros bogó,
tövén meg egy facsobolyó
a nádivókáján hörög
– hangjában igára ítelt
seregek szava nyöszörög...*

Ez fantasztikusan szép, és történelmi igazságával megrendítő. Ezúttal senki sem mondhatja, hogy itt valami hatás keresésről van szó, hisz minden mozzanat a tapasztalati valóságból van kivonva, félelmetes pontosan azonos vele. És hadd említsem a másik realitást, amelyet folyton érzek Sinka költői világában, a talányos balladák mögött is: az Alföld légkörét. Ez az Alföld-tudat szerintem Petőfi óta Sinkában a legerősebb, de megnyilatkozási módja egészen más. Petőfinél minden plasztikusan érzékletes, még a bizonytalan is konkrét: „Néz megettük mint halvány ködoszlop, egy-egy város templomának tornya”. Ez a látomás például anyagában bizonytalan, mégis olyan eleven, hogy szinte kézzel fogható. Sinkánál megfordítva van. Nála a konkrét is, abban a pillanatban, hogy szólni kezd róla, valahogy borzongatóvá, irracionálissá, hallucinatívává válik. Sinka Alföld-szemléletében éppen a bizonytalanba váltó hangok, jelek, színek adják a teljes valóság földidézésének megszenvedett egyéni és közösségi hitelét. Itt van a *Csendes gulya* című verse, amelyik ennek a sajátos látásnak a megélt élmény hangján szóló bizonyítéka:

*Pihen a rét alján
kinn egy csendes gulya,
Esti mélabú sír.
Hajlong a nádbuga.*

*Magános tűznek, ó
árvaság a füstje;
nagy csillagok alatt
inog az ezüstje.*

*Hosszú sipkájában
óriás a gulyás.
Talpon áll. Kívüle
nem áll úgy senki más.*

*A mennyaljig tekint
s hallgatja a neszt,
ahogy összeolvad
a semmivel a rét.*

*Óriás a gulyás,
sipkáján éj pihen,
mint a gulya a csend
barna csipkéiben.*

Tehát ha ezeket is beletápláljuk ebbe az életsummázó költeménybe, akkor nem is annyira fontos, hogy tudjuk-e egy-egy részletének a pontos jelentését.

LL: – A *Lovasok opál mezőikönben* is benne van mindez, amit Sinka Alföld-szemléletéről mondtál. Hiszen akár a színteret, akár a sorsokat nézzük, ráismerünk a magyar Alföldre. Mégis, az ilyen sorok: „Üresen kong az ég, és aszály van, szomjúság és kiszáradt kút” az öregedők légszomját is kifejezik, ha úgy tetszik, apokaliptikus képekben. Ez a kettős kötődés teszi igazán emlékezetessé ezt a verset.

FA: – S még valamit: különös, hogy a már sorolt jelzős összetételek közt egy olyanra bukkantam, amelyik bizonyosan benned is fölkelti a gyanút, hogy a Tóth Árpád fordította Shelley-versből, az *Óda a nyugati szélhez*ből való, ez a bizonyos „kék bimbónyj legel”. Az *Óda a nyugati szélhez* első részének negyedik tercijében ugyanis ezt találjuk: „Édes bimbónyj legel a napon”. Ezt nem Sinka

találta ki, minden bizonnyal ismerte a híres versfordítást. Különben szeretném megjegyezni, hogy bár ő valóban östehetség volt, nem szabad sem ezt misztifikálni, sem persze azt se, hogy mi mindent olvasott. Mondják róla, hogy Lenaut még fordított is (nyilván nyersfordításból), de hogy a világirodalom iránt fogékony lehetett, azt mindenképpen bizonyítja, hogy ebbe az emelkedett hangú versébe Shelley-Tóth Árpád metaforáját be tudta vonni, méghozzá nagyon jó izléssel, kellő helyre. Mert ahogyan a Shelley-költeményben is ott van a szél, a kék út, tehát a vándor előtt nyíló útnak a motívuma, és itt cseng meg a tizenegy lengő felhő-rongydarabként szemléltetett tizenegy lovas víziója, amiről már-már az a képzetünk is lehet, hogy talán nem is a valóságos tizenegy lovast, magukat a felhőket szemléljük. Olyan jól sikerül Sinkának a reális-irreális képek közti átváltás, mint-ha éppen Shelley tanította volna rá. Az ő alföldi panteizmusa, lám, nincs csillagnyi távolságban a nyugati szélre fülelő költőkétől. Ez az egy motívum is érdekesen világít bele abba, hogy azért ez a pásztorpoéta nagyon tudatos költő is volt, aki pontosan tudta a szavak értékét, jelentését, és azt, hogy mit honnan vesz és hová tesz.

Föld és vidéke

Hány ezer kilométeres
 sebességgel jövünk világra?
 (Jaj! Földdel forgó keringésem
 hova tart a Nagy Suhanásban?!)
 Mert az ember felnőtt korára
 túl néz e kis Tejút-vidéken
 Sejtí: nem a sebesség halálos!
 Hanem hogy TUDJA: Archimedes
 „álló pontja” robban föl benne!
 Világmozdító csigarendszer
 amit elképzelsz hisz és érez
 s hozzáálmodik szerelemmel
 Nap-pórázán tartott szívéhez

Lélegzetvételek

1

Az ember negyvennégy éves
 Végzetes ez s tudom TÉVES!
 Ennek-annak szólok — Neki!
 A pogány Atyaúristennek
 hogy jöjjön helyesbiteni
 A szerelemnek is talán s a
 púpos hátú némbor Göcsejnek
 Letegezem az iskolám —
 Hát már játszani se kellek?!

2

Belélegzem az ég kékjét!
 Egyetlen nagy levegővétel
 s az éjszakai sötétiséggel
 a csillag is mind tudombe tódul
 s korommá ég minden kétség
 Sok naplemente szilánkolódva
 robban vérömleny-alkonyokba
 Törvények íve: elpattanó húr!
 Jóllakva zuhanok az ágyra
 istenteremtő álmodásra
 Majd a legvégső lehelettel
 úgyis mindent elveszt az ember

Gyorshír

*Kivet magából e táj
ha be nem fogadom
Életet halált bezár
Hűség és hatalom*

*Kivet magából az ég
ha föld be nem fogad –
Anyám szemében tüzét
rakja az alkonyat*

Felismerés

*Itt támadni kell!
Minden visszavonulást
cinikus rőhej soroz hátba
S nincs külön megigazulás
a haza is dől hogyha a háza*

S Z A B Ó S Á N D O R

Csontváry Kosztka

*Fogj, uram, méltó föladataira,
nem baj, ha lelkem belerokkan,
csak ne hagyj, ne hagyj porosodni,
lerakott zászlót a sarokban!*

*Mi ez a sodró szárnyzuhogás?
Kigúnyoltatok, hogy öregszem?!
Lángol a gyógytár! Itt az Angyal!
Véle az édent kiverekszem!*

*Két főlgyönyyi szemgöbömbe
nyaldos a roppant napkitörés.
Napláva. Napszínek. Naparany-út.
Homokba fullad a rút röhögés.*

*... Bolondok. Bizony, koszos az ing.
Rojtos a kendő. És nem ettem.
Már hetek óta teán élek.
De egy légió jön mögöttem ...*

RIPPL-RÓNAI: PARK AKTOKKAL

Képelemzés

A festmény dr. Tompa Kálmán gyűjteményével került a pécsi múzeumba, 1968-ban. A Modern Magyar Képtár állandó kiállításának egyik legjelentősebb darabja, Rippl-Rónai munkásságában pedig az ún. „kukoricás” festésmód kiemelkedő, jellemző példája. Készüléseének éve: 1910. Mérete: 70x100 cm; olajfestmény, karton papíron.

A szakirodalomban említése nem gyakori, de hiszen sajnos eléggé gyér a Ripplről szóló írások, kötetek száma is. Petrovics Elek 1940-ben megjelent, gazdagon illusztrált könyvében képünket nem említi, közli azonban a téma variánsának, a „Modelljeim a szabadban” című festménynek a reprodukcióját. Magáról a „kukoricás” festésmódról elítélően nyilatkozik. Úgy véli, a dekoratív felfogás külsőség és „lehűti az élet melegét”. Felrója Ripplnek a „technika leplezetlen voltát” és az iparművészethez való közlekedést, nyilvánvalóan azzal a szemlélettel, amely az iparművészetet, mint alkalmazott műfajt alacsonyabb értékűnek tekinti a festészetnél, a táblaképnél.

Méltóan és elemzően szól a festményről és Rippl e korszakának jellemző alkotásairól a művészről írt monográfiájában (1958) Genthon István. Képünk reprodukcióját teljes oldalon, színesben közli. Mint annak előzményét említi a „Három akt” című, 1908-ban készült festményt, amelyet kompozíciójában Matisse korai stílusával rokonít. Genthon lelkesedve ír egy a könyvében először reprodukált, hasonló stílusú képről, az „Akt teraszon” címűről (1909), amelyet ugyancsak előzménynek tekinthetünk. „Ezek a képek a magyar szecesszionizmus legizesebb, legeredetibb és legjobb minőségű alkotásai” – írja Genthon, miközben megállapítja, hogy a gyűjtők a „kukoricás” képektől mégis idegenkednek, tüzes színű, „brutális formarendszerű” megjelenésük miatt. A *Park aktokkal* és a többi hasonló témájú festmény keletkezésére és a művész velük való céljára vonatkozóan is hasznos tudnivalókat közöl Genthon: „A projektum szó ebben az időben a katalógusokban gyakran kezd szerepelni. „Nagy falfestménynek projektuma” olvassuk, másutt „Projektuma egy nagy ebédlőképnek”. Ezek a képek azonosak azokkal, melyek „Modelljeim a szabadban” vagy hasonló megjelöléssel is szerepelnek. A végleges nagy kompozíció – mely nem készült el – jobboldalt a kalapos művészt ábrázolta volna, amint a festőállványra helyezett, megkezdett képe előtt áll, tőle balra női aktok sorakoznak, különféle negédes pózokban. De akad olyan variáns is, ahol a modellek helyét felöltözött nők foglalják el, lábaiknál heverő kutyákkal, vagy amint egy másik, a *Park aktokkal* mutatja, a művész és a festőállvány marad le a képről. Ez utóbbi változat a sorozat egyik legvonzóbb darabja. A hat ruhátlan nő testszíne, leheletnyi különbséggel egyre változik. Mozgásuk szinte zenei ritmusú. A színezés teljesen függetleníti magát a természettől s dekoratív célokra szolgál, a fatörzsek például lila színűek, de a lombkoronákon áttörő sárga égbolt sem másolja a valóságot. Rippl-Rónai falfestménynek szánta, alapjában inkább ideális gobelinterv. Ezeket a „projektum”-okat azóta sokszor hamisították, legtöbbször úgy, hogy két-három alakot kimásoltak belőle s mint vázlatot próbálták értékesíteni. Túlságosan éles szem kell ahhoz, hogy az erőből duzzadó, értelmes pettyekből összeálló eredetitől meg lehessen különböztetni a hamisító bártortalanul küszködő keze vonását.”

A „projektumok”, azaz tervek alapján remélt falkép-megbízás nem érkezett

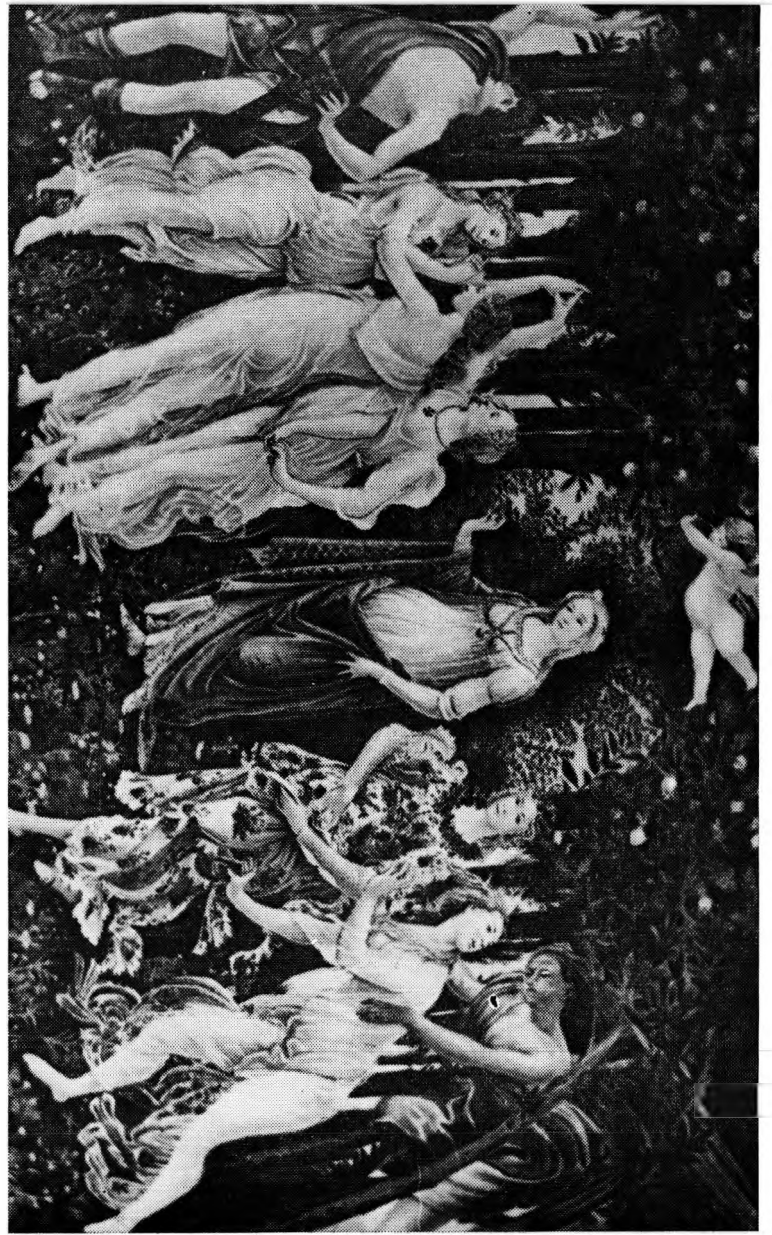
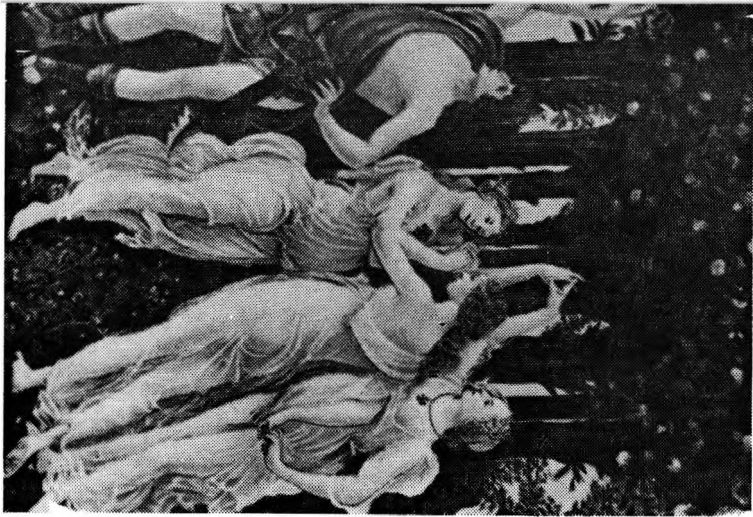
el Ripplhez, így az utókorra maradt terv-variációk önálló értékű festmények rangjára emelkedtek. Megvalósult azonban – ha nem is „egy nagy ebédlőkép”-ben, amelyet talán Andrássy Tivadar grófnál remélt megfesteni, de az Ernst Múzeum üvegablakán (1912) az aktos kompozíció-sor egyik változata. A hallatlanul bátor színekomponálású, gyöngyös dekoratív üvegablak nemcsak a hazai szecesszió egyik legjobb példája, de példa arra is, hogy a legfrissebb, legmodernebb dekoratív látásmód miként tudja felhasználni és átörökíteni a gótikus katedrálisok évszázados kultúrájának hagyományait.

Megemlíti még képünket és közli fotóját a legutóbbi időben megjelent Rippl-Rónai kismonográfia, Aknai Tamásnak a Corvina kiadónál 1971-ben megjelent könyve. A közlés itt találóan, azzal is utal a variációs rokonságra, hogy a *Park aktokkal* és a *Modelljeim a szabadban* reprodukciói egymás mellett láthatók. Így magától adódik az összehasonlítás igénye. Ebből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a mi képünk a teljesebb igényű, az összefogottabb kompozíció. Az is látható, hogy a művész mindkét műben egyazon gondolat kifejezési lehetőségeit kereste, azonos elemek felhasználásával. A *Modelljeim a szabadban* három figurája csaknem teljesen egyező a *Park aktokkal* jobboldali aktaival. Az előbbin egymástól távolabb, lazább elrendezésben állnak az alakok, a középső mozdulata teátrálisabb. A kép jobboldalán a kompozíció kiegészül a festő egészalakos önarcképével, mögötte nagyméretű készülő festményével, amelyen a középső modell körvonalait láthatjuk. Mindkét képen azonos a természeti környezet, a fák, az út kialakítása.

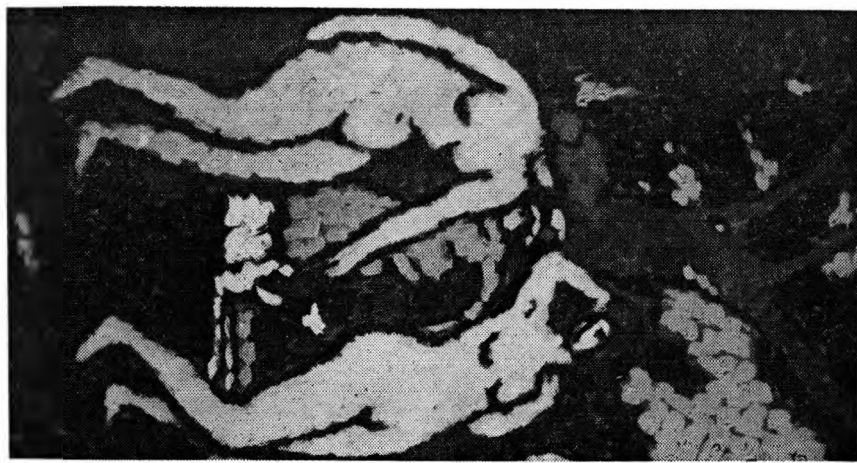
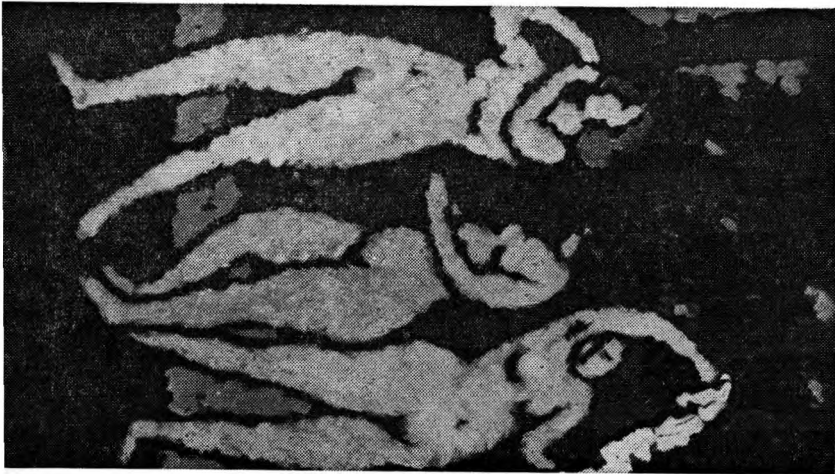
Vegyük ezután „leltárba” képünket, az ábrázolás leírásával, a kompozíciós rend megközelítésével. Ha a pontos elemzés érdekében megkíséröljük a dekoratív igényű, síkban tartott kompozíciót térbeli hatásában vizsgálni, akkor több egymás mögötti síkról kell szólnunk. Az első mezőben állnak, mozognak az aktok, szám szerint hatan. Ugyanitt a bal szélén egy vastag fa törzse ad függőleges, záró hangsúlyt a hullámozó sornak. A következő képsíkon egy utat, helyesebben ösvényt látunk, amelynek a baloldalán rózsaszín ruhás, sárga kalapos nőalak, a jobbszélén pedig egy kutya áll. Emögött a kép jobb oldalán kékruhás, fekete kalapos nőalakot látunk, amint a kutyát fogja, és a szélső – a nézőnek háttal álló – aktfigúrával beszélget. A nőalakok mögötti távlatra az aktok sárgás-rózsaszín testszínét kiemelő világosabb zöld folt utal. A következő képsík a barnáslila fák sora, majd a park sűrű lombjára jellemző egységes zöld felület, amely a kép háttérét teljes magasságában betölti, s folytatódik az aktok előtti térben is, egyazon módon jelentve eget és földi talajt. A zöld egységes színén több helyen megjelenik a lombokon átütő napsugár, égetett színe keretelésű sárga foltokban, amelyek, mint úszó fénynyalábok, felhősen lebegnek. A fény átítatja az egész képfelületet, és a festéktupfok között üresen hagyott alapon, (amely maga a karton) apró sárga pontokként jelenik meg.

Képünket a kétféle zöld szín tiszta, tónus nélküli felülete uralja. A vízszintes ecsethúzásokkal felrakott festékfoltok között is mindenütt előtűnik az alapozatlan barna karton, amely a zöld felületet tagolja. Az alakok mögötti világosabb zöld sűrűbb kezelése miatt ez a szín kissé előbbre tolakszik. Az aktok testszíne a fehér-rózsaszíntől a sárgás fehérig változó. Az ecsetkezelést itt már nem jellemzi a hézagosan felrakott festék. Finomabb, vékonyabb húzásokkal, fedetten és egymás fölé is helyezett sárga- és rózsaszínnel, majdnem lazúrosan kezelt a felület, hogy érzékletessé válhasson a női test üde meztelensége. Sajátságosan alakította a formákat a szaggatottan, fel-felemelt ecsettel húzott barna keretelő vonal. Hullámozó szélű a kontúrok között „kitöltött” felület, a test mintázása is. Ilymódon a határoló vonalak lágyak, a síkban festett formák gömbölyűek lettek.

A festményen, mint láttuk, összesen nyolc nőalak szerepel, hat ruhátlan, kettő felöltözve. Ez utóbbiak díszes, virágcsokros kalapban. A modellek személyét, a helyszín meghatározását illetően szemtanút kértünk segítségül. Martyn Ferenc, aki gyermekként Rippl-Rónai házában élve, jelen volt a mű születésénél, 1966-ban, Tompa Kálmán gyűjteményének siklósi kiállítása alkalmával, a katalógusban reprodukált képen bejelölte a szereplő személyeket, a következők szerint:

A felöltözött alakok közül a baloldali Anella, Rippl-Rónai francia feleségének Párizsból jött húga. A kép jobb szélén álló, ruhás nő Lazarine, a művész felesége, Olga nevű agár kuttyájával. Az aktok mindössze két modell után készültek: egyikük Anella volt, másikuk pedig Fenella Sowell. Fenella alakja után készült balról a második akt, a többi figura modellje Anella. A helyszín a kaposvári Róma hegyen levő Rippl-villa parkja.

A hajladozó nőalakok sora láthatatlan szálakkal kapcsolódik ritmikus mozgású füzérbe. Ezt a mozgást nem véletlenül hasonlította Genthon a zene ritmusához, hiszen sokkal inkább hasonlít táncra, mint fürdőző jelenetre. Az alakok elosztása, kompozíciós rendje „hármass” tagolású, azaz három alak alkot egy-egy önálló részletet. Ezek a hármass egységek az alakok ritmusa szerint váltakoznak. Egy-egy figurával továbblépve, mindig újabb „hármass egység” jön létre és valamennyi így kivágott részlet önmagában is egész. Balról-jobbra végigkövetve a kép szerkezeti logikáját – az első ilyen „hármass”-t az elől levő, egymás felé hajló két akt, valamint a kettő között, hátrább álló, felöltözött nőalak alkotja. Ha bevonjuk látómezőnkbe a következő aktot, a háttérben levő felöltözött alak elveszti kompozíciós szerepét és ezúttal a három akt jelent egy egységet. Megint tovább haladva egy figurával, hagyjuk el a baloldali legelső aktot, s így újabb hármasként állnak együtt a hajladozó nőalakok. Folytathatjuk a sorolást tovább, a következő alakot hozzávéve jobbról, egyet elhagyva balról, újabb ritmikus és teljes egységet alkotó három figurát befoglaló kompozíciós részletet kapunk. A ritmikusán váltakozó mozgás-sor zenei hatását sugallják az alakok gömbölyű formái. Mintha csont nélküli testek hajladoznának, úgy követik a karok és combok a csipők és hátsók gömbölyűségét. Nincs könyök- és nincs térdhajlat, csak ívben kerekedő forma, amellyel még a hajviselet is azonosul. Kétségtelen, maga a téma is sugallhatott ilyen lágy, a szemet is simogatásra ingerlő formákat. Ismerve azonban Rippl-Rónai e időben tervezett textíliáit, Genthon Istvánnak igazat adva, azt kell hinnünk, hogy képünk is inkább faliszőnyeg szövésre szánt technikájához készült, mint freskó céllal. Erre utalnak az erőteljes, egységes folthatásokban megfogalmazott színek is.

Azt vizsgálva, hogy Rippl-Rónai oeuvrejében képünk milyen helyet tölt be, a fentebb leírtakból már kitűnt, hogy valamely tervezett nagyobb mű, freskó, vagy faliszőnyeg előtanulmánya. Felmerülhet a kérdés, hogy volt-e Rippl-Rónai elgondolásának konkrét előképe, megelőző emléke, vagy élménye?

Mindenekelőtt szeretnénk utalni a művészettörténet immár évezredes példájára, amelynek során a mezítelen vagy csupán lenge fátyollal fedett női test szépségének ábrázolására a művészet minden lehető ürügyet megragadott. Gondoljunk csak a görög és római mithológia istennőire, a középkori bibliai ábrázolásokra, majd a reneszánsz és barokk tobzódó testkultuszára, a klasszicizmus márványhűvös, festményeken is szoborszerű aktjaira, s a legújabb korok legkülönbözőbb felfogású és témájú ruhátlan nő-ábrázolásaira. Ismert volt például Maillolnak az a gyakorlata, mely szerint bármilyen megbízásra, emlékmű megrendelésre mindenkor készen állt terve: a női akt.

Így hát Rippl-Rónai témaválasztása sem volt különös, inkább természetes következménye a művészettörténeti előzményeknek és az 1910-es évek európai művészet szemléletének. A megelőző példák általános említésén túl – a teljesség igénye nélkül, mégis néhány jellemző és fontos előképre szeretnénk rámutatni.

A szabadban, erdei fák közt táncoló, könnyed nőalakok csoportjának legszebb korai példája Sandro Botticelli: *Tavaszi című festménye* (Firenze, Uffizi Képtár). Feltételezhetjük, hogy kompozíciós megoldása, az alakok elrendezése, a természeti környezet alkalmazása a későbbi korok hasonló ábrázolásaira hatással volt. Ilyen hatást figyelhetünk meg Paul Cézanne: *Fürdőzők* című, a koppenhágai Ordrupgaard Múzeumban őrzött festményén, amelyet pedig Rippl-Rónai *Park aktokkal* című képével hozhatunk kapcsolatba. Egy pompeji falfestmény misztérium avató táncosának felemelt karú, lépő akt-figurája hasonlóképpen példa lehetett Cézanne fenti művének egyik alakjához, mint ahogy bizonyos példa volt Kernstok Károly

üvegablak tervéhez is (1911., Modern Magyar Képtár gyűjteményében, Pécs). Rippl-Rónai festményén a felemelt karú akt szembe fordul és törölköző mozdulattal sokkal vaskosabb realitást képvisel amazoknál. Mégis feltételezhető, hogy a mozdulatból eredő ábrázolási probléma azonos szinten foglalkoztatta az ismeretlen pompeji falfestőt és a közelmúlt művészeit.

A kompozíció ritmikus elrendezésében – úgy véljük – Rippl-Rónai műve Cézanne fenti művéhez hasonló elgondolásokra épült. Mindkét festményen hasonló a táji környezet is. Cézanne képén az egyes alakok és csoportok közötti ritmusváltás erőteljesebb, nagyobb léptékű, mint képünkön, de a többsorolással változó kompozíciós részletek ott is legalább három variációs egységet alkotnak. Külön önálló csoportként fogható fel a kép baloldalán szereplő három alak, s külön egység a jobboldali, öt alakból álló csoport. Az egyik háromszögű, a másik négyzetű szerkezeti sémába foglalható. Ugyanakkor megvan a lehetőség arra, hogy a kép középső részén egy harmadik, négyzetes egységet lássunk, négy figurával. Sok hasonlóság van a kerekített testformákban is, annak ellenére, hogy Cézanne képe nem sík-dekoratív felfogásban, hanem modellálva készült.

Rippl-Rónai nem „utánozta” Cézanne képét, (mint ahogy Cézanne sem Botticelliét) a két műben nincsenek azonosságok, de észrevehetők a szerkesztési és formalkotási hasonlóságok. (Ilyenek felismerhetők Cézanne és Botticelli képén is.) Cézanne festményének fentebb említett feltartott kezű alakja a baloldali csoport kompozíciós középpontja, a geometrikus alapképlet háromszögének a csúcsa. A Rippl-kép törölközőt emelő aktja hasonló szerkezeti ritmus része. A mozgásritmusok folyamatos kapcsolatában mindkét képen fontos szerepet kaptak a kezek, az egymáshoz átvezető mozdulatok. Ezek konkrét hasonlóságban alig jelentkeznek, a tartalmi, gondolati rokonság azonban helyenként formai elemekben is megnyilatkozik. Ilyen például a Rippl-mű baloldali első figurájának és a Cézanne-mű baloldali csoportja harmadik alakjának csipőhöz simuló kézmozdulata, vagy a két szélső, háttal álló akt előrehajló mozdulata.

Hogy Rippl-Rónai láthatta-e Cézanne művét, találkozhatott-e azzal csak reprodukcióban is, nem tudjuk. Alig szolgálhat támpontul az, hogy Rippl nagyra becsülte Cézanne művészetét, és Emlékezéseiben több helyen szól arról elismerően. Magángyűjtőket, képereskedőket említ, akiknél Cézanne-művekben gyönyörködött: „Ilyen például Pellerin gyűjteménye, aki most, miután Manet-in túladott, csak Cézanne-jait őrizte meg, de ezek aztán a legszebbek. Csudaszépek. Élete minden korszakából, egészen haláláig, amikor odáig emelkedett, hogy csak Delacroix-t tudom föléje helyezni.” – Vagy másutt: „Nagyon sok örömet okozott nekem Volhard és Bernheim műkereskedők lakása is. Mindegyiknél őzőne a szép művészi alkotásoknak. Mindegyiknél Cézanne vezet, a többieket, Manet-t, Monet-t, Renoir-t, stb., ha szépek is, csak utána lehet említeni.”

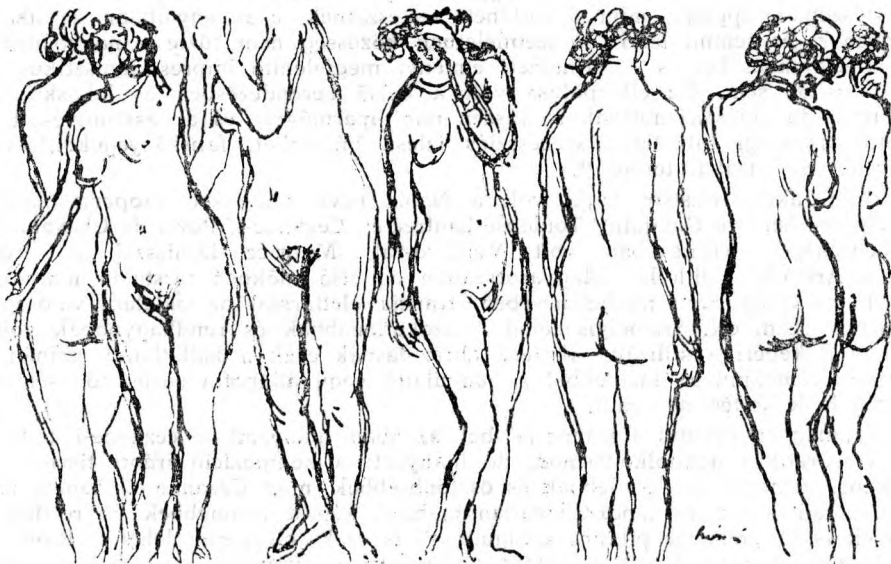
Rippl-Rónai festménye a művész e korszakára jellemző ún. „kukoricás” festésmodorában készült. Erről a sajátos festésmódról ezúttal két tanút idézünk. Petrovics Elek így jellemzi: „Újfajta előadásmódot alakított ki, olyant, mely első tekintetre kihívja a figyelmet: a festés mikéntje, vagy mint ő szerette mondani: a faktura olajképeinek szembeszökő ismertető jegye lett. Már 1907-ben megkezdte, ha még nem is feltűnő módon, a színeknek vízszintes, laza pettyekben való felrakását. A következő években ezt az eljárást nagy következetességgel tovább egyszerűsítette és végül odáig ment, hogy az előre felrajzolt, vastag kontúrok közeit kisebb-nagyobb színekkel töltötte ki, melyeket lazán, olykor közeleket hagyva helyezett egymás mellé, úgy, hogy világosan látható lett a kezelés módja.”

Martyn Ferenc ezúttal a hiteles közlés szándékával először szólt egykori megfigyeléséről ilyen pontos részletességgel: „Ez a kukoricás stílus Kaposváron kezdődött, a lapos ecset használata a Róma-hegyhez fűződik. Összekapcsolható Rippl dekoratív, iparművészeti vonzalmával. A kukoricás képekkel egyidőben készültek híres portréi, a Petrovics, Meller Simon arcképek, de ezek nem ilyen dekoratívak, hanem sokkal modelláltabbak. Ott, ahol nem volt kötve a portréhoz (pl. Anella virágcsokorral), közelebb került a dekoratív, kontúros felfogáshoz.

Rippl-Rónai nagyon jó festőszerekkel és ecsetekkel dolgozott. Az alapozás tekintetében azonban sajátos, egyéni felfogást követett, amiből nem engedett. Ez annyit jelentett, hogy a préselt papírlemezt, a suszter kartont (ma úgy nevezik: dekli) nem alapozta. Ezekre a szabvány méretű kartonokra, amelyeknek meghagyta a természetes méretét, szénrel felrajzolta a témát. Gyönyörű rajzok voltak ezek. Utána *enyhén* fixírozta, sellakos fixírral. Miután megszáradt, leporolta a felesleges szénrel. – Így készültek portréi is. Ezután francia terpentinnel higitott festék következett. Égetett színnel, középvastag (1 cm-es) ecsettel a rajzot még egyszer felrajzolta, de már szecessziós átírásban. Az égetett színe ekkor beszívódott a kartonba és megszáradt.

Rippl-Rónainak kis bádóg palettája volt, kétrészes, kinyitható, amit Munkácsy Mihálytól kapott és ehhez mindvégig ragaszkodott. Erre felrakta a színeket és azokat valóban nem keverte. Laposan, nem húzígálva az ecsetet, hanem lapjával, négyszögeket rakott fel. Ezek nem fedték egymást, így a felület színkezelése hézagossá lett, alatta kibukkant az alapozatlan karton. Ezután felrakta a pirosakat, aztán a kékkeket. Ezeket a kékkeket azonban már egy kicsit fehérrel keverte. Ahol valór, színérték problémája volt, ott az ultramarin kékkel fehérrel keverte. Egyébként – amint ő is írta – a tubusból festett, tisztán. – Hogy egy kép megfestése mennyi időt vett igénybe? – Elkezdte a munkát úgy délelőtt 9–10 óra körül. Akkor egyhuzamban dolgozott délután kb. fél négyig. Azután elment ebédelni. Délután visszatért a műterembe. Kényelmesen elhelyezkedett a díványon és nézte a képet. Többé nem nyúlt hozzá. Az ő egyszerre festés elmélete és a tiszta színekkel való festés elve töretlen volt.”

Rippl-Rónai festésmódja – úgy tűnhet – zseniálisan egyszerű. Ez az egyszerűség azonban hallatlan biztonságot is feltételez. S nemcsak a kéz kiművelt gyakorlatát, de a tudatosan szerkesztő alkotóerőt is. Következetes módszerének tanúja Rippl-Rónai alig publikált, nagyszerű életműve, amely a maga korában az európai képzőművészet áramában az elsők között haladt. Hazai, szakmai körökben mindannyian tudjuk – ezt a helyet művészete máig megőrizte.

„FRISS, ELEVEN VÉRT HOZOTT A MAGYAR PIKTÚRÁBA”

*A stílus teremtés mozzanatai
Rippl-Rónai József festészetében*

„Rippl volt az egyetlen, aki friss, eleven vért hozott a magyar piktúrába, s idehaza ő egyszemélyben minden volt, ő volt a magyar piktúrának Cézanne-ja, Gauguin-ja, még az is, amit jobb értelemben vett impresszionizmusnak lehet nevezni, még Vuillard, Bonnard is stb. is. Ő egymaga volt a reakció az akadémiával, s Nagybányával szemben, ő egymaga jelentette nálunk azt az arisztokratikus mozgalmat, melyről főntebb mondtam, hogy a naturalizmus hűhója mellett a legnagyobb meglepetéseket készítette elő” – írja 1910-ben Fülep Lajos. A sommás és kategorikus értékelés műkritikánkban kihívásnak hatott, hiszen Rippl-Rónaiban éppen azt méltányolta, ami miatt korábban „dekadensnek”, „perverznek”, „idegennak” és „epigonnak” bélyegezték őt, s ugyanakkor Fülep ezt a rendhagyó értékítéletet összefüggésbe hozta egy olyan kényes ténnyel, amely a magyar művészet akkor még inkább csak lappangó konfliktusára vonatkozott. Ez a konfliktus az 1896-ban alakult művészeti csoportosulás, az ún. nagybányai iskola esztétikai irányt diktáló plain-air naturalizmusa és a Rippl nevével fémjelvezhető, a francia posztimpresszionizmushoz igazodó művészeti áramlat feszültségéből fakadt.

Rippl-Rónai József, aki csaknem tizenötévi párizsi tartózkodás után 1902-ben hazatelepült szülővárosába, Kaposvárra, egyszemélyben csakugyan az ellenpólusa volt mindannak, ami akkoriban Magyarországon művészetnek számított: a zsánerfestészetnek éppúgy, mint a történeti festészetnek, azaz egyáltalán az akadémiizmusnak, és semmi lelki és szemléletbeli közösség nem fűzte a nagybányaiak természetrajongásához, s e természeti élményt megjelenítő impresszionisztikus naturalizmushoz sem. De ellenpólusa volt a belső berendezésben és lakáskultúrában uralkodó eklekticizmusnak is, hiszen mint iparművész és az ősszművészet első magyarországi hitvallója, szecessziós ízlésű bútorokat, faliszőnyegeket, üveg-edenyeket és vázákat tervezett.

Rippl, aki Párizsban tagja volt a Nabis nevű művészeti csoportosulásnak, személyesen ismerte Gauguin, Toulouse-Lautrec-et, Cézanne-t, Puvis de Chavannes-t, és bensőséges barátságban volt Vuillard-ral, Maurice -Denisszel és legfőképpen Aristide Maillollal, Magyarországon az első időkben társtalan maradt, s választékos eleganciájú megjelenésében, francia élettárrsal az oldalán, valósággal különcknek számított. Személyiségénél is szokatlanabbak és rendhagyóbbak voltak azonban a képei: a stilizált, sikyszerű ábrázolásnak ezek a hallatlanul rafinált és dekoratív remekművei, melyekből a hangulattá vagy állapotá sűrűsödő eseménytelenség halk költészete áradt.

A „magyar piktúra Cézanne-já”-ból azonban hiányzott a cézanne-i tudatosság, a teoretikus gondolkodásmód, de hiányzott a kompozíció iránti tisztelet is. Így képei nemcsak esetlegesebbek és ösztönösebbek, mint Cézanne-éi, hanem azok monumentalitásához és „mozdíthatatlanságához” képest intímabbak és rezdülékenyebbek is. A „magyar piktúra Gauguin-ja” is csak jelképesen lehetett Rippl-Rónai, hiszen sohasem jutott el addig az emberi és művészi szabadsághoz, amely

Gauguin a technikai civilizációból való kilépéshez vezette. Gauguinnal ellentétben Rippl-Rónai beépült a polgári társadalomba, mégpedig nem is a századforduló Párizsának világpolgári rendjébe, hanem a Párizsénál egy jóval konzervatívabb, kispolgári környezetbe.

Mindezek a különbségek azonban nem Rippl művészi útjának, illetve vállalkozásának a kisszerűségét, mint inkább az ellentmondásosságát, és egyben az egyediségét jelzik.

Rippl-Rónai ugyanis Budapestről utazott Münchenbe, hogy festeni tanuljon, s a közép-európai gyakorlattól eltérően önnön sugallatára hallgatva cserélte fel 1887-ben Münchent Párizsra, melyben felismerte „azt az egyetlen helyet, ahol érdemes tanulni.”

De csak kétéves kitérő után jutott el a legújabb francia festészeti áramlatok megismeréséig; kezdetben ugyanis Munkácsy Mihály műtermében „inaskodott”, s így kénytelen volt alávetni magát a mester művészeti diktatúrájának. Holott a legnagyobb magyar festőként tisztelt Munkácsy akkor már – lobogó szenvedélyű drámai realizmusát régen feladva – teatrális-biblikus kompozíciókat és szalonképeket festett. Rippl-Rónai ebből, jórészt az amerikai műkereskedelem ízlése által meghatározott festői környezetből szakította ki magát, amikor szinte minden közvetlen előzmény nélkül 1889-ben megfestette *Nő fehérpettyes ruhában* című képét. Ennek a hosszú, keskeny formátumú festménynek, mely egy korabeli divat szerint öltözött kecses fiatal nő személytelen megjelenítője, immár semmi köze sincs a Munkácsy-képek kosztümös világához. A dramatizálásról és mélyebb pszichikai jellemzésről lemondó ábrázolás, a kihívóan frivol beállítás, az arányok törekenysége éppúgy újszerű, mint a megfestés módja: a lazúros, vékony festékréteg, a térbeliség szinte teljes kiiktatása, az éles vonallal körülhatárolt formák sziluettjellege. Rippl-Rónai ezzel a képével egyszerre rátalált arra a szemléletmódra, amely a Nabis néven szerveződő festői csoportosulás munkásságát is jellemezte, s amely megfelelt az art nouveau síkművészetnek, vonalkultuszának, kifinomult színharmóniájának és dekorativitásának. Rippl-Rónait stílussteremtő fogékonyága a Nabik szellemi rokonává, majd a csoport tagjává is avatta. Ízlése és érzékenysége bekapcsolta a modern francia művészet áramába: kiállított a Palais Gallériában, a Salon du Champ de Mars-ban, barátságot kötött a *Revue Blanche* szerkesztőjével, Thadée Natansonnal, s színes litográfiákkal illusztrált könyvecskéje jelent meg a híres műkereskedőnél, Bingnél, melynek képeihez a belga költő, Rodenbach írta a szöveget. A *Nő fehérpettyes ruhában* volt a nyitánya annak a tízéves, Rippl által „fekete korszak”-nak interpretált festői periódusnak, amely Párizsban, illetve a Párizs melletti Neuillyben bontakozott ki.

A „fekete korszak” képein általában nem „történik” semmi: maguk elé meredő öregasszonyok, virágok módjára himbálódzó vagy szinte révületbe esett fiatal nők, alkonyati órák homályába vont szobasarkok – ebből épül fel az a részben frivol, részben melankolikus, részben banális világ, mely mozaikszerűségében is alkalmas arra, hogy felvillantssa a századvég Párizsának arculatát. De ha az ábrázolás körét kiterjesztjük a Rippl életművében igen jelentős rajzokra is, azt mondhatjuk, hogy Rippl igénytelen témái: egy-egy kiragadott jelenet a párizsi polgári élet hétköznapijaiból, interieur-ban elhelyezett arcképek vagy csak a pusztán interieur, cselekvést mímelő nők a kertben – lényegében az impresszionizmus témái. Csakhogy az élet mindennapjainak e „dokumentumaiban” – ruhaszáritás, betegágynál, kuglizók – nem a pillanat cselekményessége, s ezáltal véletlenszerűsége ölt testet, hanem éppen ellenkezőleg: egy-egy képébe a pillanat esszenciája sűrűsödik bele, azaz az ábrázolás egy jellegzetes, többnyire „halk, komoly, szomorú” hangulat foglalatává lesz. Olyan hangulaté, amelyben a spontán gyönyörködés és a mulandóságot is belátó melankolikus szemlélődés egyaránt megfér.

Rippl-Rónai – noha az art nouveau stilizált formáinak tetszetőssége, folyékony nyelvezete könnyen válhatott volna rutinos beidegződöttséggé –, nem „akadémizálta” dekoratív kifejezőmódját. Képei – jóllehet egységes szemléletmódból sarjadtak – a festői megvalósítás széles, más-más regisztereket megszólaltató ská-

láján mozognak. Őnála a végletes stilizálással egyidőben születnek a tér illúzióját is felkeltő ábrázolások, a kategorikus kontúrrajzok mellett ott találjuk a lágyan elmosódó formák, a feketék mélyébe vesző testek Carrière-re emlékeztető, szinte félbehagyott alakzatait, s a „tematikus” ábrázolások mellett a valójában téma nélküli whistleri felfogást. Eppen úgy, mint ahogy egész franciaországi „fekete korszaka” sem egyöntetű, hiszen grafikus hatású képein egyetlen domináns szín hangulatkeltő „kulisszája” mögül felsejlenek a gyengéd szürkék, barnák, foszforeszkáló zöldek finom árnyalatai, melyekbe olykor vörös, rózsaszín vagy lila színakkordok is belesendülnek.

Rippl-Rónai stílus teremtménye képessége a párizsi időszakban érvényesült a legtöretlenebbül. Úgy látszott, hogy egységes szellemű, dekoratív festészetében a hangulatok iránt fogékony intellektusa és a végletesen kifinomult, a „dekadens” formákhoz és rafinált színharmoniókhoz vonzó érzéki szemlélete tökéletes egyensúlyba került. A kilencvenes évek legvégén azonban megbomlott ez az egyensúly. Rippl-Rónaiban egyszerre csak felülkerekedett szenzualizmusa, a „fin de siècle” miszticizmusával, halál- és betegségkultuszával alapjában össze nem férő egészséges életszeretete, szülőföldje iránti nosztalgiája. Amikor 1899-ben Maillol meghívására Banyuls-sur-Mer-be utazott, váratlanul saját kedélyvilágára ismert a tengerparti tájban, a napsütötte színekben, a festői motívumok eme szemképráztató arzenáljában.

Ez a felismerés egyszerre jelentett felszabadulást, számvetést és megalkuvást, hiszen nem valószínű, hogy Rippl-Rónai nőtte ki Párizst, inkább Párizs nőtt túl rajta, s neki még volt annyi lélekjelenléte, hogy azzá legyen, ami: a kispolgári lét emberi sorskérdéseket is érzékeltető, s éppen ezért nagyszabású megjelenítőjévé.

A kaposvári interieur-képekben Rippl-Rónai sokat feladott stílusának következetességéből: festményeibe epikus és csendéletszerű elemek kerültek, a síkábrázolást felváltotta a tér szabatos megfestése, a színredukción pedig a színes paletta. De a biedermeier bútorokkal berendezett csendes otthonokat, a kisszerű, eseménytelen életnek ezeket a pusztulásra ítélt és avított rekvizitumait Rippl az esetlegességek világából átemelte az evidenciák világába, amelyben az ünnep, az öregség, az emlékezés, a gyermekkor az „emberi színjáték” örök mozzanatai.

*

Szűk, könnyen bejárható tartománynak látszik Rippl-Rónai művészete. Festészete intim festészet, és csaknem derűs, késői, a tiszta színű festékfoltocskák hatása miatt „pöttyös”-nek vagy „kukoricás”-nak nevezett korszakában pedig szinte harsogóan életvidám. Nincsen köze a Van Gogh-féle démonikus szenvedélyekhez és szenvedésekhez, sem Gauguin vad elszántságához, de távol áll tőle Puvis de Chavannes klasszikus nyugalma és monumentalitása is. A Bonnard-ok, Vuillard-ok művészete az övé, jöllehet Bonnard-nál „földhözragadtabb”, joviálisabb, Vuillard-nál pedig puritánabb és nagyvonalúbb. De akárcsak ők, Rippl-Rónai is elsősorban szem-festő, az érzékek világában otthonos művész, aki inyencc módjára élvezi és „csinálja” a látványt, belefeledkezve egy parasztkendő virágos himzésébe, egy terítő puha rojtjaiba, egy gomblyukba tűzött vörös szegfű szirmaiba vagy éppen egy női váll vagy arc sápadt hamvasságába. Egyszerűsége azonban megtévesztő; festészete, amelynek emberi mélysége és többféle rétegezettsége van, nem vehető birtokba csupán az érzékekkel. Szemlélődése mögött élettapasztalat, bölcsesség és némi rezignáltság húzódik meg: melankóliával átszőtt interieurjei, az erotika és az éterikus szépség kettősségből életrekelített nőalakjai, elmélyült ségre valló íróportréi és a halála előtti években festett kemény és keserű önarcképsorozata a századforduló, illetve a XX. század emberének belső nyugtalanságáról, kétségeiről és megrendüléséről vallanak.

Parókás galéria

Hát ide hanyatlik mindig minden,
a fodrokhoz, a krinolinhoz,
a kagyló-Szentlélek áldotta
turbék-odúkhöz?

A pálmásor tiszta loggiák,
a méltóság pilaszterei, a szilárdság konzolai,
Donatello lova, ki baljós tereket vasszüggelyel tovatol,
Mantegna paraszt-Krisztusa, földsúlyos ravatalon,
s a Boticelli odalehelte, túltakadt Tavasza,
örök-dús Éden evilág-fákból, s Medici
fénné fűrdetett, rügyként ragyogó cédáiból —
ide torkollva mind?

Leonardó, a szétszedő, az összerakó,
a mosoly s a harag csontvázát kitapintó,
és amyi más bizó,
a világot „Adám-ébredj”, „Adám-merj”,
„Adám-halni-se-félj” szinekkel fölbiztató,
meg a többi nagy rátevő-ráparazoló, intésre nem
hallgató
— El Greco köztes-idejű, deviáns szentjeit meg
nem halló —

fordulva utódban át jeges csömörbe,
testek s paloták Krőzusai,
fordulva utódban át jeges csömörbe,
„nem úgy van”, „nem úgy lett” hallgatásba,
majd ebbe a „ne vedd szívedre” heccbé,
rizsporos felhám világba,
zászlóbontásba: copfosan, csipkeingesen,
daruláb-magas férficipőkben,
dűrrögve jérce-szép lányok s tyúk-okos asszonykák
előtt —

hát ide mind?

Az élen a hiúság.
A vezérek félherélt Casanovák.

Noha közben sebzett medveként morogva
Jean-Jacques.

Noha hányva epét cukortartókra s kagylós tükrökre,
Arouet.

Noha szem előtt — túl előtt — Mozart,
ki, volt-édesded, széjjelver minden émelest,
és zendít a pompába kint, s a kínba pompát.

Szerelem

*Most bent a puszta
földre értünk.
Se fű, se ágyasok.
Füstök tövén lélegzik
a salak és hallgatunk.
Két csöndes jaj-levél
közül kihajt
a meztelen nyak.
Földig hasad
sugárzó lomhaságunk,
de visszalángol bőr alatt
és elterpeszkedik.
Part vagy? Partod vagyok.
Ketten bozótos parthomok.
Megrendülnek barlangjaink.
Csuszamló partok közelítenek,
szökik a víz,
testhajlatunkba lők
falkányi láng-halat.
Lásd, érintés az értelmem; befog.
Hálót vetek neked
ne ölless, csak ölelhess.
Hever a vad, ki csapda is.
A tér mögötte összeroppan.
Kinő belőle egy virág,
amely fehér és kút-mély
kelyhe van. Térdig tengerben
állunk, fölbukva vér-korálljaink
közül, mélytől, örömtől
nedvesen.*

ÖRÖKSÉGÜNK: EGRY JÓZSEF

Amire az 1945-ös történelmi sorsfordulót megértük, az apáinkkal egyidős nemzedék nagy alkotói közül szinte csak mutatóban maradt néhány. Meg sem szokhattuk még Derkovits, Kosztolányi, József Attila hiányát, elment Babits, elment Móricz Zsigmond, s hiába ígérte, nem jött haza többé Bartók Béla. Mekkora szerencse, hogy az egyik tovább élő géniuszt – olyant mégpedig, akit azóta a legnagyobbakhoz mérünk – ismerhettem még személyesen. Élete utolsó öt évében többször találkozhattam vele.

Ha a szerencséről szólok, mindenekelőtt két iskolát kell említenem: a Kaposvári Állami Somssich Gimnáziumot, ahol osztályfőnököm volt a költő (Rippl-Rónai egykori tanítványa), *Takáts Gyula*, és az Eötvös Kollégiumot, ahol később igazgatói döntéssel *Keresztury Dezső* hagyta jóvá fölvételemet. A negyvenes évek második felében ők ketten voltak a Badacsonyban élő Egrý Józsefhez legközelebb. Keresztury a folyamatos kapcsolatot jogán, hiszen 1924 óta híve, természeti és társadalmi közegének avatott tanúja, jellemének és művészetének értője s neki magának a legnehezebb időkben is pártfogó támogatója, – Takáts Gyula pedig a festői motívumként oly szívesen idézett fonyódi piramisok alján lett a somogyi partról vigyázó lelki, szellemi testvér, az ég, víz, föld beszédes jelei közt hozzá hasonló életformát teremtő, az emberi, művészi eszmék rokonságában vele oly természetes közvetlenséggel társuló jóbarát.

Utólag törvényszerűnek érzem, hogy egyszer, amikor 1946 nyarán Fonyódon Takáts Gyulát kerestem, a színes üveges veranda kerti székéből világos ruhás, senkihez sem hasonlíthatóan barázdált arcú férfi emelkedett föl. „Egrý József festőművész” – mondta ki jól érthetően. De mielőtt még kezét foghattam, a mély ráncok fázósan ránduló kötege alól megindult, kilövédként rám magnetikus erejű, világos nézése. A szürkébe, kékbe sűrülő pupillák egész valómat átröngeneztek. (Nem tudhattam még, amit Ártinger Imre fogalmazott róla, hogy Egrý tulajdonképpen a szemével fog kezét.) Szorongás rezdült bennem, ahogy ott álltam s nem ok nélkül, mert az előnyös bemutatásomat célzó hirtelen jelzők máris fonákjára fordultak: „ügyes költő?” – ismételte kétségbevonó érdes, fázós hangon tanárom szavait –, én azt hittem eddig, hogy csak ügyes futballisták vannak.”

Annyi ízzel, színnel, méltóságos kedéllyel idézi Illyés Gyula a pillanatot, amikor az 1848-as Madarász József, egy méhes árnyékában, pátriarkai áldó tenyerét, az *utolsó törzsfő* gesztusával a leendő gimnazista fejére tette.

Velem nem ez történt, mégis, ahogy az első találkozásra visszagondolok, a szigorú fogadtatásból nem azt érzem, hogy a nagy ember élcelődött egy kamasszal, inkább azt, hogy igenis komolyan vette az eléje vetődött diákot. Hiszen ilyen, felnőttet illető határozottsággal jellemezte önmagát: „Egrý József festőművész...”

A folytatás föltétlen igazolja az akkor csak vélt, elkötelező kontaktus

létrejöttét. Hiszen néhány hónap múlva önképzőkori elnökként elegendő sugallat támadt bennem ahhoz, hogy rábeszéljem művészetekre legfogékonyabb osztálytársamat: írjon esszét Egry festészetéről. Igazat megvallva, egyetlen képét, rajzát sem láthattuk eredetiben. (Takáts Gyula abban az évben már nem tanított bennünket), de fölkutattunk folyóiratokat, melyekben a témáról cikketek, reprodukciókat találtunk. Somogyban, a festők házában különben sem voltunk vidéki módjára járatlanok a képzőművészet világában. Láttuk megyénk szülőtte Bernáth Aurél néhány képét egy magánlakásban kiállítva, köztük a nagyszerű *Walchensee*-t. S nemcsak Van Gogh-gal, Gauguin-nel, Cézanne-nal foglalkoztunk elmélyülten, de az impresszionisták utáni kortárs művészettel is. Megigazuló hittel, felfedező izgalommal olvastuk, vitattuk Kállai Ernő könyvét, a *Cézanne és a XX. század konstruktív művészetét*.

A dolgozatok, melynek konzultánsa, majd opponense voltam, mely véletlenül éppen a művész hatvannegyedik születésnapjára készült el, s jegyzőkönyvi dicséretben részesült, legépeltem és a személyes ismeretség kötelező gesztusával továbbítottam Badacsonyra. S amire titkon se számítottunk, Egry válaszolt küldeményünkre. A pedellus, aki a postát kézbesítette, talán csak egyszer látott hasonló fölragyogó arcokat, amikor a nyolc évvel korábbi érettségizőknek Kodály Zoltán választát adta át.

Először csak a levél záradékát néztük megbűvölten: „Öszinte tisztelő hivaték: Egry József”. Lehetséges ez? Aztán fokонként győztük meg magunkat arról, hogy igenis ott van a sötét tintával, kissé szálkás, szögletes, valódi betűkkel, a Mester kezevonásaként a bizonyágtétel, hogy „gratulálok” és hogy „rendkívül tehetséges írás”. A legszebb talán mégis az idős ember emelkedett hangja, pátosza volt, ahogy a tanulmány szerzőjének „Wilhelm Rudolf fiatal barátunk”-nak kitartó erőt és minden jót kívánt – „hogy a jövőben is minden tekintetben *nemzetünk értéke* lehessen.”

Ez a nemzetre hivatkozó elismerés valamiképpen hasonlított az egykori szabadsághős áldást adó mozdulatára, pedig akkor még nem tudhatam, hogy későbbi generációk fiai hasonló jókívánságban nem fognak részesülni, mert néhány évtized múlva nem lesz már, aki a *nemzet* szót ilyen hiteles fölindultsággal, a belső kényszer ilyen félreérthetetlen lelkesedésével írja le. Azt viszont akkor is tudtam, hogy a „küldött szép cikk”, a „kedves megemlékezés” valóban mélyen érintette Egryt. Láthatta igyekeztünk közül, hogy az utána jövő ifjúság képes fölismerni művészete kivételes értékét. A mindennapi félreértés, közöny, durva érzéketlenség légkörében egy kicsit a jövő igazolását olvashatta ki a képeit értelmező, céhen kívüli ítéssz, a csak ösztönös ihlettel fogalmazó ifjú soraiból: „A *Délibábos, párás fények* hangulata olyan, mint a rongyokba burkolt harangé, bevontan, fátyolozottan zeng, de zúgásában feltűnő íz, tartalom lappang! Az égboltról lehulló mázsás fénynyalábok, a függőlegesen rétegzett fák, a felmeredő emberalak, a nyugodt vízszintesben hullámozó talaj: szerkezeti diadalok... A mondanivaló képfelületbe tömörítését legjobban Egry harmincas években befejezett balatoni képein figyelhetjük meg. *Delelés* című jellegzetes tájrészletén az S-alakban felkanyarodó partrész, a víz fölött fölparázó három tehén, de ugyanígy a fényes vízmélység, a foltos levegő a vászon síkjainak szerves és beléjeoltott részei. A távlat mégis jelen van és jól beleélve magunkat ezekbe az új fogalmakba, kézbe kapjuk a dolgok negyedik határozójának kifejezni tudását: felület mögötti lényeg, – vagy lélek, mind-

egy, hogy nevezzük – ábrázolhatását. Mert a szem, pillantása tehetetlenségénél fogva is a képfelületen elhelyezett tárgy mögé lendül, mintegy szimbólikusan, térbelileg jelezve az evidencia tér nélküli lényegbe látását.

Hogy Egry a balatoni tájak ábrándos lelkű poétája? Soha még egy tudóst, ki a táj egységét oly pontos formanyelven, oly biztos művészi intuícióval fogalmazta volna meg, mint ő, a festő”.

*

Az első Kossuth-díj osztáskor, 1948. március 15-én – e gesztus jelentőségét semmiféle körülmény sem kisebbítheti – Egry a kitüntetettek közé került. Művészetének az új társadalmi rendtől remélt közkinccsé válását azonban nem érthette meg. Életműve, akár a vele együtt eszmeileg kitüntetett Bartóké, Derkovitsé, József Attiláé a stiláris demokratizmus rosszul értelmezett követelménye miatt a mind nyilvánvalóbbá váló hivatalos-felhivatalos cenzúra rostájába került. Egry a badacsonyi nádasparton ülve, a horgász-zsineg idegét lesve, vagy ottani jó emberével, Tatay Sándorral sakkozva is tudta, merrefelé megy a világ. Vállalt pályatársai, a Gresham asztaltársasága, Pátzay Pál, Bernáth Aurél megnyilatkozásaiból, közeli hívei: Borsos Miklós vagy Keresztury Dezső sorsának változásából, az ő festő-munkásságát mindig jelentősége szerint követő és értelmező Kállai Ernő híradásaiból pontosan fölmérhette saját lehetőségeinek szűkebbre zárulását.

Kállai Ernő egyik cikke miatt, (melyben félreérthetetlenül kifejtette, hogy a művész és publikum találkozása semmiképpen sem kívánható úgy, hogy az alkotó alkalmazkodjék a közízléshez), szigorú hivatalos megrovásban részesült. Márpedig Kállai illetékességéről még az abszolút igényű Fülep Lajos is így nyilatkozott: „Ért hozzá!” Hiába, az Egry levelekben oly kivételes szeretettel emlegetett *Ubul* jellegzetes, barettsapkás figurája 1949-ben már eltűnt a kiállítások bejáratától, mint ahogy tűnedeztek maguk a látni érdemes tárlatok is. Az Európai Iskola kísérletező kapunyitásai becsukódtak, Kassák folyóiratai megszűntek. Egy évvel a Kossuth-díj után már elképzelhetetlen volt, hogy legnagyobb élő festőnk érdeme szerint országos kiállításon mutatkozzék be a nyilvánosság előtt.

Pedig még közöttünk volt... Hirtelen kizsendült fűzfák alól, a vízen egyre közeledő világos sávot figyelve, egyszercsak megláttuk őt a mólót szegélyező köveken ülve. Angol barátomnak, aki Bartók kedvéért tanult meg magyarul, előbb saját nációját méltatta roppant barátságosan, majd a számarányunkhoz képest rangos magyar alkotóművészetet dicsérte. „Pedig itt nehéz az élet, nem úgy, mint a szigetországban.” Aztán, hogy még jobban meggyőzze az idegent, érdemes minket vállalnia, hunyorogva, szaggatott, neki-nekihevülő hangon bizonygatta a Balaton-felvidékről: „Nincs ehhez fogható tájék sehol Európában, talán csak messze, messze keleten.”

Néhányan, az Eötvös Kollégiumban nevelkedők s a hozzánk társult jó művészetre szomjas fiatalok, az időtájt csak magángyűjteményekben szembe-sülhettünk a badacsonyi remete képeivel. Németh Lajos tanúsíthatja, hogyan állt meg a bennünket vezető Fülep Lajos a figyelem mind határozottabb respektusával a Radnai, vagy Folly gyűjtemény mindnyájunkat átsugarazó vásznai előtt.

A Professzor Egry iránti nagyrabecsülése, mely már Lyka Károly közös tiszteletében megfogant, – a személyes találkozás élményétől tovább-tovább

növekedett. Hévízi tartózkodása során, télen is ellátogatott hozzá. A naponként megsüvegelt egregyi templomon, vonyarci, győri, szigligeti vonulaton, hófoltos földön, haragos zöld vizen jártatva tekintetét, ahogy a műteremlakásba belépett, szinte köszöntés helyett mondta: „Ez szebb, mint nyáron!” – „Tudom.” – felelte a házigazda. Abból, ahogy Fülep a lakonikus párbeszédet földidézte, érteni lehetett, mennyire egyfából faragott, saját világában gyökerező, mozdíthatatlan biztonságú, igaz embernek ismerte meg Egryt. S tapasztalhattam a viszonzó szeretet jelét is nem egyszer. Hiszen egyik utolsó találkozásunkkor, amikor a badacsonyi állomás mögötti padon ültömben lüktető, delejes szeme már messziről kiválasztott, s letelepedve mellém, kikérdezett, tanácsokat adott, majd a vonathoz kísért, búcsúzó mondata még ez volt: „Üdvözlöm a Filepet!”

Máig töprengek, miként hibázott rá a név eredeti alakjára. Fülep csak később, egyetlenegyszer említette, hogy őseit hajdani bejegyzés szerint így hívták, s ő gondol rá, hogyha egyszer, készülő művészettörténeti kiadványnál, visszatérne a *Filep* változathoz.

Egry rajzaiból és Takáts Gyula rokonihletű verseiből közös válogatással készült a *Vízitűkőr* című gyűjtemény. Publikálásával azonban hiába kísérletezett a két otthonát is a *Válasz* folyóiratra s a *Fehér Holló* kiadóra költő Sárközi Györgyné. Illetékes helyen is így nyilatkoztak róla Takáts Gyulának: „Kiadhatatlan!”

Egry tudott a személye s művei körül szaporodó baljós jelekről. S bárha képtelen volt a simulékony alkalmazkodásra (– éppen Takáts emeli ki egyik legfőbb karakterjegyet az „önmagára is sújtó plebejus nehézség”-et –) ellenzékbe húzódása, dühödt keserősége szavait nem őrzi sem a levelek, dokumentumok, sem az utódok emlékezete.

Ugyanabban a Kállai Ernőnek írt levélben, ahol a „panoptikumi nívó-realizmust” emlegeti megvetően, elmélkedését így végzi: „Akárhogy is van, mégse mondok le a jobbak reményéről.” S három hónappal később így folytatja: „Az új és maradandó közt némi különbség van... fontos, hogy ne hagyjuk, ne zárjuk el magunkat, mert aki önmagát zárja el, annak a sorsa kulcsa a feledés... de azért nem félttem a fiatalokat, a komoly tehetség előtt nincs, vagy hiába van sorompó.” Az akkor hozzá leginkább vonzó ifjabb festőkre – Varga Hajdu Istvánra, Szalai Zoltánra – testamentumul ilyen mondatokat hagyott: „... nagyon sok kellemetlen, nem kívánatosat kell fölszednünk, hogy az értéket megtaláljuk”... „A művészetet nem kell félteni, annak gyökerei a legtisztább emberiekből táplálkoznak és gyümölcse nem terem megrendelésre, követelésre.”

*

Közismert ma már a sivár szituációt kínzó tárgyi pontossággal, monumentális drámaisággal lejegyző Bernáth Aurél beszámolója Egry temetéséről. Ám kevesen tudják, hogy a halála utáni első emlékkiállítás (még a Károlyi palotában levő Fővárosi Képtárban), milyen szegyenkező, katakombá illegálitással zajlott. Sehol plakát, újsághír nem hivatkozott rá. A litografált, szegényes katalógus egy példánya s a beavatott kevesek névsora, akik a vendégkönyv első lapjára tüntetően föliratkoztak, ott látható a badacsonyi emlékmúzeum előterének tárlójában. Közelükben *A vízrenéző* című vers, mellyel Egry elvesztésekor, generációm gyászát igyekeztem kifejezni. A költemény

csak a temetés negyedik évfordulóján jutott nyomdafestékhez, Pécsen. 1954-ben a közlést először megkísérlő budapesti szerkesztő munkatársa még ezt a véleményt fűzte az irattárba száműzött kéziratos példányhoz: „Reakciós *Hortobágy poétája!*”

Szimbólumnak is szép, hogy Egry örökségének föltámadása onnét indult el, ahonnet művészi magáralálása és teljes kibontakozása: szülőföldje tájairól, Keszthelyről, Badacsonyból. A tomaji temetőben már a hatvanas évek elején ott állt Borsos Miklós, bányászkezek segítségével emelt, bazaltból faragott síremléke. S a pedagógus-népművelő, emlékbizottságot szervező Fonay Tibor áldozatos, mert önkéntes tevékenysége révén Egry haláláról, születéséről Badacsonyan évről évre megemlékeztek, miközben a fővárosban még hunyáskodóan hallgattak róla.

Hosszú volt az út az 1958-as, 1962-es Keszthelyi Múzeum kísérleti tárlataitól az 1965-ös tihanyi, 1967-es nagykanizsai át az 1971-es Nemzeti Galéria-beli emlékkiállításig, melynek látogatási idejét a tömeges érdeklődés miatt hónapokkal kellett meghosszabbítani.

A diadalmas útegyengetésben a próbált régi hívek (*Kassák, Rabinovszky, Genthon*) mellé újak szegődtek, mindenekelőtt a kiállítások misszióját bensőséges ügyszeretettel vállaló, Egry kibontakozásának homályban maradt, gyötrelmes előzményeit is megvallató *Szij Béla*, s a művész történelmi helyretételét az új művészettörténész nemzedék nevében elvégző *Németh Lajos*. Az Artinger-Oltványi Imre bevezette harmincas évekbeli album után, jelenhetett meg ismét, immár színes reprodukciós kötet Egry munkásságáról. Az előző szerzője, *Láncz Sándor*, azóta alapos kutatómunkával készült, a Tudományos Akadémián is jóváhagyott monográfiát szentelhetett a sokáig tabuként kerülgetett témának. Kultúránk állami irányítása pedig a növekvő igénytől indítva példásan szép emlékmúzeumot létesített a festő badacsonyi műteremvillájából. S nem csak a sűrűn cserélődő emlékkönyvekbe jegyzett rengeteg név, a múzeum körül szerveződött Baráti Kör tevékenysége is bizonyítja, a falak közt meghalt Mester tovább él és munkálkodik. Szólitja az egykori szőlősgazdát, aki büszke már, hogy a Piktör különös, szíjjas alakját olykor-olykor látta, a balatonrendesi tanítónőt, aki képeiből ismer rá a hazai föld lélegzetére, s a pesti egyetemistát, aki a mű és környezete egymásra felelő üzenetét vallatva, a legenda mögötti igazsággal, egy megmentett tiszta üggyel szeretne rokonságba kerülni.

Bárha valóságos alakjától időben mind messzebb távolodunk, költők, írók jelenítik meg személyiségét. Megkapó közvetlenséggel szólnak róla olyanok is, akik halála után kerültek vonzaskörébe. Az ellentmondás csak látszólagos, hiszen amióta művét visszakaptuk, egyre többet tudunk Egryről. A Veszprém megyei Múzeumok gondozásában kiadott Breviárium, Keresztúry Dezső karaktert és alkotást elemző, a sors belső törvényeit is kibontó bevezetőjével, szenzációként hatott mindazokra, akik a könyvet figyelemmel forgatták. Hiszen a szöveg közti ceruza és tollrajzok – hála az ízléssel és érzékkel érvényesített nyomdatechnikának – a legizgatóbb titkot feshetik: Egry kevéssel sokat kifejző, csak őrá jellemző művészi percepcióját. Miként volt képes fekete-fehérrel is, megragadott világát oly gazdag dimenziókba feszíteni, a „fények élete, a mozgás által adódott szín-forma eltolódás térbeli megjelenítését” végbeinni. És ott találhatók a kötetben Egry axiómái, önéletrajzi töredékei, melyekből a négy, vagy hat elemi járt alkotóművész eredeti gondolkodása, ezermeisterre valló fogékonysága és kivételes

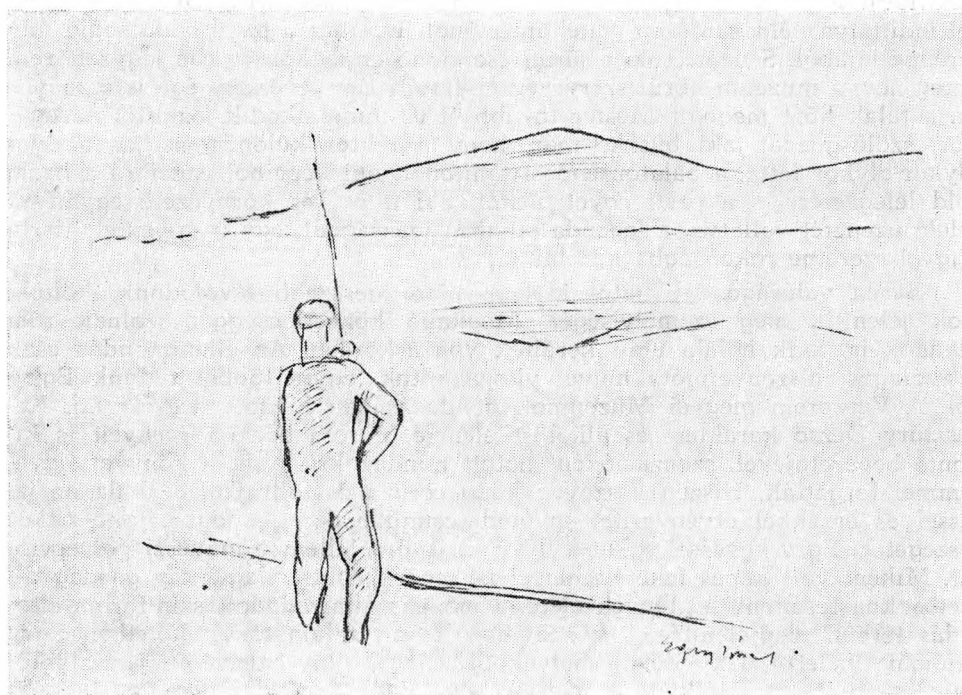
írnitúdása is tükröződik. Az önéletrajz első részleteiben földidézett gyermek-kori proletárnyomor döbbenetes-pontos realizmusának nincs párja a magyar próza lapjain.

Az 1971/72-es Nemzeti Galéria-beli kiállítás megnyitóján méltán szólt *Illyés Gyula* a „magasrendű, makulátlanul igényes művészet áttörő győzelméről”, méltán iktatta tudatunkba Egry nevét a *nemzeti* – mert teljességükben nagy és tiszta – alkotók közé. Az így meghirdetett diadalt igazolták *Nagy László* és *Vas István*, a kiállítás élményéből írt versei, melyek Egry ragyogásának az „elherdált világot újra fölépítő” káprázataról, az elévülhetetlen csodáról szóltak, hogy íme, annyi méltatlanságot és szörnyűséget túlélve

... itt van a sírbatétel után
És szétveti a falat.

*

A tőle származó és rávonatkozó hagyatékban, melyből kötelességünk immár minden hasznosat és tanulságosat minél bővebben föltárni, maradt egy talán 1947-ben keletkezett forgatókönyv-tervezet: Rabinovszky Máriusz portré-vázlata. Nép és elismerten legnagyobb élő festőjének egymásra találását rögzítette volna a dicséretes jóhiszeműségében is felettébb naiv, már születése percében mellőzésre ítélt conceptus. Ám a film egyetlen jelenete huszonöt évvel később megvalósult: „... állnak a képek előtt fiatalok, öregek, munkások, diákok.”

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

*Daumier – Mednyánszky – Szentiványi Lajos –
Ország Lili – Bencze László – Határesetek.*

Míg a képzőművészeti közélet még mindig a télen megrendezett Stúdió-kiállítás „dobozait” emésztgeti – a művészek egy része elképzeléseit külön boxokban mutatta be, ahol főleg ötleteket, concept-műveket, sikeres és kevésbé sikertűlt „műveket” és mű-törödékeket láthattunk, az értéktagadás, a láttatás megtagadása, a kifejezés negligálása szintjén –, a kiállítási élet új meg újabb eseményeket kínál. A skála rendkívül széles a 19. századi realizmustól a késői poszt-nagybányai törekvéseken át a neoavantgarde és a „nem-művészetbe” átcsapó elképzelésekig; a krónikás ezekből szemezgethet.

*

Daumier litográfiáinak kiállításával tisztelgett a Szépművészeti Múzeum a nagy francia mester halálának 100. évfordulóján. Daumier 1830-tól kezdve rövid megszakítással rendszeresen készített rajzokat, előtt a *Silhouette*, azután a *Caricature* című politikai szatirikus hetilapba, majd amikor ez utóbbit Lajos Fülöp betiltotta, a *Charivari* című napilapba. A több, mint négyezer rajz témája igen sokféle. 1834-ig, majd a 48-as februári forradalom és a 71-es kommün idején politikai témájúak; 1834 után, valamint III. Napóleon uralkodása idején Daumier kénytelen volt a cenzúra miatt a burzsoázia erkölcsének kifigurázására átváltani. Ezek a rajzok általában jobban ismertek, mint 1848 után keletkezett festményei, amelyeket, sajnos hazai kiállításokon nemigen láthatunk, de még a külföldi múzeumokban is keveset: az anyag nagy része magángyűjteményekben található. Mégis szólni kell itt ezekről a festményekről, mert míg a rajzok témavilága idővel meglehetősen egysikúvá vált, a festményeken Daumier körképét ad koráról. Kedvelt témái, amelyeket számos változatban festett meg, a munkás: hajóvontató, teherhordó, mosónő; vasút: a III. osztály, a II. osztály utasai, a pályaudvar sürgős-forgása; a színpad: egyaránt megjelenik a színpad és a nézőtér a dráma lélegzetelállító sűrítésében; a szalonok világa: a kép- és metszetgyűjtők, érdeklődők, műteremlátogatók. Élete végén pedig a bohóc és a Don Quijote ábrázolás felé fordult. Bohócai öreg, megfáradott, törődött emberek; a velük egy töröl fakadt Don Quijote pedig a szükségszerű fiaskóval járó nagyratörés tragikomikumát is magában hordozza.

Stílusában művészete sokrétű. Annak ellenére, hogy a barbizoni művészek többsége barátai közé tartozott, ő maga nem vált plein air festővé. A vonalrajzot többnyire erősen hangsúlyozza; festői eszközeinek legfontosabb eleme a fény, amellyel nagyszerűen tud kiemelni, aláhúzni és alárendelni: a fény és az árnyék egyéni kezelésével sajátos, csak rá jellemző hatásokat tudott elérni. Életében a meg nem értett, el nem ismert művészek közé tartozott, jóllehet barátai, közülük Baudelaire, soha nem szüntek meg Daumier zsenialitását hangsúlyozni. A legújabb kutatások pedig azt bizonyítják, hogy művészete a később kibontakozó szocialista művészet előfutára volt.

*

Mednyánszky László emlékének hódolt a Magyar Nemzeti Galéria a halálának 60. évfordulója alkalmából bemutatott kiállítással. Mi sem sürgetőbb feladat, mint e nagyszerű festő életművének méltó bemutatása, hiszen Kállai Ernő 1943-ban megjelent kitűnő írása óta jócskán eltelt az idő, és az újabb publikációk nemigen tudtak felnőni a feladathoz. Mednyánszky művészete sajátos és egyedülálló jelenség a századforduló magyar művészetében. Amikor a magyar művészek Münchenből 1896-ban áttelepültek Nagybányára, hogy ott megteremtsek a modern magyar piktúrát, a plein air képet, Mednyánszky már javában dolgozott. 1880-tól kezdve elkezdett képein a münchenies clair-obscurtól indult el, de aztán egy különös plein air formálódik ki rajtuk. Ennek alapján mondták méltatói, hogy a barbizoni iskola élményét, Corot fátyolosan festői természetlétét hozta magával Párizsból, később pedig közeledett az impresszionizmus képi világához. Mégis képein fő szerepet kapott a fény, mely a szabad ég alatt messzenyúló tájat értelmezi, nem egyszer tagolja. Ez többféle módon megy végbe. Így például a Folyópart fákkal című képen egyenletesen oszlik el a fény a kép jobboldalán, míg baloldalt a fák árnyéka sötétíti el a tájat. Másutt, mint a Temető szélén, a Szőlőskertben című képeken a kép távolabbi részét sűti meg a nap, árasztja el a fény, míg az előlő rész sötétebb, árnyékban maradt. A Folyóparton című festményen szinte Turner képeihez hasonló fényár önti el a tájat, és csak a jobboldalon álló fák környezete sötétebb. Érdekes új szerepet kap a fény egyes képeken: így a Tiszai halászon a hold és tükörképe függőlegesen osztja a képet, a sekélyes vízben hálót vető halászok vonulata pedig a festmény vízszintes tengelye. Ez a szerkesztésmód több ízben visszatér, amikor Mednyánszky az égen felcsillanó és a vízben visszaverődő fény függőlegesére építi a képet (Vizparti táj, stb.).

Ez csak szemelvény Mednyánszky képeinek változatos formavilágáról: de szükséges lenne mindezt nem nyúlfarknyi írásban, hanem részletes tanulmányban felmérni, mert rengeteg a pontatlanság, a félreértés, a mellébeszélés Mednyánszky képeinek datálása és az életmű értelmezése körül, ami még a mi sokat tapasztalt szakmánkban is párját ritkítja. Újabb alkalmat szalasztott most el a Galéria ahhoz, hogy az életművet pontosabban számbavehessük. Valószínű, hogy ezt elősegítené a napló eddig nem ismert kötetének áttanulmányozása, amit megnehezít, majdnem lehetetlenné tesz azok nagy száma és az, hogy görög betűvel vannak írva; minden bizonnyal megkönnyítené a szlovákiai és a magyar anyag együttes bemutatása. Mégis: az életében rendezett kiállítások katalógusainak segítségével, szigorú formai elemzésekkel tovább lehetett volna jutni. Az olyan „periodizálások”, mint amilyenek a jelen kiállításon láthatók: „A természet áhitatában”, „A város peremén”, „Az Alföld ígézetében” semmitmondók és nem igazítanak el. Nem is szólva arról a rendezési elvről, mely elválasztotta az alakos képeket a tájképektől és így mesterséges cezúrát emelt közéjük, jóllehet az alakos képek méltatása, időbeli elhelyezésük legalább olyan fontos, mint a tájképeké, hogy végre fejlődésében láthassuk Mednyánszky művészetét.

*

A nemrégiben eltávozott Szentiványi Lajosnak is emlékkiállítással tisztelgett a Nemzeti Galéria. Életműve pontosan jelzi a magyar festészet döntő többségének alakulását a század középső évtizedeiben. Indulásakor ahhoz az oldott festőiséghez kapcsolódott, amit a Gresham művészei képviseltek: kép-komponálási elvei, a színek elrendezése a képfelületen velük rokonítják. Kitűnő színérzékenysége hamarosan az ismert fiatalok közé emelte. A felszabadulás után tett francia tanulmányút során még inkább elmélyedt ebben a képi világban. Hazajövele után részt vett a „Közösségi művészet felé” című kiállításon. Építőmunkások című képén (vajon miért volt szükséges átkeresztelni Munkásokra?) szakított a korábbi oldottsággal és átgondoltabban, szerkezetesebben komponálta meg művét. Az ötvenes évek elejének dogmatikus elvei azonban visszavetették

pályáján. Az elvek kötelező érvényének megszűnte után nem tudott többé szakítani avval a poszt-nagybányaias komponálási móddal, melyben korai képeit alkotta. Hiába írta, hogy „korszerű a művészet, amennyiben kora formáiban jelentkezik”, állandó nyilvánosságra szánt alkotásain sem tudott felülemelkedni a plein air piktúra, a szituáció-ábrázolás törvényszerűségein. Táblaképein és akvarelljein is mind jobban elmerült ebben, végül pedig ezek el is sekélyesedtek a keze alatt.

Ország Lili kiállítása a Műcsarnokban került megrendezésre. Megrendítő tény, hogy a fiatal művész első gyűjteményes kiállításának megrendezését már nem érthette meg. A tárlat roppant mementóvá válik egy viruló művészegyeniség, gazdag képi gondolkodása, mélyen humánus mondanivalója s hirtelen megszakadt élete fonala közt támadt kontraszt miatt. Ezt csak aláhúzta a kitűnő rendezés és a termekben szüntelenül hangzó liturgikus énekek dallama.

Művészete a korai, Chirico és Max Ernst művészetével rokonítható szürrealista periódus után ikonos képekben oldódott fel; ekkor kerültek figyelme előterébe a jelek. Közülük a legelső a fal volt: ezt használta, bontotta ki, variálta formában és színben, a korábbi képek szorongásos életérzésének a bezártság, a kiüttalanság érzésével összefonódó jelképeként. Ez a formai elem segítségére volt abban, hogy – szemben az abban az időben a magyar festészetben uralkodó poszt-nagybányaias szemlélettel – a síkban maradjon képein, szakítson az illuzionisztikus ábrázolásmóddal s új irányban törjön ösvényt a magyar piktúrában. A fal később alkotóelemeire bomlott szét: megjelent képén a kő, melyből a fal épül, s ez helyenként sírkövé lényegült át. Ezzel *Ország Lili* képein új elem lépett be, az idő, az emlékezés, melynek hordozója, őrzője a minden pusztítással dacoló kő – s az emlékezés emberi foglalatja, a történelem. Innen már csupán egy – bár igen jelentős – lépés volt, hogy a köveken megjelent az írás, mely szentség volt történelmünk hajnalán, mert ahogy az Írás mondja, „az ábécé huszonnégy betűje minden elmúlt, minden létező és minden leendő dolgok lelke.” S *Ország Lili* festményein ott pompáznak a betűk, bizarr, de a lényegét ábrázoló ideogrammák új jeleként, melyeket ezúttal nem az időben elveszett emlékezetű uralkodók parancsára véstek kőbe, réz- vagy ólomtáblákra, hanem a modern kor művésze alkalmazott önnön lelkiismeretétől vezettetve, hogy általuk a múlt és a jelen szenvedéseire, a minden pusztulást túlélő alkotó emberre emlékeztessen. E jelek architektonikus, képépítő elemmé rendeződtek: a statikus falon, kövön megjelentek a dinamikus formák, s egymás mögötti és egymás melletti szerkezetes rendjük csak kiemelte, aláhúzta jelentésüket. Ez a képi forma gazdagodott, amikor megjelent a falon a kapu: a zárt falon nyitott nyílás, mely az élénk, eleven élet, az emberi közlekedés, közeledés középpontja volt egykoron. Csupán rész az egészben, de az egész mű értelmét módosította, megváltoztatta, mert a zártság, a befelé fordulás titokzatosságát a tudás, a megismerés nyitottsága váltotta fel.

Életének utolsó szakaszában labirintusokat festett – az irodalom és művészet e nem ritka témája őt is megihlette. A teljesen síkban tartott, rendkívül változatos formavilágú művek sorozatot alkotnak. Míg azonban az antikvitás és a középkor a maga labirintusait meanderekből, fekete és fehér kerek, ovális és nyolcszögletű elemekből építette, *Ország Lili* labirintusain színes nyomtatott áramkörök jelennek meg, jelezve, hogy művében napjaink emberéhez szól. Sokan hajlamosak a labirintust pusztá játéknak tekinteni, jöllehet az emberi életet jelképezi, melyben csupán az akadályok leküzdésén át, sok türelemmel viselt megpróbáltatásokon keresztül valósíthatjuk meg céljainkat.

Ország Lili nagyszerű életműve jó példája arra, hogyan újulhat meg napjaink művészete az egyetemes művészet hagyományaiból, úgy, hogy e megújulás minden eleme mellett is alapvető vonása maradjon értékörző volta. Korszerű-

ségében is a művészet tartományán belül maradva, a saját maga által kialakított képi eszközökkel igenli az embert, vállalja múltját és értelmesnek vallja jövőjét.

•

Bencze László is a Műcsarnokban mutatta be műveit. A ritkán mutatkozó művész oeuvre-jének jellemző vonása, hogy képein – kevés kivételtől eltekintve – az emberi alakkal fejezi ki gondolatait, vágyait. Az ember sorsa, felemelkedése és tragédiái vonzzák. A kiállítás első termében látható, néhány kitűnően jellemzett, expresszív hangvételű, 1948-ban készült képen meditatív parasztembereket – öreg férfiakat és asszonyokat – láthatunk: monumentális művek a modellről, s talán mind a mai napig legjobb alkotásai. Az ötvenes évek elejének műveit a művész nem mutatta be, noha például *A tsz ünnepre készül* című, szinte breugheli hangvételű, vidám sürgést-forgást megjelenítő képe sokkal felszabadultabb, mint itt látható későbbi alkotásai. Bencze László az ötvenes évek közepén ismét visszatért korábbi meditatív világához. Képépítésében mind nagyobb szerep jutott a szerkezetnek. A korai képek zsirosabb, érzékletesebb színeit azonban egy hidegebb, fáradtabb színvilág foglalta el. A töprengés, a magába zártság mellett keserűség, elégedetlenség is jelentkezik ez újabb műveken: erre utalnak a szálkás, szigorú formák. Napjaink festészetében oly ritka önarc-képeiből zárkózottság és feloldódni vágyás feszítő ellentéte árad.

•

Határesetek címmel rendezett kiállítást az Iparművészeti Múzeum „Térlakótás-tárgyformálás” sorozata keretében. A tárlat célja ezúttal az volt, hogy „a klasszikus” terminus technikusokkal meghatározhatatlan műtárgyak felvonultatásával felhívjuk a figyelmet a művészetek egy lehetséges fejlődési irányára” – írja a katalógusban Pogány Gábor, a tárlat egyik rendezője. A kiállítás a legújabb képzőművészeti nyelvi törekvésekre koncentrált; ezek elemzése messze túlmutat ezen írás keretein. Kétségtelenül bemutatta, mennyire „megújult” a hazai képzőművészet az utolsó évek során – sajnos, elsősorban a közlési lehetőségek eszköztárában. Ami a bemutatott objektumok megítélését bonyolítja, az a körülmény, hogy napjainkban a nem-művészet tudatos létrehozása is a művészet relációjában megy végbe, hogy a kommunikációs igény hatalmas méretű megnövekedése megelégszik a kompozíciót helyettesítő természeti vagy ember alkotta tárgy bemutatásával, kommunikációs éhségében mit sem törődve többé a művészeti értékkel. Ezt a fajta művészetet jelöli Gerolf Fritsch para-művészet vagy pra-művészet kifejezéssel, s azt írja róla, hogy a hatvanas évek specifikus szituációjából nőtt ki az a szándék, hogy egy megváltozott társadalomban a művészet nem a művész előjoga, hanem minden egyes ember életmeghatározó tevékenységévé válik. A nyilvánvalóan meglevő szándék realizálásának azonban sok az akadálya és igen sokféle lehet a módja. Az itt látott, bemutatott tendenciák azt mutatják, hogy megújult ugyan a művészek nyelve, de ennek magához a művészethez nem sok köze van, a legtöbb esetben. A kiállításon a műtárgyként bemutatott „objet trouvés”-k, a fotó-szériák, a félig felbontott csomagok és egyéb üzenetek koncept alkotásai, a land art kategóriájába tartozó emlékmű-terv, a kémmény anyag „ellágyulása”, s más, sokkolást szolgáló ötletek: ezekkel nyilatkoznak meg e tárgyak alkotói, ez jut eszükbe a világról, amelyben élnek, amely körülveszi őket. Igyekezetük kapcsolódik az egyetemes művészetben tapasztalható törekvésekhez. S miközben hasonlulni igyekeznek, miközben elmerülnek a látta-tás létjoga és annak megtagadása közti álfkonfliktusba, s igen sokszor nem jutnak túl az epigonizmuson, a jelenségekkel együtt átültetik az egyetemes művészet funkciózavarát, talajtalanságát, társadalomból való számkivetettségét is.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

Nyolc könyv az építészetről

Régi és új világ, egykori, mai és leendő: úgy tűnik, korunk elérkezett a képzőművészetek szintézisének, a városnak, a városépítés elveinek, egykori és mai lehetőségeinek kutatásához; már nem pusztán önmagában álló építészeti alkotások vizsgálata állhat az érdeklődés középpontjában, hanem az emberi élet kollektívabb színterei, terek, utcák és épületegyüttesek. Minden bizonnyal nemcsak az egyre tárulkozóbb lehetőségek, a kutatás új eredményei és a modern koncepciók, a múltba- és jövőbelátás korszerűbb feltételei növekedtek meg; mindezzel párhuzamosan az igények is, amelyek ezt az „egységben-látást” követelik. Kiadóink egyre-másra adnak megjelenést az ilyforma szándékok összegzéseinek, az egykori megjelenések idejében szinte hatás nélküli művek szükségszerű újrakiadásai mellett egyre több az új összefoglalás, jónéhány a legkorszerűbb eredményekre is figyelmező monográfia születik, közöttük nem kis számban új távlatokat nyitó művek is.

Feltehetően nem lehet véletlen az sem, hogy legkivált az építészettel foglalkozó történeti és kortársi elméleti tudományokban így, hiszen az architektúra mindegyre inkább a többi művészeti ág fölébe kerül, ezek jelentkezéseinek korszerű keretet adva egy új *egység* kollektívabb élményeket kiváltó művészete és hordozója lehet, akár foglalat.

Mint volt egykoron, az ókori görög városokban vagy Stonehenge idejében, akár a középkor gótikus katedrálisai, és más „történelmi városmagok” építése körül. Valamiféle utolérhetetlennek látszó, de időközben elvesztett egység születhetett meg az említett korok jelzett helyein, és egy-egy hasonló egység modern megteremtésének vágya élhet a kortársi képzőművészetet művelők, tanulmányozók és bemutatók legjobbjainál. Feltehetően a legkiválóbb művészek éppen ezért keresnek szerteágazó tudományú korunkban annyiféle kapcsolatot, hiszen ez a kontaktus a jóval összefogottabb és kevésbé diaszporikus tudományosságú korokban már valóság volt, alkotó erejű példái az említett együttesek.

Az igazi alkotók előtt egy új egység egyre sürgetőbb igénye mutatkozik, emellett megteremtésének lehetőségei, és hitem szerint az igények és lehetőségek egyelőre csak tudati találkozásai teremtik meg az itt bemutatandó könyvekhez hasonló szintéziseket.

Az utóbbi hónapok ezen a szálon összefűzhető kiadványaiból a történelmi időrendre is figyelmező elsőként *Az ókor művészete és kultúrája* című, eredetileg lengyel albumsorozat magyarul megjelent kötetét forgattuk, a kitűnő tanulmány és a gazdag képanyag az antik *Delphoi*-t mutatja be (*Corvina Kiadó*). A tanulmány írója, *Kazimierz Michalowski* egyben a sorozat — amelyben még a *Krétát*, *Olümpiát*, *Körinthoszt*, *Argoliszt* és az athéni *Akropoliszt* reprezentáló albumokat ígéri a kiadó — szerkesztője is, így a szemlélet és bemutatásmód egységes szelleme előre feltételezhető, bár hasonló következtetést nyújtott már a kötetek lengyel eredetijének forgatása is.

A bevezető tanulmány a „hely leírása”, a jósda története után a műemlékek együttesét, később az ennél teljesebb várost mutatja be, térképek és pontos leírások, gazdag irodalomjegyzék teszi tudományossá és hitelessé az albumot. De leginkább a képtáblák gyűjtják fel a képzeletet, és főként a műemlékegyüttes és a város egy-egy „enteriőrjét” bemutató fotók teremtik bennünk az említett

egységérzetet: ez lehetett az a világ, amikor még minden a helyén volt, természeti és emberi környezet a legharmonikusabb szimbiózisban élt és működött. Delphoi az album teljes tanulsága szerint még romjaiban is ilyen élményeket ígér, képzeljük magunkat akár színház nézőkaréjába, nemcsak a színpadra látunk, de kinyílik előttünk a legszebb déli táj. A fényképész — *Andrzej Dziewanowski* — korántsem harsány vagy éppen művészkedő, inkább egyszerűen gondolatokat és élményeket közvetítő munkája csak segíti a szemlélő ilyforma kép-zeteit, hasonlóképpen a műtárgyakról készült egyedi felvételek: ha ezeket az alkotásokat is beleképzeljük az épületek és a táj együttesébe, akkor válik igazán teljessé a kép, amelyet a távoli látószögű várostotálók és a térképek még inkább erősítenek.

Örömmel várjuk a sorozat újabb kötetait, a sajnálatosan rossz minőségű színes táblák bizonyonnyal elvesztik akkorra tompa ködfátyolukat. A színes borító tanúsága szerint ez nem lehetetlen igény, hasonlóképpen az sem, hogy itt a modern építkezés sem rontotta el az antik együttes harmóniáit és ihlető erejét.

A hazai tájakra kalauzoló másik könyv, *Gerő László Történelmi városmagok* című monográfiája szintűgy egy sorozat (*Építészeti hagyományok* — *Corvina Kiadó*) első kötete. A bőséges irodalomjegyzék alapján kiértelt tanulság, hogy a szerző a hazai irodalomban *Dercsényi Dezső, Erdei Ferenc, Györffy György és István, Major Jenő, Mendöl Tibor, Perényi Imre, Pogány Frigyes, Granasztói Pál* és mások mellett a várostörténet (szintézistudomány!) legjelesebb szaktudósának tekinthető, a felsoroltak között is sajátlagosan architekturalisak a szemléletdimenziói. Új könyvének előzményei jónéhány idevágó tanulmány mellett a *Magyar városképek* (1954) és a *Történelmi városrészek* (1971) című kötetek voltak, de az új album egyben olyan összefoglalás, amely ismétcsak további kutatások alapja lehet.

„...a régi, történelmi városmagok iránt ma Európaszerte megnyilvánuló érdeklődés — és egyben az érettük érzett aggodalom — a legutóbbi sok pótolhatatlan veszteség nyomán érhető. Talán éppen a városmagok ritkulása hívta fel rájuk a figyelmet; és ma már értékelik, megőrzik őket mindenhol, ahol a múlt örökségét még megbecsülik...” — írja az Ybl-díjas tudós a bevezetésben, és mindehhez egyetértésünk mellett még annyit tehetnénk hozzá, hogy ez a folyamat bár nálunk sem most kezdődött, de bizonyonnyal sok még a tennivaló, és talán annyit még, hogy az idén 70 esztendő szerzőnek az érdeklődés és megbecsülés hazai és nemzetközi kialakításában nem kevés érdeme volt, van és lehet.

Az alapokat nyújtó bevezetés után a Herder-díjas építészprofesszor városközpontjaink kutatásának és ébrentartásának korszerű módszereit, értelmét, lehetőségeit és eredményeit sorolja fel, majd városaink (*Buda, Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kőszeg, Pécs, Sopron, Szeged, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém* és a többiek) eleven képét mutatja be (és történelmi térképeit, egykorú ábrázolásait), a különböző korok ma is látható enteriőrjeit. Sajnos többnyire parkolóhelyek lettek napjainkra a városmagok terei.

Nagy és szomorú hiányosság, hogy városainkról módfelett kevés történelmi értékű térkép maradt birtokunkban, a legtöbbről csak hozzávetőleges következtetésekkel tudunk rekonstrukciós térképeket készíteni. Gondoljunk itt elsősorban történelmünk változásaira, a sok-sok háborúra, ostromra stb., mindarra, ami pl. az ország magjának, az Alföld városainak létevel történt az évszázadok során.

„Teljes bizonytalanságban vagyunk azzal kapcsolatban — írja Gerő —, milyen volt az utcák képe a városok kezdetén. Még a telkek beépítése is más lehetett akkor, mint később, a kora feudális utcakép még korántsem volt lezárt. Még a XIII. század derekán telepített Budán is lakótornyok álltak, amelyekhez pedig nem csatlakozhattak hasonló épületek. Többet tudunk a városok szerkezetéről, bár alaprajzuk sokszor változott...” Az idézetben jelzettekhez hasonló problémák és ezek megoldására tett kísérletek teszik különösképpen érdekessé és élővé a könyv fejezeteit, ezek mellett az a néhány tudományos általánosítás,

amely megkönnyítheti a további „városmagkutatást”. A Buda és Sopron régi központjaiban végzett helyreállítások jelezhetik a hazai szép eredményeket.

„... a második világháború pusztításai hívták ismét fel a figyelmet a régi városmagokra. Ugyanekkor lehetőséget is adtak a települések kezdeteinek régészeti kutatására. Ez a munka az utolsó évtizedekben egész Európában megindult, és nagyban hozzájárult a történeti városmagok megbecsülésének fokozódásához...” — zárja az elemzést a szerző abban a reményben, hogy munkája további kutatások ösztönzője és a feltáró munkák egyik alapvetése lehet.

A tanulmányt kegyosztó gazdagsággal válogatott képanyag egészíti ki, az egykori metszetek és litográfiák között a városmagok mai formájának fényképei. Meglepett, hogy az Esztergomról készült felvételek néhányán egy itteni filmforgatás díszletmonstrumai is része lettek a városmagnak, hasonlóképpen az, hogy néhány városfénykép mennyire régi lehet. Külön említést érdemel a kötet függeléke, ebben a régi városok (Bártfától Veszprémig) történeti adatai. Ugyanígy összefoglaló és minden további kutatás és munka céljait szolgálja a bőséges bibliográfia is.

Granasztói Pál fényűző albuma, a *Szép magyar városok egy építész szemével* című 12 magyar várost mutat be, a fényképes táblák Czeizling Lajos művészetét. A kötet a *Corvina* Kiadó Képzőművészeti Világhétre megjelentetett tékozló és főúri ajándéka volt. Az előzővel kitűnő közösséget alkothat ez az album, amelyben egy építész-író vallomásait olvashatjuk az írói igények szerint kiválasztott városokról; ahol a városról kiválogatott fényképek előtt parányi „városszé” olvasható, és mödfelett költőiek a képek aláírásai is. Győr, Sopron, Szombathely, Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Pécs, Eger, Szeged, Debrecen, Miskolc, Salgótarján az a 12 város (miért éppen ennyi, köztük hét dunántúli, az utóbbi kettő pedig annyira eltúlzottan szépek aligha nevezhető?), amely bemutatásra kerül.

A szerzők a városfogalmat eléggé tágra értelmezik, hiszen pl. *Miskolc* bejárásakor a Hámori tó, az újmassai óskohó, a lillafüredi vízesés és üdülő, a diósgyőri vár, majd a tapolcai gyógyfürdő, *Debrecennél* még a Hortobágy gulyája, hídja és lovai is a városképhez tartoznak. Az album így kissé idegenforgalmi ihletésű lett, empirikus értékei elsikkadnak a burjánzó szépség között.

Érdekeseke a tanulmány azon bekezdései, amikor a dunántúli és az alföldi városok városképi különbözőségeit, a kertek, terek és a parkok megannyi szerepét elemzi Granasztói, de szomorúan regisztrálhatjuk néhány hasonlóképpen gazdag tanulságokkal való és szép hazai kisváros bemutatásának elmaradását, bár a kényszerű megkötöttségekről a bevezetőben a szerző is ír. Az egykori városkaraktert pedig érzéseink szerint nálunk leginkább a kisvárosok őrzik meg, így a tervbe vett második könyv igényét a megjelent album csak növelheti.

A történelmi lényegyet kereső és a mai teljességet megközelítő városmonográfiák között is kellemes színt folt *Kozma Lajos* (1884—1948) először 1941-ben németül megjelent albumának első hazai és magyar kiadása (*Corvina Kiadó*). Az új ház című összefoglalásban írásban és képen, tervekben és elkészült épületekben együtt láthatjuk a modern európai architektúra nagy áramlatai magyar színtézisteremtőjének művészetét és műveit, elveit. A kötet a szerző eredeti tipográfiai terveit követve elegáns és korántsem elkésett kiadvány, az itt olvasható elvek ma is irányt adók lehetnek az egyedi épületek szerkezeti és esztétikai megformálásaiban. Az organikus alaprajzokról, a házformákról és térformákról, az új ház sajtószerűségéről és formaszabályozóiról, kompozíciójáról, arculatáról és a tájba való beillesztéséről, majd a külső és belső térformák szabályozóiról és a többi hasonlóan modern elvekről szóló példák és fejezetek, a tervrajzokban vagy a fényképeken bemutatott megoldások mindenképpen eredetiek és korszerűen elgondolkodtatók. Hasznos segítséggel szolgálnak nemcsak a művészettörténészek és a hazai építészeti múltat tanulmányozók előtt, de ugyanígy a napjainkban is érvényes elveket keresők és vállalók számára is. A kötet legfőbb tanulságait a pályaképet és a kozmai szemléletmódot összegző utószóban *Major Máté* rajzolja

meg, és pályaképének még *Beke László—Varga Zsuzsa* vagy *Koós Judit* Kozma-monográfiája után is van különös értéke előttünk: éppen a „belülről való ábrázolás”.

Az építésznek — írja Major — „miként Kozma a maga idején, a minden-kori ma építészete előtt álló feladatokat kell újra és újra végiggondolnia”. Ez az egyidejűség nem kicsiny program, és ebben a folyamatban a szép album kései kiadása valóban indítékokat adó lehet.

Hasonlóképpen így *Bonta János* munkája, az *Akadémiai Kiadó* Architektúra sorozatában megjelent *Ludwig Mies van der Rohe* (1886—1969) monográfia is, hiszen az előbb Németországban, majd Amerikában munkáló építész (a Bauhaus utolsó igazgatója) a modern architektúra széles skálájú és látkörű, egyben az egyik legkiemelkedőbb (bár korántsem annyira látványos publicitású, mint a többiek) formateremtője és mestere volt. A róla szóló album a sorozat korábbi kötetjeinek történelmileg kialakult beosztásait követi: az életrajz után a megidézett mester munkáit, majd munkásságának jelentőségét ismerteti a szerző néhány módfelett szellősen nyomtatott lapon, a hasznos dokumentációk és a bőséges képtáblák előtt.

Mies van der Rohe munkássága („... apámtól tanultam meg mindent a körül...” — írja az egykori kőművestanonc) a „*zseniális vázlatoktól*” indul az „*első remekművek*”, majd az „*iparosított építészet*” eszméje, mindennek alacsony és magas épületekben való megoldásai felé, hogy az „*univerzális tér*”, az egy-, majd két irányban teherbíró szerkezet és végül a városközpont-együttesek, az üvegfalú magasházak megoldásaiba torkollják a monografus elemzése szerint. Mindemellett az autodidakta mester a modern racionalizmus talán legkonzekvensebb építészé volt, szerinte „*az építészet nem játszótér sem fiatal, sem öreg gyermekek számára; ... a szellem valódi csatamezője*”, egyben „*nem más, mint a korszak akaratainak átültetése a térbe...*”, kora belső szerkezetének *kikristályosodása, formáinak lassú kibontása...*” Az idézetek a monográfiából valók, az alkotónak és teoretikusnak egyaránt jelentős építész munkásságát gazdagon tárja fel a nemrégiben megjelent *Modern Építészeti Lexikon* (1978) is, a monográfia és a szócikk szerzője azonos. Ugyanigy a források is, az egykori munkatársak könyvei a mesterről: *Philip Johnson*, *Ludwig Hilberseimer*, *Werner Blaser* monográfiája, egy előbb Chicagóban (ahol Mies van der Rohe tanszékvezető egyetemi tanár lett emigrációja során), majd Nyugat-Berlinben álló retrospektív tárlat (1968) katalógusa. Sajnálatos, hogy Mies teoretikus írásaiból csak sokszorosított kéziratokban olvasható magyar válogatás, *Vámosy Ferencé* pl. csak a mostani album irodalomjegyzékéből ismeretes előttünk, úgy tűnik, az építész jónéhány elméleti értékű tanulmányának ebben az albumban lett volna helye.

A jórészt a katalógusokból kölcsönzött kitűnő felvételek a „*zseniális vázlatokat*” mutatják be előbb, majd a barcelonai kiállítás (1928—29) német pavilonját, a Tugendhat-házat (Brno, 1928—30) és más udvaros házak terveit. A jelzettek belső berendezéseit is Mies van der Rohe álmodta meg, bútorai és változtatható helyzetű térelválasztó elemei új fejezetet nyitnak a belső terek kialakítása történetében.

De mindezzel a mester európai működése véget is ért (1933!), munkáját Amerikában az *Illinois Institute of Technology* teljes campusának megtervezésével és folyamatos felépítésével végezte tovább. A *Farnsworth-ház* (Plano), majd a *Seagram-building* (New York), később a chicagói *Crown Hall*, a nyugat-berlini új *Nemzeti Galéria* épülete (1962—68), mellettük sok más terv és megvalósulás lettek az életmű főbb állomásai. Lényegükben az üvegfelületek és a vasbeton, az üveg és a fém tartószerkezetek „*együttélésének*” új architekturalis, majd a „*függesztett tereknek*” szuverén megoldásai. Az építész tervező, elméleti és pedagógiai működése hosszú időre meghatározta a modern architektúra egy fejezetét, mindez madártávlatban az albummal hozzánk is eljutott. „... *korunkban, amikor a cél és az eszköz oly gyakran helyet cserélnek, Mies van der Rohe nem a technikának alávetett, hanem a technika eszközeit a szépség, az egyete-*

mes emberi érdekek szolgálatába állító építész messzire világító példája...” — írja Bonta a lexikoncikkben, és ez az alapállás, a monográfia szelleme nálunk is példaadó lehet. Az építész valóban a technika humanizálásának egyik kiemelkedően modern egyénisége volt, munkásságának bemutatása mellett mindennek tudatosodása a magyarul megjelent album egyik legfőbb tanulsága lehet.

A Képzőművészeti Világhétre megjelent másik *Corvina*-kiadvány (haladunk a jelen és a jövő felé tovább), *Paulhans Peters* munkája, *A város az emberért*, „védőbeszéd a városi élet mellett” a kötet alcíme szerint. Paulhans szintúgy a modern építészet által megrontott egységet keresi, okfejtése ott kezdődik, ahol *Gerő László* véget ér: „...korunkban a történelmi városok mindinkább elvesztik emberszolgáló funkciójukat... — írja —, és az új lakóegyedekben sok a könnyelműen eltékozolt terület, mellyel semmit sem lehet kezdeni...” A módfelelt szellemes okfejtésű fejezetek éppen a modern városok ismételt humanizálásáért, a közterületek ésszerűbb és emberformálóbb alakításáért emelnek szót, a „kis területi egységek” (parkok és terek), a „második szint” (alagutak, pincék, teraszok és hidak), a „fedett terek”, az épülettömbökön való áthatolások, a játszóterek és új lakótelepek emberméretű formaképzéséért.

A Münchenben már két kiadást megért könyv nemcsak humánus javaslatokban és szellemes elemzéseiben, de a képek és a szöveg újszerű szimbiózisának megteremtésében is érdekes: a téma „gyűjtőpontjait” felmutató fényképek mellett gazdag bőséggel és módfelelt élvezetes stílusban írt értékeléseket, bírálatokat és javaslatokat olvashatunk, a hosszabb szövegekben közelített lényeg itt szinte megelevenedik. A könyv nagy részben a beépített és a szabad területek új léntékének és arányainak, az „emberért születő város” ismételt felfedezésének problémakörét elemzi. „...az újonnan tervezett szabad területek mértékének valahol az óriás siló és az idill között kell majd lennie...” — a szerző mértékei szerint.

És bár az említett egységek korántsem egzaktak, az idézet jól érzékelteti Paulhans Peters eleven stílusfordulatait. Szerintünk a kötet jeles értéke ez, a szerző nemcsak témájával és javaslataival, de érzékletes, sokszor irritáló stílusával is felgyújtja a képzeletet, továbbgondolkodásra, ajánlatainak pontosabb meghatározására ösztönöz, a problémákkal az olvasónak is küszködnie kell.

„A városi terek újabban kimentek a divatból, helyettük találták ki a zöld területeket, amelyek nem nagyon kellene senkinek...” — olvassuk a kötet más helyén, majd a szerző a meglévő terek parkolóhelyekké való alacsonyodása okán bosszankodik. „Ezért az utcáért akkor teszik a legtöbbet, ha semmit sem tesznek érte...” — írja a párizsi *Rue Mouffetard* védelmére, majd ismerteti az „ideális városról” alkotott „egyszerű és rafinált” elméleteket.

Sokféle elemi és bonyolult példa és értékelés található a fejezetekben, olykor még naivnak (egyben megtámadhatatlannak) tűnő bölcsességek is: a könyv feltehetően módfelelt irritálta a kortársi urbanistákat és tervező építészeket. A szerző megcsontosodott illúziókról és dehumanizált építészeti fikciókról nyilatkozik, végül pontokba foglalja össze az olyan város lehetőségeit, amelyben „nemcsak lakni, élni is lehet”.

Paulhans Peters az épített környezet elidegenítő hatásaival száll szembe, kritikája éles és merész, stílusa a sodró lendületű előbeszédhez közelít. Hasznos könyvét egy hazai alkalmazásra felkészítő utószó egészíti ki: akárcsak egy csomag cigarettára nyomtatott egészségügyi figyelmeztetés.

Amire Paulhans Peters figyelmeztet, és a megoldások elvi lehetőségeit jelzi, arra kitűnő példák *Bognár Botond* *Mai japán építészet* című szép monográfiájában találhatók (*Műszaki Könykiadó*). A tervező mérnök szerző 1973–75 között a tokiói Műszaki Egyetem Építészeti Tervezési Tanszékének ösztöndíjasa volt, itt töltött idejének egyik remek eredménye az album, amely a témáról ugyan csak az első nagyobb lélegzetű hazai összefoglalás. Leglátványosabb képanyaga és legizgalmasabb fejezetei ott kezdődnek, ahol a *Modern Építészeti Lexikon* „Japán építésze” cikke véget ér, így szinte minden egyes fénykép, leírás és elem-

zés reveláció. A szerény hangú előszóban a szerző könyvét „némileg hiánypótlónak” nevezi, elsőképp annyiban, hogy a régi japán építészetéről csak annyit ír, amennyit az új megértéséhez feltétlenül szükségesnek lát. Megállapíthatjuk, hogy ez a könyv a legkimerítőbb hazai forrás a régi japán építészetéről is ismereteim szerint. És hiánypótló az album főként azért, mert a mai japán építészet (mögötte az emberre szabott hagyományok) egyre inkább a modern architektúrális érdeklődés fókuszába kerül; az 1960-as tokiói *Építészeti Világkongresszus* legnagyobb tanulsága, hogy a japán építészetnek van mit mutatnia korunk és a jövőendő elképzeléseihez. „Az építmény filozófiai szemlélete is más...” — ezt tudtuk eddig is, de az eredményekről most bővebben tájékozódhatunk.

Az „első benyomások” után a szerző a kulturális hagyományok, a szellemi és architektúrális örökség egykor és ma egyként eleven formateremtő erejét elemzi, előttünk ez legkivált az épített környezetnek a természettel alkotott harmóniáiban a legszembetűnőbb. Az emberléptékű, olykor szinte tökéletesnek látszó formák és terek létesítése (amire Paulhans Peters ösztökél) Japánban élő hagyomány.

A modern japán építészetet legtöbbünk számára a tokiói olimpia *Kenzo Tange* által épített együttese jelenti, bár az internacionalista jellegű architektúrális korszak után a nemzeti hagyományok újjáélesztésében (nem a formák, inkább a lényeg reinkarnációjában) *Kenzo Tange* és másoknak valóban jelentős szerepe volt. Meglepő, hogy a kötetben bőséggel megidézett épületei (Hiroshima, Osaka, Tokió városközpontjaiban) mindezek mellett mégis mennyire internacionális benyomást keltenek, leginkább a „latin építészethez” (ha van ilyen; Nervi, Neutra, Niemeyer formáira gondolunk) hasonlíthatók. A modern építészet európai és amerikai válsághelyzete Japánban nem érezhető a szerző tapasztalatai szerint, itt „a sajátos társadalmi és kulturális háttér ideális légkör ahhoz, hogy ezek a számukra szellemi hagyományaikból egyébként sem ismeretlen elgondolások most új formában a gyakorlatban is megvalósuljanak.” A túliparosodott Japánnak amúgy is különösképpen vigyáznia kell a környezet humanizálására, és az országot újabban „egyre több kiemelkedő építész tevékenysége és valóban újszerű, megépített épületek egész sora jellemzi”, bár a mi megszokott építészeti szókészletünk és jelrendszerünk eredeti jelentéseiben erre az architektúrára aligha alkalmazható.

Nos, a nagyszerű monográfia bővebbik részében valóban a mai japán építészetet ismerjük meg, megközelítően az utóbbi 10–15 esztendő kiemelkedő alkotásait. És szép számban vannak ilyenek, az európai szem számára olykor teljesen szokatlan külső formákkal és belső térképzéssel, meghökkentőnek tűnő halmazokban és együttesben, mindazokkal tehát, ami Japánban „a funkcionalizmus kritikája” után bekövetkezett. Aminek első világra szóló jelentkezése talán az osakai világkiállítás strukturalista törekvésű szenzációja volt, a megszokott formáknak teljesen ellentmondó tömegképzés és statika, a mindezt lehetővé tevő új építészeti anyagok és technológia. Egy recenzióban kár lenne részletezni (akár elemezni) a „metabolisták” vagy a *kontextualizmus*, akár pedig a *pluralizmus* vagy az *architext* irányzatainak elveit és eredményeit (a jelzett lexikonban csak az elsőként említett címszó található!), amúgy is csak a Bognár Botond könyvében olvashatókat ismételhetnénk; feladatunk inkább pedig a figyelemkeltés, a könyv nagyszerű jelenlétének regisztrálása lehet. De a témáknak a nemzetközi irodalomban bőséges publicitása van némely bibliográfia szerint.

Kenzo Tange neve mellé bizonyos hamarosan megtanulja a magyar érdeklődő is *Kiyonori Kikutake* (aquapolisz, hotelek, teraszházak, kultúrközpontok), *Kisho N. Kurokawa* (lakókapszulák, a természettel egybeépített közösségi épületek és toronyházak), *Masato Otaka*, *Fumihiko Maki*, *Arata Isozaki* (szubstrukturális épületek stb.), *Takeyama*, *Miyawaski*, *Fuji*, *Aida*, *Yamazaki*, *Yamashita*, *Murano*, *Okada*, *Urabe* és mások nevét, a névsorból az 1978-ban megjelent *Modern Építészeti Lexikon*ban csak a *Kenzo Tange*val közösségre lépett *metabolisták* találhatók. A *metabolizmus* pedig a korszerű társadalmi felismeréseken, emellett az

információ- és rendszerelméleten alapuló irányzat, az albumban végre képpen és leírásban is megismerhettük az eredményeit.

És emellett most már minden bizonnyal eleven valósággá lehet a „*szemiotikai architektúra*” kifejezés a köztudatban, ha már számunkra ennyire megkapó és szokatlan, de nagyszerűnek sejtett építészetet teremt. Az épületek némelyike „*a reneszánsz paloták és udvaraik hangulatát árasztja*” az elemző szerint, és ezekben talán az áhított és többször elfoglalt és ostromolt új *egység* is megtalálható. Hiszen a japánoknál a humanitás mindig „*ember és természet, ember és környezet egységében*” jelentkezik, az album képei és elemzései így bizonyítják, hihetünk nekik.

„*Legyünk mindig készen, hiszen a jövő bármelyik pillanatban itt lehet*” — idézi a japán közmondást a szerző, majd a „*lehet, hogy ez a jövő már itt is van?*” kérdés lett a kötet utolsó mondata. Bognár Botondot tehát végül erre a *költői kérdésre* (állítás inkább) ihlették japán tapasztalásai.

Mi egyelőre csak csodálkozhatunk, nekünk az ott megindult jövő eléggé távoli. De az erről megjelent és szépen megformált album feltehetően nemzetközileg is jelentős eredmény: konzekvenciái és az itt bemutatottak hosszú sora ostromolhatnak régi megrögzöttségeket, az összefoglalás új ismeretek tárháza lett, és új szemléletek forrása lehet.

Miként a *Gondolat* Kiadónál megjelent kitűnő tanulmánygyűjtemény, amelynek gondozója *Vidor Ferenc*, és amely a legátfogóbb építéstudomány, a városépítés, az *Urbanisztika* alapvető tanulmányait, egyben a téma utóbbi három-négy évtizedének legjelesebb eredményeit foglalja össze.

A *modern lakóhely* (értsd: város) jelenkori tervezésének egyik alapállása akár *Szent-Györgyi Albert* professzor (és néhány más humanista tudós) sokféle veszélyhelyzetet jelölő figyelmeztetése lehet, amely fejlettségünk mai fokán, a „fenyegetés és fenyegetettség kozmikus és ökológiai nagyságrendjében” az emberiség további földi jelenlétét is kérdésessé teheti. A tájékozott és nagyszerűen összefoglaló bevezetőben *Vidor Ferenc* idézi *Szent-Györgyi Albert* híres gondolatmenetét (*Népszabadság*, 1970. „Tizenöt perc zéróig”): „... A tudomány kezünkbe adta a nagy hatástokú eszközöket, amelyek birtokában kinőttük szűk kis világunkat. Tönkretelhetjük, szemétdombbá változtathatjuk a földet, pöcegödörre az óceánokat, kimeríthetjük természetes tartalékainkat, kipusztíthatjuk önmagunkat. Az évezredek szabályok és törvények hirtelen megszűntek érvényesülni. Egyik napról a másikra találtuk magunkat egy olyan új világban, amely teljesen új szabályokat és törvényeket követel...” Nos, ebből a sok irányú vészhelyzetből az emberiséget valóban csak humánus és előrelátó elgondolásoknak, emberléptékű tudományoknak — így az egységérzetet, a „teljesség érzetét” is keltő városépítésnek — lehet kimenekíteniük.

Le Corbusier itt közölt tanulmánya és az általa sugallt *Athéni Charta* (1933), *Eliel Saarinen* vagy *Frank Lloyd Wright*, a biológus *Patrick Geddes*, a „város nem fa” tételét felállító *Christopher Alexander*, a *dél-északi nyilatkozat* (1963) egykori aláírói és mások inkább szinte avantgardista módon és korántsem ezekből a vészterhes aspektusokból közelítették meg „a várostervező: az építészek fejedelme” feladatait. Napjaink urbanistái már korántsem avantgardisták (és nem csupán építészek), tisztában vannak napi és holnapi feladataikkal, egyben legnagyobb problémáik megoldásainak egyre sürgetőbb igényével. A bevezető tiszta tudatú írója ezeket a megoldásokat egyrészt a belső korlátok lebontásában (tehát abban, hogy az urbanisztika nem csupán az építészek, hanem szinte a teljes tudomány együttes feladatköre) véli megközelíthetőnek, másrészt pedig az igazi érdekeltekkel (a városlakókkal) való szoros és permanens konzultációval; azokkal együtt tehát, akik nevében *Paulhans Peters* oly szellemesen szót emel.

Ilymódon tehát a városépítés-elméleteknek még módfelett sok tisztáznivalója lehet. Programjainak horizontjait a más tudományágak (pl. a pszichológia!) konzekvenciái mellett leginkább a gyakorlat (a nagyközönség véleménye) eredményei határozhatják meg. Ugyanakkor a modern információ- és rendszerelmélettel,

akár a szemiotikától is kaphat sokféle „visszacsatolást”, a kapcsolatteremtésekre már sokféle sor is került. Példák minderre a gyűjteményben is találhatók, utalás a bevezető gondos összegzései között.

A nemzetközi hasonlókon (pl. *Françoise Choay Urbanisme et Réalité* című antológiáján, Párizs 1965) is alapuló magyar nyelvű gyűjtemény az elméleti és gyakorlati szakemberek, talán a nagyközönség számára is hasznos szolgálatokat tehet. Egyrészt és különösen azért, mert a hazai szerzők (elsősorban *Granasztói Pál* és *Perényi Imre*) e témában megjelent tanulmányai és könyvei inkább a dolgok gyakorlati oldalai felől, mintegy pragmatikusan és legkivált az építész szemléletével közelítették meg a várostervezés lehetőségeit, másrészt pedig azért, mert ez az első nemzetközi érvényű válogatás, melyben az „általánosan ismert és elismert urbanisták” mellett (a kötet *Az urbanisztikai szintézis igénye* című egységéből a néhány már említetten kívül még *Lewis Mumford*, *Ebenezer Howard*, *Marcel Poète* tartozik ide) megnyílik előttünk „a tágabb spektrum”, sőt a „régii problémák új szempontjait” feltáró fejezet is.

A válogatás nyilvánvaló értékeiről és szükségszerű hiányairól *Vidor Ferenc* a kötetnyitó elemzésben átfogó részletességgel ír, tanulmánya a megidézettek állításainak és konklúzióinak remek szintézise lett. Az összeállító felsorolja még kételyeit is („*Saarinén organikus analógiáival olykor magunk sem tudjuk, mit kezdjünk: nehéz eldöntenünk, vajon bölcs emberi-szakmai tapasztalatoknak, avagy közhelyeknek megsemmisítő igazságait hirdeti-e*”), ugyanakkor nem a tekintélynek enged, az érveknek inkább, és ez rendjén van így. De mindezek inkább a kötetet gondozó tudós emberi értékeire vetnek fényt, a bevezetőnek pedig mindenekfelett *szintézisértéke* van, tudományos jelentősége, a hazai urbanisztikai irodalomban legalábbis így.

A tanulmányokban a recenzens (bár korántsem érti a belső borító minden négyzetének és feliratának belső rendjét és összefüggéseit) sok kedvenc kifejezésével (pl. a „*humánökológiával*”) és kedvenc szerzőivel is találkozott. *Wright*, *Le Corbusier* és mások mellett szívesen olvasta (talán értette is) *Kepes György* elmélkedését a „*városteremtette élmény sajátos vizualitásáról*” és hasonlókról, mindazokról tehát, amelyek más tanulmányokban is a legkorszerűbb képzőművészetek szféráit keresik, az ebben a kívánatos „*egységérzetet*”.

A széles látószögű antológia korszerű összefoglalás. Jelenlétével (és a korábbiak jelenléteivel) bizonyosan megváltoznak a hazai építészetszemlélet és urbanisztika dimenziói legalább, az ebből (és ezekből) nyerhető szemlélet- és gondolkodásmód és építészet és várostervezés gyakorlatában bizonyosan kamatozik.

A kötetek (és főként az utóbbi három könyv) megjelenése akár *tettnek* is nevezhető.

Lakoma

Csak piciny lantom cicorázzon: ádjő
Trombita-, dobszó!

(Csokonai)

*Vendég vagyok Mab királynő álom-lakomáján,
a tündér-bába lanton cicorázó dalnoka,
szemeim holdas völgybe látnak, viola
sötétedik ott és tulipán jajong, itt buzgón
csobog édes agyagkorsó,
ábrándom időtlen térben csapong –
ecet a földre köpve, a kalendárium vérmocskos
lapjait fűszeres szélvészek sodorják szerte,
ágyudörgésre süket füleink érzékien elpirulnak,
a földrajz barbár tudományát megvetjük,
elkülönülünk,
befelé terjed ragyogásunk, a miniatúrák
s egyéb kamara-formák bűbája hurkol,
ornamensek gyönyörűsége, parafrázisoké,
jó nekünk! jó! mennyire jó!
lakománk kéje kétségbevonhatatlan!
A törékeny angyal, romantikus korok puskás
és teszes keblű barikád-hölgyeinek
leszármazottja, rohad a kertben;
rajta, lantom, cicorázzunk, a régi rezgés
értelme, bár öntényünket sokszorozza
s Mab körében kárörvendő kacajjal dúsul
– mégis megőriz, égő házból még palló lehet.*

Platon-parafrázis

*Alkibiades mondja részegen:
te fuvolás vagy, Sokrates,
elbűvölőbb mint Marsyas, a szatír,
és a faragott szilén-szobrocskákhoz
vagy hasonló, Sokrates:
bensődben istenképet rejtegetsz;
úgy teszel, mintha, Sokrates, de: nem!
ismerjük trükködet, mutatkozni tudatlannak.*

*harcban és lakomán semmittevőnek,
látszani! ezt mindnyájan miveljük, Sokrates,
de ha minket fölnyitsz, hát
visszatántorulsz, mert szatír-kéj és
szofizma-úr: egy sem tettetett,
itt nincs játék, Sokrates,
a közönségesség semmit sem takar.*

P É K P Á L

Tengermély

1.

*Mentem veled itt szakadékon túlra,
kisért egy álom
és lombok szárnyai,
s hogy hitemnek a fosztó idő sem tud
valóban ártani.*

2.

*Azóta — bár gyökérré is váltam —
iszamos partokon
tisztá arccal állva
kipusztult belőlem a kölyökkori hajrák
fényesebb világa.*

3.

*Hát lobban-e a szél-sikálta égbolt,
ha ifjúságunk
tovább hajszolom,
ha éj zuhogtat visszametszett szárnyat,
s verődöm félúton?*

4.

*Hisz szólítatlan tükröt tart a hajnal,
és csillag-útam
tőled ide látszik,
s mi bent úszik a tengermélyi csöndben,
holnap fől sugárzik.*

Tériszony

*Kit a mélység nem szédít
hogyan is értheti meg —
micsoda rettenet az
amitől én rettegek.*

*Kit nem rettent a mélység —
egyszál pallón is megáll.
Nevet, táncol, kiabál.
Az ingó világ felett.*

Hiány

*A tornyok sorra omlanak.
Hol a vitéz? A védelem?
Elszaladt minden ellenem?
Mi lesz hát? Ki küzd ellenem?
Hogyan legyek igaz legény
ha nem is legénykedhetem?*

Alom

*Itt minden csupa nyírfa
Nyírtákból álló a táj.
Sűrű Nap süt belőlük,
a fényben valaki száll.
És annyi köztük a hely,
hogy elúszhat boldogan.
(Pont elér a kéz, a fej.)
Száll a világ, súlytalan.*

Emberiség

Simonyi Imrének

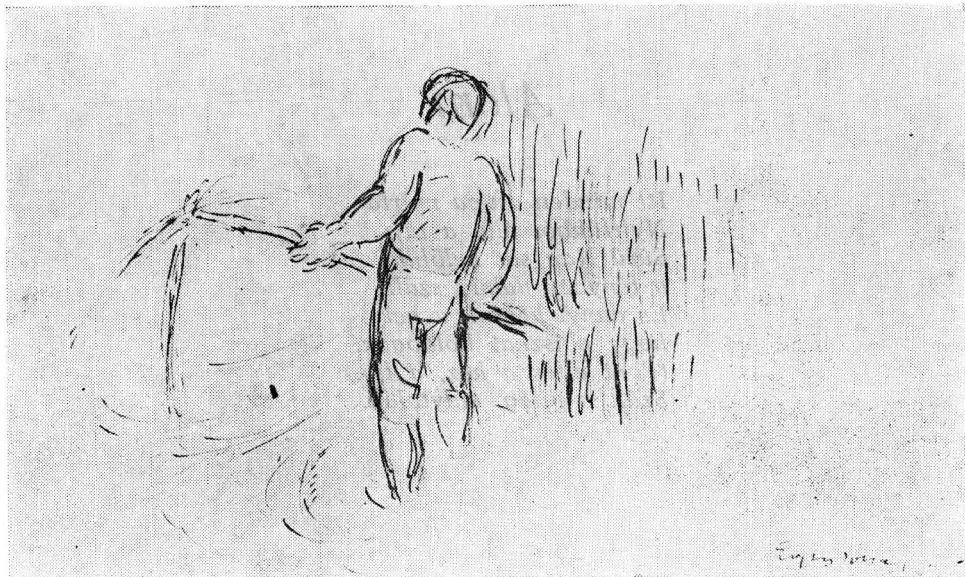
*Bizony azt mondom tinéktek...
Az emberiség bizonyos része (melyik?)
Befejezván (?) a napi tevékenységét
Megnézi a tv-t*

*Afrikában
Amerikában
Ázsiában
Ausztráliában
Európában*

*S a sarkokon is!
Kivált a sarkokon!
S valószínűleg a fennmaradó (?) rész
— mármint az emberiségé —
Befejezván (?) a napi tevékenységét
Nem nézi a tv-t*

*Afrikában
Amerikában
Ázsiában
Ausztráliában
Európában*

*S a sarkokon sem!
Kivált azokon nem!
És mindezek ellenére! (Vagy éppen ezért?)
Mégiscsak egylényegű az emberiség.
Ezt mondom végül. Tinéktek...*

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Simonffy András: *Japán szalón;*
 Polgár András: *Kettős helyszín;*
 Weöres Sándor: *Szent György és a sárkány*

Simonffy András *Japán szalón* c. történelmi játéka 1944. őszen-telén játszódik Moszkvában, a volt japán katonai attasé lakásában. (Innen a cím.) Szereplői magyar tábornokok, akik különböző módon kerültek a háború utolsó telén a szovjet fővárosba. Faragho Gábor Horthy Miklós megbízásából érkezett, mint a Magyar Fegyverszüneti Bizottság vezetője. Később jön Dálnoki Miklós Béla, aki a nyilas puccs után legszűkebb törzsével átállt, s végül Vörös János, aki október 15. után egy kecskeméti ferences kolostorban papnak öltözve várta meg a front odaérkezését.

Simonffy András drámája furcsa kétszintes dráma, a huszadik századi hasonló művekhez – szerkezetét tekintve – legjobban O'Neill drámáira emlékeztet. Minden kétszintes drámában megtalálható a mindennapok szintje, amelyen a másik szint törvényeit kell megvalósítani, hogy az élet jobb legyen. Itt, miként O'Neill némely művében, fordított a két szint viszonya. A mindennapok szintjén, nem a valóság igaz törvényszerűségei érvényesülnek, hanem az illúzióké, s a másik-második szint a valóság valódi törvényszerűségei. Az amerikai írónál az illúziók szintje az egyéni-egyedi illúzióké, a jelen esetben pedig egy egész társadalmi rétegé, olyan gondolkodásmódé, amely illúzióban a magyar történelem mindennapjainak az életét is kormányozta.

Annak a szintnek a törvényeit, amelyeknek a mindennapok életét is vezérelnie kellene, Simonffy András a dráma körül építette föl, s a dráma terében is érzékelhetővé teszi az ún. „szaljut”-okkal. A szaljut a tömegtájékoztató egyik módja: a moszkvai lakossággal esténként hangszórókon keresztül, tűzijátékkal közlik a nagyobb városok elfoglalását, s így a háború eseményeit. A dráma alakjai mintegy kívülről, az ablakon keresztül veszik tudomásul ezeket az eseményeket, pontosabban: így hallják meg. Ők nem veszik tudomásul a valóságot, csak a befogadó realizálja a szaljutok révén. A harcok már Magyarország középső részén folynak, ám a tábornokok még mindig a maguk elképzelése szerinti kormánylistákat gyártják.

A tábornokok közül egyik sem jött hadsereggel, vagyis egyikük sem harcolt a fasiszmus ellen fegyverrel. Csak ők maguk jöttek, s csak akkor, amikor a háború voltaképp már rég eldőlt. Kicsinyességüket, történelmi jelentéktelenségüket azonban még most sem érzik, mert nem látják, hogy cselekvéseik vezető ereje egy tökéletes illúzió, s történelmileg maradéktalanul hamis. Ez konkrétan a „jogfolytonosságban” jelenik meg. A „jog” Horthy Miklós, illetve az a magyar állam, amelynek ő a kormányzója; a „folytonosság” pedig ő közülük valaki. Hiába érték már el a szovjet csapatok Budapestet, a valóságismeret tökéletes hiányában azt hiszik, beszélhetnek a jövő alakulásába, s mindegyikük magát nevezi ki a „jogfolytonosság” biztosítékának. Faragho Gábor azért, mert Horthy őt küldte a már tökéletesen elkészített fegyverszüneti tárgyalásokra; Dálnoki Miklós Béla azért, mert ő a legidősebb magyar tábornok; Vörös János azért, mert ő beszélt utoljára Horthyval, s így ő ismeri a „kormányzó személyes akaratát”.

Simonffy András drámája azért igen jó, mert képes volt túllépni azon az első gondolaton, hogy ezek a tábornokok karrieristák. Karrierizmusuk csak abban je-

lentkezik, hogy az újabb és újabb kormánylistán mindegyikük előkelő helyet vindikálna magának. De ebben a kérdésben nem ez a fontos. A lényeg, hogy egyikük sem látja: ők itt valami történelmileg maradéktalan képtelenséget és ostobaságot művelnek. Íróilag épp az a fontos, hogy Simonffy András megmutatja: ezt a képtelenséget azért művelhetik, mert illúziók vezetik és vezérlik őket. Ennek az igen vastag és igen sűrű illúzió-buroknak legfőbb rétegei, hogy Magyarországot csak az arisztokrácia és a középosztály vezetheti, hogy ők vannak olyan erősek és ügyesek, hogy a nagy népek-nemzetek között megfelelő okossággal azt tehetik, amit akarnak, hogy más, történelmileg valódi erők és mozgásirányok az ő gondolkodásmódjukat és vezérő „elveiket” éppoly komolyan veszik – és kell is, hogy vegyék! – mint saját maguk. Mindennek összefoglalója, remek megmutatása a drámában, hogy 1944. decemberében, a szovjet fővárosban, a vesztt háború utolsó hónapjaiban kelő ünnepélyességgel akarják megülni Horthy Miklós névnapját. Nemcsak drámái „csavarás”, hanem az említett illúziók pompás megmutatása, amikor a magyarok mellé beosztott szovjet ezredes, aki még ezt a kérést is előzékenyen teljesíti, hogy szerezen egy Horthy-képet, tévedésből Benesét hozza nekik.

Az előadás is arra törekszik, hogy megmutassa a magyar urakat vezérő erők maradéktalan illúzió-voltát, s hogy megmutassa: azért ilyen tökéletesen vakok történelmileg, mert illúziók vezérlik őket.

Ritkán lehet látni olyan előadást, amelynek majd mindegyik alakítása viszonylag igen magas szintű. Ilyenkor derül ki, hogy az alakítások ereje is a drámai igazságtól függ. Azt hisszük, a drámában bemutatott világ hitelességét, méghozzá itt-és-most értelmű hitelességét bizonyítja, hogy a színészek – láthatóan könnyedén és egységesen – igen jó szintű előadást képesek produkálni. Az illúzióktól eltöltött és vezérelt emberek nemcsak változatos formákban élnek, de mindannyiunknak ismerősök, s ezért másként és másként mutathatja ezt meg Mécs Károly, Bicskei Tibor és Kautzky József. A legjobb alakítás Mécs Károlyé. Faragho Gábor alakjához – a viszonylag okosság mellett – enyhe cinizmust is ad. Nagy érdeme, hogy színészi eszközeivel ezt a cinizmust nem mélyítette és nem szélesítette. Az efféle cinizmus-hoz ui. mindenképpen nagyobb valóságismeret kell, mint a megírt alaké. Bicskei Tibor Dálnoki Miklós Béla illúzió-világához hozzáteszi azt az ugyancsak ismerős magatartást, amikor valaki állandóan azzal mutogatja saját méltóságát és nagyságát, hogy hallgatásba és visszahúzódsba burkolózik. Kautzky József alakításában az általános illúzió-szint mellett megjelenik Vörös János privát ostobasága és kicsinyes ravaszkodása.

Az alakok nem a gesztusokban, külsődleges viselkedésükben, hanem világhoz való viszonyaikban válnak kicsinyessé és törpévé, vagyis illúzióik miatt. S ez így igaz, így hiteles. És meggyőződésem, így hasznos is. Nem akkor tanulhatnánk belőle, ha ordenaré karikatúrákat látnánk, hanem így, mert ez az igazság.

*

Polgár András *Kettős helyszín* c. darabja egy felületes, elstetett nyomozásról és bírósági ítéletről, valamint ennek nyolc évvel később bekövetkezett korrekciójáról szól. A cselekmény Sulia Györgynek az elbeszélésében kerül elénk. Ő először az ügy egyik rendőrségi nyomozója volt, később ügyész lett, s ő vitte végbe a rehabilitációt.

Nem, nem politikai ügyről van szó. Megöltek és megbecstelenítettek egy lányt, s a gyanú egy végtelenül jószándékú, de elképesztően buta raktárosra, Mihalik Bélára terelődik. Butaságában nem találja a megfelelő védekezést, alibije sincs – otthon aludt a gyilkosság idején, szerencsétlenségére egyedül –, különböző okok miatt mégis gyanússá válik, valaki azt vallja, látta őt a gyilkosság után. A nyomozóknak és a bíróságnak is egyszerűbb, kényelmesebb, ha vall – hát rábeszél: valljon, akkor nem akasztják fel. Mihalikot végül életfogytiglanra ítélik. Egy idő múlva ugyanazon a helyen ugyanazon a módon ismét meggyilkolnak egy lányt, s a most már ügyésszé lett Sulia Györgyben megerősödik az érzés, hogy akkor

elsiették a nyomozást. Az új ügy ürügyén kiharcolja a perújrafelvételt, s kideríti az igazságot.

Mindig mozaikszerűek azok a drámák, amelyeknek cselekményét a főszereplő elbeszélésében ismerjük meg. Egy narrátor csak a főbb helyzeteket elevenítheti föl, ami által az eset nem kaphat egységes drámai cselekményt. Mivel a felelevenített helyzetek nem tartalmazhatják kizárólag a cselekményt előrevivő mozzanatok – így ugyanis a dráma szinopszis lenne –, ezeket a helyzeteket más életeményekkel kell felduzzasztani, mint amelyek a drámához tartoznak, a világszerűség csak így biztosítható. De ezt ekkor nem a drámai mozgásirányoknak a sokrétsége és variációi biztosítják, hanem az egyes helyzetek zsáner-jellege. Így jön létre ezekben az esetekben szükségszerűen a zsánerkép-sorozat, miként itt is.

Ha ilyen drámát állítanak színre, a színészeknek nincs lehetőségük arra, hogy az alakok egyéniségét, jellemét vagy magatartását átfogó mozgásirányaikban mutassák meg, s így jönnek létre a karakteralakítások, amelyekben a Madách Színház előadása is bővelkedik. Hazai színjátszásunkban – talán a népszínművektől kezdve – nem a hősök – értve most: egész drámai ívet átfogó alakok –, hanem éppen a zsáneralakok megformálásának van erős hagyománya. Ez a hagyomány azonban nem minden aspektusában értékes; a magyar színpadokon ezekben az esetekben jelenik meg a leggyakrabban az, amit „ripacszkodásnak” nevezünk. Persze ugyanakkor itt érezhető a magyar színjátszás legjobb hagyománya is, a zsánerszerű alakok igen magasrendű megformálása.

Sulia György narrációjában – önmagán kívül – csak az állítólagos gyilkos, Mihalik Béla jelenik meg gyakran. Drámabeli útjának skálája igen széles: az ártatlanul gyanúba keveredéstől a tett bevallásán és nyolc évi börtönelőn át rehabilitációjáig, kiszabadulása utáni énjéig. Mivel azonban ez az út is csak mozaikokban jelenhet meg, Horesnyi László számára nem ad lehetőséget arra, hogy drámaian és színészen egységes mozgásirányban mutassa meg ezt a szerencsétlen embert. Egymástól elválasztott életképek zsáneralakját produkálja, de ezeket igen magas szinten. Az egységességet csak az adja, hogy minden helyzetben megmutatja Mihalik elképesztő butaságát. Ez azonban nem lehet egy jellem átfogó íve vagy mozgásiránya, csak állapotának állandó eleme, s így ez is zsánerszerűvé változik. De, ismét hozzá kell tennünk, igen magasrendű alakításban.

A dráma és így a színjáték alakjainak zöme ezen vagy azon a módon tanú. Tanú a gyilkossági ügyben, vagy tanú a dráma cselekvéseit tekintve, mint pl. a bírósági elnökök és ülnökök. Így a színészek – az iménti megközelítésnek egy másik aspektusa ez – megelégedhetnek egy-egy jelenet frappáns kidolgozásával, a jelenetre és a helyzetre ügyelve, azt csattanóssá téve – vagyis nem kellett az egészre, a műalkotás-egészre figyelniök és a jellemeket így elmélyíteniök. Ezt segítette a rendezés azzal, hogy humorosra poentírozta a jeleneteket és a zsáneralakokat. Elő is jöttek a jól bevált fogások, a „spétreakciók”, a mesterséges, csak színpadon hallható hanghordozások, a nevetést fokozó külsőségek (süketség, agyoncomázottság és annak hangsúlyozása) és az indokolatlan „kikacsintgatások”. Így nem az élet, különösen nem a mai élet zsánerfigurái keltek életre, hanem a színpadokról ismerős életkép-figurák. Ezek elsősorban Körmendi János, Lőte Attila és Csűrös Karola alakításaira vonatkoztathatók.

Az előadás azért persze könnyed és vidám, de felszínes. Pedig itt is lehetett volna mély, igaz alakításokat nyújtani, amit Káldy Nóra bizonyít. Meggyötört, egyszerű-egysíkú asszonyt alakít nem egysíkúan. Mivel ez az asszony idegbeteg, lehetett volna humorossá formálni. Káldy Nóra nem ezt tette, úgy mélyítette el Pálinskánét, ezt a férje zsarnoksága alatt nyögő asszonyt, hogy nagy szenvedélyt formált férje iránti szerelméből. Ezáltal hiteles, valóságszerű figura lett alakjából.

Ebben a légkörben kell helytállnia Székelyi Józsefnek, aki a narrátor-nyomozó és -ügyész. Számára a megírt szöveg nem ad humoros helyzetet, s szerencsére Székelyi József sem akarta egyetlen mozaik-helyzetét sem ilyenné változtat-

ni. Pedig lehetett volna: főnöke, a nyomozóosztály vezetője minden helyzetben és mindig ordít. Erre lehetett volna nem egyszer humorosan reagálni. A nyomozó-főnököt Bencze Ferenc játssza, eléggé egysíkúan: csak ordít. Székelyi József azonban tudja, hogy az ő feladata az előadás mondanivalóját érvényre juttatni. Olyan alakot kell alakítania, akiről elhiszük, hogy akkor is harcol a törvénysértések ellen, ha elkövetéséhez ő is bőven hozzájárult, és akkor is, ha a Legfelsőbb Bíróság régen jogerőre emelte az ítéletet. Sulia lelkiismeretfurdalásait, benső gyötrelmeit a darab nem ábrázolja, csak elmondhatja az alakkal, s ezért Székelyi Józseftől is csak hallhatjuk. Mindazonáltal olyan meggyőző erővel mondja, hogy ott érezzük mögötte az álmatlan éjszakákat. A perújrafelvételt, a darab szerint, olyan könnyedén éri el, hogy az már mesébe illő, de Székelyi József még ennek nehézségeiből, az körüli harcokból is képes sokat megérezkeltetni.

A valódi krimikhez illő szinten és ezzel a jelleggel él a valódi gyilkos. Ő legjobb barátját, Mihalikot mártotta be, nyolc évig nem furdalta a lelkiismeret, nyolc évig hallgatott, mint a sir, de a per újratárgyalásán az ügyész első csapdájába úgy esik bele, mint egy gyermek, s utána – hiszen már a végén járunk – úgy vall, mint a vízfolyás. Timár Béla a tárgyaláson azzal a benső állapottal jeleníti meg a gyilkosságot, mint amellyel elkövette. Ez fölöttébb hatásos ugyan, meg mit is tehetne, de a pszichológiai hitele alapvetően kétséges.

A drámától azt kapjuk, hogy vannak ordító nyomozók és nem túlságosan erős lelkiismerettel rendelkező bírósági emberek, akik elkövetik a törvényteleniséget, s vannak derék nyomozók, akik mikor ügyésszé lesznek, kiharcolják az igazság érvényre jutását. Az előadástól zömmel bevált, régi fogásokat kapunk, s két igen jó alakítást Káldy Nórától és Székelyi Józseftől.

•

Valljuk meg, a *Szent György és a sárkány* nem a legjobb drámája Weöres Sándornak.

Adva van a hatalmat gyakorló vénséges nagymama, gügye fia, a király és a teljesen elhülyült lány, Uttaganga. Ők, elsősorban Inganga, a százéves nagymama zsarnok lenne. Adva van még a hatalmat ténylegesen gyakorló ötös tanács, akikről ugyancsak mint zsarnokokról szólnak, s a színjáték is ekként próbálja őket megjeleníteni. A zsarnokság abban konkretizálna, hogy mindenkinek az Octopust, a nyolckarú-fejű sárkányt kell imádnia, aki minden évben egy szüzet tesz „halhatatlanná” azáltal, hogy az övé lesz, s azután meghal. Persze sárkány nincs, csak lánygyilkosság van. Az, hogy ki a szüz, vagyis ki a leendő áldozat, nem ténykérdés, hanem minősítés. Csak egy kritérium kell hozzá, nő legyen az illető. S ahhoz, hogy a zsarnokságot mint zsarnokságot komolyan vegyük, ez az első bökkenő.

A zsarnokság sohasem az áldozatok számára létezik igazán mint zsarnokság, számukra gyilkosok vannak. Egy uralom azoknak a mindig jóval nagyobb számú embernek a számára lesz zsarnokság, akiket nem ölnek meg. A zsarnokság éppen azáltal zsarnokság a mindig szükségképpen nagyszámú életben maradók számára, hogy mindegyikük csak potenciális áldozat, de sosem válik valóban azzá. A gyilkosságok azért kellenek, hogy az életben maradók megbénuljanak, bábbá változzanak, hogy abszolúte engedelmeskedjenek, mivel nem tudhatják, mikor válnak áldozattá. A zsarnokság mindig az életben maradók számára az, és elsősorban *légkörként* érezhető, olyan légkörként, amely az életet bénítja. Ezért nem véletlen, hogy erről a témáról elsősorban regények szólhatnak megrendítő erővel (pl. Kafka és Semprun), s nem drámák. Drámában ugyanis a légkört, mint központi jelentőségtényezőt alig lehet ábrázolni.

A *Szent György és a sárkány*ban ez a légkör elsősorban csak a nőket érinti meg. A férfiak számára akkor létezne, ha létezne itt igaz szerelem, s így olyan férfiak, akik a szeretett nő elpusztításával életük egész értelmét veszítenék el. Itt azonban erről szó sincs, itt meglehetősen erős szexuális szabadosság érvényesül.

Csak egyetlen férfi él úgy, hogy szerelmese elvesztésével vagy megbecstelenítésével elveszti élete értelmét, Sirió, a silénei lovag. Ő azáltal is pozitív – a dráma szerint –, hogy egyedül őt érdekli hazájának sorsa, a rómaiak betörése. Sem a királyi család, sem az ötös tanács nem foglalkozik ezzel komolyan. Azonban Siriót sem érheti el a zsarnokság légköre, hiszen ő az ötös tanács egyik tagja. Említettük, minősítés kérdése, ki a szűz, ki a leendő áldozat. A kiválasztás, az áldozattá minősítés az ötös tanács feladata; ők azonban nem azon az alapon választanak, hogy ki veszélyezteti az uralkodó család, vagy az ötös tanács hatalmát, vagyis, hogy ki lázad a zsarnokság ellen, de nem is véletlenszerű, hogy bárki, aki nő, félhesen! Egy mellékes mondatból azt tudjuk meg, hogy a sárkány főpapja az áldozatokat mindig a királyi családból választja ki, hogy kihadjon az elmebeteg familia.

Így tehát nem a zsarnokság ábrázolódik, hanem a gyilkosságsorozat, amit a sárkány nevében követnek el. A jelenlegi uralom ellen voltaképpen nem is lázad senki a drámán belül mindaddig, amíg a rómaiak abszolúte könnyűszerrel el nem foglalják a várost, s amíg Giorgio – a leendő Szent György – a saját vallásának alapján nem akarja megszüntetni az emberáldozatokat.

A dráma értékei a részletekben vannak. A gyilkosság eseménysorán belül kibomlik egy testvérszerelem, a mostani leendő áldozat, Isbel királylány és féltestvére, Lauro között. Am őket épp a hatalmat kezében tartó nagymama mentené meg, ha nem indulna el egy vékony cselekményszál azáltal, hogy egy kereskedő felbújtat egy demagógot, hogy vegye át ő a hatalmat. Ők ketten kilesik a testvérszerelmet, s feljelentik a szerelmeseiket. A testvérszerelem ábrázolása, megjelenítése nagyon mély és szép is, de hát ez sem túlságosan fontos téma. Rajtuk kívül csak olyanok jelennek meg, akik részesei a hatalmon levők életének, s elsősorban szerelemmel, a szexualitással vannak elfoglalva.

A dráma címe Giorgiot avatja főhőssé. A római katona keresztény vallású, s mikor elfoglalja Silénét, elhatározza, hogy megöli a sárkányt. A sárkányt különösen a dráma második felében keresi, de csak a főpapot és a bálványt találja. Mivel sárkány nincs, megölni sem tudja. Persze valahogyan mégis megölte, vagyis megszüntette – noha nem is annyira Giorgio, mint a körülmények – azt azt uralmat, amely létezését hirdette. A drámát felfoghatjuk úgy is, mint amelyik nem létező sárkány, nem létező zsarnok megszüntetéséről szól. Am tudjuk, sohasem a különböző „sárkányok” a valódi zsarnokok, hanem akik a nevében gyilkolnak, s ezzel megbénító, az embereket bábbá tevő légkört teremtenek. Hogyan születik hát a sárkányölő Szent György legendája? Az említett demagóg a mű elején járóképtelen béna, de Giorgio szavára jární kezd. A többiek csodának vélik, ő azt mondja, látta, hogy nem béna igazán. Ez a legenda alapja. A mű végén pedig egy római katonától ezt halljuk: hiába mondja, hogy nem volt sárkány, ez a pipogya és szerencsés fickó biztosan megölte már a szörnyet, s azért kell a városból továbbmenetelniök. Hát, lehet, hogy így születnek a legendák.

Akárhogyan is, a darab a legenda születését is mellékesen ábrázolja, miként ahogy a zsarnokságot. Az előtérben a hatalmon lévőek élete, a szexuális kergetőzések és a gyilkosságok vannak.

Mindezt a rendezés is aláhúzza, kiemeli. Aser Tamás nem a zsarnokság légkörét ábrázolja, hanem a szexuális szabadoosságot, és épp azokat a külső jegeket, jellemzőket, amelyekkel a zsarnokság álcázni szokta önmagát. A csinadattás felvonulások, zászlólengetések, „népünnepélyek” azért kellene a zsarnokságnak, hogy a bénítóvá, bábbá tevő légkört ezekkel leplezze, hogy legyen miről beszélni, legyen mire hivatkozni, mint a nép érdekeiért és boldogságáért stb. megtörténő eseményekre. Így a zsarnokság mellék- vagy kelléktényezői ábrázolódnak a zsarnokság helyett. A rendezés még Sirió lovag szerelmének megmutatásával sem érzékeltette a zsarnokság légkörét. A lovagot ugyanis hideg, kegyetlen, korbácsot suhogtató emberré avatta, még külsőségeiben is „intrikussá”. Benedek Miklós a rendezői koncepciót játszotta el.

A darabban hiába áll Isbel és Lauro testvérszerelme a cselekmény közép-

pontjában, a drámaíró befejezetlenül hagyja Lauro sorsát. Mikor kiderül a testvérszerelem, Laurót börtönbe zárják, Isbelt pedig a sárkány karjaiba viszik, vagyis megölik. Azonban nem a testvérszerelem miatt teszik ezt vele. A lány sorsa, ha nem is a drámai erővonalak mentén, de befejeződik. Nem így Lauróé. A földalatti börtönbe régi szerelmese viszi, hogy megmentse életét. A börtön kulesaival csak ez a lány rendelkezik. A drámában olvasható egy jelenet, amelynek a végén úgy tűnik, hogy Lauro itt fog meghalni, éhen. Arról, hogy a kulcsokkal rendelkező lány kiszabadítja-e vagy szándékosan itt hagyja, a dráma nem ad tájékoztatást. Az előadás még ennyit sem mutat, hiszen Lauro utolsó jelenete kimarad. Így nem is sejthetjük, mi lesz ennek a drámai szálnak a vége.

Az előadás egyik gyengéje még, hogy nincsenek igazán súlyos, mély színészi alakítások. Sulyok Mária nem tudja érvényre juttatni nagy színészi erejét, hiszen nincsen akciója; a vénséges anyakirályné valódi vagy álmonológokat mond, lírai megnyilvánulásai vannak. Sulyok Mária ezért csak az anyakirálynő halálában képes megmutatni színészi nagyságát.

Fontos szerep lenne Giorgióé, Szent Györgyé, hiszen neki kellene megölnie a sárkányt. Ám a „sárkány” csak léggör lenne, ha lenne itt zsarnoki léggör, hiszen tényszerűen nincsen. Egy drámai hős lehetetlen feladatot kap, ha nem tényszerű, vagy alakban realizált valósággal, hanem léggörrel kell megküzdenie, különösképp akkor, ha ilyen léggör nincs is. E műben a szexuális szabadság léggöre él, s Giorgio ezzel kerül szembe, illetve a szexualitás elől tér ki minden esetben. Az alakításnak így majdnem a szó szoros értelmében légüres térben kell megjelennie, ami nem könnyű feladat. Vajda László az alakítás súlytalanságát még csak növeli egy érthetetlen külsőséggel: mindig szélesen mosolyog.

Sajnos, ugyanilyen „könnyed” alakítás Pogány Judit Isbelje is és Dörner György Laurója. Mindkettejüknek csak lelkiállapotokat, benső mozdulatlanságokat vagy kibomlásokat kellene megmutatni. A testvérszerelem ugyanis nem igazi szenvedély egyikükben sem. Mindig csak meglevő, jelenlevő potencialitás, valamiféle nosztalgikus vágyódás a gyerekkorra. Ez azonban a manifestálódás után, főként Lauróból, azonnal eltűnik. A viszonyt Isbel is bűnnek, bűnösnek érzi, s mikor a sárkány főpapjának megvallva, az mintegy „feloldozza”, megnyugszik, mert a bűn leesett róla. Így halála legföljebb gyilkosság vagy mártírium, de ez egyik esetben sem kelt tragikus hatást.

A darab cselekményszála – miután abbamaradt a testvérszerelem – elkanyarodik abba az irányba, hogy miként használja ki valaki a zavaros helyzetet a saját maga számára. Az ötös tanács egyik tagja kivégezteti a másik kettőt, s mivel a főpapot a zűrzavarban megölték, ő lesz az egyeduralkodó. Igaz, királynővé emeli az elmebeteg királylányt, akinek királykodása alatt majd azt csinál, amit akar.

Az előadás első fele a hatalom külsőséges jeleinek-jegyeinek és a szexuális szabadságnak – igaz: ízléses! – bemutatásával még ébren tart némi feszültséget. Később ez is elmúlik, s már csak a sárkány bálványa, a szobor árasztja a füstöt a színpadon.

A madárijesztő végórája

*A jó csősz sehol se volt, hát
Úgy döntöttem: madárijesztőt nézek*

A jó csősz helyettesét

*S addig nézem, míg történik vele valami
Kalapja koldus-kalapnak se jó, hiszen lyukas
Rongyos szélrózsa a gúnyája
Am én leginkább
A madarakat figyeltem
Nem mertek leszállni
S ha igen — tisztos távolban persze
Nem kellett szabály ide
Mint a gépkocsisnak
Tudták a csókák, seregélyek
Féktávolság: a félelem
Milyen hatalom a dinnyeföld felett
Milyen üres volt a kalapja
Szúvas karó a gúnyája alatt
Tán épp e félelmetes ürestől
Menekültek a madarak
S ekkor egy — úgymond — tapasztalatlan
veréb*

*Talán a szélről vagy csak mámorától
A rongyokba ütközött
Beléjük gabalyodva
S mikor végre kiszabadult —
Odábröppent*

S ámuldozott

*Vissza-vissza nézve
„Dehiszen m i s e m történt
Dehiszen nem él”
Látták a minden madarak
S a jó csősz sehol se volt
S ekkor kezdődött a h i h e t e t l e n
Belesötétült a dinnyeföld
Csókák seregélyek verebek
Zuhantak mind alárepülve
Reászálltak, csipkedték, csúfolták
Csiripeléssel és káromlással*

„Nem él! Üres!” — ujjongott rombolásuk

Lám örömet okoz az üresség

*Szárnyukkal leverték kalapját
Karmukkal a gúnyába kaptak
S lehullt a földre száz cafatban
A karó maradt s addig hintáztak
Keresztes fáján, míg nyikordult
S alábukott — az inda közé
És ekkor csend lett*

*Jámbor vigyorral vagy épp mosolygón
Látták az eseményt a dinnyék
Sőt — némi kárörömmel, habár
Az ürestejeű vigyázott rájuk
S csak a z sértette a dinnyék l e n t jét
Hogy f ő n t ágált a madárijesztő*

*Még csönd volt a villám-csata után
Még tartott a csönd
A jó csősz sehol se volt
A dinnyék mosolyogtak
Nem tudták, mi jön majd
Én pedig elmentem
Nem várva meg a zajt*

O R A V E C Z I M R E

Castaneda búcsúja

*áll a magányos földön
don Juan és don Genaro között*

hull a világ az akaratára,

*de az ismeretlen erőt küld
érzése, látása s álma központjába,
és ő elhagyja önzése, közönye s álhatatlansága ösvényét,
elnémul tévedése beszéde,
elméje zárványa fölپattan,
s megéri a szeretetet,
mely szabaddá teszi,
mielőtt magára maradna,
és érzékelése kijáratán át
jövője szakadékába ereszkedne*

EGY TISZTA KÖLTŐ

Lovász Pál válogatott verseskötetéhez

Várom kellett, míg lehiggad a fájdalom, hogy Várkonyi Nándor után irodalmár-fiatalságom másik meghitt tanúja, közelből és távolból egyaránt tisztelt atyai barátja is elment. S várni akartam, míg nálam hivatottabbak, általa is tisztelt, nagy költők és hozzáértő kritikusok elmondják, megírják a maguk méltó méltatását az Emberről és a Költőről. Most csendes, halk szavakkal csak azt mondhatom el, amit nekem jelentett — és jelent — Lovász Pál emléke és költészete.

Fiatalkoromban ő volt számomra az irodalmi csodák egyike: a *költő*, aki nem kávéházak füstös mélyén, vajakosok között elmerengve, vagy kalandos élettájakon „élményt” keresve, nem is szerkesztőségi asztalok mögött székelve — hanem egy felelősségteljes, az irodalommal semmiben sem határos hivatal fegyelmezett, hűvös légkörében vagy szerényen suhanva irodalomtársasági-titkári teendők között tölti életét két ihletpillanat között. Mindig gáncsolhatatlan eleganciával öltözött, puha léptekkel és egyenes derékkel, aszketikus, kissé sasszerű, belülről kisámfázottnak tűnő, komoly, de bizalmat sugárzó arccal, szerénységében is imponálón, meleg, de sohasem hangoskodó, vállveregető udvariassággal jött elénk, figyelmesen és higgadtan, megértően és józanul értekezett, tárgyalt velünk is, a heves vitát bölcsen elkerülve, nyugodtan sorára várva nyilatkoztatta ki precízen megfogalmazott, rendszerint cáfolhatatlan véleményét. Hízélgés nélkül, de a *numen adest* tudatában tisztelte a zsenit (Weöres Sándorban, Martyn Ferencben), a nagy elmét, a nagyszerű szervezőt (Várkonyi Nándorban), de bennünk, többiekben is megbecsülte a hasznosnak vélt közkatonát. Évtizedeken át a háttérbe húzódva, de szívósan, fáradhatatlanul szervezte, gondozta, védte, segítette át a veszélyes holtponatokon a pécsi irodalom — a Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* folyóirat ügyét sohasem sértve senkit, semmiért sem játszva a sértődöttet, sőt tapintatosan elsimítva az ellentéteket, a kisebb-nagyobb viharokat. Ő volt köztünk — szenvedélyes, „dühös emberek” között — a láthatatlan, jótékony villámhárító, a legbölcsebb humanista. Nem gögből, hanem szerénységből volt zárkózott. Nem elvtelenségből volt szelíd — nagyon is megvolt mindenről a határozott véleménye —, hanem humanista türelmességből.

Két emberi alapvonása valóban a végtelen szerénység és a mélységes humanizmus volt, megértésből és jóságból összesűrve. Emlékszem: amikor utolsó találkozásunkkor egy pesti külvárosi utcába Várkonyi Nándor megbízásából elvittem neki a *Pergő éveknek* a Janus Pannonius Társaságra és a *Sorsunkra* vonatkozó kéziratrészletét, még az ellen is szerényen tiltakozott, ami tagadhatatlanul az ő érdeme volt. Akkor már a Fekete Madár keringett feje körül...

*

S most itt az arcképe előttem. Nemcsak az *Arckép* címmel kiadott *Válogatott versek (1921—1975)* borítólapjának „fülén” közölt fénykép (jellemző, hogy ez a szomorú, öregkori, gyászszalagos kép került ide, nyilván még az ő akaratából). Nem is csak Martyn Ferencnek a kötet elején (név nélkül) reprodukált, megdöbbenő, „tragikus” arcajza („Orr, áll árnyékán itt sötétlenek / a végső oldást áruló jelek / s a száj görbéjén némult indulat / Túllátó szem, hunyásra szűkülőn...”), hanem maga a kötet. Arckép, amelynek vonásaiból mi is, akik ismertük, csak keveset

sejthettünk. A leghitelesebb lelki arcmás, tökéletesebb minden fényképnél: rég megjelent, elfelejtett kis kötetek után ez az egybegyűjtött szép könyv, amelybe ő maga válogatta össze, féltő gonddal, szinte már eleve posztumusz kiadványnak szánva élete költői termését. Ez is aszketikusan vékony kötet. Lovász Pál nem volt burjánzóan termékeny költő, ihlete sem volt tágkörű és nagylélegzetű, s az a gyanúm, hogy még költői terméséből is csak a legeslegválogatottabb szemelvényeket engedte nyomdafesték alá. Mindössze 115 vers, több mint fél évszázad termése, — de az is csak másfélszáz oldalon, s a legtöbbjük fél oldalt sem tölt be, nem egy köztük egy-két soros. Nem hiszem, hogy azért, mert tollából nem futotta volna többre. Nem is csak azért, mert költői alkata szerint a kismester-művészek közül való, mint szobrászok között a kispasztikus. Hanem tudatosan fogta vissza magát, kegyetlenül rostálva verseit, szándékosan ötvözte tömörre a formát, hogy egyetlen főlélegző szó, egyetlen tölteléksor se akadjon benne! Hogy mire lenne képes ez az ihlet, ha szabadjára engedné, azt az olyan versek sejtetik meg, mint a hétrészes *Septichon* vagy a *Kérdőjel*. Az elsőben a korán felismert költőzszeni előtt áldozik, a másodikban az Úr titkait ostromló Embert biztatja a világmindenség határának végtelenségébe ívelő ihlete.

A kötet első ciklusa (*Falun*) azonban még nagyrészt miniatűrök a dél-tiszai szülőföld tájairól és jellegzetes embereiről: a temetőcsőszről, a kovácsról, a révészről, a lomha léptű, kevés szavú pásztorokról, a Péter-Pál előtt boldog aratásra készülő parasztgazdáról, az éhes szőlőbongészőkről. Látszatra objektív pillanatképek. De csak a műgond parnasszista bennük. Maguk a versek nem parnasszista jelképek, amelyekben a költő lírai énje mesterkéltén tárgyias képek vagy jelene-tek szízfala mögé rejtőzik; sokkal inkább Juhász Gyula-s impresszionista versek, amelyeknek a varázsát a látszólag objektív témában is a költő szubjektív látásmódja, tájszerelme és humanista emberszeretete adja meg. A tipikus forma — akárcsak Juhász Gyulánál — a szonett, hangulatuk az ünnepélyes csend, a halk melegség.

A következő két ciklusban (a már Pécshez fűződő *Szépanyám földjén*-ben és a *Sorsban*) koncentrikus körökben bővül költői ihlete, a líra olvadóbbá válik. A mindennapok látszólagos imponderabilitásából — a kacér szökőkútból, a mecseki csalogány dalából, az őszi erdőből szőtt finom költészet mellett megjelenik az anya, az apa, a testvérek és a gyerekkor emléke, a kenyéradó város és a Dunántúl új képei, a múlt átélése az őskorban, a pannon földben, a történeti múltban, és a versajánlásokban feltűnnek az új barátok (Dombay János, Weöres Sándor, Várkonyi Nándor, Martyn Ferenc). Különösen jellemző és megindító, amit Várkonyiról ír:

Mintám voltál, nagy példám, gyávaságaim
gyógyítója, kicsinységem mosolyba pólyázója...

S egyetlen megrendítő versben felvillan a Hitvestárs alakja is:

... egymás nélkül nincs út semerre,
egy életünket ketten éljük,
belül vagyunk összekötözve.

Közben ugyanis a költő férj és apa lett, anélkül, hogy egyetlen szerelmes verset közölne a kötetben. Ez a szinte Arany János-i tartózkodás, férfias szemérem, az érzelmesség visszafogása mindvégig jellemző vonása lírájának. Akárcsak a formafegyelem. Íme egy költő, aki mindvégig megmaradt a hagyományos formák körén belül, a *közérthetőség* szíkjén! Semmi engedményt sem tesz a költői kardivatoknak, az első verstől az utolsóig. Legfeljebb annyit, hogy többnyire pontosan interponktuozott versei egyik-másikának a végére nem tesz írásjelet. Lehetséges, hogy éppen ez a konzervativizmus a *gyöngéje* egyre kakofónikusabbá és áttételesebbé váló újabb költészetünkben; de ugyanakkor erénye is a közérthető mondanivalót

kedvelő olvasó számára. Mert ez a líra a hagyományos témák és formák ellenére sem unalmas. Nemcsak a mondanivalója gondolkoztat el legapróbb miniatűrjében is, hanem mesteri tömörségű kifejezőmódjával, logikum-átjárta, de eredeti, plasztikus költői képeivel is gyönyörködtet. „... a szó hurokként függ fölöttem... az ítélet szederje rajtam”: így jellemzi helyzetét a *Zárka* c. versben, s az öregedés útján „csontfémér szárnyú szél kering körötte...” A témakör bővülésével a költői forma is gazdagodik, a szonett változatosabb formáknak adja át helyét. De most is megmarad a kötött, zárt formafegyelem keretei között. Lovász versei „architektonikus versek” (Weöres Sándor): az értelem építi őket sorról sorra, szigorú műgonddal, tudatos kompozícióval (mint például a *Feleségem* tragikus ellenpárjaiban).

Az említett két ciklusban, valamint a negyedikben (*Fintor, mosoly*) nemcsak a család és az új életszínhely táji és emberi környezete felé tágul ki témaköre, hanem a nagyvilág eseményei és vészjósló jelenségei sem hagyják érintetlenül: a fasizmus örülete (*U 65723 — A fanatikus — Tömegsír*), az atomhalál réme (*Atom — Színkép — Se itt, se ott — Felelő kérdés*), az embertelen vietnami háború egyaránt felborzolja lázadó vagy borongó humanizmusát, — nem a harsányszavú agitátor, hanem a fájó ember, az érzékeny költő szavaival. Példának hadd álljon itt a kétsoros *Vietnam*:

Csecsemő: „te, álom, anya?!”

Visszhang: — — — — —

(a nincsnek nincs szava)

Minden versben a jó, a nemes, az emberség akarása... A „fintorok” is legtöbbször csak a szelíd ironia megnyilvánulásai — biztató szót sűg minden fáradt ló fülébe, részvétellel lehajlik a hátára eseten kimúlt bogár fölé (megannyi jelképpé vált apró jelenség, ahogy régebbi „tárgyas” verseiben is a költő a nyárfa magánya, s a hangya erkölce is az övé) — vagy remek aforizma.

A tehetség világra szólót,
a lángész világot alkot

(*Különbség*)

S már most is kísért az elmúlás árnyéka, — olyan gyermekien egyszerű kifejezésben, hogy éppen ez a megrendítő, mint például az *Élettükörben*:

Belenézek: gyerek vagyok
belenézek: ifjú vagyok
belenézek: öreg vagyok
belenézek: sehol vagyok.

Az ötödik — utolsó — ciklusnak már a címe is jellemző: *Őszből tavaszba*. Ennek a komoly, borongós, de lényegében optimista végkicsengésű költőnek az életérzése most sem tagadja meg magát: az őszből nem a télbe, hanem a tavaszba készül... Az öregedés, a testi szenvedés súlya alatt azonban lehámlik róla az egész életén át bilincselő lírai tartózkodás. Most sem kétségbeesett vagy sikoltozó versekben: hősiessztoicizmussal, a hitvesi szeretetbe és a vigaszos utódokba kapaszkodva, emelt fővel nyugszik bele a változtathatatlanba.

... arcodhoz hű nevedet,
amely bölcsődtől kísérgetett,
nem hallja többé senki zengeni.

Szép tetteid pár gyöngyszeme
a vak közönybe hull bele,
s a kék idő iszapja ellepi

(*Mors benigna*)

A kései versek formafegyelme is ugyanolyannak tűnik, mint a koraiaké, a sorok — bár egyre változó formákban — most is simán, zajtalanul peregnék. Csak ha figyelsz, akkor veszed észre, hogy rim többnyire csak itt-ott, szeszélyes rendben csendül fel a mélabús dallamban. Mintha a költő a lírai vers utolsó hiú ékéről is lemondott volna bennük.

*

Könnyű a befutott, „nagy” költőknek, akiknek halhatatlansága biztosítva van, s gyöngébb műveik előtt is tárva-nyitva áll a publikáció. A csak „jó” költőnek, akinek termésében talán nem egy kis remekmű is akad, meg kell küzdenie nevének fennmaradásáért is. Lovász Pál életművét most így, együtt látva, az az ellenállhatatlan érzésünk támad, hogy sokkal nagyobb, ismertebb és elismertebb költő lehetett volna, ha ő ezt ambicionálja, ha energikusabban sarkantyúzza Pegazusát, ha csak egy parányit is törődik az önadminisztrálással. Lovász azonban sohasem tört hírnévre, publikálásért sem könyörgött, sőt inkább elzárkózott előle. Nem *professzionista* költő volt, nem a verseiből élt, sem anyagi, sem erkölcsi értelemben. *Amatőr* költő volt, a szó legnemesebb, etimológiai értelmében: *amator pulchritudinis et bonitatis*, a szépség és a jóság szerelmese. A költészet az ő számára nem érvényesülési eszköz volt, nem hiúsági kérdés. Hanem *szentély*, amelyben a hétköznapi robotjából, gondjaiból kiszakadva legbensőbb önmagának, legmeghittebb isteneinek áldozhat, megfogalmazhatja belső világának szemérmes sugallatait. Ahogy Babits írta: „Minden szonett egy miniatűr oltár...” Az *önkiélés*, a mámor egy fajtája. Ebben a költőben nem volt semmi önmutogatási, prófétai vagy agitatori becsvágy. Versei egy finom szépségekben gyönyörködő, lehiggadt és kristálytisztá értelmű, minden antiesztétikumtól és antihumanitástól ösztönösen irtózó, érzékeny lelkialkat, halkszavú, szelíd, művelt, *a priori* nemesen érző és gondolkodó, az elmúlással is emelt fővel szembenéző ember kisugárzásai. S költői kincsét szemérmesen rejtegette egy életen át, hogy halála után — saját maga rendezte kötetben — diadalmasan túlélje testi pusztulását.

Olyan ez a gyűjteményes kötet, mint valami síron túli üzenet. Illik, hogy meghalljuk, s rezonáljunk rá, — nemcsak szűkebb pátriájában, hanem országos méreteken is.

Csanády János:

NÉMA KÓRUS

Idillel köszönt be Csanády János új kötete, nyíló rózsák, akácvirág il'ata, ibolya és az ég kékje ragyog (Tavaszi). Ahogy továbblapozunk, a harmónia megbomlik, szétfoszlik az idilli pillanat szorongásban, felrémlő emlékek vallatásában: „Fulladoztam a szavakban” (Fulladoztam...), elharapott mondatok, kérdés sorol kérdésre, és nem válaszol rá a csend (Öreg kátyú).

Nem bontotta ciklusokra kötetét, kitapintható belső szerkezete az ellenpontokra épített dallam hullámverése. Félelem, fájdalom, a rezignációval fogadott közelítő öregedés, magány, otthontalanság, titokzatos hiányok képei közül ragyog elő újra és újra a szépség, az emberi kap-

csolatok bensőségessége, és megint ironia, keserűség, fanyar meditálás válaszol rá, csalódottság és helytállás a vállalt poszton. Feszültséget, életet ez a mozgás, az érzelemnek apálya és dagálya visz a kötetbe, összefűzi az egyes verseket egy éveken, életen át beszélő vallomássá, fokozza erejüket, fényüket az ellentétek folytonos összecsapása által.

Birkózik a magány dúvadával, medvégepek barna robajától „megfúlnak” álmai (Férfikor?). Körülkerítve: érzi magát (Kerítések), fájdalom és szenvedés hordozója: „vérrel kevert hó vegyül hajamba, / a szívemben kés” (Vérrel kevert hó), szomjazza gyermekkorát, mint „szomjas állat” a népmesék hangját idéző „világi baromfiudvaron” (A régi vályú). „Örökké zsebesüt a nap, (s lenggek-lógok örök fagyokban” / Még mindig a naprendszerben) — fogalmazza meg bizonytalanságát, ami költői helye, a le-

begés és a föld között. „Elomló hajam számai siratják / a vasbunkókkal agyonvert csendet” (A csend vándora) — panaszkol a hajszt, zaklatott világot. De erőt ad újra a természet, fű, fa, állat, az embert körülvevő ősi lüktető élet, képei mind onnan erednek. „Szürke, szakállas eső” nyit fénylő ablakot, „s elágazik, átfolyik az idő” (Tisza parton), a munka örömetől „lebegve megcsillan a délelőtt” (Favágó) és a fojtogató magány emberi kapcsolatok melegében olvad el (Apagond). Önéletrajzi emlékekkel vigasztalja magát (Idézetek az ifjúságból, Hazautban, A hajdani olajbányász), a református temetőben nyugvó apja, anyja, dédapja után a ködbevesző úgúr pusztá népét, ázsiai pusztaságok lovasait idézi rokonként (Számadó).

„A múltat ülteti lázas szemébe és kezében a jövőt morzsolgatja. Többfelé él, többfelé figyel, kikeletre, fagyra is. Élőre is, halottra is. — Csak kolompol Ég és Föld között föl s alá, föl s alá. Van benne valami a föld állandóan változó zamatából, a fák imbolygó titkaiból, az állat szimatoló ösztönéből, az Égbolt könyörtelen statikájából és a vizek imát morzsoló zúgásából” — ez a költői eszmény egybeesik Csanády János jellemzőivel.

Archaikus érzékenységgel figyel a tavaszi föld fűszeres szagára, békák kumogására (Boldogtalanul). Nagy verseinek víziói — Ártér, Alföldön, Tiszai fák, Dudaszó — a természeti képek emlékeiből nőnek fel. Monumentalitás, erő árad soraiból, póztalan, egyszerű, mégis méltóságteljes, mednyánszkys szenvedély feszül benne.

„A gát, a sziget. A legelő,
a sziget szemben. Közül a
holtág.

Hajthatatlan rejti ősiszajját,
és halait. Vándorolnak
az áradásban — a csónak
letépi láncát, vadruca
kiált, tiszai sirály;
Az Élő hűvös-üveg vize
hőmpölyög. Az ányosi kanyarban
a fák állva hálnak meg.” —
(Tiszai fák)

Ars poetikája is természeti képekben fogalmazódik meg. Minek a vers? Mire? — kérde fanyarul.

„Csak, csak, csak; szavak bozótja.

Térkép nélküli rengeteg.

A fák moha-foltja után
talán eligazodhatunk benne.

Iránytű. Mindenfelé csak

bozótot mutat” — kérdőjelezi meg

munkásságát és csillagokra mutat fel, biztosabb „örök térkép” (Írkafirka). Vad vikingként vágott valaha maga is az életbe (Viking krónika), ám csak hírmondó maradt közülük, a horda útja a sírverembe torkollik (Izgatott horda útja), jegyzi meg keserűen, eszmék elértéktelenedését, régi hitek kihunyását állapítva meg. De „hoztunk mi is egy országot, / ki-ki rejtetten magában” — szól a Protestáló szavaival a rokon indítású, rokon útu néhai pályatárs, Szabó István emlékére.

„A szegénység koszorúját tar homlokra / szorítottam” — vallja (Dudaszó), aki mindig szolgálatként vállalta a költészetet, aki „szegények örökös énekét” segíti a múltból feltolulni és „megmegcsuklón áradni a jövőbe.” A jelen a múlt nélkül elérhetetlen, múltja nélkül nem léphet az ember előre, jövőjét építik, akik segítenek múltját feltárni. Fél-múlt már a szegénység is, melynek képviselőjét Csanády vállalta, érzi ezt ő is (Keserű mandula), a történelmi múltba olvad számára a nép élete, végtelen távlatokat tár fel, gyermekkorává éli a magyarság „Gögcicsélő” történelmét (Villanások).

A kötet a címadó Néma kórusként íródott, minden sor effelé ível, ebben sűrűsödnek, futnak össze a verseket kiváltó érzések és hangulatok, találkozik benne mondanivalójának két fő vonulata, a természet varázsából kel új életre a múlt. A lovasok, akik eddig sztyeppék vad fűvét taposták, a vers végén zajtalanul ügetnek vissza az Ezer Évbe — elvontabbak lettek, lebegők, zsánerképek naív hőseiből jelkép, arctalan árnyak, ezért titokzatosabbak, több feszültséget, izgalmat hoznak magukkal. Önarckép ez, a költő csodálatos színeváltozása.

„A néma kórus betölt mindent a
csendben,
hullámos lesz az éjszaka, hang-lökések
lengetik a levegőt anyagtalán,
hogy a csend csak még mélyebb,
egyre mélyebb
bogarok, pókok lélegzése csak
a temető babérbokraiban,
a keresztek repedéseiben.
A néma kórus énekel, betölt
mindent az éjszakában, ettől
oly mély a csend, a kerek égbolt
sötét öble ettől oly eleven,
nem magányosak a csillagok,
a néma kórus hangáradatában
úsznak a pirkadat
kikötője felé.” —

Csak árnyalatokban, rezzenésekben változott első kötete, a Sziklakút (1975) óta, új gondolatokat nem hoz. Néha mintha túlzottan kitaposott úton járnának vissza emlékei, az ismétlődés, visszatérő vershelyzetek szűrkitik a szavak ízét, tompítják a vers hozta izgalmat. Talán a védekezés magatartása ez, a cinizmus, közöny, mindenben való kételkedés elleni páncélként szűkíti le lírai világát, görcsösen kapaszkodik egy lehatárolt témakörbe. Azon belül nagyot alkothat, de végül az őszinte szó mégis sablonná válik, rutinossá az ének, megfagy eleven-sege.

Szigorú és tiszta eszméi megkövetelik a formák tisztaságát, az olcsóbb megoldások kirínak a kötet egységéből (*Szép-irodalmi Könyvkiadó*).

ZENTAI MÁRIA

Tóth Erzsébet:

EGY VÉGTELEN VERS KÖZEPE

Olvasom, olvasom többször, keresem a szálat, ami ezt a sűrű szövetet fölfejt-hetővé teszi, mintha lenne, lehetne EGY ilyen szál, erőlködöm, tudom, írnom kell róla. Örömmel vállaltam, olvastam verseit folyóiratokban, nyilatkozatát a *Mozgó Világban* 1978-ban, és nem megy, ha belegebdek se megy. Közben egyre job-

ban tetszik a kötet, egyre inkább „kinyílnak” a szövegek, s egyre kevésbé tudom megfogalmazni; miért? Kitervelt vagy félig kitervelt értekező stílusú mondataim sorra összeomlanak, azt írnám legszívesebben, amit a fülszöveg; jellemezzék a költőt képei, hasonlatai, „féltenivalóan igaz gondolatai”.

Kitárt karokat képzelek Tóth Erzsébetnek. Kitárt karokat, bíbor, arany, napszínű ceruzát, úgy képzelem, szavakat, sorokat húz alá a végtelen versből, mását erdők, tengerek lélegzetének, sóhajtás páráját, zihálás lenyomatát teremti valami égis nyúló zöld üvegre, olykor orrát is odanyomja, lefutó könnyei tétova margók, mosolyai ezüstlő versudvarok.

1951 augusztusában született Tatabányán. Gyerekkorát Szabolcsban töltötte, nyolc éves kora óta Pesten él, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett, első verseit 1974 nyarán írta, — amikor a diplomamunkáját. Először a *Mozgó Világ* közölte 1976-ban. Szokatlanul és szíverítően kevés idő telt el tehát az első versek írása, és az első kötet megjelenése között. A felszínen ez a tény indokolhatja a kötet egységes hangját, hisz ennyi idő feltűnő „hangváltásokra” kevés, de az érdemi magyarázat azt hiszem Tóth Erzsébet szuggesztív egyénisége, nem mindennapi tehetsége. Nem tudom mekkora anyagból választotta ki ezt a hatvan verset, de a képek bősége, az itt-ott szinte „zuhatagos” versbeszéd azt sugallja, hogy volt miből válogatnia. Bár a „mindent elmondani” igénye néhol túlterheli, túlsúlyolja a verseket (úgy, hogy nem válik minőséggé, tudatosan vállalt redundanciává), azt hiszem mégis azon kevesek közé tartozik, akik a „magasugró-edzés” lényegtelen mozzanatait nem tartják egyenrangúnak a „versennyel”, a tétre menő „ugrások” sorozatával: „Ne lásák mennyit készülődtem. / Mintha idetereztettek volna.” (Egy végtelen vers közepe 5.)

Költészetet művel első sorától az utolsóig, versben él, versben gondolkodik, lényege, lelke a vers, amihez nyúl verssé válik, s teszi ezt rendkívüli képteremtő biztonsággal, szeizmográf-érzékenyen. Egyaránt birtoka az elsajátítható és az elsajátíthatatlan. „A vers dokumentum és bűnjel” — írta a *Mozgó Világban*, szerepek, távolságtartás nélkül dokumentálja önma-

gát, létezésének értelme és záloga a vers: „kimegyek az utcára versnek, / és vasárnap lesz, vasárnap.” (A délelőtt kezében), illetve „én nem verset, ha verset írok: élni szeretnék.” (Üzenetek).

Hol a végtelen közepe? Honnan látható át jobban, honnan kevésbé, hisz mindannyian a végtelen „közepén” állunk, saját időnk a végtelen idő, saját terünk a végtelen tér egy darabja. S ezen belül is hányfajta „idő”, hányfajta „tér”? A négyes tagolású kötetben a Csikólobogással, a Fekete dallamok, illetve a Vége a galambkornak ciklus fogja közre a címadó és a kötet alaphangját is meghatározó vers-sorozatot. Az Egy végtelen vers közepe számozott darabjai tükrözik leginkább Tóth Erzsébet küszködését a folytonosság és megszakítottság egységéért, a pillanat rangjáért az időben, a „közép” rangjáért a végtelenben: „Ha nem könyörgök és nem tagadok, / még megbocsát, visszafogad az idő, / megengedi, hogy gyerek legyek, / beszélgessek a folyókkal, mint a szomorúfűzek, / tudom már hol kell megállni, / lassítani a léptem, / állni, állni a sirályszavú szélben, / állni egy vonatablaknál, / hogy az ország mindig a szemem előtt legyen / hallgatni közletről a szívem, / mint a zakatolást.” (Egy végtelen vers közepe 12.). Már a címválasztás is jelzi, hogy nem csak ez a ciklus, de az egész kötet egyetlen hömpölygő és szaggatott, összefüggő és címekkel, számozással megszakított vers-folyam, a költő, a szervező „közép” köré teremtett, újrateremtett végtelen. Évszakok, helyszínek torlódnak, idők, terek épülnek egymásra az emlékezés, a jelen, a pillanat megélése és a jövő-idézés belső logikája szerint.

Persze, túl ezen az alapvető és meghatározó egységen, különbségek, elsősorban tematikus különbségek is vannak a ciklusok között. A címadó ciklus 2. darabjának három sora ebből a szempontból, a kötet-építés szempontjából, mottó is lehetne: „Ének akarok lenni. / Ének, ének, madárkísérő, / a legszebb mégis földet érni.”.

A Csikólobogással és a Fekete dallamok verseiben válik „énekké”, itt találja meg, méri fel önmagát, itt „szegődik el”: „...a folyók mellé szegődtem / egyetlen furulyával, / a hinta nem engedi el kezem.” (Gyerek meztőláb).

Az Egy végtelen vers közepében már „madárkísérő” az ének, „Csillagok fölé, magunk fölé” emelkedik, horizontja kitágul; „Nagy tengeri óra van a szívem helyén” — írja, s a költővé válás tényét markánsabban, patetikusabban fogalmazza újra: „De az én zászlómat kifeszítették. / Imádságszerű minden szavam. / Nem sirok. De angyal birkózik papírral. / Rózsa ventillátorral, folyó világtáborral.” (3.).

A „földet érni”, a Vége a galambkornak-ciklus konkrét közösségi indulatokat szólaltat meg, tárgyiasabb verseket vonultat fel, József Attilát, Vácit, Petőfit, Németh Lászlót, Kormos Istvánt idézi meg, e ciklus tartalmazza a kötet legkomorabb, legsötétebb tónusú verseit, de talán a legizzóbbakat is, azonban minden dühe, felháborodása mögött ott van az „érted haragszom, nem ellened” gondolata, mint egy keserű-szép szavai hitelű: „Ha papírra gyötörték világot, / úgy nézz a papírra, mintha Világ volna, / mintha fénylő éjféli alma, / s nyelveden újra és újra kinyílik a róza, / a mondat is lassan lélegezni kezd” (Üzenetek).

Olvasom, olvasom többször Tóth Erzsébet lélegző mondatait, valami olyan idézetet keresek, amely pontosabban jellemzi őt magát, költészetét az én mondataimnál. Van egy verse a kötet elején, abban írja: „És a nyárfa is, ahogy hullámszik, lánghol, / konok fegyelem lesz.” (Ahogy hullámszik, lánghol). Mi mást kívánhatnék végezetül a hullámszó, lángholó versek költőjének, mint konok, talán még konokabb fegyelmet? (*Kozmosz könyvek*, 1979)

PARTI NAGY LAJOS

Pátkai Tivadar:

OTTHONRÓL HAZA

Otthonról haza — Pátkai Tivadar első verseskötetének címe sejtetheti azt az utat méri meg, amit a felnevelő szűkebb közösségtől, a szülőfalutól: Sokorópátkától (innen a választott Pátkai név is) a tágabb hazába-népbe, más életformába érkező, Győrben megtelepedett fiatal költő eddig megtett.

Ez a verskötet ígéretes tehetségű köl-

tő bemutatkozása. Első olvasásra is megnyeri az olvasót verseinek cifrátlan, kemény egyszerűsége, igazságkereső szenvedélye, mely nem prédikatori szövegekben, patetikus általánosságok kinyilatkoztatásában nyilvánul meg; nem is mindenáron mehökkenteni akaró szöficamításokkal, zavarosan torlódó képhalmazokkal akarja felhívni magára a figyelmet (bár kitűnő érzéke van a nyelvi-stiláris játékra, ezt csak mértékkel teszi, s akkor, ha fontos funkciója van), de csendes konoksággal vállalja, képviseli azok ügyét, örökét, akik a tágabb hazába való megérkezésig ellátták útravalóval:

de tűzre ha megérek
jó tűzre érjek meg:

körém kucsmás istenek üljenek
hadd melengessék tenyerüket!

(Juss)

A verset valamiféle színtelen-szagtalan-iztelen szöveggé lefokozó törekvések divatja idején mer a szó legjobb értelmében költői lenni. Nyelve színes, hajlékony, kifejező, népi ízekkel, fordulatokkal gazdag. Ismeri Kassák puritán, geometrikus célszerűséggel építkező kései költészetének bonyolult egyszerűségét, s a tőle tanultakat eredményesen hasznosítja feszesen komponált, az előbeszéd közvetlenségét megőrző szabadverseiben.

Pátkainak verskultúrája megteremtésében az inspiráló mester és apai jóbarát, Kormos István költői-emberi példája, támogatása volt a leginkább ösztönző, meghatározó tényező. Épp az ő remek fordításai révén szerette meg Vuorelát, a 20. századi finn líra kiemelkedő alakját, akinek szép verssel hódol. (*Egbe hantolt pacsirta, aki lakatot énekelt a könyvtárak-ra*). Vagy ideírhatjuk Sinka nevét, tőle is biztatást, erőt merít elkövetkező vállalásaihoz:

mert akit vihar ver szájon
az mind így: a maga jussán jöhet el
nem foghatja igába álom

még ha rész sem követel!

— olvashatjuk az emlékére írt versben.
(*Szél kapkod kalapja után*)

Az *Aratók, ősök* c. ciklus a szülőfalut, a gyermekkor alakjait idézi. Nem valami

múltat visszaáhitó nosztalgia színezi ezeket a verseket; az ősök életéből, példájából azt mutatja föl, bennük azt a biztató, helytállásra buzdító erőt keresi, amittől embersége, költészete tartást kaphat. (*Aratók, ősök, Meztéláb klottgatyásan*) Városon élve, baráti közösségben oldódva is a „kaszások közt honfoglaló” nagypapa alakját idézi, aki „hosszú ustorral / egytehen-nel ballag át az égen / megrakott szeke-rén a Nap / súlya alatt harangoznak / világgá ment csillagok / keréknyoma de-let mutat.” (*Otthonról haza*)

A fenti kötet címadó vers sorai jó példával szolgálnak Pátkai tömörítő, atmoszférateremtő készségére. Egyszerű, rendezetten tagolt versmondattai a köznyelv közvetlenségét szuggerálják; a többletet mégis az adja, hogy a szöveg jelentéstartalmát egy-egy szerencsésen megválasztott képpel, szóösszevonással emeli meg: egytehen, keréknyoma delet mutat, világgá ment csillagok stb.

Képei eredeti szemléletmódról tanúskodnak. Gyermeki tisztaság, nyílt tekintet, bizalom, részvétteljes rácsodálkozás a világra, természetre, emberekre, a segíteni akarás vágya — ez az, amit Pátkai szerencsésen átmentett a gyermekkorból a felnőttkorba. Ez kölcsönöz utánozhatatlan frissességet, egyedi varázst metaforáinak: aszfalt-arc, tücsök-himnusz, december ezüstdíói, pipacsokkal aláaknázott rét stb., melyek minden szándékolt erőlködés nélkül újszerűek, szemléletességüknél fogva nagy szerepet kapnak a mondandó érvényre juttatásában.

A gyerekkori falu alakjaival (Höppentyűs Gyuri, Szederóttó Szűr Gergő) együtt fel-felbukkan a népdalok tiszta dallamvilága, melyet Pátkai szerencsésen ötvöz a Kormos-i líra groteszk-fanyar játékosságával. (*A dudás, Csodaszederia*) Tiszta népdalformában íródott a *Raktam tüzet*, a dalforma egyéniesített változata már a *Szerenád*.

Örömmel nyugtázza az olvasó Pátkai finom és jóízű humorát. Napjaink sötét, száraz, nyomdaszagú verstermékeinek özönében alig tapasztalhatunk már efféle hangvételi verseket, mint a *Mentesítő járat*, *Ennek a versnek például nem nyílt ki a futóműve*, vagy *A hosszú és érthetetlen versek titka* című, amely a „gondolkozz és írd nyomdakészen” mozgalom bajnokait fricskázza meg szellemesen.

A *Szavak tanyái* ciklus a vándoréveket, az ifjúságot szölongatja, a fojtogató magányból társaihoz menekülne: ki jön ma el / lehangolni / a magány mélyhegedűit / tornyát fölrobbantani / madaraknak / szerelem kő-nyomatait / kutatni. (*Mélyhegedűn*)

Belülről, pózmentesen vall a város hétköznapijairól, munkásembereinek életéről, gondjairól. (*Jegyzőkönyv, Gyárvárosi idill, Hét vezér, Utcadal.*) A vers titkait faggatja. (*A vers*)

Versei egész sorában meleg szavakkal szól édesanyjáról. Levélszerű monológokban neki üzeni-vallja meg hétköznapi szorongásait, legtöbbször idillinek éppen nem mondható közérzetét. (*S.O.S., Hogy visszajőjtek, Amit hoztam*)

A *Szerelem országa* ciklus címadó verse a megtartó szerelemről vall, arról, hogy máig hiszi:

NEM VOLT HIÁBA NEM / az órák mutatóinak / ollózása / hogy egyetlen / térképem lettél / amelyen eltalálok / a legutolsó állomásra.

Jól komponált kötet az *Otthonról haza*. Bár színvonala nem egyenletes, néhány kisebb igényű verse mégis tartalmaz egy-egy remek sort, az emlékezetben megragadó nyelvi leleményt, ami tehetségre vall, s jó, hogy nem hagyta el őket gyűjteményéből. (*Tíz sor, Távirat anyámnak*)

A könyv kiemelkedően szép, mert megrendültségében hiteles, emlékekben gazdag verse a Kormos István emlékét idéző *A Göncölszekér rúdján*.

Bízunk abban, hogy Pátkai Tivadar útja további meglepetéseket tartogat olvasóinak. Kitartásán, szorgalmán múlik, hogyan sáfarkodik a rábizott örökséggel. (*Kozmosz Könyvek, 1979*)

KERÉK IMRE

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR K

KÉRDÉS VEKERDI LÁSZLÓHOZ

A kritikusnak — mi sem természetesebb — jogában áll, hogy valamely műről első, futó benyomásait is az olvasó elé tárja, anélkül, hogy hosszas és fárasztó „filologizálásba” merülne. Vekerdi László azt az impressziót rögzítette a *Szeretők és házastársak* című levelestárról szóló írásában (*Jelenkor* 1979/4.), hogy az nagyjából ugyanolyan, mint Kozocsa Sándor *Magyar szerelmes levelek* című gyűjteménye — csak éppen sokkal rosszabb. Ezzel az ítélettel, s annak indokolásával természetesen nem kívánok vitatkozni, csupán Vekerdi László egyetlen félmondatával, miszerint „...az újabb (mármint a *Szeretők és házastársak* című kötet) viszont közül néhány amabból hiányzó, részben itt először kiadott levelet.” Ez a kitétel ugyanis már nem a szubjektív izlés szférájába tartozik, hanem egyszerűen ténykérdés, s enyhén szólva a *Szeretők és házastársak* eredetiségét, a szerkesztő önállóságát kérdőjelezi meg.

Ezért voltam kénytelen — nem éppen filologizálni, csupán egyszerű, de hosszas

számlálást végezni, melynek eredményeként kiderült, hogy a kötet 157, azaz egy-százötvenhét levele közül 21, azaz huszonegy levél a Kozocsa-féle levelestárban is megtalálható, s ebből mindössze kettő akad, melynek közvetlen forrása is a *Magyar szerelmes levelek*.

További érveket is felhozhatnák annak bizonyítására, hogy bár a *Szeretők és házastársak* kétségtelenül merített Kozocsa Sándor gyűjteményéből, mint ahogyan a többi eddig megjelent hasonló témájú kötetből is — mégsem egészen „Kozocsa Sándor említett válogatásának keretei között mozog”. Ehelyett csak az említett félmondatnál maradok, s kérdezem: *nem túlzás-e a 157-hez viszonyítva a 136-ot „néhány”-nak nevezni?*

S végül, bár Vekerdi László, nyilvánvalóan humanitárius célzattal, óvakodott megemlíteni nevemet a *Szeretők és házastársak*-kal kapcsolatban, most mégis kénytelen vagyok közölni azt a Jelenkor olvasóival, úgy is, mint a kötet szerkesztője:

Erdődy Edit

*

MARTYN FERENC Kossuth-díjas kiváló művésznek a *Pécs Diszpolgára* címet és a *Pro Urbe Pécs* emlékérmét adományozta június 20-án Pécs város tanácsa. — Martyn Ferenc Pécssett alkotta meg életműve jelentős részét. Több száz művét — festményeit, rajzait, szobrai — a magyar államnak ajándékozta, hogy azokat Pécs városában a művészetszerető közönség láthassa. Alkotásai nemcsak a hazai és nemzetközi művészettörténet megbecsült és elismert teljesítményei, hanem Pécs város kulturális hírnevének öregbitői is. — Martyn Ferenc száz válogatott irodalmi kisérrajzából július 13-án kiállítás nyílik Pécssett, a Színház téri galériában.

*

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT alkalmából június 4-én a pécsi Ifjúsági Házban rendezett irodalmi esten Csorba Győző, Dobai Péter, Fekete Gyula, Fodor András, Pákolitz István, Parti Nagy Lajos és Vészi Endre vett részt. Az est házigazdája Sediánszky János volt. Közreműködött Vári Éva és Vallai Péter színművész.

*

Június 19-én avatták fel a pécsi sétátéren CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR szobrát, Kerényi Jenő alkotását. Avató beszédet mondott Németh Lajos művészettörténész.

*

FORRÁS ANTOLÓGIA jelent meg Kecskeméti folyóirat-társunk fennállásának tizedik évfordulója alkalmából. A kötet, Pozsgay Imre kulturális miniszter előszavával, tíz esztendő legkiválóbb írásaiból közöl válogatást Hatvani Dániel és Székér Endre szerkesztésében.

*

RIPPL-RÓNAI EMLÉKÜLÉST rendeztek Kaposváron május 23—24-én a Palmiro Togliatti könyvtárban. — A Somogyi Képtárban az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből válogatott *habán kerámiák* kiállítása látható június 8-tól július 8-ig.

*

Második évfolyamába lépett a Szekszárdon kiadott DUNATÁJ c. tudományos és művészeti szemle. A Csányi László vezetésével szerkesztett periodika a jövőben rendszeresen, negyedévenként jelentkezik. Az új számban Fodor András költeményeit, Pákolitz István széprózáját, a tanulmányok sorában többek között Romsics Ignác: Nemzeti és társadalmi kérdés az 1918—1919-es forradalmakban, Sz. Bányai Irén: Egy fénykép a fehérterrortól és Molnár István: Az eltűnt idő sodrában (Egy NÉKOSZ-vezető feljegyzéséből) c. írásait olvashatjuk.

*

A BARANYAI MŰVELŐDÉS c. periodika új számának közművelődési rovatában többek között a szocialista brigádok Munka és Művelődés mozgalmanak tapasztalatairól, a megyei felnőttoktatási stúdióról és a nevelési központok szerepéről olvashatunk. Újvári Jenő tanszékvezető a tanárképző főiskolai népművelőképzésről, Füzes János televíziós szerkesztő-riporter a történelmi dokumentumfilm készítés problémáiról ír. Figyelmet érdemel Antal Gyula és Tahin Tamás: Életmód és művelődés c. szociológiai közleménye.

*

A BARANYA MEGYEI KÖNYVTÁR közművelődési beszélgetés-sorozatában május 21-én Lőrinc Péter újvidéki egyetemi tanár, június 8-án Boldizsár Iván író, 11-én Lantos Ferenc festőművész, 18-án pedig Agócsy László zenetanár találkozott közönségével.

*

A PÉCSI GALÉRIÁBAN május 25-től június 12-ig tizenöt eszéki képzőművész munkáiból rendeztek kiállítást. Június 15-től július 10-ig ugyanitt krakkói grafikusok művei láthatók.

*

Július 15-től mutatják be Pécssett a VI. ORSZÁGOS KISPLASZTIKAI BIENNÁLÉ anyagát a Széchenyi téri kiállító helyiségben. A megnyitót s egyben az új Pécs városi galéria avatóját Czente Gyula városi tanácselnök tartja.